А. Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Аҟәа
Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
2015

ББК 84 5(Абх) 6-5
Г 57

Гогәуа, А.Н.
Г 57 **АЗЫЖЬ**. Ажәабжьқәа. Апублицистика.
Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 2015. – 224 д.

Алықьса Гогәуа иеизга ҿыц ианылеит аҭыхәҭәантәи ашықәсқәа рзы иаҧиҵаз аҩымҭақәа.

© Гогәуа, А.Н., 2015
© Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа, 2015

АЖӘАБЖЬҚӘА

АҲӘҲӘАБЖЬ

...Избанзар... адунеи иаақәыршахьоу иреиҕьу Нанду длыман уи. Ашкол аҭалара ааины ашә инылагылаанӡа, аԥхынра, абра, Нанду лҿы илхылгон. Ус иҟан лхы лдырyа дҟалазар, аха ҵыԥх, лыԥсшьара мшқәа анынҵәагьы, Аҟәаҟа дзымхынҳәӡеит. Аабатәи акласс «ибзиаӡоуп», «ибзиоуп» ҳәа ишалыркызгьы, ажәбатәи артыха ладымраӡеит. Есышықәса ашкол ианынҭалалак «Сынтәа аԥхынра шысхызгаз» ҳәа иддырҩуаз иацугьы ҟалеит, ишынҵәашагьы аӡәгьы издырам.

Нанду ишылҳәаз еиԥш, усҟан амра каххаа ишыԥхозгьы, дҭанасит. Еибашьрахеит. Илҳәаз иақәшәазшәа, аӡынра асымҟәыл каҳаит, еиҳаракгьы ара, ақыҭа иалган, ҳәҳәаабжьы ахьымнаҩуа аҭыԥаҿ.

Абри алӡынракгьы Нандуи ларeи рымацара ирхыргеит. (Зны-зынла лаб даадгылалон, зны – ихала, зных – иҩызцәақәак ицны.) Урҭ арахь ихалон, лбаа, Аҟәаҟа игаз амҩаду иаваршәны иҟаз афронт аҟнытә. Уи дара ибарцгьы даауан, аха уахьгьы афатә-ажәтә гатәын. «Чахәсна бышԥаҟоу? – дҵаауан уи, лызқәа инапы нықәҵан, лара иабџьар, иеибыҭашьа ухәа уаҳа дзамышьцылакәа дрыхәаԥшуа дахьгылаз. – Аԥсыршьага иан дикәыхшоуп ҳәа, ҭатәы бымам, ԥхьатәы...» Лара бзиа илбон лаб инапы ас ԥыҭрак лыжәҩахыр ианықәыз. «Чахәсна» ҳәа

дахыхәмарны илеиҳәон, лыхьӡҵәҟьа рацәак дахьақә-шаҳаҭмыз азы. Ас лыхьӡаарын рандук. Уажәазы, дара рҭаацәара иахьынӡаҵанакуа, Аҟәагь, арагь, лаб аҵәы алаҵан излеиҳәоз ала, еиҳа имодаз ахьыӡқәа змаз лани лареи ракәын. Лан Сабина лыхьӡын, аха иара данлыцәгәаалак Сабрина ҳәа леиҳәон.

Лара лыхьӡыҵәҟьа лызҭазгьы лан лоуп. Уи, ашьҭахь, лгәалаҟазаара аныбзиахалоз, илҳәалон, рҭаацәа рҿы убриала ареформа ҟаҵара ахы асыркит ҳәа. Лангьы ақыҭа иалҵыз лакәын, аха тәыла-маалагьы, зегьрыла уи лҽалылгар лҭахын. Рыхьыӡқәа ракәзар, арахь иузцәыргo ракәӡам ҳәа илыԥхьаӡон.

Лара даниз, Нандугьы аԥны дызтәозма, ахшараиурҭа данҭыргоз аҽны уахь днеит. Уи аҿаԥхьа, лҭаца лԥызцәа, ақалақь ҳәсахәыҷқәа, еилаҽырбо еилагылан. Нандугьы иаарласны еилылкааит урҭ зегьы, еиҳа имодоуп ҳәа ирыԥхьаӡоз хьӡык-хьӡык ахаҳәақәа реиԥш рмаӷрақәа ирҭакны ишгылаз. Нандугьы ус акы рхианы дшааиз аҟарагьы агәԥара рыман. Цқьа ирызӡомызт, рмаӷрақәа ирҭакыз аԥхьа изыршәуа ҳәа рҽырхианы ишыҟаз. Лан, лара дҭаҳәҳәаны длыман данаадәылҵ, Нанду дналыд-гылан лҿы аахылтит. «Соуԥшәыл хәыҷы, – лҳәазаап Нан-ду. – Сыԥсықәра...» «Милана!» – ланхәа аҽакы аҳәаха даламгӡакәа ҿаалҭызаап лан. Лԥызцәа иргәаԥханы еиԥхыҳәҳәазаап. Уимоу, лара деиқәԥах дҿаҳәаны да-хьыркызгьы, лцәа аалхыԥсаазаап. Усҟан ари ахьӡ модан. Нандуи лаби ракәзар, урҭ ргәаанагарала арахьҵәҟьа иузцәырымго ахьыӡқәа ныҟәыргозаап: Шьамсиа, Камыгә.

Уажәы урҭқәа усыс измада. Алӡынрак Нандугьы ара афронт лыман. Уи аибашьра аамҭатәи абызшәа ала атыл ахьӡын. Уаанӡа аԥны иҟаҵатәызгьы иахьӡатәын, мчыб-жьыкахь знык-ԥынтә иадамхаргьы лыҷкәын иԥызцәеи иареи рхәы ҟаҵаны илҭилар акәын. Нанду аҭаҵәах рацәаны илыман, аха убрыгь хәыҷы-хәыҷла анҵәара иаҿын.

Милана есԥхны Нанду длышьҭаԥало длыцын, иааҟалҵозгьы хәмаррак илзаҩызан. Дааԥсо, лгәы ахшәо даналагалак, иаразнак Нанду игәалҭон. «Уажәшьҭа быԥсы шьа…» – лҳәон, ллакҭагьы ишылбоз иаалашон.

Еснагь, ҿыц изәӡәоу амаҭәа афҩы хаа зхаз лкасала еилфаҷа иҵакыз лхахәы ҟәашӡа ишлахьан. Ишлан, аха ишыжәпац ижәпан. Милана илдыруан уи шаҟа ижәпаз, избанзар, зны-зынла длыҳәан лыхцәы лҳәалон. Уи Нанду лзы ижәҩангәашәԥхьаран. Нанду қәра дукгьы лыман дыҟамызт, хынҩажәижәаба сынтәа илхыҵырц дыҟан. Милана лаб игәы иҭан иан лымшира азгәеиҭарц, ауаа адгалан. Миланагьы заа илеиҳәеит, избанзар, еснагь дшымақаруаз идыруан, Нанду лымшираз лара илызку ашәа лҳәарц шылҭаху азы.

Нанду лыблақәа цхаԥшшәылан, убас иагьыхаан. Аха лара Милана лыблақәа ахьжәҩангәыԥшшәылаз еиҳагьы деигәырӷьон. Милана лаб изы, иаб иахь дымцеит ҳәа лгәы иалан, аха лара Милана лабду иахь дыҟоуп ҳәа даара деигәырӷьон. Лабду заа, рацәак нымҵкәа дыԥсит, иахьа уажәраанӡагьы ихьаалгоит.

Лара Милана, быблақәа жәҩангәыԥшшәылоуп ҳәа лалҳәацыԥхьаӡа, ддәылҵны ажәҩан ахь дыԥшуан. Уи арахь асаркьеиԥш аҿылнарбон, бысныԥшыл ҳәа. Иаргьы аныԥшыларақәа бзиа иабон. Аккара зҿылаӡо илсны ицоз акәара, Гәыбзызгьы ҳәа изышьҭазгьы, иахьаацәыҵыԥшлак ианыԥшылон. Иара Гәыбзыӷгьы, ақәа анлеиуаз, иааҭәоумшьартә ихыҵуан, аӡыжькәа арҭбааուан, ианзалак амра ахаҿы иҵегь ианубалартә. Ус анакәха, ажәҩан ҿырбон. Лара Милана макьана дҿырбоит ҳәа узлызҳәомызт, аха лыблақәа иара аԥшшәы ахьрымаз гәыцхәык еиԥш илыԥхьаӡон.

Милана уеизгьы даара деигәыӷуан Нанду лымшира азгәарҭартә иҟалап ҳәа. Лара лаҟара уи аҿаӡәы дазыԥшымызт. Убри адагь, ланду ашәа лзылкыр лҭахуижьҭеи

акраатҵуеит. Нандугьы, аҭацаагарашәақәа рынахысгьы, ашәақәа рацәаны илдыруан, аха илымҳәеижьҭеи акраатҵуан. Излалаҳахьаз ала, Милана лабду иааиқәшәан, дынкаҳан дыԥсижьҭеи.

Зны, Милана, ус лыбжьы ныҵакшәа илҳәон «Мой костер в тумане светит» амелодиа. Нанду дшааиуаз даагылан даалзыӡырҩит, нас дналыдтәалан, лара иаацәырылгеит. Милана иацылҳәон, еиқәшәангьы ирҳәеит. Нанду лыбжьы даара ибзиан, илҳәонаҵгьы уажәы-уажәы дҵәыуарыма уҳәартәы акәын дшыҟаз. «Ашәы сшәыбхит, быхьша сыхьааит...» – лҳәан даалыгәӡит. Даныналыхәаԥш, лыблақәа рҿы лылаӷырӡқәа кәеицеиуан.

Зны-зынла, шьыжьла, убас еиԥш иҟаз шьҭыбжьқәак лгәы ишықәыз дҿыхон, убарҭ абжьы лзырхаҵар, Нанду лымшира аан илҭахызгьы убри акәын. Арҭ реиԥш ашьҭыбжьқәа ԥыҭрак инылкыларц лҽышьҭалкуан. Уи Нанду аҽыршышра ҳәа дашьҭан.

Ари алӡынрак урҭ зегьы акыр рҽырԥсахит. Уи азы аамҭагьы ыҟамызт. Ԥасатәи ахәмаррақәа зегьы уажәшьҭа иусҵәҟьахеит. Урҭ ҟаҵатәын, сааԥсеит ҳәа инышьҭаҵан, аҽа хәмаррак ахь узиасуамызт.

Амҿы, амца, аҩны аилыргара, аԥссара, Нанду афатә ахьыҟалҵоз лыцхраара мацара акәымкәа, адәахьы, шьамхахьыҵәҟьа асы ԥуа длышьҭан. Арахә еилыргатәын, акәытқәа акырры ҭалатәын, иҭаклатәын. Аӡын зегьы убас акәӡан. «Ахәыцҷы дысшьит, дхәызжәеит...» – лҳәалон Нанду уажәы-уажәы.

Милана лыжәҩахырқәа, лызқәа зегьы зырҭәуаз лхахәы уажәшьҭа деиланархон. Ианаамҭоу иҿыштәын, ирбатәын, иҳәатәын. Нандугьы даныӡгабыз лыхцәы, лшьапаҟынӡаҵәҟьа акәымзаргьы, лара дахыхәмарны, аӡәгьы дшыҟаӡамызгьы, иныҵакны ишылҳәоз ала, лыгәҷама иныҟәсуа иҟан.

Милана илдыруан Нанду аӡӷаб длымазар шылҭахыз. Ирҳәо лаҳахьан, Нандуи лабдуи аԥсаҭеи аҵыкаци реиԥш еиқәнагон ҳәа. Ашьҭахь излеилкаахаз ала, урҭ зеиқәнагоз иахьеиԥшыз акәӡамызт, иахьеиԥшымыз акәын. Лабду ииашам ҳәа иара итәала ииԥхьаӡоз ихы адишьылозаарын. Иашьа гәакьа иакәзаргьы ианаижьуамызт. Иаразнакгьы дыҵҟьон. Шьамсиа дҟәыбҷан, лꙩызцәа зегьы рҿы лажәа иалнадон. Ирҳәоит, иара лабдугьы убри лыда уаꙩы дизхәыцуамызт ҳәа. Ашкол еицҭанаҵы, еснагь даанылкылон, дылҟажон. Ашкол ианалгозгьы еибагеит. Уи дуаꙩ ӷыӷкын, аха иԥшра-исахьа, иоура-иҭбаара – уахь акы игмызт.

Милана ирҳәо лаҳахьан, абрахь, ахаꙩаӡарахь, ажәытә лабацәа ааԥҭрақәа ахьрымаз, аӡын рырахә ахьырбоз, даазгазгьы лара лоуп ҳәа.

Лабду иӡбахә анырҳәоз, Милана аԥхьарцарҳәаꙩы ҳәа дзышьҭаз аҷкәын дылгәалашәон. Уи класск аҟара длеиҳабын. Ашколаҿгьы еиҿархасырҭамызт. Ус харантәыла дылдыруан. Зны, ашколахь дызлацоз автобус аагыларҭахь дышнеиуаз, илзымдыруаз, илеиҳабацәаз ҷкәынцәақәак лыхьӡеит, лымꙩа ркуа, дырмышьҭуа, илхыччо иалагеит. Ларгьы ус аламала ишәоз лакәмызт, аха акгьы лылымшеит. Убри аамҭаз дахьынтәааз рымбаӡакәа, абри даарыбжьаԥалеит. Лара иаалҟәаҵны иара дыркит. Знык даныкша, руаӡәы ишьапы дықәгылаӡамшәа дықәҟьеит, аҽазнык дыкшан, егьыгь длаишьҭит. Аꙩыҵьагь, ирулак иꙩагылан, ршьамхы рҽадыргеит. Ларгьы днарыдҟьа дцеит. Уи убас иҟалеит, акино аҟны аиԥш, иара лылаҿ дааирц еибыҳәаан иҟарҵаз ҵьылшьеит.

Ашьҭахь излеилылкааз ала, карате атәы ԥыҭк игәылак иирбахьазаарын, аха ахи аҵыхәеи, иара еснагь иабду искрипка ахьаирҳәоз аҟынтә, имахәҿа арӷәӷәеит. Иара, Миланараа зыꙩназ, инеилышь-аайлышьны ҿыц идыргы-

лаз, џшьбаны еихагылаз аҩны зышьҭахь аиадырхаз, анапы згыз ажәытә ҩны џшӡак аҿы уадак змаз аквартираҿ дыҩназаап, иан ачымазаҩи иареи. Уи иабду дынцәыныр ргылаҩын, зны уа х-уадак змаз аквартира иман, аха 37 рзы ддырӡит. Иара иан дычмазаҩуп аҟынтә, ашколахь дцон, уантәи аҩныҟа даауан, уаҳагьы ҩызакгьы димамызт. Иабду дынцәынырын, аха ашкол-интернат данҭаз аскрипка архәара идырҵеит. Уи нахысгьы, аскрипка иман, архәарагьы бзиа ибозаарын.

Иара, дышхәыҷӡаз иан данычмазаҩха, иаб икажьны дцеит. Ашьҭахь, иҧа даныҩеидас, дибарц иҽазикит, аха имҧан дықәимыжьлеит. «Уи сабду дахьдырӡыз иҧырхагахар ҳәа дшәаны ауп дзыбналаз – иҳәеит иара аҷкәын. – Амц зҳәо, ачарҳәара злоу баны сықәгылом...»

Амузыкатә школахь дцартә аҭагылазаашьа имамызт, аха иан данқәыҧшыз уахь дныҟәон, убригь аскрипказ. Уажәы лҧа илырбон, илырҵон. Абас, аҷкәыни Миланеи еиҩызцәахеит. Иалҳәеит ларгьы ашәаҳәара бзиа ишылбо, аха дшацәыҧхашьо, амузшколагьы дышҭарымҵаз. «Сара амедеҳәашьара сзахымсит, аха сыҧҳа дҳақьымхароуп, – лҳәон лан. – Уи ӡбоуп!»

Лара, лҭаацәа ирамҳәаӡакәа, зны ашколхәыҷқәа рыҩнуҵҟа еиҿыркааз аконкурс ахьгьы лҽанылҵан, аха лгәаҭара аамҭа анааи, дыбналт. Илзымгәаҕьит. Аха аскрипкарҳәаҩ иан лҿы илгәаҕьит. Еснагь дзыцәшәоз, еснагь дызцәыҧхашьоз лыхьит: ашәа уаҩҵас дналагон, иахьыҭгатәыз даннеи, лыбжьы лымпыҵҟьон, уаҳа аҽылнаҭомызт, илзырхынҳәуамызт. Лара, дыҧхашьан, дындәылҟьан дцарц далаган, аҷкәын димышьҭит. Уи имахәҿа шаҟа иҕәҕәаз еиҭалгәалаиршәеит. «Ибзиоуп, ибзиоуп, – лҳәеит иан, – абжьы бзиа бымоуп, ма амузыкатә школ бҭалароуп, ма хазы рҵаҩык дбыҧшаароуп...»

«Сыбжьы сыххәыцуамеи...» – лҳәеит лара дышҵәыуара.

«Агогика[*], – уи лыҷкәын иахь дыԥшны даара ицышәарчеит – ахи аҵыхәеи абжьы бзиа лымоуп... Абжьара мариоуп...»

Аскрипкарҳәаҩ Антон ихьӡын. Иабдугьы ус ихьӡзаарын. Зны, иан дылбарц рыҩны дахьнеиз ис-крипка лирбеит, аҭра ааиртын, аскрипка арахь иааҭигеит. «Абра дакуа дыҟазҭгьы сабду аӡәгьы дизыԥшаауамызт, – аскрипка аҭыԥҵәҟьа инапы нахьишьит. – Ара аскрипка абжьгьы иаргьы рыԥсы ршьоит...»

Уажәы уи иангьы иаргьы ахьыҟоу, ишыҟоу здыруада.

«Аҷьабаа иҽаиргеит, – лҳәон Нанду Милана лабду изы. – Уаҩҵас ҳаҟазар сҭахуп ҳәа уахи-ҽни дтәамызт...»

Уи ифотосахьа иазырҳаны, аҿы лара дахьышьҭалоз ахь ирханы, ауаҷьаҟ аханы, анцәа иан лныха иавагылан. Уантәи иҟәашӡа ишлахьаз лхахәы зкәыршаз, акыҵырақәа даара изныԥшхьаз, анцәа иан лныха еиԥшыз лхы-лҿы ахь иааихмырсыҕьӡакәа иԥшуан, макьана кыҵырак зхызҿы ианымыз, ахаҵа еибага иблақәа. Есуаха данышьҭалоз, есышьыжь дангылоз, лнацәақәа рыла илрыцқьон уи афотосахьа зҭасаз асаркьа агәы.

Иҟалахьазма Милана ахчы лхы нылалҵан, иаразнак ацәа хааӡа дынҭанамгалакәа. Аха абри алӡынрак акраамҭа данызмыцәоз ыҟан. Убарҭ аҵхқәа зегьы дзызхәыцуаз аҵарашықәс ҿыц ианналагоз ирҩуаз атема акәын: «Сынтәа аԥхынра шысхызгаз». Алӡынракгьы данызмыцәоз, убри «лыҩуан» гәаныла. Уахагьы усоуп.

Уаха абри рхыбра иаҵаиоуп рҭаацәа зегьы... лан лыда. Уи, аиашаз, ари ахыбра шаҟа даҵаиахьоу унацәақәа рыла иуԥхьаӡартә иҟоуп. Уажәазы, анцәа иҷьшьала, ус иахьшәарҭам ҷьара дыҟоуп, аҽаҷьара дҭанасит. Лаб аҩны даакыдгылацыԥхьаӡа, Нанду уеибга-

[*] Агогика (бырзен бызшәала) – агара, анаскьагара. Амузыка аҿы пыҭк аҟара иаԥу атемп ахыҳәҳәара ауп иаанаго.

ны усзырбаз ҳәа, илахь иџьымшь лӡатәуан, нас иаразнак лҭаца лтәы дазҵаауан. Имырҕыкәангьы (уи ианакәызаалак иарҕьны дцәажәаӡом) диабашьуа далагон, иҵегьы улышьҭаҵаауам ҳәа. Иара ҿиҭуамызт, аха Милана илбон, иан иҿыԥнылкылаз акәу, иԥҳәыс лхабар ахьизымдырыҵәҟьоз акәу, акы игәы ишыҵхоз. Ишьа зны ихы-иҿы иныҟәшуан, нас иааҟәбон, дырҩегьых еиҭааҟәшуан, ихәдахьгьы иацралон.

Милана лан дышԥагәхьаалымгоз, аха уажәы лара леиԥш ара дҭанасны дынхар еиҕьзу, уахь, ԥсшьара дахьцоз лыҿҳәара нҵәазаргьы, џьара хыдкыларҭак лоуны дынхазар еиҕьзу лыздырамызт. Арахь данаалозгьы, уахык-ҩаха иреиҳаны инеиҟәкны илзычҳаӡомызт. «Аҳауа лнаалом» ҳәа аҵәы алеиҵон лаб. Зегьы зыхҟьоз, лхаҵа дыҿҟьаса аҟыҭеи аҟалаҟьи дрыбжьамкәа, уахгьы-ҽынгьы уа дыҟазар лҭахын. Милана лаб, иан ара дахьыҟоу мацараз адагьы, иҩны, иҟыҭа ада дхәарҭамызт. Инхара-инҵыра, хныҟәгагас убрагь абрагь ирымаз, рмандаринаҭра ду налаҵан, зегьы ара акәын иахьыҟаз.

Лара Миланагьы ус акәын. Ҵыԥх Сабина даара аҽышәара ҟалҵеит, есышыҟәса ԥсшьара, ҽыхәшәтәра дахьцалоз Железноводск Миланагьы дылгарц. Аха Милана аԥсра лҽалҭеит, лабгьы лара длыдгылт. Зегьы даара рыгәҟәа еибарганы ауп ишеиԥырҵыз.

Уажәы, абарҭҟәа зегьы дцо-дааура дахьрызхәыцуаз, ихьухьууа лгәы иҵалан дыҟан.

Уаха ӡәыр дыцәазар Милана лаб иоуп. Уи хҩык иҩызцәа аибашьцәа ицны ашьыбжьышьҭахь иааит. Лаб изы даргеит уҳәар ҟалоит, убасҟак аиргьҳәа ишьапы дыхгылан. Нанду харантә рцәажәашьҭыбжьҟәа лаҳаит, иаразнакгьы ддәылҟьеит. Миланагьы днадышьҭаххит. Агәашәаҿ лаб данынаихәаԥш, лгәы нҭыԥсааит, лыԥсыԥ аҩагара лцәыуадаҩны. Уи дыхәны даргоз џьылшьеит.

Аха цқьа даныԥшы, илбеит зегьы ршьапы ишықәгылаз. Лаб, аиашаз, аӡәгьы дибомызт, акгьы иаҳауамызт, аха данаалывала, ла лахь дааԥшын, даалацәҟәысшәа иуит. «Шәымшәан, ус дааԥсоуп, – иҳәеит наҟ-ааҟ ивагылаз иҩызцәа руаӡәы, – хаха-хымш ҵуеит лацәааихьшь ҟаимҵеижьҭеи... иԥсишьароуп...»

Амлагьы иакуан. Камыгәгьы акы днамыцҳакәаҵәҟьа дыцәар лҭахымхеит Нанду. Акрифонаҵгьы уажәы-уажәы ихы имыҩрны идәықәлон. «Ахаангьы ацәара фатәык иалоуҵомызт, нан Камыгә», – дихыхәмаруан Нанду. Уи дышгәырҕьоз лзыҵәахуамызт, лԥазаҵә, лыхәшәыц уаха ихыбра днаҵаиан дыцәартә дахьлаӡаз.

Егьырҭ анцоз реидараҵәҟьа афатә-ажәтә рылҭеит. Изларҳәоз ала, Милана лаб имашьына акы агхан, арахь иааргартә иҟамызт, шьапыла ицар акәын.

«Иагымхакәа, ианбатәиу, – лҳәеит Нанду. – Аҿыц сзаахәозар ҳәа игәы иҭамзи...». Милана игәалҭеит Нанду абри анылҳәа ашьҭахь лылахь шеиқәыз дшынхаз. «Ԥшӡала, дахьымӡо» ҳәа аӡәы инациҵап ҳәа дазыԥшызар акәхарын. Аха урҭ уи аха рымамызт. Иҩашьомызт рҩыза дрыцымкәа иахьцоз даара еиҵакны ишамаз. «Дыцәароуп, иԥсишьароуп, ида ԥсыхәа ҳамаӡам... Иҳадгылоу аҷкәынцәа реиҳараҩык арра имцац, абџьар атәы рыздырам, еиҳарак атанкԥеыгақәа, Базуки ҳәа изышьҭоу... Издыруагьы, идзырҵозгьы Камыгә иоуп, – Нанду иахьынаскьалгоз илеиҳәон иреиҳабыз. – Уаҵәы ашарԥаз, аҵх ишалоу, нҭыҵрак ҳамоуп. Камыгә зегьы азирхиеит, досу иҟаиҵаша идыруеит... Убри игәы иҵхон, аха аиашаз дҳацәкаҳауан, иҳамукәа арахь даагеит, уаҳагьы ԥсыхәа имаӡамызт...»

Ианеиԥырҵуаз Нанду дрызҵааит дырҩагьых, убри анҭыҵрахь иандәықәло азы. Миланагьы, Нанду дыззалалдыруаз ала, лԥа, дырҿыха ҳәа шларымҳәазгьы, дырхьылыгӡарц длырҿыхар ҟалон. Ус анакәха, уаха

лацәааихьшь ҟалҵарц дшыҟам еилылкааит. Насгьы, Камыгә данышьҭалҵозгьы, Нанду дырхынҳәны акы леиҳәеит. Убрыгь иан длеиҧшын, хымҧада длырҿыхарц длыҳәеит.

Абас, Нандугьы аҳасабтә лырҭон, уажәы хымҧада лацәааихьшь ҟамҵакәа дыҧшуп. Иҟалап уажәы-уажәы дгылан асааҭ дахәаҧшуазаргьы.

Миланагьы аҵх лхылгарц дааҟәымҵӡакәа «аҧхынра шылхылгаз» лыҩуеит. Алҧхынрак ақыҭаҿ, Нанду лҿы мацара илыхганы, ашкол аҭаламҭаз Аҟәа даннеилак, лҩызцәа лыкәшон. Дыбзарыбзаруа, амрагьы дашәны, зегьы лгәы рыҳәо данырбалак, иҵьаршьон, аха знымзарзны лхы дахашшааргьы цәгьа ирбомызт. «Алҧхынрак, аҽакы акәым, аршәы гәхьаабымгаӡози?» – илазҵааауан урҭ.

«Ескимо?»

«Пломбир?»

«Екстрим?»

«Лиафам?»

«Мап, мап!..» – лҳәон лара дыччо.

«Избанзар... – адруҳәа еицырҳәон лҩызцәа. – Адунеи иаақәыршахьоу иреиӷьу Нанду длымоуп... Уи зегьы дрыхәшәуп...»

Усҟан зегьы ччон, аиашаз, Нанду иҟалҵоз аршәы аҩыза агьамагьы рымбацызт. Лҩызцәа зегьы бзиа илбон, лара рацәак дзымбозгьы нанду лымшира аназгәарҭо иаалыҧхьар лҭахын. Даргьы даара ирҭахын.

Еибашьра аныҟамызгьы, лҩызцәа аҧхын игәхьаалгон, аха уажәы дшырзыҟоу агәхьаагара аҵкыс еиҳауп. Агәхьаагарагьы агәалашәара аҵкыс аҳәоит ҳәа лыҧхьаӡон, аха уажәтәи убрыгь азхомызт. Абжьааҧны акәзар, зегьы рзы Нанду длызҵаауан. Уи лҿы ианакәызаалак акгьы лӡомызт. Илӡарц далагаргьы иалҵуа-

мызт. Иаразнак лҿаԥшыларала илдыруан. «Саргьы ашпаргалкақәа сымоуп, – лҳәалон Нанду дыччо. – Шәара шәаҵкыс сызлеиҕьу, урҭ рыхәаԥшра сақәиҭуп...»

Уажәы, абас иааҭҟьаны аибашьра аныҟала, зҿызыԥсахыз ҵәа рымаҵәҟьам. Ԥаса, хьаҳәа-ԥаҳәада издыруеит ҳәа илыԥхьаӡоз акырӡа шылзымдыруаз ааԥшит. Ԥаса «лышпаргалкақәа» Нанду лҿы илымҵәахуазҭгьы, уажәы акырџьара урҭ рцәыргара лзыгәаҕьуамызт. Џьара-џьара лырҵаҩцәа дахьреиԥшхаз ҟалеит, рыхәаԥшыха лалраӡомызт.

Аибашьра атәы, аҭоурых азы арҵага шәҟәқәа рҿы мацара акәым, егьирахьгьы иахьырҳәоз ыҟан. Угәы иаанагарын, аҭоурых ҳәа изышьҭоу аибашьрақәа ирызку ажәабжьуп ҳәа. Уеизгьы урҭ зегьы аҿакын. Уажәы иара ахаҭа абжьы аранӡагьы иааҩуан. Лабдугьы ландугьы егьа иҩаскьазаргьы, алаԥш цәгьақәагьы ҳеырцәаҳахьчап, ҳазхарагьы ҳаибабап ҳәа, аибашьра аиԥш иҟоу агыгшәыг бааԥсы абжьы изацәымцаӡазаап. Уажәы уи абжьы арааӡагь иааҩуеит. Абжьааԥны агаҿахь ианҭагәыргәырлак, Нанду илҳәалон: «Шәқәырча иҭагәыргәырит, ақәа ауеит...» Ақәа анаҭахыз деигәырҕьан илҳәон, ианаҭахымыз – дазгәааауан. Ҵыԥх аахыс уахь аӡынгьы иҭагәыргәыруан. Ари аибашьра акәын. Уи абжьы мацара акәым, ахаҭагьы ааскьахьан. Мызкы аԥхьа лбаатәи ҳаблак сааҭк агаҿантә бзарбзанла иалахысуан. Аҩнқәа блит, иҭахаз, ихәыз маҷҩымызт. Аԥсыжрақәа аныҟаз, Нандугьы дылбааит уахь. Милана лхала аҩны дыҟан аҟынтә, дымнаӡац лҳәоны, дхынҳәны дааит. Уи лхы-лҿы аԥсрақәа раан илшәылҵоз аиқәареиԥш иҟан. Зегьы Милана лҿы илҳәомызт, ҳәарада, лгәы ҭнамҟьарц. Даара лгәы иалсыз, иҭахаз аӡәы итәы мӡакәа илалҳәеит Нанду. Ашкол данҭаз, аԥхын џьамшанҵаҩыс знапаҵаҟа аус луаз абригадир иакәын уи. Уаанӡагьы илгәалашәон

илхәалон уи махашьахала адауаԥшь дшаҩызаз, аха знызынла ахәыҷқәа реиԥш дшыԥхашьоз.

Лара Милана иаразнак илгәалашәеит Нанду илалҳәаахьаз аҽа хҭыск атәы: Зны лыбригадиргьы ларгьы аусура ишцоз, уа ааигәа, зегьы инарылкьшәа инхоз аӡәы днарыхьӡазаап. Уи иан аҭакәажәи иареи рымацара ракәын аҩны еицыҩназ. «Ашьыжь сан лыдунеи лыԥсахит... Аԥсы дныжьны џьаргьы сызцом, арахь иҳәҳәо дсымам...» – иҳәеит уи, дгьаҵәыгьаҵәауа. Абригадир даанаԥшы-ааԥшит, аха уи зылшоз Нанду лыда уаҩы димбеит. Макьана уи дшацәхәыҷу, дшымыҳәҳәаац аҟарагьы идыруеит. Уеизгьы иҟаиҵарыз, длыҳәеит: «Хә-џьамшкгьы бзанысҵоит, ҩымшгьы боусышьҭуеит, быҳәҳәа...». «Даара ҳаҭыр иқәсҵон, аха иаразнак издырит сышзымыҳәҳәоз, – лҳәон Нанду. – Лара аҭакәажә дсыздырамызт... Ауаа еизызгарц мацара сзымыҳәҳәеит, аҭаҭын казармаҿ икнаҳаз аихахҵәаахa иасны абригада аизарахь ианрыԥхьо аиԥш...»

Аибашьра ахаҭа анцаҵәҟьо аҽакӡоуп. Уажәы дызҵаиоу, адунеиаҿ иҟоу ахыбрақәа зегьы иреиҕьалшьо абри ахыбра ашә дахьынхыҵуа нахыс иҟоу, есышьыжь лылаԥш ахьынӡанаӡо илбо, еиҳа илҭаху ауаа реиԥш илзааигәахахьоу, ишакәым ианналакьыс лцәеижь аиԥш ихьухьууа илыхьуа... Аҟәа, лҩызцәа, зан аиарҭа дамоу лгәыла ҷкәын, иҭацәны инхаз рквартира, хазы иҟоу луада, лышәҟәқәа, лмагнитафон (уи лхашҭын, лаб илзааигарц дыҟан, дахьымӡеит) бзиа илбо амузыка зну адискқәа, дызҭаз лышкол – зегьы, зегьы шьоукы дахырбаауан, илцәыргарц, ларгьы дыҟаӡамшәа ҟарҵар рҭахын...

Милана лабгьы илеишәақәа цәгьоуп ҳәа акәын дшырдыруаз. Аҩны, аҭаацәа рҿы ус узизхәомызт. Ихырҟьан дгәыбзыҕуа дыҟамызт, аха бзиа шаҟа ибоз рдыру-

ан. Елӄан иеиԥш армаҕьырма дыцӄьом, уа Шьахәсна лтәы илоу изеиҕьхеит, аха дзыргәааауатәӄьа дақәшәар, дагьеицәоуп рҳәон анаԥшцәа.

Аибашьра аламҭалаз зны убас рҳәартә еиԥш ихы мҩаԥимгар ԥсыхәа имамкәа дҭагылт. Амҩадуахьцәӄьа илбаауаз агәарабжьара наӄ-ааӄ инеибанеиԥшны, акәыкәбаақәа реиԥш, рхыбрақәа рылахь иҭашьшьы игылан ахатәы ҩнқәа мацара. Арҭ аҵыхәтәаншәа нхара иааргаз, цқьа напы ҳадрымкылеит ҳәа игәамҵуа иавоу роуп ҳәа, усӄан лаб иихәаз иаанагоз уажәоуп ианеилыл-каа. Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ақалақь зырҭәуаз, ԥсҭазаара азымҭоз, еиԥхыҳәҳәо амитингқәа ӄазҵоз ртәы абранӡагьы иааӡеит. Арҭ аҩнқәа ирыҩназгьы, агәарабжьара ахы инаркны аҵыхәанӡа ибжьырҭәааны, еиԥхыҳәҳәо еилан иахьа шар хәлаанӡа. Дара рыда агәарабжьара акәша-мыкәша инхоз аӡәы дыбжьарыжьу-амызт.

Милана лаб Аӄәа дахьааиз, мчыбжьык аӄаратәӄьа дынхеит, ақыҭахь дымцар ԥсыхәажәла имамызт. Ааԥын-ран, ихы амца акызар арцәаха имамызт, убиаӄара ӄацатәы ыӄан уа. Акрызхыцуаз, аха макьана иҕәҕәаз имашьына «Нива» ирхиеит. Агәарабжьара акәзар иҭәын, еиԥхыҳәҳәо ибжьеибагәа игылан. Миланагьы аҩны дыӄан, илыцәшәаны ашкол ахь дрышьҭуамызт. Араӄагьы ишшәарҭаз ибон, дцаны уеизгьы дук мырцыкәа арахь деиҭахынҳәыр акәын. Миланагьы ддәылцит. Ишыл-боз лаб ихы-иҿы ашьа ықәшуа, иқәбо, нас ихәдахь илбааны иацрало иалагеит. «Аҩныӄа шәхал, уаҳагьы шәдәылымҵын!» – иҳәан, ашырҳәа днеины имашьына дынҭалан, иаразнак аус аируит. Лан дааихьыс-еиԥысит, аха дзыхьӡодаз. Уаҳа иаагмырхаӡакәа агәарабжьара дбыжьӄьа аҿынаирхеит. Дшаанымгылозцәӄьа аныр-ба, ауаса реиԥш наӄ-ааӄ еибарҩит. Иаргьы зегьы асаба иналарӡны, днарыбжьӄьаны дцеит.

Милана лан лтәык аниҳәоз лыхьӡ ала далагон: «Быхьӡ 38 калибр иҟоу сшәаҷь еимҿапа иаԥызоуп, – иҳәон уи дыччо. – Сабина уҳәаргьы ҟалоит Сабринагьы...». Абжьааԥны еиҳарак лыхьӡ аҭыԥан «бара» ҳәа акәын ишлеиҳәоз, аха дгәаан даныҟаз Сабрина ҳәа леиҳәон.

Ахәыҷы акы ицәыҭцәахра уадаҩуп. Егьа иуҵәахыргьы, арбаҕь ӡаны изгарц иалагаз ишихьыз аиԥш, аҵыхәа цәыҵмыҳәҳәар ҟалаӡом. Урҭқәа зегьы хәмарран, аха лани лаби ирзымӡбаӡоз рқыҭеи ақалақьи ртәы акәын.

Нанду лҭаца лгәаацәыхьажәак лҳәаны уаҩы издырамызт. «Аҽаӡәы идамзаргьы, хәыҷӡак сымыш бысҭааит...» – лҳәалон ианааиқәшәалак. Уи лԥа аҷкәын, аҵеи, аҵәҩаншьап димазар даара илҭахын.

Уаха, дахьыцәам, Нандугьы лыԥсҭазаара дазхәыцуазар акәхап. Уи шаҟа аҵанакуа ҳәашьа амам. Мышкымзар мышкы убри шьҭызхша ашәа лызҳәар адунеи лара илтәхон. Милана агәра лгар лҭахын ус иагьыҟалоит, ма аҽышәаара бзиа ҟалҵартә дахьӡоит ҳәа.

Ус аккаҳәа арбаҕь ҿнаҭит. Ахысыбжь газшәа дыҭрысит Милана. Уаанӡа, аԥхынра мацара ара даныҟаз, уажәааны акәым, ашараз арбаҕьқәа анҿырҭуаз дырзырҿыхомызт. Ари алӡынрак абыржәааны ҿызҭуаз арбаҕь еснагь дарҿыхон. Уажәааны, егьырҭ арбаҕьқәагьы, акәытқәагьы – ҭахәхәа ианыцәо, иара рылаҳәҳәон. Егьырҭ арбаҕьқәа акраамҭа иацырҳәомызт, аха, нас иааиларыԥсон.

Иара акыргьы ахыҵуан, аха Нанду далакьысуамызт. Зны-зынла аҽнышьыбжьон ашә иаалагылон, ахы налықәкны аки-киҳәа ҿнаҭуан, аха даҵаҟьомызт. «Абзеира уҳәозар еиҭаҳәа, ика-ика ԥшьыкаҩаҩа!» – лҳәон ларгьы лхы нақәкны. (Милана акыркырҳәа дарччон Нанду илҳәоз.) Иаргьы, иҵегьгьы аҽааибыҭан, иҵегьгьы абжьы ҩҭганы ҿнаҭуан. Нас аҽааршәшәаан, иаахьаҳәны адәахьы

ицон. Уа иазыԥшыз акәтәыԥсагьы нашьҭеибаҳәон. Иаргьы «ҟәы-ҟәы-ҟәы» ҳәа даара агәы иахәан акы аҳәон. Агәы иахәазгьы Нандуи лареи еибырҳәаз акәхап ҳәа лгәы иаанагон Милана. «Иаҳәазеи, иаҳәазеи, Нанду?» – дҵаауан лара, аччара даҟәыҵны. «Абри бмаҭа хәычҷы ашәаҳәаразы баргьы саргьы иҳаԥылго дҟалоит аҳәеит...» – Нанду ларҕьа напала лывара дадкылан даалырҕәҕәеит. Еснагь еиԥш иҵьалшьон уи лнапы шаҟа иҕәҕәаз. Агәарагьы лгон Нанду арбаҕь иаҳәоз шеилылкааҵәҟьоз, лара илҳәалон аиԥш, уии лареи рыбз шеивҵаз.

Уи мацарагьы акәым, абри ашҭа иқәны зшьапы аа-ихызгоз иаарыкәыршан иҟаз ашәаԥыџьаԥ – зегьы ла лбызшәа раҳауан. Иара, зӡыжькқәа ирцәыԥхашьошәа, аккара иҵаҵәахуа, зыбжьы мырдукәа ицәажәо ицоз акәара ду, ари аҳаблаҿ Гәыбзыҕ ҳәа изышьҭаз аҟынӡагьы амч аман Нанду лыбжьы, лбызшәа.

Милана ашырҳәа лиарҭа дныкәтәеит. Нанду уажәшьҭа хымԥада лшьапы дықәгылахьеит. Лыҷкәын ирҿыхара иаамҭоуп. Дцозар, уажәнатә ддәықәымлар дагхоит. Аха иан дылмырҿыхар азин лымоуп, иӷызцәа анцоз ирҳәоз ала. Ииашоуп, ирҳәоз зегьы ианыԥшуан иара уа шаҟа даҭахыз, уи данрыцу шаҟа ргәы ҕәҕәаз. Нанду лыҷкәын уажәы ицәаԥсымҭа акәхап, дырҿыхан, уахь длышьҭыр аума... Еиҕьӡами изхара дыцәар, иԥсишьар, иааиуа ажәыларааҿ еиҳа илшо дҟалар? Аха иӷызцәа иахьа ашарԥаз, аҵх ишало ицароуп, уи ӡбоуп, хнырҳәышьа амаӡам. Зегьгьы еибганы изыхнымҳәыр ҟалоит. Аха Нанду лԥа дылмырҿыхар азин лымоуп.

Милана дахьышьҭаз ахь еснагь ивҵраан иҟаз ашә дывҵыԥшны илбеит Нанду луадаҿ ацәашьы ҭааӡа ишакхьаз. Дӷагылан, уаҳа аҽеилаҳәара ҳәа даламгакәа, алӡынрак иныҟәылгоз, нанду лнапала илԥаз аласатә кьаҿ налхалырԥеит. (Лара арахь данаауаз ԥхнын, маҭәаԥха

шьҭылымхҳеит.) Ари акьаҿ алҳынрак иаалшәылымхҳеит. Иахьыԥхаз азы мацарагьы акәым, Нанду лнапала иахьылԥаз, лыфҩы хааҳа иахьахыз азгьы. Убасшәа иҟаз акы дахьҳаны изылԥеит лԥагьы. «Ауаҵьаҟ сҭоушәа ауп сшыҟоу...» – иҳәон уи, данаадыххылоз, лхышла аанкылан дагәҳуа.

Милана дахьыҩагылаз дыԥшын. Ианаамҭамыз дцәырҵыр, дыбжьаԥалар лҭахымызт. Иаалырҟьан лыҩныҵҟа зегьы ҭрыхьҭшьаауа иалагеит: лаб изы дшәон. Ҿыц еибашьра дцошәа. «Сан, бызмырцәозеи уаха... – ибжьы геит убри аамҭаз Милана лаб. – Аҳаҳаи, акы хьаас иҟабымҵан, зегьы ҳхаагоит... Анцәа даҳхылаԥшуеит, гәнаҳа ҳаҵам...» «Илыԥха-игәыԥха уҭ, ишәыҭ зегьы!» – харантәи лнапы ыргьежьуа, егьи лнапала ацәашьы кны даацәырҵит Нанду. Уи лыҽешеилалҳәарыз лҽеилалҳәахьан. «Ани анкьатәи бҩыза ишԥалҳәоз, шәара шәызгаша сара сигааит ҳәа акәызма?..» – иаргьы деилаҳәа-еилаца, иавтоматгьы ихәда иахшьны дгылан. Миланагьы ашә аалыртын, уахь днеит. Лаб ихәда лҽынахылшьыр лҭахын, аха дамхаҵәыуар, иаргьы игәы лырԥшаар ҳәа дшәеит.

Милана ларгьы иҵьалшьон абарҭқәа рхала еилылкаартә рҽахьыҟарҵоз. Уеизгьы, уажәрааҳа зтәы зынҳа илзымдыруаз хьаақәак, амцабз еиԥш иналыцрасны ԥыҭрак рышьҭра ныжьны ицон. Абра, лабацәа рыҩнаҭаҿы, Нанду лҿы, лыԥсҭазаара имиасҳо ԥхынрак аиԥш ишымҩасуаз, хәыҷы-хәыҷла ахьҭагь аҿалеит. Аибашьра еибашьран, зегьынҵьара инаҳон.

Зегьы дара роуп, лаб лгәы издун. Нанду дышлыхшаз, дшылааҳаз дыҟан. Зегьы иара иҳбеит. Уажәы иан днеины длырҿыхар, дзықәшәо здыруада, нас лхы иавылбо, лымала лҽылзымшьуа дықәнархар алшон.

«Бара бызмырцәозеи, уи бзиоуп аха?..– дналыхәаччеит,

лара лахь дмааскьакәа. – Уажәшьҭа сыццакыроуп, ашара ԥыҭк шагу уа сыҟазароуп. Урҭ ҷкәынцәа бзиақәоуп, ашәара захьӡу рыздырӡом, аха аԥышәа рымам, акгьы злам азы рхы ҭадырхар алшоит...»

Нанду имҩаныфа зҭалҵахьаз ихьаҭрагьы уа ихианы иҟан, иаашьҭихын, иҿынеихеит. «Снаскьашәымган, иҵасым, – иҳәеит уи даачча́н. – Сыхәмарӡом. Ари аҩымш рыла схабар ҟасҵоит. Араҟагьы шәгәышәҽанны шәыҟаз...»

Даргьы иажәа ҩбарымтәит. Нанду харантә лнапы аалыргьежьит. Иаргьы ддәылҵны аҵх дналалеит. Ԥыҭрак ус игылан рҩыҵьагь. Нанду ларҕьа напала Милана лывара дадырҕәҕәала дылкын, ларгьы лыҩнуҵҟа акы аҽеизнагон, уи закәыз иагьылдыруан, иагьлыздырамызт, хәыҷы-хәыҷла лгәы иҵачуан, лыхәламшәы иҭачуан. Лымч ақәымхакәа лыхәламшәа иҭыҩыр ҳәа даацәшәеит. Иҭыҩшаз закәу аҳәара лцәыуадаҩын, аха ашәазар лҭахын. Лара лгәы излаанагоз ала, зегьы ираҳахьоу ашәақәа иреиԥшым, аҽа бжьык зхоу ашәақәакгьы ыҟазароуп.

«Бара сбыкәыхшоуп, амца еиқәаҳҵап, ашарԥаз ихьшәашәарахоит, – лҳәеит Нанду. – Амца хәшәуп».

Амца хәыҵаҳәҳәашәа иҟан, кәасҭхала Нанду ианаахәыцылшьшьаа, аԥырҕқәа шаԥшаԥуа иаалырԥшит. Ииашан, ихьшәашәаран. Март ҽаанынӡа апрель гәхьаанагозар акәхарын, уажәыгь иалаԥсны иакын. Нанду амца иаразнак илыцгылон. Зхы еиҿактәыз еиҿалкит, раԥхьа иақәҵатәыз ақәылҵеит, иаразнакгьы еибакит. Ауаҵьаҟгьы нҭылашааит. Милана иаразнак игәалҭеит, Нанду амца еиқәылҵонаҵ, амҿқәа ахьышьҭылхуаз, иахьеихәлалҵоз лнапқәа шҵысҵысуаз. Лнапқәа рхалагь ракәым, дшеибакыз. Уи ахьҭа дакны, ма лықәра азы акәмызт. Лара Миланагьы дырҩагьых лыҩныҵҟа ҭрыхьҭышьаауан. Ларгьы ахьҭа

дакны акәӡамызт. Изакәыҵәҟьаз, иаԥшшәыз, иабжьыз лыздырамызт, аха хара-харантә акы ацәаҟәеиԥш ирыкәшан иҟазшәа лнарбон. Абри ахәыштаара, абри амца, абри аҩны аштa, абри адунеи иахызбаауаз.

Амца анеибак, абжьы анарга, ианрыншы, маҷк аҟара зегьы рханарштын, итанагалашәа итәан. Рыԥсгьы ааднаргеит. Милана дазыӡырҩуан амца абжьы, зны ишеиҳахоз, зны ишаӡоз. Уи ишәартаз бжьымызт, иара атәала ашәа аҳәон. Лара илдыруаз амелодиақәа ракәымкәа, иара атәык аҳәон, иара мацара атәык.

Лара илтахыҵәҟьаз лзеиқәыршәомызт. Ус акы лҿаназылклак, абжьы ахалҵарц даналагалак, ла лыбжьы илымнахуан. Уи заҳахьаз рахь иаразнак иазҿлымҳахаз Нандуи, аскрипкарҳәаҩи, уи иан ачымазаҩи ракәын. Милана зныкымкәа илаҳахьан Нанду лыҷкәын ишиалҳәоз: «Ахәыҷы шьоукы ддырба, ашәа атәы здыруа, уи ахьыддырҵо дтаца, даара абжьы бзиа лхоуп…». «Ишԥаҟаҳҵари, бтаца уи дҳақьымхароуп ҳәа лҿаҿылшьаауеит…» – атак ҟаиҵон Милана лаб, иаргьы даарак дазаҳатҳатҵо дшыҟам мҩашьо.

Нандуи лареи ашәа еицырҳәон. Ажәлар рашәақәа рыдагьы, Нанду илыман бзиа илбоз егьырт ашәақәагьы. Иреиҕьалшьақәоз иреиуан «Мой костер в тумане светит». Абри анеицырҳәоз Нанду лзы иныҳәан. «Сыԥсҿыхыҩ хәыҷы», – даалгәыдлырҕәҕәалон уи лгәы илзамырҳәо.

«Уажәшьта быԥхеит, бнеины бнышьталан быцәоит, – Нанду лыбжьы даалнахит Милана. – Бгыл, ибыхьша сыхьааит…» «Бара, Нанду?» – Милана ацәа лықәҳахьаҵәҟьан. «Саргьы сыцәоит, нас аусқәа ҳамоуп, ишаанӡа ҳаԥсы ҳшьароуп».

Милана, днеины даннышьтала, Нанду ахыза лықәылҵонаҵ лнапқәа ахьылхьысуаз ихааӡа лгәы ишықәыз иаразнак дыцәеит.

Милана иаразнак дҿыхеит. Аԥенҵьыр асаркьаблақәа ҭыҵьҵьааауан. Еснагь еиԥш аԥшашәшәы зхылҵуаз, ишаара иаахьаз ашәаԥыҵьаԥ рыбӷьы амра алԥхан иахьаауаз ашәахәақәа ӡса-ӡсон.

Ас еиԥш аан абжьааԥны аиарҭа лҽылалырхон. Уи Нанду аҽыршышра ҳәа дашьҭан. Нанду уи аамҭа лхашҭӡомызт. Лышьҭыбжь мыргаӡакәа дааины, ашьаршьаф ныԥхьаршәҭны, лаԥхьа дныҟәтәон. Адәныҟа зегьы афԝқәа – ашьац, ауҭра, ахш, шәла ирҭәны есышьыжь илзыҟалҵоз аӷәазалқәа – иарбаныз уи зыфԝы хаа ныҟәлымгоз. Афԝы ссирқәа убасҟак шыҟазгьы, урҭ ирылаӡуамызт, еснагь ҿыц иӡәӡәаз, лхахәы еилырфаҷа излаҵакыз лкасы афԝы. Уи иаҵыԥшуаз лхахәы иҟәашӡа ишлан, аха макьана ижәпан. Лхы-лҿы ианыз акаҷырақәагьы, лнапы иалԥшуаз адашқәагьы макьана дажәитҵәҟьа ҳәа лзуҳәартә дҟарҵомызт.

Милана дааӡырԝит: ганкахьала зегьы уажәааны ишыҟаз иҟан. Аха абжьааԥны, есуажәааны, рашҭа иачхынгаз, рымхурсҭа нахыс, лбаа Гәыбзыӷ аӡыжьқәа зҭаҵәахны иамаз абнара цәажәомызт, ашәа аҳәомызт. Зназынла иналаршә-ԝаларшәны, ишәаԥырҳаԥуа ԥсаатәқәак рыбжьы ахьдыргалоз умҳәозар. Аҟәаҟа игоу амԝаду анымԝахыҵ, аамԝахыҵынтә иааԝлоз, еиҳа-еиҳа иааскьаз абзарбзан хысыбжьқәа рнаԥсгьы, иара автомат хысыбжьқәагьы раҳауазар ҟалон. Насгьы, уахьынтәи ишәаҟьаны арахь иаазгьы рацәан.

Амзақәа еихалазшәа имцаӡоз аӡынра, асы, аҵаа иаркарахьаз, абас дынҭаҳан дахьыцәаз лыԥсы лнаргеит. Аха данаахәыцқәа, абас лыԥсшьаны, лгәы хтны дахьҿыхаз, зегьы рылымкаа абри аԝыза анасыԥ агьама лыбз иахьныҟәсыз, лхы ахылбаауа далагеит. Ашырҳәагьы лиарҭа дныҟәтәеит. Лҽеилаҳәаан ддәылҵит. Абрахь данаауаз хыла иалхны иаалгаз, абра мацараз илҭахыз, аҵьыба рацәа змаз, излаӡоз лыҵкы, ҭбааҭыцәӡа иҟан. Нанду-

гьы дыхәмарны, бшуқьаҭ ҳәа дашьҭан. Ианаалгаҵәҟьаз, цқьа илшәыломызт, насгьы ара азы икьаҿцәан, аиргьҳәа лшьамхы инықәсуан. Уажәы аурагьы лшьамхы иахысуеит. Уаанӡа аԥхын агьама акәызҭгьы илдыруаз, уажәы аӡын агьама лнарбеит. Аӡын цәгьахаҵәҟьеит, еснагь зегьы ирыхьӡоз Нанду уажәы дахьӡаҵәҟьомызт. Алӡынракгьы даалыдымшәакәа длыдгылан, Милана илылшоз аалылыршәшәан длыцхраауан.

Раԥхьаҵәҟьа ирласны дааԥсон. Ахәылԥаз ауаҵьаҟ дахьнычеҳәатәоз, амца шаалыншлак ацәа лықәҳауан.

Аҵыхәтәан Милана игәалҭеит, зны-зынла, Нанду лылаԥш лыдхалан, дыхҭакны дышлыхәаԥшуаз. «Анбызҳа, бара, сымш зысҭаша, баб еиҳа биеиԥшхо балагеит...» – лҳәеит Нанду уи Милана ишгәалҭаз анеилылкаа.

Амардуан дналбаан, дышиашаз ашьац днылагылт. Арахь аҿашәшьыларахь аӡаӡа мбацызт. Бшьапқәа аӡаӡа иабылуеит ҳәа иҵегь данхәыӷыз Нанду ианлалҳәаз иаанагоз лзеилымкааӡеит. «Нас бшьацәкьарабжьарақәа брыфо балагоит...» – лҳәеит уи, илзеилымкаауазшәа анылба, «ибжьынбаалоит» лҳәаргьы ҟамлози, аха еснагь еиҳа илызмырхьша ажәа лыԥшаауан. Уажәгьы Нанду илзаалхәаз акалош ҿҩагақәа лышьалҵеит, лгәы дамысырц.

Шьыбжьаараԥнын, амра макьана апырпыл еиԥш ицамхацызт. Милана ашҭа дықәлан лҿыналхеит. Ашҭа уахьынҭшәоҵәҟьа иалагоз, хыхь аҟьаҟьарантә, аккара аҟынӡа илашьҭыз анаара абжагьы зҵазкуаз луҭра ду дынҭылбааит Нанду. Хыхь аҟьаҟьараҿ илымаз аиҭаҳатәқәа рфеида арад ҭбаақәа дрыбжьатәан. Уа азы илымаз асқам хәыӷы дықәтәан. Лыҩҭаҷкәымкгьы лыцламҳәқәа ирыҵыргәан. Уи, ҳәарада, дмыцәаӡеит. Афеида аҿгьы уажәы уеизгьы-уеизгьы ҟаҵатәы ыҟаӡам. Аакьыскьа ауп Нандугьы ларгьы ирашәаны ианалга. Уи напыла, нацәкьарала ауп ишыдрашәо аҟынтә, Милана

уажәыгь хәмаррак илзеиԥшын. Насгьы, уи иаҿнаҵы Нанду алакәқәа анылзеиҭалхәоз ыҟан.

Иҵегь данхәыҷыз илзеиҭалхәаз алакә лгәалашәацыԥхьаӡа лхала дыччоит. Илызкын аӡәгьы изымҵааӡакәа ашҭа зхала иҭыҵны ицаз аӡӷаб хәыҷы. Уи абна дыланагалт, дҟьалеит. Данҟьала – лыбжьы рдуны аҵәыуара далагеит. Аҵәыуабжьы заҳаз амшә аацәырҵит: «Мышә, Мышә, сшьап тат хәыҷқәа уфома, снап тат хәыҷқәа уфома?..» – дахьҵәыуаз иалаҵан дҵааит аӡӷаб хәыҷы. «Бсышьҭалан баала, амҩа бсырбоит, нас бызҵаарагьы аҭак бысҭоит...» – аҳәеит амшә. Амшә аӡӷаб хәыҷы днаԥшны лыҩны лбартә днанагеит. «Аҽазны, аӡәгьы иамҳәаӡакәа ашҭа бҭыҵны банца, бшьап тат хәыҷқәагьы сфоит, бнап тат хәыҷқәагьы!» – аҳәан амшә, абна инылабга ицеит.

Иара афеида арашәарагьы усҟан ирласны лгәы аҟәҿыӷьуан. Нанду иаразнак игәалҭон уи. «Ибаҳауоу, акәҷаракәа еибархьусууа бызҿырҭуеит, бызхьааргоит, – лҳәон уи. – Бца, хрыӷк нарылаԥса».

Аха сынтәа Нанду знымзар зны ус лалымҳәеит. Избанзар, арашәара иалгатәын. Нас аиҭаҳара иалагар акәын. Ахәмарраҟәа нҵәеит. Зегьы усхеит. Аԥсҭазаарагьы ахәмарраҟәа рацәаны иканаԥсеит. Ларгьы ддухеит.

«Бгылама, быхьша сыхьааит...» - дҩалыҵаԥшит Нанду, Милана ауҭрахь дынҭалан данылалыдгыла. «Мышә, Мышә сшьап тат хәыҷқәа уфома, снап тат хәыҷқәа уфома?..» – маҷк иадамзаргьы лгәалаҟазара аалгар лҭахын. «Бнап тат хәыҷқәа џьаџьахеит, банду дыԥсааит, – лнапы аанылкылан ашҵа аалшьышьит. – Аџьабаа басыргеит, сара иԥсыша...». «Сара сызхараҵәҟьа сыцәеит, уажәшьҭа бара быцәароуп, Нанду. – Лхаҭагьы иџьалшьеит ас днаҟәыӷәӷәан иахьылҳәаз. – Хырԥашьа змам акрыҟазар исаҳә, сымч аҟәхоит...». «Бхәы ҟаҵаны иҭагылоуп, акрыф, шьыбжьаахьеит. Еибашьуагьы еибашьуеит, аха атылгьы

ҕәҕәазароуп, – лҳәеит дахыхәмаршәа, лажәа ꚙбамтәкәа дꚙагылан, ауҭра иҭыҵны аꚙныҟа рҿанынарха. – Сара ҧыҭк хысцәааҭҵәҟьап... Аҭакәажә сбыцәкаҳар аҵкыс... Бара бгәы бмырҿыҕьын, ашҭа бҭыҵынгьы шьаҿак ҟабымҵан, акәымзар ибымдыруеи...»

Днылаҧысны ҧыҭк днаскьахьан, деиҭаахьаҳәит: «Исхашҭыз, Орыхә ахьара аҽазнакит ҳәа сыҟоуп... макьанаҵәҟьа иаамҭамызт, аха уажәы рахәгьы уаагьы адгьыл рыгәоит... Иара шыббахьоу иҟаӡам, ааигәара бымнеин, ибзыҵҟьар ҟалоит».

Нанду лҭаҵәахқәагьы акыр ирыгхахьан, аха Милана лыфатә џьара акы агылмырхацызт: шьыжьла, еснагь шәыла ирҭәны илзылжәуан бзиа илбоз ачаҕәазалқәа, ахырҵәи ацхеи нарыдыргылан, иахьагьы убасҵәҟьа акәын.

Акранылфа аꚙны дзымтәеит: афымцамч усгьы иҟамызт, ателевизоргьы... Лмагнитофон лаб аагара дахьымӡеит... Адәахьы дандәылҵ, апрель мшы каххаа иҟан. Шьыбжьы нхыҳәҳәахьан. Аҳауа цқьан, угәазхара иузылбаадомызт. Шьҭыбжьы мыцхәы ыҟамызт џьаргьы. Абнарақәа рҟнытә иналаҧса-налаҧсан ҧсаатәқәак рыбжьқәак ахьгоз умҳәозар. Абжьааҧны акыр илаҟәны ашҭа иахыҧраауаз, аҟәарҭи акәҷарақәеи зыцәшәоз ахьшьқәа («Воздух!» – ҿылҭлон зны-зынла Милана), уажәы акыр рҽаҳаракны, рыҧсы ӡаны акәын ишахыҧраауаз. Еиҳа зымчыз, еиҳа ишәарҭаз акы ахыҧша ркын, егьырҭ, ҧаса ақәаҵа иҵеибамыргылоз еиҳа еиднакылазшәа, еизааигәанатәызшәа угәы иаанагартә иҟан. Убри зегьы Миланагьы даҵанакуан. Уи Нандугьы дшаҵанакуаз лдыруан. Уаанӡа лхахьы имааиуаз азҵаарақәа лаҧхьа иаақәгылон. Иаҳҳәап, Нанду знымзар-зны лгәы иаанагахьоу: абысҟак аџьабаа схы изасырбозеи, сара схаҭа ҿаҵак сызхозар ҳәа. «Абра быҽзықәыбшьуазеи, быҷкәын Аҟәа

дыбзиахәха дыҟазар, – рҳәалон мызкахьы знык-ꚉынтә илҭаалоз, лыуацәақәак, ма џасатәи лꚉызцәақәак. – Была ҭраа, бхалазаҵәык?..» «Избан схалазаҵәык, сыꚉнысгәара ыҟазар, исҭаху зегьы рыџсқәа ахьахылаџшу, смаҭа, илыхьша сыхьааит, есџхынрак зегьы ара дсымазар, есмчыбжьы сыҷкәын даауазар, анцәа дысхылаџшуазар, ихьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, сышџазаҵәу сара?!» – ус зҳәоз ахәгьы-аҿгьы иаақәлыргыломызт Нанду.

Ашҭа иахьазеиҟараз игылаз аҭәаҵла абҕьы шылнагаша илнагахьан. Знықаз днеиин уи амҵан игылаз асқам дныҟәтәеит, аха џьара дызтәомызт. Ааигәараҵәҟьа дымнеикәа Орыхә лбарц лыӡбеит. Уи ибзиан дадыруан, абжьааџны ааигәара днанашьҭуан. Аха Нанду баша илҳәомызт, уажәы ауаа еилнахуазар ҟалоит ҳәа. Аказарма ашәқәа зегьы аартын, Орыхә ахьҭакыз ада. Аказарма ахаҭа еиҵыхәхәа акыр иаун, еиꚉкаа-еиꚉкааны иҟаҵан. Нанду дазыгәдуны ишылҳәоз еиџш, лџа инапы ахьы аџссон. Лара излалҳәоз ала, уи иаб, Милана лабдугьы убас дыҟан.

Хыхь акы анлеиуаз, иаҧыхьшәашәараз рырахә зегьы ара иакуан. Зегьы рҭыџқәа рдыруан. Уажәы иҭацәын. Ааџын аҿа хаан, зегьы ишаашаз уи иагон. Акәытқәагьы еилаꚉꚉы аказарма анхыҵ аҳәысҭа иҭан. Ꚉыжәк ирымаз рахь, руакы макьана ирхьон.

Ажәқәа рзы иҟаҵаз аиꚉкаарақәа руакаҿы итәан Орыхә. Нанду ирхны инаганы иамҵалҵахьаз аҳаскьын иакьымсӡакәа ус ишьҭан. Ахәыжә аҟьахьан, арахь ихаз аварагьы цырцыруа иҟан. Милана даавагьежьын аџхьаҟала илбартә днеит. Иааҭрысшәа ахы ꚉышьҭнахын, зышҵақәа рахь иҭыҟаџшьааӡа иҟаз абла дуқәа ҭырпыжуа иналыхәаџшит. Аблақәа ҭынчмызт, лнеира рацәак ишаҭахымыз ааныџшит. Арахә хьарыдара ицоит, бла иахьамбо, аха ари арахь иааит. Нанду лнапы иахьашьцылахьоу, лыгәра ахьынӡагахьоу аџсабара аҵкысгьы иеигәыҕуазар акәхап.

Милана дацәшәаӡомызт, уахь дҭаларгьы ҟалон, аха Нанду лажәа лзеилагомызт. «Орыхә, Орыхә, умшәан рыцҳа, – лыбжьы нақәлыргеит уи. – Умшәан, зегьы ара ҳаҟоуп, Нандугьы уажәыҵәҟьа дааиуеит...»

Лыԥсы ӡаны Нанду дахьышьҭаз даныныҩнала, уи дҿыхахьан. Лцәарҭа дықәтәан. Милана лгәы нҭыԥсааит, иаалырҟьан шаҟа дажәыз анылба. «Бгәылҩрны ишԥабызҳаи, сыԥсы бысҭааит», – лҳәеит уи даалыхәаԥшны. «Макьана бызҿыхазеи, Нанду?! – Милана лгәы иалсҵәҟьеит ас ирласны дахьгылаз. – Бычмазаҩхар ишԥаҳаԥсыхәо...» «Исызхеит... Ҳаԥхьаҟа уахашааӡа сымоуп...» «Иҟаҵатәу сара исабҳәаар иҟасҵартә сыҟоуп, сыԥшқаӡам шьҭа...» – Милана иагьааџьалшьеит ас баҕьа-баҕьа Нанду дахьлацәажәоз. «Еицыҟаҳҭоит, ҳагәгьы еибарҿыҕьрым...» – дыччо дҩагылт Нанду.

Орыхә иҟанаҵаз збоит ҳәа дандәықәла, Милана длышьҭамлеит. Дырҩагьых илбарц лҭахымхеит ашьа зыхшыла иҟаз уи аблақәа. «Арахә шыԥсуа аздырӡом...» – лҳәалон Нанду. Уи насыԥзу инасыԥдароу Милана лыхшыҩ иазыԥҟомызт.

Апрель мшы анҵәара иаҿын. Ажәҩан ашҭахь ихәыҵыԥхо иҟалахьан, амра «ашьҭаларҭа» азнархион. Иԥхацәамкәа, ихьшәашәацәамкәа ԥшала иқәԥсычҳауан амш. «Уаханӡа иагоит! – лыбжьы лыргеит Нанду дхынҳәны дахьааиуаз. – Ишылашаз еилгар еиҕьын... Нас аԥарҭа ҳцәафома, акраадыруама, еснагь уа узадгылом...»

Нанду агәра ганы дыҟан Камыгә иҩызцәеи иареи уаха иахымгакәа рхабарк ҟарҵоит ҳәа. Ианааилахәла, Милана ишылбоз лылахь еиқәылҵеит. Уи лзыҵәахуамызт. Милана дылзымҵааит, избанзар, лыҷкәын изы шакәыз лдыруан. Нанду амца ааихәлалҵеит. Миланагьы дцо-

дааура лаб иҩызцәеи иареи ихны инрыжьыз амҿы гәыдкылақәак ааганы ауаҵьаҟ аварахь ишьҭалҵеит.

«Ажә зынӡа иаххашҭит! – Нанду афонар амыркыкәа, даара дзеиҷаҳауаз спичкаки иареи аашьҭылхит. – Бара ара быҟаз. Маҷк сынхозаргьы бдәылымҵын!»

Нанду данца Милана лысқам лаҟә амцахь днахеит. Ихәлеижьҭеи дырҩагьых лгәы ҭрыхьҭшьаауан. Нанду ирласны даар лҭахын. Лхы иадлымбалацызт, аха дшәон.

Ус иныҵыҩ-ааҵыҩны дыдраҵас быжьқәак ааҩуашәа лаҳаит. Лгәы ҭыԥсаауа ллымҳа нкыдылҵеит. Еиҭалаҳахит. Иахьа зынгьы иҵыҩны иааҩуан. Уи иҵегь ихаразар акәхарын, аиргьҳәа акәын ишлаҳауаз. Лара акгьы анылымҳәа, Миланагьы Нанду лахь илмырзеит. Уажәы иааигәаны иааҩуа иалагеит, иааихмырсыӷьӡакәа. Дҩаҵҟьан, дындәылҟьеит. Убасҟанҵәҟьа зынӡа иааигәаны инеишьҭаҵа-неишьҭаҵан аԥжәабжьқәа геит, лбаа абнарагьы амца ҩахҟьеит.

– Нанду!!! – лыбжьы лыхәлашәо ҿылҭит Милана. – Нанду!!!

Аказарма ахахьы ҵьара алашьцара ҭааӡа илбеит. Милана дшәаны лгәы ҭыҵны ицон, Нанду лыбжьы лаҳар лҭахын. Аказарма лхы ақәкны дыҩны лҿыналхеит. Аԥжәабжьқәа гон рҳәысҭа аҟынӡа иаагӡаны, ҵаҟа абна амца ацран. Милана ашҭа абжа ааиҩылшахьан, иааигәаӡаны ҵьара итҟәацит, ашҭа зегьы аақәлашеит, аҳауа амца акызшәа. Ларгьы, дышьҭҟьаны дцаны дкаҳаит. Аха дацыҵҟьан дгылт. Убасҟан Нандугьы лыбжьы лаҳаит. Уи дыҩны лара лахь дшааиуаз аҟара лдырт. Уажәы лшьапы дықәызҟьаз инашьҭархны иҵегьгьы иааигәаны аҿакы ԥжәеит. Ларгьы дышьҭуушан ддәықәлеит. Ари аԥжәара амч ауп илысыз. Дырҩегьых Нанду лыбжьы ааигәаӡаны илаҳаит. Иагьлаҳаит, нас, ҳәызба ҵарыла лҿы иҭахырҵәазшәа, иаанҵәеит.

Лыхдырра еилгамкәа ихынҳәуа ианалага, акы дшаҵажьыз мҩашьо аҽеырҵысра лцәыуадаҩын. Насгьы, ҿыцха дахькажьыз ларҕьанап убас иҩаскьаган дақәжьын, аԥсыԥ лагаҩагара лцәыуадаҩны. Еиҳа иссаз, аха еиҳа ирлас-ырласны тҟәацыбжьқәак гон, аҕылҩа афҩы ықәчын. Хәыцҷы-хәыцҷла лыхшыҩ ааимыггеит: акы иҕәҕәаны еибакны абылра иаҿын. Ҕәҕәала еисины иҟаз ларҕьанап илулак иаалыҵылгеит. Иахьыҵылгаз ибааӡажжыраӡа, иҷабуа акы иҩылашьшьит. Иаразнак илдырит уи закә бааӡатәыз – ашьа!!! Лара лакәзар излыҵуаз, икылкаан џьара акы лыхьуазаарын, лхы ҭуушәа дыҟан, илыхьуан, аха џьара баҩԥцәак злоу, ихәу, иҕәҕәаны ицәҟьоу длеиԥшмызт.

Илыҵылгаз лнапы ашьац иаларԥан, деихо мацара, дызҵажьыз даҵыҵит. Иаалыкәыршан илашан. Ибылуаз аҟәҟәаахәа итҟәацуан.

Ибылуаз аказарма шакәыз лгәаҟәышраҿ иааит. Аха макьана убасҟак лхы ҭуушәа иҟан, зегьы еизакны азхәыцра лцәыуадаҩын. Зны ԥшьынаԥха, нас дышиашаз дҩагылт. Даагазҽеазит, аха лыҽнылкылт. Лнапқәа данрыхәаԥш – ашьа иаганы иҟан. Иаразнак даахьаԥшын, дызҵыҵыз, хыхь илықәыз ахь днаԥшит: уинахысгьы дшыҟалаз еиҭаҳәашьа амамызт, избанзар, уи аҩыза збаз уа дыԥсит. Инхаз аҽаӡәын. Абылра иаҿыз аказарма ашҭа зегьы арлашон. Милана лаԥхьаҵәҟьа, лхы аҩада ирханы, ԥсы зламыз лнапқәа наҟ-ааҟ илывыҳәҳәо ҿыцха ашьа дылажьын Нанду! Иҟалаз шыҟалазгьы убартә иҟан: аҵыхәтәантәи аԥжәабжьы, Милана дышьҭуушәа дҩышьҭнахуан, лкаҳамҭаз дахьӡаны дхылҩеит. Лмаҭа илаахаран иҟаз зегьы лара илаахеит, инылкылеит. Иԥжәаз абзарбзанхы аԥҽыхақәа лылымҟьеит, акәылӡы даҩызахеит. Дара ана-ара лызқәа иалыҳәҳәон. Лара усҟан дызлахылҩаз лнапқәа, илаԥырҵәҵәаз амҵәыжәҩақәа реиԥш, ишьаарҵәыраха ашьац илан.

Убасҟан илаҳаит Милана лыҳәҳәабжь, уи убас иҭҟьеит, аанкылашьа амамызт, лара леиҳа амч аман. Уи еизаны иҟеижьҭеи акраатцуан. Раԥхьа Нанду лымшираз ашәаны, уи дшылзыҟаз зегьы иацҳаражәҳәаҩны, аеҵәақәа кыднаԥаауа иҟаларц аҭахны; нас, еибашьрахеижьҭеи лыҩныҵҟа зҿеизызгоз, макьана цқьа лгәеилгара иазышьҭымхыцыз, лыбжьахьы иазиамгацыз, инагӡаны ихиамыз – абри илбоз, дзықәшәоз еизнакит, лыбжьы амч анаҭеит, ахызаҵә еиԥш ирҭәаны агәыцә иҭанацалт, иагьҭнарҟьеит. Уи реиԥшмызт аԥсрақәа раан арҵәаахәа аҳәса ирхылҩуаз аҳәҳәабжьқәа. Ҿык-бзык иазышьҭымхыз,лдунеи иазымкуаз агәырҩа абжьы акәын уи. Ауаҩытәыҩса игәы ҭызшьаауа ахьаа иагәаҟашәан.

Акыр збахьоу, акыр заҳахьоу арҭ аҭыԥқәа ари аиԥш аҳәҳәабжь рмаҳацызт. Иқәаны илеиуазар аӷба арӡсон, иԥшазар амшын ҭганы ажәҩан иаҵанаҭәон, имцазар, аӡӷы цәырԥызшәа ажәҩан кылнаблаауан.

Ақыҭа иалгаӡан иҟаз, хыла аказы имнеиуазар уаҩы иҿархасырҭамыз ашҭа иқәҩыз аҳәҳәабжь ақыҭа ду ахи аҵыхәеи зегьы иахьӡеит. Ираҳахьаз ҳәҳәабжьык иахамыз абжьы аханы. Иҳәҳәозгьы дышқәыԥшӡазгьы аҳәон уи.

Дук мырҵыкәа хара, иҵегьы ааигәа иҟаз ҳәсеи хацәеи аизыҩҩит. Иааиз зегьы раԥхьа ирбарц ирҭахыз иҳәҳәаз лакәын. Лара уаҳа акгьы лҳәаӡомызт, ашьеи алаӷырӡи лхьыкәкәа дгылан. Зегьы лыҳәҳәабжь иаҳәаахьан.

Нас инеин, Нанду даашьҭыхны аҩныҟа дыргеит. Милана дахьгылац дгылан макьана. Абылра иаҿыз аказармахь дыԥшуан. Уи ахаҩа еилаҳахьан, аха макьана иалҟьоз амцабз ашҭагьы, анхыҵ иҭаз аҳәсҭагьы арлашон. Милана акы аалгәалашәан, убас дыҭрысит, ихәахәажьахәан иҟаз лцәеижьы зегьы ихьухьууа иахьӡеит.

Убрыгь усыс имкыкәа аилабылра иаҿыз аказармахь лҿыналхеит. Аԥсы аҩныҟа дназгаз уажәы ла лаха рымамызт. Дгәарымҭеит.

Ашҭа аҟынтәи уахь узлаҭалоз агәашә ҟьаҟьаӡа иартын. Аилабылра иаҿыз аказарма лылаԥш нахылгеит, аха уа уажәшьҭа ашәқәа ахьҿаз узеилырго иҟамызт. Алада, абнара аҟынӡа илашьҭыз аҳәысҭа лылаԥш нахылгеит. Аакьыскьа Нандуи лареи аҟәынҵь ахьырблыз ана-ара иубон. Аҳәысҭа аҵыхәахь, алҩа злачыз, абна иазааигәацәамхакәа еиԥхьыттa игылан рыжә-ԥада, ахырцәаала, агамлақәа. Урҭ аҵаа иакызшәа акәын ишгылаз. Аказарма былуан, абнагьы ахьҵәыԥсаз аҟынтә ирласны иҿыцәеит, аха алҩа ылачын – уаҳа царҭа рмоуит. Алабжыш зхыжьлаз Милана лылаԥш аҳәсҭа ахи аҵыхәеи иахылгон, еиҭахылгон. Ус лылаԥш ақәшәеит уи... Орыхә.... Игыргыруа иадгылаз аҳәыс хәыҷгьы! Нанду дахьӡеит уи ахьҭакыз ашә артра, агәашәқәагьы алыртит, зегьы рхы иахәарц. Лара Милана лҭахара аллыршомызт Нанду лыԥсы ҭанаҵы, абзарбзанқәагьы, аҕа имчгьы, аԥсабара амчгьы азхомызт, изылиааиуамызт...

«Аи, нан, нан... – Убасҟан Милана лааигәара илаҳаит аӡәы лыбжьы. Ари Нанду еиҳа илзааигәааз, еснагь илҭаалоз лҩыза лакәын. – Быхьша сыхьааит, быхьша сыхьааит... – ашьа зыдҩалан иҟаз лнапы аанылкылт уи. – Бара ибеиԥшу дызҭынхаз Шьамсиа акгьы лмыхьӡеит, Шьамсиа бзиа, Шьамсиа ду...»

Нанду лцәа-лжьы зегьы рыҕҕаны аԥҽыхақәа алан, аха лхы-лҿы цқьан, џьара иҵкәамызт, ҵаҟатәи абжьаратәи ауадаҿ дықәырҵеит. Милана уахь даныҩнаргала, аԥсы лоуразоуроу ашьаршьаф лықәыршәын.

Аԥсыжра адырхаҽны иақәдыршәеит. Зегьы зҭагылаз зегьы аӡбон. Адырҩаҽны ауп Камыгә данаарга. Амашьына дааҭыргеит, иҵагылан. Уи дхәын. Ирҵысрагьы усҟак

иҟаломызт, аха уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт. (Изларҳәоз ала, баҩԥцәа иламызт, аха ус акырџьара ахқәа илыҟьҟьеит. Убри ашарԥазтәи рынтҭыцра рықәҿиеит. Аҽакы акәым, ротак азхара абџьар ргеит рҳәеит. Ԥсыҭбара ҟамлеит, аха ԥыҭҩык рхәит. Еиҳа иґәґәаны дхәын иара, раԥхьагыла Камыгә.) Милана лаб ашьшьыҳәа, имыхьырц, лнапы ааикәлырышеит ҿымҭ. Иаргьы, еибгаз инапала, ивара даадирґәґәалт, Нанду ишыҟалҵалоз аиԥш.

Аԥсыжра аҽенынӡа Милана аҳәсахәыҷқәа еимданы дырбон, ддәылган аштаҿ ддырныҟәон. Ларгьы дрыцныҟәон. Лылаґырӡгьы беит. Иара усгьы агага деиԥшын. Ажәҩан агәы кылызҵәоз лыҳәҳәабжь, лыԥсахәага ада, зегьы аццеит.

Аԥсыжра аҽены Милана раԥхьа лаб аџьабацәа рханы дахьтәаз днаргеит. Иара дрыҳәазар акәхап. Иҭчаа иҟаз иблақәа алаґырӡ иӡаан. Ихәоз иарґьа напы Милана лахь ианирха, ларгьы лҽааларҟәны, лхы наргӡаны илахь днагәӡит. Илахь амца ахҟьа иҟан. Лыблақәа ҭыблааны ицон, аха лылаґырӡ ааuамызт. «Папа...» – лҳәеит уи аиргьҳәа. «Нанду ишлықәнаго ҳхы ныҟәаагароуп, бҟәыбҷаз... Иахьа уи аиԥш иҭагылоу рацәаҩуп...»

Аиргьҳәа акәын ииҳәоз шлаҳауаз. Нас аҳәсахәыҷқәа днарган, аԥсы илхагылақәаз ԥыҭк днарылганы ддыртәеит. Даргьы уа иаалхагылт. Илзеимамкуаз лыблақәа зегьы анаҟә рылачызшәа акәын ишырбоз. Дшыҟоу ҳәа иааидкылан дызхәыцуамызт. Лыҩныҵҟа инхаз аҭацәыра зегьы лыхьуан. Ларгьы, аӡы зҵабаз аԥсыӡеиԥш, илулак арахь, уажәы дахьыҟоу ахь дааиуан, ҿамҩак иадамзаргьы аҳауаз.

Иааины аԥсы иналхагылаз зегьы, иаахынҳәны, Милана иналыхәаԥшны, ажәақәак мҳәакәа ицомызт. Абжьааԥны аԥсрақәа рҿы ус ҟарҵомызт, аха аибашьра амҩакырақәа акыр ашәеит. Аҳәсақәа дыргәӡуан,

лызқәа рнапы нықәыршьуан. Зегьы ахьындәылҵуазгьы ирҳәоз абри ахәыҷы лыҳәҳәабжь атәы акәын. Асынтәи ианакәызаалак ҳәҳәабжьы ахьымнаԥуаз инаӡаны, зегьы рыԥнқәа ишдәылнагаз. Изеиԥшраз ҳәа ус акгьы адыркыломызт, аха уи ираҳахьоу ҳәҳәабжьык ишеиԥшымыз атәы рҳәон.

Милана лылаҕырӡ баны, лыблақәа ҭыблаауа дахьтәаз асынтәи илбарҭан Нанду лхы-лҿы. Уи шьа ықәӡамкәа, маҷк иаахиаҵәаахан иахьыҟаз акәымзар, лыхьӡ уҳәар дԥагылап уҳәарын. Ус анакәха, уи ус дҟазҵаз, убрахьгьы лыԥсҭазаареиԥш даднакылт, дақәшәеит ауп. Зыԥсҭазаараҿ ибзиоу зехьынџьара дыбзиоуп.

Агәырԥа дагәаӡа лоуразоуроу дардыснı дыҟан, лыԥ-ныҵҟа шҭацәыз иҭацәын. Лыҳәҳәабжь иааҭарцәӡаны иахьыннажьыз иҟан. Аҵеџьҵәҟа, аӡы иҭоу зегьы ҭганы ианеиҵырхлак, иаразнак аҿыц аара иалагоит, аха ауаԥытәыԥса итәы аҽакала иҟоуп.

Аԥсыжра ашьҭахь зегьы еимпит. Камыгә иԥызцәа иарҳәеит, арҭ аԥымш рыла ихәрақәа ҿыцны иҿазҳәо ауаԥы дшизаарышьҭуа.

Абжьааԥны аԥсра зыхьуа рҿы аӡәы-ԥыџьа аанхон. Анышәынҭра ианықәло аҽенынӡа. Аха уажәтәи аҭагылазаашьа зегьы рыбӷа икыдгылан. Агәыцхәцәа ракәзар, зынӡа аԥсра атәы змаҳаз, ираҳазаргьы аашьа змамыз ракәхеит. Агәылааигәа усгьы дрымамызт.

Милана лаб дахьышьҭаз зда ԥсыхәа ыҟамыз зегьы налгеит, иааигәа иҟалҵеит. «Уаҳа сажәа ԥбамтәкәа бышьҭал, бкаҳауеит, – иҳәеит лаб лнапы аанкылан. – Уаҵәы нас иҟаҳҵаша ҳалацәажәап...» «Папа, Орыхә ишԥаԥсыхәо, – лҳәеит Милана, иаразнакгьы лаб днаихәаԥшит, уи акы ахьит ҳәа иҿыҵшәар ҳәа дшәаны. – Убри дшашьҭаз ауп...». «Уи бацәымшәан, аҷкәынцәа рнапы ианысҵан, иахылаԥшит. Аҳәысгьы еибгоуп. Аҿша ариит...».

Милана дышнышьҭалаз аиҧш дынҭаҳан дыцәеит. Шьыжьынӡатәҟьа дмааҧшӡакәа дыцәан. Ацәа даалҵын лыблақәа анхылт, ишшара ишшахьаз ауп илбаз. Нас аӡәы дшылхагылаз аҟара гәалҭеит иаразнак, лылаҧш анҩышьҭылх, аиарҭа дҩылҟьан, илхагылаз лыхәда лҽынахылшьит: «Мама!»

Ангьы лыҧхa даалгәыдыргәгәалан даанылкылт: «Иахьарнахыс бныжьны шьаҿак ҟасҵо сыҟам... – лҳәеит Сабина лыҧхa дыргәгәаны дшылкыз. – Убас быгәхьаазгон, убас...». (Ашьҭахь Милана излеилылкааз ала, уи ҳара ҳтәқәа Гагра анырга ашьҭахь, дук мырҵыкәа илулак аҳәаа арахь дхыҵит. Нас Гәдоуҭа ахәышәтәырҭаҿ аус луан. Ашьҭахь Тҟәарчалынтә ахәцәа ҕәгәақәа уахь иаазгаз авертолиот ала дрыцхынҳәит. Тҟәарчал дшааиҵәҟьаз уантәи шьапыла ддәықәлан, иахьа ашьыжь ара дааит.)

Сабина лыҧхa днаргылан, харҧзаҵәы дшыҟаз, лнапы аанкылан, лаб дахьышьҭаз ахь дныҩналгалт. Уи ииарҭа дықәтәан. «Паа-па!!!» ҿыцбарах дылбазшәа лаб ихәда лҽынхылшьит Милана. Иаргьы, еибгаз инапы иҧҳәысгьы иҧхa хәыҷгьы иаарыкәиршеит. Иҭыблааны ицоз Милана лыблақәагьы аацәаакит, нас лылаҕырӡ ҭыҩрны аҿыланахеит. Аӡәгьы илеимҳәеит бымҵәыуан ҳәа, даргьы, лангьы лабгьы аҩыџьагьы ҵәыуон. Уажәраанӡа иҭацәны иҟаз лыҩныҵҟа зегьы, еиҵырхырц иҭыртаз аҵеџь аҿы иаразнак аӡы ҿыц аҩеира ианалаго аиҧш, акы иарҭәуа иалагеит. Уи ахьҿыцыз, лыҩныҵҟа ахьашьцыламыз азы ахьаа ацын, аха хәыҷы-хәыҷла дашьцылон, избанзар, аҧсҭазаара агьамаҵәҟьа акәын... Иҟалап мышкы зны уи ашәагьы ахылҵыр, абни лыҳәҳәабжь лгәырҩа атәы шаҳәаз аиҧш, лгәырҩагьы лгәырҕьарагьы ртәы аҳәартә.

Макьана еибашьран...

21.01.2013

АШӘАЛҞЬАМРА

Ашьыжь дандәықәлоз ижәпаӡа ихыз анаҟә ҧытк аҿыҳаранакит, маҷкгьы иҵаҕахеит. Амра ахаҭаҵәҟьа унарбомызт, аха, ацара хҟьаны иалаҭәазшәа, арахь иалҧшуан. Уаанӡа иаркны инижьыз афаракәагьы ирцәеит. Иҧылоз, иаҩсуаз амашьынақәагьы жәпамхацызт, анаҟәгьы усҟак иҧырхагамызт, аха иара имашьына рацәак дақәгәыҕуамызт. Акыр зхыҵуаз, акыр иқәсхьаз, ушьапы иақәшәо ашьаҵеиҧш дзышьцылахьаз «Волга», даазқәылаз анапгьы агижьуан. Уажәы ари еиҧшу амашьына иақәтәоу маҷуп. Дара амашьынақәагьы рацәахеит. Ирыцҳарахаз, азин змоугьы измамгьы, атәы здыруагьы иззымдыруагьы ақәтәоуп. Ас инаскьаган игоу амҩақәа рҿы уажәы-уажәы, урҭ ҧҟаррас иҟоу згьы еилаганы, иаапкны амҩа ианылалоит.

Амашьына аҧсҟы ааникылеижьҭеи убарҭ ааибаны дынхомызт. Ус иҳәо дрыламызт, уи иара иҵасмызт, аха аҧсҭазаараҿгьы, амаҵураҿгьы еиқәымшәарас, еихьымӡарас иҟоу згьы имхәыцкәа иццакуа ирыхҟьоит ҳәа иҧхьаӡон.

Иара зны, амилициа рҿы, хаҭыҧуаҩк ихаҭыҧуаҩыс дҟарҵахьан. Амҩақәеи уа ианыи рызҵаарақәа анидналагалоз ыҟан. Ианакәызаалакгьы, еснагь ишаҧу дшацныҟәозгьы, абра иҿизаанымкылеит, убарҭ аццакцәа рахьырхәра иҿазикит. Даахьаҧшаанӡа аҿа хаҭыҧуаҩык ихаҭыҧуаҩыс диаргеит. Убас изырҕәҕәоз аҿаӡәы днармышьҭырц акәзаарын, иара иитәӡамыз аус зидыргалозгьы… Аҧҟарра аҭахуп ҳәа згьы ирҳәоит. Ирҳәоит – иаанагом ус ирыҧхьаӡоит ҳәа. Уи згьы инеибанеибеиҧшны

инаргӡо иҟазарц акәу, иқәаныҟәаои иқәымныҟәаои реилыргара еснагь иацзар акәу? Издыруада аԥҟарра зыҟарцо абри азы акәзар?.. Аилыргара, акылыршәшәаара аилахәаахәҭрагьы ахьацу азы…

Усоуп зегьы шыҟоу, аԥсҭазаара, ажәлар, аҳәынҭқарра. Ииаӡрны илеиуа аӡиас закәу цәыкәбарк иаҳәоит…

Ихаҭагьы иааџьеимшьеит ихәыцрақәа рхы ахьдырхаз. Иахьазы макьана ус еиԥшҵәҟьа иҟоу, амӡаҿы аныҟәаара еилазыкшаша аӡәгьы дцәырымҵыцызт, аха зегьы дара роуп, агәҽанызаара аҭахын. Ас еиԥш иҟоу, унаскьазго ахәыцрақәа иҽримҭозар акәын.

Анцәа иџьшьала, имашьына ахышә аҟынтә иҿасуаз аԥша аҿыхьҭа аҵан. Уи дҿыхаӡа дҟанаҵон. Ааԥынра иасакьаҳәымҭан, аха макьана ус мацара иааиуан. Ари, иахьынӡеидыруаз, аарӡара иатәын. Аха ақыҭа нижьижьҭеи убасҟак ҵхьан, џьара ишьа иныҟәанагозаргьы, урҭқәа игәҭыхаҵәҟьан иазыҟаҵомызт. Имӡа иагьыхарацәамызт, иагьааигәацәамызт. Еиҳарак Аҟәантә игоу амӡаду ала дцон, нас дааҳәны ԥыҭрак ашьхарахь ихы рханы дцалар акәын. Иара дахьцоз ақыҭа азбжак шьаҟьасҭаран, аӡыԥшаҳәа иаман. Аӡы ихыз ацҳагьы рацәаӡак ишҽеимыз идыруан, аха уқәсыртә иҟан. Иаргьы убра диит, уа изҳаит, уа ашкол далгеит. Аха, зны-зынла, игәаамкӡаӡакәа тәымџьарак аиԥш данахцәажәоз ыҟан. Иҟалап уи зыхҟьоз, акы еиликаауа даналага инаркны, ушьамхы уҽаургартә уанааҟала абра уқәҵны уца, ара тышоуп, унҭаӡ уцоит, зегьы ахьыҟоу наҟ ауп ҳәа илымҳа ахьҭыршьаахьаз акәзар. Иаб иакәын уи зҿыҵакӡаз. Иааихылҵыз зегьы убас дырҿын. Убас зарҳәозгьы, изарымҳәозгьы – зегьы наҟ рҿы хан… амазеи ахьеиҳаз. Убра, наҟ, рыбзазара иалаӡартә ианыҟалалак, иахьиз, иахьрызҳаз гәхьааргошәа ҟарҵоит. Еилаҵәыԥс иҟоу ргәалашәаракәа рахьтә, хьыжәжәа-ԥыжәжәақәак цәырыргоит… Аӡәы иҿы иҭыхны изымҳәац уантә

иқәызӡәӡәаан иахьцо ачарҳәара ишеиԥшу… Ишеиԥшу акәым, ахаҭаҵәҟьа шакәу… Уажәы игәхьааргошәа анырҳәогьы, уеилаҳан уаагылартә аҟаҵара шауаз, ишауа атәы цәырыргар ҳәа ишәоит…

Иара ихаҭагьы ҳәатәы имаӡам… Уажәы зегьы анеилга, иара апенсиахь даныҟоу, ани анкьа зны иҽзиҭаз аӡы аҟәарахьы даннанага ауп арҭ реиԥш иҟоу рызхәыцра анигәаӷьуа.

Аиашаз, уажәыгь иҭахымызт урҭқәа, иахьа иҽахьадицалоз игәы иҵаххуан.

…Аибашьра анеилга, иаргьы, уаҳа усураҳәа џьаргьы ихы мырхакәа даныԥхьатәа нахыс, цәгьак бзиак азы арахь даалартә дыҟан, аха иҽадицаломызт. Иаби иани рдунеи анырыԥсах, аҵыхәтәан аҩны инханы иҟаз иашьеиҵбы, ахәбжазы зегьы ҭины дыҟәҵит. Урыстәылаҟа дцеит. Зны-зынла ихабар ҟаиҵоит, аха иадресҵәҟьа аӡәгьы издырӡом. Рыҩны-ргәаара анырҭи нахыс, уаҳа днеины рымӡырха дныҟәымԥшит. Ус, зныкҩынтә зда ԥсыхәа ахьамамыз ԥсрақәак рахь данцоз, имҩатәны ажыци амыӷи зхиаан иҟалаз рнышәынҭрақәа рҿы дынкыдгылахьан ауп.

Мҩакы дныҟәлар, абас еиԥш иҟоу ахәыцрақәа ашәаџьҳәацәа реиԥш ихьӡон, дыхҭаркуан. Убасҟан еиҳа даргәамҵуа иалагон, имашьына ахьажәыз, итәарҭаҵәҟьа шаҟа иманшәалам, абжьы ихы шыҵнахуаз.

Акырынтә иақәикхьан абас еиԥш иҟоу аныҟәаракәа зынӡа дырҟәаҵӡарц, аха араҵәҟьа ус изыҟамҵеит. Ҩымш раԥхьа иԥшәмаԥҳәыс лыкрыфарҭа аҟынтәи изааргаз ачаҳрыжәқәа ааԥхьага рықәыршәын.

Лымҳаҭасла иаҳахьан, абрыгь-абрыгь лыҷкәын ԥҳәыс дизаалгоит ҳәа. «Дааигоит», ҳәа акәымкәа, «дизаалгоит» ҳәа шырҳәаз иаразнак игәеиҭеит. Аҵәы алаҵан акәымкәа, иргәаԥханы.

Ааԥхьага аартны днахәаԥшит. Иаразнак идырит уи лнапҩымҭа. Ашкол ицҭақәаз рацәаҩны ихашҭхьан,

ибаргьы издыруамызт. Ари данааигәалашәалак, агалстук ҟаԥшьы шныҟәылгалоз ахь ииаигон иаразнак. Апионертә галстукқәа рныҟәгара бзиа избоз аӡгабцәа ракәын. Аҷкәынцәа, ашкол ашҭа ишааҭыҵлак, иаархыхны рџьыба иҭарыцьгәон, ашәҟәыҭра змаз – рышәҟәыҭра. Лара, ҷыдала дацклаԥшны, иҟьаҟьаӡа агалстук ҟаԥшьы ахьныҟәылгоз азы «Гәырҟаԥшьы» ҳәа илышьҭан. Ашьҭахь, аиҳабыра классқәа рахь даниас, лгалстук анаалхылх, лкофҭа ҟәашӡа иааԥшит. Аха иаразнак рыблақәа зыдхалоз, лкофҭа шкәакәа наҟ-ааҟ аҵәахаҳақәа ираҟараны иҭчаа-ҭчааӡа ишыҟалахьаз ауп. Убринахыс урҭ «аҵәахаҳақәа» ирласны ирызҳауан, лкофҭа шкәакәақәагьы лассы-лассы илыԥсахлар акәын. Ларгьы деиҿкаан, деилҟьан, деихых-еиҵыхын.

Лаб иара дигәалашәом, амашьынаҿы машәырла дҭахахьан. Лан ашкол аҿы аиҵбыратә классқәа алырԥхьон. Арҵаҩцәагьы аҭаацәагьы ирҭахыз, еиҳа ҳаҭыр зқәырҵоз дреиуан. Ԥҳәыс ҿан, лыԥҳа леиԥш илыԥшнын. Уи леиҿкаашьа, лцәажәашьа, лыци-лышәи ртәы ҿырԥштәыс иааргон. Иара еиликаауа данала-га нахыс идыруан, илышьҭаз шырацәаҩыз, аха аӡәы дшылхьылмырԥшызгьы. Убас дагьиасит. Уажәы лыԥҳа лара лкәал дҭагылоуп. Лхаҵа уажәтәи аибашьраҿы дҭахеит. Излеидыруала, аҽеакалагьы лан лышьҭа дхын, дырҵаҩын, лан аус ахьылуаз ашкол аҿы аус луан. Лан леиԥш, рҵаҩык иаҳасабалагьы, уаҩышьалагьы ҿырԥшыс лыхьӡ рхәоит, ақыҭаҿы мацара акәымкәа, араион аҿгьы.

...Абарҭқәа зегьы агәхаштра рхыҵәеижьҭеи акраа-ҵуеит ҳәа иԥхьаӡон. Гәаныла иџьеишьоз, убарҭ иреиԥшыз агәалшәаракәа рыԥсы ӡаны џьара рҽыҵәахны иҟазҭгьы, уа аҽыҵәахырҭақәа амазаап. Аиашаз, абжьааԥны зынӡа акгьы игәаламшәаӡар еиҳа еиҕьеишьон. Иаанхаз иԥсҭазаара иахьатәи амш мацарала имҩаслар иҭахын, иацтәигьы ацымкәа, уаҵәтәигьы. Иԥсҭазаара зегьы убри иазааигәан ашьақәыргылара даҿын даагылазаргьы.

Абас, уарла-шәарла ҵьарантә ааҧхьара аниауаз, дахьцози дахьымцози еиҟаран. Урҭ рахьтә уал ахьиқәмыз еиҳан. Еснагь иахьшәатәу ҳәа акгьы ыҟаӡам ҳәа иҧхьаӡон.

Уажәаазы, дыргәалашәан ачара ахьиарҳәаз игәы ҟанаҵеит уеизгьы.

Данынаскьа амҩа еиҳа аҿариашеит. Цҵакыра имамызт, ҧыҭк дагхан днеиргьы цәгьа ибомызт. Имашьынагьы усҟак дақәгәыӷуамызт. Уеизгьы иара изгәамҭаӡошәа ҟаиҵон, аха уахь акы ихон. Ауаҩы ажәрахь ихы анирхалак, игәыҧшаарақәагьы изыхынҳәуа иалагоит. Уи иара зынӡа иҭахымызт.

Амашьына аруль икужьҭеи акрааҵуан. Аныҟәцаҩ дахьацыз имаҵурақәа рҿгьы хаз аныҟәцаҩ ҳәа аӡәгьы дигомызт. Аруль иара икызар иҭахын. «Абри ак аҿы ма сара искыз» ҳәа игәы дааҭаччон. Егьирахь, амаҵурақәа рҿы знымзар зны аруль иара иахьикыз дақәымшәацызт, дагьашьҭамызт. Ус, дзыҩнысны дцахьоу ауадақәа иреиҧшу имаҵура шықәсқәа рҿы, исхашҭыз, исцәыӡыз ҳәа акы игәалаиршәаргьы иҭахымызт. Иара ихазы иидыруазгьы, егьырҭ шизыҟоу аҟынтәи иидыруазгьы ҵакы дукҵәҟьак рымоуп ҳәа ианакәызаалакгьы иҧхьаӡомызт. Иаҳҳәап, идыруан алакҩакра илацәоуп ҳәа изыҧхьаӡоз шыҟаз, иара убас ихатәы идыруеит, ахырҟьара дашьҭам ҳәа изыҧхьаӡоз, мамзаргьы, зегьы икапануеит, бжьынтә имшәакәа аҧҟара атәы ихахьы иааигом, ишьапы мырбааӡакәа аӡы дыруеит зҳәозгьы.

Уажәыгь, еснагь еиҧш аруль инапы аларҧсны иахьикыз, игәы иаанагон, зегьы усоуп ишыҟоу, аха шьоукы рыҧсы иаҵаҵан ирымоуп, шьоукы еиҳа ирныҧшуеит, ианыҧхашьалак зшьа зхы-зҿы иқәло реиҧш ҳәа. Иаргьы, егьа усыс имамзаргьы, ауаа иахьынӡарбарҭаз ишьақәгылахьаз, ихарҵахьаз, аӡәгьы ибла ихымслоз ихныҟәгашьа ҟаҟатәыс ироур иҭахымызт.

Ус акәымкәа, иҵегьы ҽышәала схы ныҟәызгозҭгьы ҳәа, зны-зынла џьара ихәда иаакылагылозаргьы, игәы иаанаиргомызт. Егьирахь, идуцәам, усҟак иқәымсыц «Џьипк» иҭахижьҭеи акрааҵуеит. Аха иара ихалаҵәҟьа, егьа иҳаи иҷышьи еиҧишьыргьы, имч ақәхомызт. Иҧшәмаҧҳәыси иҷкәыни ирҭаххаҵәҟьар иаархәартә иҟан, иаргьы, рхала еилыркаап ҳәа дазыҧшын, аха ҽырқәаца рымамызт. Иҷкәын дҭаацәаран, хазы дыҟан. Алагаҩага дызҿыз аҵҵара дашьҭан, дшеибаку уи датәын. Иара, абык иаҳасабала, ус ажәаҟынтә акы наиабжьаимгақәозар, ицхыраараҵәҟьак имамызт, иан лакәын ахы дықәызҵоз.

Иҧшәмаҧҳәыс, дызхылҵызгьы, иара асовет мчра ахаангьы иахьынӡалшоз уи иаҿын. Ларгьы ҧышәас илымаӡазгьы уи акәын. Уажәы, акапитализм ахаан, акыр илыхәеит усҟантәи лҧышәа. Иара уи аҿы, уажәы зегьынџьара ҿырҭәыла зызбахә рҳәо абизнес аҿы, акы ихы азцо иҟамызт. Иҽагьазимкит.

Уи атәы злаз, иҭахы-иҭахым, иаргьы иаликаауан. Урҭ еснагь акры ркын, амашьына уаҩы ианимамыз дара ирыман, еилаҳәаан, еилацан. Рышьҭахь цәгьамзар бзиа шырзырымҳәозгьы, ауаа рҿы аҧхьа идыргылон, чаразар иахьреиӷьу идыртәон, рымаҵ руан, ирывагьежьуан.

Урҭқәа зегьы иара изы акыр ихыдахахьан, аха зны-зынла ианааигәахәлалоз, игәы ишыҵыххлозгьы рацәак идхаломызт. Уҧсҭазаара иагьа аӷәра аҿакны иукызаргьы, ишнеи-шнеиуа иааумнахӡоит. Ииасыз, иухугаз хьаақәак нырмыжьыр ҟалаӡом, аха убарҭ зегьы изихаршҭыр еиҳа еиӷьызшәа ибон. Уеизгьы, уара иуҭаххеит ҳәа мацара, урҭ зегьы ууаныжьны ицо иҟаӡам. Уажәы, зегьы азинқәа ианрышьҭоу, убарҭқәагьы зинк рҭахуп.

Абас даныҧхьатәа, иџьеишьало, зны-зынла ихы цқьа идыруа даныҟала нахыс усҟак иатәеимбоз, ахәыҷра

ахбыцра, аҿара ацәынхамынхақәа, уинахыс хәартәарак злоу ҳәа иимҧхьаӡоз, дыхҭакны рҽигәаладыршәон. Уртҭ, егьыртҭ зегьы рылымкаа, афӷы рыман, иҧынҵа иҭасуаз, агьама рыман, ибз иқәсуаз...

Анаҟә дырӷегьых ижәпахеит, афарақәагьы еиҭаиркит. Имашьына, ус ишыҟазгьы, ҧыҭк ирласыр ҟаларын, аха ишьақәиргылахьаз иныҟәашәа аҧсахра игәы иҭамызт. Уеизгьы-уеизгьы ҳәа арахь дахьцозгьы, дахьынтәаауазгьы аӡәгьы дизыҧшымызт. Уа, Аҟәа идуцәам ихәыҷцәам, илаҟәцәам иҳаракцәам, ақалақь ҧыҭк иналган, иӷаҳаракны, анаара иаҿагылоу иӷны изыҧшын умҳәозар. Ақалақь азгьы имаҷыз адгьыл зҵазкуаз ашәыр баҳча хәыҷы, аӡахәа, ауҭра ахьимаз. Убарҭқәа зегьы рхыхь – еснагь ихианы изааргалоз афатә. Иҧшәмаҧҳәыс илымаз, аҧхын аҧсшьаӷцәагьы зҭаауаз, европатәигьы, имилаҭтәугьы ачысқәа ахьыҟарҵоз акрыфарҭа аҟынтәи. Уртҭ рахьтә раҧхьа еиҕьеишьон, шьыжьхьазы изаарҭиуаз ашә злаз ачаҳрыжәқәа. Усҟан изааргоз дара акрыфарҭа амаҵ зуаз иалхны рхазы иҟарҵоз, ашәаӡа цқьа злаз, имаҷымкәангьы излаз акәын. Ишнеи-шнеиуаз, еиҳарак зегьы рзы иҟарҵоз изаарго иалагеит. Уртҭ иҳәаахны иҟаз аказеншәы ргәыларҵон, уҿы еимаҳәаахны иакуан. Реиҳарак наҟ икаижьуан.

Ари акрыфарҭа аибашьра ҟалаанӡа аҳәынҭқарра иатәын. Иҧҳәыс уа бухгалтерс аус луан. Аибашьраан абзарбзан хқәа ақәшәан, еилаҟәыбаса ишьҭан, иҧшәмаҧҳәыс анкьатәи аколлектив аҟынтәи инхаз ааизылган, еиҭашьақәлыргылт. Дара ирхатәны иҭарӷит. Дара еснагь ауаа рыман, уртҭ аибашьра ашьҭахьгьы цьаргьы имцаӡеит.

Иара ус, ҭаацәаҵас, иааилатәаны акрыфара иаҟәыҵижьҭеи акраатҵуан. Иҷкәын уеизгьы хазы дцахьан, иан ақалақь агәахьы ирымаз аквартира ҭбааҭыцә аҿы дыҟан.

Иара, апенсиахь дцаны, ари аҩнашә ааиртиижьҭеи, мчыбжьык ахь зны́к, ҩынтә раҟара уахь дылбаалон, лара, шамахаӡак акәымзар, арахь дызхаломызт. Аиаша уҳәозар, хҭацәыха лымамызт, дааԥсон. Лықәра зықәроу ԥхьатәаахьеит, аха лара уи дааҟәыҵыр дыԥсуан, даагылазар дызҿыз уи акәын. Уоуп лыҩныҵәҟьа ахьыҟоу, егьирахь зегьы асасааирҭа илзаҩызахахьан. Гәыбӷанс илуҭози, убри аҩыза аԥсҭазаара далааӡоуп, дызхылҵызгьы, дара раамҭа иахьынӡарнаҭаз убри иаҿӡан.

Имаҵурақәа рҟынтәи дцаанӡа, ииулак ирымикәкәааз адгьыл ҿыҭ, ҿыц ақалақь иахьадырҵаз ҭыԥын. Усураҳәа дахьнанамгахьаз абыкәу. Ахантәааҩрақәа, актәи аҭыԥқәа дахьрышьҭамыз, егьирахь дахьнагалак, идырҵоз ҿарԥак амоуртә иахьынаигӡоз азы, амаҵурақәа рсистема знапы алакыз рахь дыздыруаз маҷҩымызт. Аҵәгьы мбылцәакәа акәацгьы маҷ-саҷк ицәырббылны акәзаргьы, аӡра ахьаҭахыз аҭыԥқәа иаҭәаршьалон. Уи ҳәарада, аҵәгьы зынӡа имбылуа, акәацгьы акы агымкәа изуа аасҭа еиҳа еиӷьын.

Иԥшәмаԥҳәыс макьана лхы лара илбартә дыҟоуп. Уи зны-зынла даныҟәхаӡалак, лмашьынагь лара иныҟәылцоит. Насгьы, иара иҟынтәи цхыраара дамыҳәацызт, ацхыраара, аҵгәара еснагь изҭахыз иара иоуп ҳәа иԥхьаӡаны.

Иара иакәзар, иҵгәаан дахьнаргоз, даагылазар зымаҵ иуаз азакәанқәа, аԥҟарақәа иаалырҟьан рҿырԥсахит. Зегьы дара роуп урҭ рҿахьырмыԥсахӡо ыҟоуп. Изиааиртә иҟоу рзаҿакыр, ицәырыргоит, амчгьы арҭоит.

Апенсиа аҟынӡа даннеи ауп цқьа ианиба, иалкаан занааҭ шимамыз.

Аҵара иуҵо аԥсҭазаарахь, анхашәахь ииаган аус алаууртә иҟазароуп. Аҭоурых, дара изларҵоз ала, инымҵәаӡо аԥхыӡ бааԥсы еиԥшын.

Хантәаҩык ихаҭыҧуаҩыс даныҟарҵалак, еиуеиҧшым адҵақәа иоуаз иҿрырнаалашәа дааиуан.

Уажәыҵәҟьа иара зымаҵ иуаз, иҩни, ибаҳча хәыҷи, абысҟак иқәсхьаз, зҟәартәрақәа зегьы уашәшәыраха-хьаз иавтомашьынеи ракәын. Дахьынхозгьы, ақалақь азгьы иагьҿыцын, иагьтәымын, макьаназ икҿажьыз ҭыҧын. Гәыла ааигәагьы димамызт, автобускгьы уахь иныҟәо иҟамлацызт. Ақалақь аиҳабыра уажәы ибазма, уа азҵаарақәа зегьы рзы зегьы аҭакҧхықәра рыдуп, хазы зҵаарак азы аҭак зыҧхықәу аӡәгьы дузыҧшааӡом. Иаргьы аамҭала, убра ҟәшак ахантәаҩы ихаҭыҧуаҩ ихаҭыҧуаҩыс аус иуан. Уаҳагьы хыла инапы ианыз ҳәа акгьы цқьа изеилымкааӡакәа, дагьнымхацәакәа, зынӡа аҿаџьара аҿа хантәаҩык ихаҭыҧуаҩ ихаҭыҧуаҩыс дҟарҵеит. Аха, убра дыҟанаҵ аҿаџьара изыҟамҵаз ҟаиҵеит, ииулак иахьа зда имам адгьыл рымихит.

Анаҟә ҧыҭк аҿышьҭнахит, аха макьана рацәак амра аанашьҭуамызт. Амашьына афарақәагьы уаҳа имырцәеит. Макьанагьы дзызхәыцуаз, еиҳа иааигәаны иҟаз, зцәыргарагьы зыҧхьакрагьы дадымхалацәоз ракәын. Урҭ еиҳа ихианы имаз игәалашәарақәа рыҵахь дзырхашаз амҩақәа ркып ҳәа дгәыӷуан. Ихьааигаша акы ааҧшыр иҭахымызт. Ус иҿаламгалацәакәа иҧсҭазаара зегьы шымҩаҧигаз еиҧш инаигӡар иҭахын. Аха ибон урҭ руакы дышзацәымцоз. Уи, абри аиҧш ааҧхьара аниоу нахысгьы, ахы инардырхьан. Ус акәӡамшәа ҟаиҵар иҭахын, аха ааҧхьара ааиауижьҭеи абри амш дахыццакуан.

Убасҟангьы ианааша абасҵәҟьа анаҟә ықәжьын, аха шьыжьӡан аҟнытә еиҳа ихьшәашәаран. Амрагьы, ҳәарада, џьара шәаҧшьк аҧыҳәҳәартәгьы иҟамлацызт, анаҟәгьы џьара шәыҭҳа лашакгьы ахылҵуамызт. Иахьа иҟалазшәаҵәҟьа иҿыцҳаҳараӡа изааиуан.

...Убас зегьы еиқәшәеит, уахык аӡлагараҿы инхеит рҩыџьагьы. Иара иаб иашьа еснагь дызлагарахьчан. Ауха

ақытаҿы чарак ахь дцар даара иҭахын. Диҳәеит уи ауха аӡлагара изибарц. Иаргьы дарҵысын, уи ашықәсан ашкол далгон. Иара ашкол данҭалозгьы акыр дахыҵахьан. Ақытаҿы ус иҟан. Зны-зынла ахәыҷқәаҵәҟьа ашкол ирыцалгон зҵаҵасара иалагахьаз.

Иаргьы ларгьы аӡлагара иазааигәан. Илаган иҟаз лшыла лгарц даннеиз иааилашәшәахьан. Лангьы уи ачарахь дцахьан, уа аҳәса рганахь еилыргаӡыс дыҟан. Дырҵаӡын, аха, зегьы ҳаҭыр ахьлықәырҵоз, дыззуклакгьы аҿы дахьхәарҭаз аҟнытә, ас еиҧш иҟоу аусқәагьы лнапы ианырҵон.

Иаргьы дарҵысхахьан, аха ихәыҷра изыннажьыз ашәаӡыӡарақәа, ӡызлан лтәы уҳәа макьана амч рыман. Аха иаб иашьа ас аниҳәа, иаразнак дақәшаҳаҭхеит, еиҳаракгьы дшәоит ҳәа игәы иаанамгарц. Уи, ҳәарада, ларгьы игәалҭеит. Ани акы лаӡшәо иҟазма. Дагьеигәырҕьазшәа ибеит. «Саргьы сан уахь дыҟоуп, ццакыра сымаӡам...» – лҳәеит дгәырҕьаҵәа.

Алуқәа ықәҧраа илагон, ақәақәа ауижьҭеи рацәак ҵуамызт, аӡы аҧсы ҭан. Лара аҷҷаҳәа дцәажәон, алаф лҳәон, ажәа абжьаргылаха илҭомызт. Уажәы абра аӡлагараҿы иахьеиқәшәаз изакәызаалак акгьы шамам, аӡызара ишатәу алалҳәарц.

...Анаҟә ҵаҕахомызт, амашьынақәа рхаҭақәа ракәымкәа афарақәа неивыс-ааивысуа уа иалазшәа иҟан. Иҧсҭазаара аиҳараӡак, уажәы игәалашәоз аиҧш иҟаз, данҿаӡаз, данымшәыцызтәи ахҭысқәа аамҭа рықәырӡра иаҧсоуп ҳәа иҧхьаӡомызт. Иара аамҭа ҳәа дызҿу уажәы гарҭа шимамызгьы. Аха егьа иҭахымзаргьы, акраамҭа игәы иқәхан иҟаз аҧхыӡ бзиеиҧш аҧсы ҭаны иҟан. Зынӡа ицәымсахахьеит ҳәа ишиҧхьаӡоз игәы ҧсаҳәеит. Уи цәымсахартә дныҟәеижьҭеи акыр шааҵуазгьы. Ус еиҳа еиҕьуп ҳәа иҧхьаӡон, аус аҿы иҧырхагамхартә, хьаа

изыннамыжьыртә. Иҭаацәа – иԥшәамаԥхәыс, иҷкәынзаҵә – зегьы русқәа рыман, рымацара иаҿын. Иаргьы, ус еиҳа иазыманшәалоуп ҳәа ззиԥхьаӡоз имаҵурақәа анышьҭеиҵагьы, есышьыжь изааргоз ихәы, зны-зынла дара рхазы иҟарҵоз, иан лҕәазалқәа игәалазыршәалоз ахьаларыԥсалоз азирхон.

Уажәы иҿасуаз аҿыхьҭа злаз аԥшашәшәы игәаланаршәон, уи ауха иареи ларееи анеизааигәахалалак ихааӡа ихы-иҿы иқәсуаз уи аӡҕаб лыԥсыԥ.

Абжьааԥны аасҭа иццакыз лыԥсыԥ, зыхьӡ изымԥшаауаз, иажәа иазышьҭымхуаз, амч зқәымхоз, еснагь иахьааԥынроу, еснагь ашәҭра иахьаамҭоу џьара днанагазшәа дҟазҵоз…

Илнымԥшцәарц азы акәу, уажәы-уажәы акыркырҳәа дыччон. Уи ччаԥшь ҟаҵамызт, ихәанчаз џьара акы аларшәымызт, лыԥсыԥ еиԥшын, ихәшан.

Алуҭаҩқәа ҭәаанӡа ашыла аҵыхтәын. Аацәа ахы лара илкуан, иара иҭеиԥсон. Лара убасҟак дазыманшәалан, имыркьысӡакәа иҟалҵон зегьы. Иара дылкьыслар иҭахын. Иаразнакгьы имцаны аҷҷаҳәа идақәа ирҭысуан. Ихы шибоз, дшыҟаз иахьӡиҵара издырамызт. «Анасыԥ» иҳәаргьы, уи ус баша аԥҳәысаагара ианахьӡыз ыҟан, ма аԥсҭазаараҿы аус аҿы аманшәалара. Ари аҽакын, иахьа уажәраанӡагьы аӡәгьы ахьӡ изымԥшаацызт. Аха иацыз амч ара изааигәаӡан иааины иҟан… Убри азыԥшра еиҳазгьы ахаан аӡәы ицәа иаламшәацызт.

Аха зынӡа, иара иҿынӡа изымааӡартә инызкылоз ыҟан. Абжьааԥны, анасыԥ ҳәа ахьӡҵан, ус анапыӡәӡәага сапын еиԥш еимырдоз иара изы идырхиахьан. Ани еснагь рбаҳча анышәҭ нахыс аԥхьаҟа иҿалаша ашәыр зыркаауаз абжьахәаахәҭҩи иаби еилаӡахьан. Урҭ аԥҳа дрыман, дара аԥа. Иахьа-уаҵәы ашкол иалгашаз, нас ацхыраара зҭахыз, ҵарак, хныҟәгагак зырҵатәыз, зегьы рҿы изыԥгәатәыз. Иара ублаҿы дааиртә дыҟан,

иԥшнын, дҭыгга изҳахьан. Егьырҭгьы раԥхьа иргылан ирҭахыз уи акәын, настәи ҳара иаабоит ҳәа иҟан. Раԥхьа иаби дареи еилаӡеит, нас иаргьы идырдырит. Егьа дарԥысхахьеит уҳәаргьы, иибахьазиз, иаҳахьазиз, иаб ихы адәныҟа иахьирхахьаз ада. Аиашаз, схы абазгари ҳәа дҟалахьан… Уи мацарагьы акәым, урҭ еибадырбеит. Шәааицәажәала ҳәа еизныжьны ицеит. Лара усҟак ацәажәара лҽалалымгалеит. Даанылкылан, ихы наҟ-ааҟ лнапсыргәыҵақәа ирынҵаны игәӡра далагеит. Иқьышә, иԥаҵаарҭа зегьы шеибакыз лҿахьы иҭалгалт. Илзылбаадо иҟазар ҿаҵакс иҟалҵон…

Убасҟаноуп ианиаҳа наҟ-ааҟ ивыҟьҟьоз амашьынақәа иаҕьны рыбжьқәа шиқәдыргоз, аҟамчԥҵаҵеиԥш ихҟьаны ишцоз. Имашьынагьы хыџхыџуан, аныҟәашәа иациҵан, амҩа аиашара уажәы-уажәы дахысуазаарын. Иаразнак имашьына аныҟәашәа иагирхан, арахь иҽадикылт.

Уажәшьҭа ачарахь дыццакыр иҭахын. Амҩадуҵәҟьа даныҵны, ақыҭахь узланеиуаз ацҳахь илбаауаз амҩахь даниас, имашьына аҟәартәрақәа ирзымчҳартә иқәнакшо иалагеит. Амҩа аибашьра ашьҭахь ишаанхаз иҟан, аҩар иафахьан. «Еиҳа иахьырзыманшәалаз, еиҳа иахьырҿархасырҭаз, амҩақәа макьана ирычҳартә ишыҟазгьы, иҟарҵахьеит, – игәы иныҵаххит уи, – ара, аибашьра ашьапы иахьанаргахьоу усс измада…»

Амаҵураҿыҵәҟьа даныҟаз ас еиԥш агәаанагаракәа иҽырцәихьчон. Ианааизцәырҵлозгьы, ихаиршшааауан. Убас ахьыҟаиҵоз азы акәын уи еснагь аҭыԥқәа зизырԥшаауаз.

Ацҳагьы уахь инагаз амҩа еиҕьмызт, маакыра амамызт, агәҭахьы џьара-ҩыџьара акгьы ықәыршәӡамызт, «абаҩқәа» хьахьхьала иааԥшуан. Уинахыстәи амҩа абжьааԥны ишибац иҟан. Дахьынӡацоз ӡыԥшаҳәан,

ахаҳә аҵан, хԥааран. Иара ачара ахьыҟазгьы ӡыԥшаҳәан. Дахьаахаҵәиуаз акәын. Амашьынақәа маҷымкәа еицрыхәхәа ашҭа аҟынӡа идыргылахьан. Иаргьы хара дымцакәа имашьына иргылт.

Ашҭа данынҭалаҵәҟьа иаразнак илаԥш лықәшәеит. Инаскьагашәа, ашҭа агәҭахьыҵәҟьа иаагӡамкәа еилагылаз гәыԥԥык аҳәсақәа дрылԥшуан. Гәаныла ԥыҭк иҵьеишьаз, уажәыҵәҟьа лара лбара дазхьуа ҟалашьа амамкәа ишиԥхьаӡозҵәҟьа иҟамызт. Аԥсҭазаара ҳәа изҿу ҭа амаӡам, иаҵаҵәахны, иалаҵәахны иамам акгьы ыҟаӡаҵәҟьам. Дырԥегьых игәы иҟажар, ихы ахигар иҭахын.

Иара уажәыгь, хыхь илшәыз акьаҿ ҭаӷа иаҵыԥшуан акофҭа шкәакәа. Ашкол данҭаз, лгалстук ҟаԥшьы ҟьаҟьаӡа иахьақәыз. Агалстук анылхылх лгәышҭа зегьы шкәакәаӡа иааԥшит. Уи ашкәакәа «аҟәаш» – ҳәа дашьҭан. Агалстук лхалҵонаҵы «Гәырҟаԥшьы» ҳәа илышьҭазҭгьы, нас «Гәышҭа шкәакәа» ҳәа илышьҭалт.

Еснагь еиԥш, лкофҭа шкәакәа еиҳаны арахь иҭыԥшларц, лкьаҿ аартӡан. Уахь иҿанынеиха, ларгьы, дызлагылаз аҳәса даарылҵын, иара иахь лҿаалхеит.

– Ҭацамш даабгааит!.. – иҳәеит иара, лнапы ааникылан. – Адгәа... – нациҵеит, ибжьы ныҵакшәа.

– Иҭабуп!.. – лҳәеит лара маҷк игәаԥахахьоушәа иибаз уажәтәи лыбжьала. – Ардашьыл... – нацылҵеитларгьы иҵегь лыбжьы ԥыҭганы. – Иҭабуп уахьааз, сгәырӷьара уахьахаҵгылаз.

– Акырынтә бандухааит... – иҳәеит иара даачван.

– Иҭабуп, иҟалозар умыццакын...

Излеибоз ала, ианаамҭазҵәҟьа дааит. Ашҭа аԥынҵахь мшьамба иаҵәала ихыбны игылаз ашьаԥа иҵыԥны иааԥуаз ашыкьбжьы иаҳәон ачара асакьаҳәымҭа шакәыз. Ашҭаҿы ауаа маҷын. Ус иццакыццакуа иныҟәс-

аақәсуаз аҳәса, ахацәа, ачара амаҵ зуаз ракәхон. Лара, ачара апшәмагьы, ара иманшәалан длықәшәеит. (Иара дизыпшын хымпада, аха игәы аанагаха амраӡакәа давсит.) Ара дааны, димбакәа, хыла длыдымныҳәалакәа дызцомызт.

Ашьапахь днаигарц издылҵаз дагьыҷкәынацәамызт, аха диздырамызт. Даарагьы дацпыҳәаны акәымкәа, «усапыза» ҳәа аанаго, иапхьа дишьҭырц далагеит.

– Сара сахьцо ҳәа акрыздыруама, апхьа уца, – иҳәеит иаргьы имырхаакәа. – Насгьы, рапхьа сшааиз џьара иасырбарами…

Ахаршә шәаны ддәылҵаанӡа уи дизыпшны дгылан. Ашьапахь дыҩналааанӡа лара дахьгылаз ахь днапшит, уа иҭацәын.

Атәаара ќалааанӡа уахьӡаны, узыдтәалаша заа иалхны уаныќоу аҽакуп. Иантәалак ашьҭахь, еилыргаҩы еиҿамск дахагылан, зеипш ќамло егьыќам ҳәа, еиҳа иахьақәнаго ҭыпқәак рҿы тәарҭақәак нкылан имазар алшоит акәымзар, даара уаҳаҭыр рбозаргьы, еиҭакшьа рзаҭаӡом. Иара убрагь, ачарабжара ќазҵахьоу, аҵәыцақәакгьы ашьҭазҵақәаахьоу, аҽрылархәра уадаҩхоит, ухала унхаӡаргьы алшоит.

Иќан аамҭақәак, иҕәҕәамҭа данықәыз, иҽрыламырӡцәакәагьы, иҽцәырымгацәакәагьы ихы ныќәигарц данашьҭаз. Абара-баракәа, амаҵуракәа ирхагылаз, изыхәҭоуп ҳәа иипхьаӡоз апсшәа раҳәан даныpхысуаз. Иара, амаҵуракәа рыҿгьы аҩбатәи, ахпатәи аҭыпкәа ихы шрылаигӡозгьы, убарҭ рынкылараз, рыхьчараз абарҭкәагьы аҭахуп ҳәа ипхьаӡон. Ус иќоу аҭыпкәа еиҳа еиҕьуп ҳәа игәы иаанамгозаргьы, бҕас имаз иабхәараа еиҳаны ирылшомызт, иаргьы уаҳа дагьапсам ҳәа ирыпхьаӡозар акәхарын. Аха ус ада ианаму, уи ихы убасќак ианираалеит, иара иќазшьазшәа, иара иќәышразшәа иќалеит.

Уажәы уртҟәа зегьы дырҟәаҵыр иҭахын. Дахьнеиз, иҽахьыдирбаз, ахаршә ахьишәаз, иҽахьаниҵаз азирхон. Аха данааих, умтәакәа уанца, урҭ зегьы аҵәы рхьушьит акәын иаанагоз, аӡәгьы иуанаижьуамызт.

Ашьапҵа иахьныҵалаҵәҟьаз игылақәаз рахь ԥыҭәык ааин, инапы имырхит, аԥсшәа иарҳәеит. Урҭ рахьтә, гәыарақәак иман акәымзар, аӡәгьы диздырамызт, ма дихаштхьан. Уантәи даныԥшы, иаразнак игәеиҭеит, ашьапҵа ахахьы итәақәаз, иидыруаз, иара иеиԥш иԥхьатәаахьаз, араион аҿы аиҳабыра ныҟәызгахьоу ԥыҭәык. Уахь акәхарын ддыртәарц ахьырҭахыз, аха иара иҭахымызт, насгьы ирласны дахьцашаз хыс иман.

Иара ус аргамаду ибон ааигәа дыздыруазгьы, харантә дыздыруазгьы, шаҟа ицәыхьшәашәахахьаз. Аус аниуҵәҟьоз, амаҵурақәа рҿы даныҟаз, иабацәа рқыҭа аҟынтәиқәа ракәым, ус наԥшыхақә дыздыруазгьы рыцәгьа-рыбзиа дадрыԥхьалон, иаразнак дгәартон, аԥсшәа карҵәан иарҳәон. Уажәы урҭ еиҳараӡак, ус иааиҿахаҵәҟьаргьы, аԥсшәа ахы ахьуам, агәы ахьуам ҳәа мацара акәын ишиарҳәоз. Ууанӡагьы, аеҵәа шкыдимԥаауа шырдыруазгьы, икыдахԥааҵәҟьоит ҳәа иҟаз рымԥан дшынарышьтуаз аҟара здыруаз, убри аҳаҭыр азы мацара, раԥсшәа шгьамадазгьы, дыбжьамыжькәа иарҳәон.

Уажәы ани абарабарақәа ҳәа изышьҭоу рахь иҭахымызт. Уа иҭацәу аҭыԥгьы ыҟамзар акәхап. Ма иааидыҕәҕәаалароуп, ма ҷьара даҿадыртәароуп. Арахь, ааскьа ашьапҵа илаԥш ныҵигеит: ҷьара-ҩыҷьара ахьҭацәызгьы гәеиҭеит.

Арахь даазгаз, знапы даныз, деихьысеиԥысуа дышишьҭаз, днеины урҭ руакаҿы днатәеит.

– Уара, уххь згеит, уҭыԥ аҽаҷьара ихиоуп, – дааҕьаҵәыҕьаҵәит уи акыр иааицәымыҕхан. – Уа иузыԥшуп...

– Шәысзымԥшын ҳәа сызраҳә, саҭарымҵааит, сыццакуеит... – уаҳагьы уи диламцәажәакәа иҿаԥхьа итәаз рахь дааҳәны днатәеит.

Аиашаз, дахьтәазгьы даарак иманшәаламызт. Иаԥхьа итәаз, иватәаз рахьгьы ухы назқәукуа ҳәа аӡәгьы димбеит. Излеиликааз ала, урҭ иахьынӡарыҵанакуаз аталбошь далырххьан. Анцәеиџьшьала, уи аханӡа џьара дтәан. Иара иааимҭазҵәҟьа ныҳәаҿак аҳәара иалган, аҵыхәтәан изҳәақәаз хымаԥсыма акы инацҳауан. Ашьҭахьгьы излагәеиҭаз ала, ԥыҭк рфартәгьы аамҭа дамеигӡацәакәа ириҭон. Зегьы зыҷкәынра инахыҳәҳәаахьаз ракәын, иреиҵбацәаз, ма қәрала инарылҳәҳәоз аӡәгьы дрыламызт. Еибаԥшаан, иааины еицтәаз ракәхарын. Изҿыз иханагалан иҟазу, дара иртәымыз аӡәы дааины дахьрылатәаз ргәамԥхоу, дырзымдырҵәҟьогьы иҟаларымызт, аха дрымбаӡошәа ҟарҵеит.

Ихәы анизаарга, аталбошь иара иахь дааԥшит, уиҵәҟьа димбаӡошәа изыҟаҵомызт. Аха иҽрыларххәра мап ацәикып ҳәа дышгәыӷуаз изыҵәахуамызт. Иаргьы, инапы ҩышьҭихын, иирбеит иара иҽшрылеимгало ала. Егьыгь уаҳа акгьы ахимҳәааит.

Астол илаԥш нахигеит. Иақәнаго зегьы ыҟан, аха, зегьы дара роуп, ақалақь аҿҭәи чарак аҿы иибац еиҳан. Аҩны ираазоз кәтык амахагьы џьара ирылԥшуамызт. Иқәызгьы, ара наџьнатә ишаԥыз, еиҿыхны акәымкәа, ҳәызба хьанҭала ихыхны иҟан. Акәац заҵәык уаҩҵас еиҿыхны иқәын, аԥшәмацәа ртәыҵәҟьа акәхарын.

Иара, кьыс змаӡамкәа, ачанах дуқәа ирынны иқәгылаз ачаԥа хыққәа рыла напы аиркит. Анцәеилыԥха ҳәа, иааигәан идтәалақәаз ибжьы раҳартә, иаԥхьа иҭаҭәаны иқәгылаз ауатка ижәит. Ҿаҵақәаак анифа, ԥыҭк аҟара анибжьала, дырҩегьых иара убас, «еиднагалаз» ҳәа аҽа фырџьанк ижәит. Даргьы, изыҿқәаз аԥсык иаарҟәаҭны

иааӡырҩит. Аҵыхәтәан аибашьраҿ иҭахаз, зыԥсадгьыл зыԥсы ақәызҭцаз ҳәа инкылан ижәын, ифырҵьангьы наҟ днахан иныққәиргылт. Уаҳа ижәуамызт, амашьына амаа икуп.

Ус, дшынатәаз еиԥш дгылан дымцарц, уажәы-уажәы акы днамхалон, игәарԥханы алимонад нахижәылон. Уи ианакәызаалакгьы аӡы хаақәа бзиа ибон.

Дзыдтәалаз, раԥхьа аныҳәаҿақәа мроуцәакәа ирҳәон, урҭ рыбжьара рхацламҳәагь аус адыруан. Аха, ԥыҭрак ашьҭахь, ԥыҭк анырҗә, ԥыҭк анырфа, рыбжьқәагьы еиҳахеит, еихаргыла-еиҵаргыла аныҳәаҿа гәыԥҵәагақәа ирылагеит. Иара уа дтәасгьы иҟамызт. «Гәыбӷанс ируҭози, – гәымх-ҵәымх игәы иаанагеит иара, – аколнхара ахаҭа рҭахымызт, аха инымҵәаӡоз аизарақәа рҿы рызхара идырцәажәон. Аколнхарақәа еимдырпижьҭеи, иара ус, асахьазгьы, џьара еизарак мҩаԥырымгац... Рыҩнқәа ирыҩнахан, ацәажәара рхашҭырц егьрыгым...».

Ихы ҩышьҭыхны иаԥхьаҟа ашьаԥа дныҵаԥшит: ашыкьыбжь ыҵачын. Иааԥымҵәаӡакәа аҳәсахәыҷқәа нарылс-аарылсуа ҿыц иааганы ирыларԥсоз афатә рфон, ахаа-мыхаа, амжәабӷьы уажәы-уажәы изларыжьуа, акыдлара зҿаззырхио аҟанӌ реиԥш. Ақалақь аҟынтәи иааргаз оркестр маҷи ашәаҳәаҩи уажәы еихсыӷьшәа иҟан.

Иара ихәыҷра, иҷкәынра аан, ашәаҳәареи акәашареи рзы ачара ахы амаҵ иара иауан. Аркәашага анаацәырыргалак, аишәа иахууаан арԥарцәа ахькаԥоз адгьыл ҵысуан. Уажәы, афареи ажәреи рыда, зегьы мазеины ирымазар рҭахын. Амазеи атәы анигәалашәалак, иаразнак игәалаҟазаара архәашьуан. Измааноу издырам, абни есышьыжь аҩны изнаргоз ачаҳарыжәқәа ааигәалашәеит. Ани рхазы иҟарҵоз аҟынтәи акәымкәа, зегьы рзы иҟарҵоз, иҳәахны иҟоу аказен шәы зларҵоз. Игәы ааилахынҳәит. Алимонад зҭеиҭәахьаз аҵәца ааиқәихын, хымаԥсыма ижәит.

Уажәшьҭа дынзырхоз акгьы имамызт. Анцәа иџьшьала, данааиҵәҟьа иареи лареи еибабартә иҟалеит.

...Ларгьы ашҭа дшааҭалаз еиқәш дылбеит. Длымбеижьҭеи даара акраатцуан. Иаразнак игәалҭаз, данқәыпқшызтәи, даныҷкәыназтәи иныҟәашәа усҟак имыпсахцызт. Ишьаҿа иҵегь ирҭбаар шилшогьы, иара ирҭшәошәа иҟан. Усҟан, данқәыпқшыз иныҟәашәа ус иахьыҟаз ла лзы идырган. Лара лылапш даара иҵарын. Акыр хара дыҟан, шәҩык дрылазаргьы иаразнак дрылылкаауан. Уажәы, иқәрахь дышнеихьазгьы, деиҩаҳаҳа, ибҕа маҷк ихәаны егьины дыҟамызт, ихахәы ҟәашкакараӡа ишлан, аха еилшәара амамызт. Лара дангәеиҭагьы, маҷк даатрысызшәа лбеит, аха иныҟәашәа иагьагимырхеит, иагьацимҵеит. Ианакәызаалакгьы ус дыҟан. Аҩны днаӡарц акгьы игымкәа ақәаршҩы ихьӡаргьы, уаҳа иациҵомызт.

Зегьы дара роуп, знымзар-зны дагхан ашколаҿ дымнеицызт. Дара, лара лгәып иалаз аӡҕабцәагьы аҷкәынцәагьы, ма еснагь хәыҷык иагхон, ма заацәа инеиуан. «Бныҟәашәа убас иҟоуп шьаҿак, ҩ-шьаҿак ааҟатцан, быкәпраан акәашара балагарашәа...» – иҳәеит уи зны, лгәып дрыцымкәа данлыхьӡа. «Исыцкәашо дсымам акәымзар...» – налҿыҵҟьеит, ларгьы дазыпшӡамкәа, ихьапшшәалаха лылахь иқәыршәыз лхахәы ҵаҟантә днаҵаҭәҳәан. Илҳәаз хьалыршшаарц акыркырҳәа даачеит.

Аиашаз, класск аҿы еицтәаз ҷкәынгьы ӡҕабгьы, хылаҵәҟьа аӡәгьы акәашара иҽазкны дыҟамызт, аха унапы ааинуҟьар, иқәпраа иныкәлон. Иара Ардашьыл игәнигозу игәнимгозу рыздырамызт, аха ишьапы ааизыхгомызт. Арахь акәашараз дыршазшәа деиҿкаан.

...Ардашьыли лареи апсшәа анеибырҳәа, заа знапы данылҵахьаз ашьапахь данига, иаразнак илҭаххеит

ҵытҭрак лхы данахарц. Ачара аус ауан, уинахыс иаҭаххоз, знапы ианыз хианы игылан, урҭқәа автопилот еиҧшын, аҧырҩы иҽаларҧсны аҧсҟы икымзаргьы ҟалон.

– Маҷӡак сыҧсы ааиҭаскыр сҭахуп… – лҳәеит лара, илыдгылақәаз лыцхыраацәа, лҩызцәа ааигәацәақәа рахь. – Анцәа имчала, зегьы шәымчала, угәы еихьызшьша егьыҟам…

– Ҳаргьы ибаҳҳәарц ҳгәы иҭан, ариабжьарак даара бааҧсахьеит… – лҳәеит руаӡәык, лызқәа аалшьышьын.

– Бгәы каршәны быҧсы ааиҭак, ҳара зегьы ара ҳаҟоуп, акы хьаас иҟабымҵан, – лҳәеит аҽаӡәгьы.

Зегьы адруҳәа иналықәрыҧсеит дцаны лыҧсы еиҭалкырц. Уаҳа акгьы ҳәатәӡамызт, иҟаҵатәыз лара лаҵкысгьы ирдыруан.

Луадахь днеин, аиарҭаларшәгьы ықәымхӡакәа ус хыхь дныҟәиеит. Аиашаз, убасҟак ҵуан лшьапы дыхгылеижьҭеи, лҽааиҵылхын, лҽаалырххан, лыҧсыҧ аҵанӡа иганы даақәыҧсычҳаит. Лгәалашәарақәа дрылалан, днаскьацәар лҭахымызт. Лыблақәа неиқәылҧсан, лҽаалырҭынчит. Ақәаҵахь ихаз, иаартыз аҧенџьыр аҟынтәи иааҩуаз адәныҟатәи абжьқәа, ачарауаа ршыкьбыжь – зегьы хәҷы-хәыҷла инаскьеит.

…Урҭ ашкол иахьҭаз класск акәын ирыбжьаз. Иара уи ашықәс азы далгон, лара аҽа шықәсык лыгын. Уи ихы-иҿы, иџьымшьқәа шкыду, шаҟа дҳараку, деиҿкаау, иныҟәашьа, ицәажәашьа, ибла аҧшшәы аҽшаҧсахло – иарбан изламцәажәоз лгәыҧ иалаз аӡ̧габцәа. Лара ианакәызаалак лажәа рылалҵомызт. Еснагь лыбла ихгылаз иччаҧшь акәын. Иара уи ус иқьышә иқәкымызт, зны-зынла иаацәыригалон акәымзар. Лара зегьы дахьрылагылаз далкаан иналҿеирҧхалон. Аха, лара леиҧш иаргьы, даликааауазаргьы инирҧшуамызт, рхала ианааизынхалозгьы. Ақыҭаҿ, зегьы иахьеи-уахеи иахьеиба-

бо, иахьеибадыруа, зегьы ахькылдыршәшәаауа, ауаа реизыҟазаашьақәа, еиҳаракгьы аҿара ацәаныррақәа ирыцәркуаз, адгьыл аҵала ииасуа аӡеиԥш ашьҭыбжь анымгаӡо ыҟоуп.

Урҭқәа зегьы зны-зынла ихыцны лгәалашәаракәа ирыцалалон, аха уажәы усҟак аҽалагалара лҭахымызт. Иаразнак аӡлагараҿ ианеицынхаз аухахь дниасит. Ааԥынран, абыржәааанеиԥш акәын, асырӡгьы ашьхақәа рҟынтәи алеира иалагахьан. Алуқәа аҩбагьы ықәԥраа илагон.

Ашыла ааҵәақәа ианҭармыԥсоз, еснагь игылан. Акәакьахь инаскьаган иҟаз аӡлагарахьча ишьҭаларҭа ада, иманшәалаз, иахьеидтәалашаз ҳәа акгьы ыҟамызт. Лара илызӡомызт, лшьа-лда, лхы-лыԥсы зегьы ҳәаа змамыз, илзеиҭамҳәоз акы аҭаан ишыҟаз. Даара акыр шааҵуаз уи дизхәыцуазижьҭеи, лҵатәхәқәа рыҟаҵахаҵәҟьа лнамҭо. Уи азы уажәы лҿы лықәшаҳаҭхеит, лхазы ицәырылгеит. Абас дгәылҩрны илызҳаижьҭеи гәыҩ-ҿыҩ иаалыласлоз уажәы илҭааҵәҟьеит. Уи ҿык-бзык иазымҳәоз акы иазыԥшын, урҭқәа лыбжьы ианыԥшуан, лылаԥш иацын, лҽаахьаалыркәацаз зегьы иаҳәон. Иара иҟынӡа ишынаӡозгьы гәҩарас илыман, избанзар, иара дшыҟаз ла лҟынӡа иааӡон. Уажәы убарҭ зегьы ахақәиҭреи, лареи, иареи ракәын знапы ианыз. Урҭ лара лаҵкыс амч рыман аҟынтә, зегьы дрыздырхиахьан. Џьара ишәаҟьаны иҭыԥсаауан лгәы...

Ус... уи абжьы иаразнак ираҳаит аҩыџьагьы. Аӡлагара мрагылараахьтәи ала аган бнаран, ккаран. Уантәи акәын ишааҩуаз. Уи аҟармаҵыс абжьы акәын. Ас ааԥын ианасакьаҳәымҭаз, ара ишырҳәало аиԥш, ишааилахәлалак иалагон. Ари агхеит, избанзар, харантәи Анцәа ирзааишьҭит, амҩа иқәхеит. Абас ргәы иаанагеит рҩыџьагь. Иара акы акәын иҟаз, аха абжьы иаразнак шьҭыбжьыс иҟоу зегьы ирхыҵәеит.

Лара иаразнак днеин, ихьанҭаӡа, ихьыдԥрӡа иҟаз ашә аалыртит. Адәныҟа неиԥымсрада аҵх еилаҳанто дгьыли жәԥани ирыбжьажьын, анаҟәгьы алачын. Аҳауа цқьан, ацәаак алан. Ашә ҭшәан. Иаргьы дааины данаалывагыла, иааидыҕәҕәалт. Иҟалон адәахьы идәылҵыргьы, аха ахи аҵыхәеи аҟармаҵыс абжьы раԥмшәар акәын. Иахьақәшәаз, ишақәшәаз ус иаанхеит. Ус даргьы еиҳа ираҳауан. Аҽыҵга ыҟан, уаҳа аҽакы аамҭа ақәырӡра аҭахымызт. Аҟармаҵыс абжьы ахьынтәааԥуаз иагьааигәацәамызт, иагьыхарацәамызт. Ма иабаны, ма рышьҭыбжь аҳаны ицап ҳәа шәарҭа ыҟамызт. Уи иаҳәо ауаа ашәа ҳәа иашьҭоуп. Ауаа даргьы ирҳәоит ашәа, аха ари иаҳәоз аҽакын. Дара еидыҕәҕәала иахьгылаз ргәеисыбжьқәа кказа ираҳауан.

– Ари уажәааны мацара ашәа заҳәо удыруоу? – ла лыбжьгьы убас, абжьааԥынтәи лцәажәара еиԥшымкәа, аҽа ԥсык ахан.

– Издыруеит... – ибжьы зынӡа иааигәан.

– Иуздырӡом, иуздырӡом... – акыркырҳәа даачеит.

– Ахәламшәы аҟарма ҭиаар ҳәа ишәоит...

– Аҟарма иазҳауанаҵы...

– Уи азҳара ианаҟәыҵлак, иаргьы шықәсы наҟьак ашәаҳәара иаҟәыҵуеит...

– Убри иара абзиабара аамҭа ауп... – лыбжьы иҵегь иҭылгар лҭахын, аха илҳәоз быжьнахырҳәа дшәон. – Шәагасгьы иамоу аҟарма ауп...

Уажәымзар-уажәы, уажәымзар-уажәы иԥшын зҽылцәызгахьаз лоуразоуроу.

Убри аамҭаз, илыдыҕәҕәалоз ижәԥахыр иаалырҟьан аҽаӡеит, аԥсыԥ зыцәацаз анкьапышҭеиԥш. Ларгьы, ласахак аиԥш аԥша дагартә еиԥш дшыҟаз, даахьанҭахеит. Аӡлагара абыжьгьы, адәахьтәи ашьҭыбжьқәа зегьгьы ҿыхеит. Аҟармаҵыс абжьгьы анаҟә жәпа иахьалыԥуаз, аӡыжь аҵантә иааԥуашәа иааҟалеит. Алу аибафабжьы

аӡлагара шьҭыхны иагон... Иаргьы, еибафоз алуқәа рахь днаҭрысит. Еибафоижьҭеи акыр ҵуазар акәхарын, абылфԝы ықәчын.

...Уажәы, дахьықәиаз аҭҳарцәҳәа дныкәтәеит. Лгәы ҭыҵны ицон, адық-дыққәа еисуан. Лыхәламшәы лнапы нахьылшьит, еиҭанахьылшьит... Ииашан, аҟарма ҭиааз-шәа, лыԥсыԥ алагаԝагара игәалҭартә иаалцәыхьанҭа-хеит. Маҷк дааԥшит, лыԥсы лгаанӡа, нас даагылан, адәныҟа дындәылҵит. Иҳаракӡаны аҳаирплан дханага-лан дшыҟаз, иаразнак аҽыланарҟәызшәа, еимаҷыԝыз ллымҳақәа ааҭыккеит. Ашҭа-агәара иахыԝуаз ачарауаа ршыкьбыжь дналаҳаит. Лыкәшамыкәша иааизыԝԝит зегьы знапы ианылҵаз аҳәсахәыҷқәа.

– Зегьы асааҭ еиԥш аус руеит, – лҳәеит еснагь лафк налазыршәлоз лԝызцәа аҳәсақәа руаӡәы. – Ҷық-чық, ҷық-ҷық...

– Аҭацагьы дыԝнаргалахьеит, – лҳәеит аҽаӡәы. – Амаҳә имуит, длываԥало дмааит...

– Ииашангьы иҟаиҵеит, – лҳәеит қәрала иреиҳабыз. – Аҭацагьы ус дыддырбаӡомызт.

– Аҿыхтыԥса еиҭадыршәазар акәын...

«Иаб иахь дцеит... – лгәы иаанагеит лара. – Уи баша хахәылхрамызт, ҳара иаҳхашҭит, ихыдаҳтәит, акәымзар...»

Абарҭқәа лгәы иаанагонаҵы, ашҭеи лылаԥш иахьынӡа-нанагоз уи анҭыҵи, акыр днаԥшы-ааԥшит, аха дшааиҵә-ҟьаз игәалҭаз, уи имашьына ыҟамызт. Дыҟам, дцеит. Дцеижьҭеи, дыбналеижьҭеи акраатцуан. Зегьы дара роуп, уи лыԥсҭазаара далхны дкалмыжьит. Усҟан, убри ауха иааскьаӡеит уи, ахьӡқәа рацәаны измоу, аха инагӡаны акы иазышьҭымхуа... Убри аиԥш ссирӡак шыҟоу атәы имыӡуа лгәаҿы ашьҭа ннажьит. Убри азхьра ԥсыс илхан. Инаӡаҵәҟьоу акгьы ыҟамзар акәхап, аха убри иашьҭоу, иазхьуа ахьыҟоу ауп зегьы еибаркны изку...

Макьанаҵәӄьа ишцатәымыз, лара бзеилаҳәа шлаҳәатәыз идыруан, аха дырҩагьых лбара дацәшәошәа дыӄан. Уажәазы аӡәгьы иара иаха ахьимамыз ихы иаирхәар иҭахын. Рылаԥш анихыз, ус ианааиҭаххалак, ишааиҭаххалак данырмышьҭуаз аамҭақәа цахьан.

Ашҭа иҭыҵымҭаз даахьаԥшны днаԥшит, данааҭалаз иаразнак илаԥш ахьлықәшәазахь. Уа иҭацәын. Иаргьы уажәазы ус еиҕьеишьон.

Имашьына аус арура ԥыҭк данадхала, игәалаӄазаара хәашьит. Уи аниднагалазгьы акыр иқәсхьан. Ианакәызаалак, аҳәынҭқарра иамҭан аума, иара итәны аума, анапы иадыргахьаз акәымзар, иҿыцӡа машьынак дзақәымтәеит. Амашьына мацарагь акәындаз. Аха ус иӄоу ахәыцрақәа рахь днанагар зынӡа иҭахымызт. Иахьа усгьы агәалашәарақәа дыхҭакны дрыман. «Аԥсы дукәабацәар ихьуа ӄалар алшоит...» – гәаныла даахлафшәагьы иуит.

Ажәытә ӡлагара ахьыӄазгьы асынтәи ихарамызт, уажәы дышнеиуа, Аӄәатәи амҩаду ахь дызгоз аҵхахь акәымкәа, арҕьарахь дхьаҳәны ԥыҭк дахьыласкьоз акәын.

Ибон, уахь днеины дныкәымԥшыкәа дышзымцоз. Имашьына ырҵәины уахь ихы анирха, ибеит уахь игоу амҩа акыр ишеималахьаз, ишныжьыз, ҿархасырҭас уаҩы ишимамыз. Аха, ара, зегьынџьареиԥш, ижәытә ӄәаран, ахаҳә аҵан, амашьына цартә иӄан. Дахьынӡацоз анкьатәи аӡлагара аӡыхкыра бардрахахьан, ажыци амыҕи ҭиаан иӄан. Уа аӡы анҭаз иахылаԥшуан, имыцхәны акы ахиаан ӄаломызт. Еснагь иӄәынд-шәындуа аӡы ҭыҩрны илеиуан. Аӡлагара ахаҭа ахьҭагылаз данaзиашаха даагылт. Имашьына дахьынҭыҵыз, дадырсызшәа дынхеит. Анкьа зны, ахьатә ҕәы жәпа иалхны, ӄауарла еиқәҷаб ихыбны, зыҩныҵӄа аӡлагарахьча иҭыԥгьы, алагатә зманы инеиуаз рҭыԥгьы ӄаҵаз, ҩ-лу дуқәак

аххаҳәа илаго изхаз аӡлагара уажәы ахыбра ҭабганы, ажыц ахиаан игылан. Ҳәарада, алуқәагьы ҭыргахьан. Ақыҭа агәаахьы, кынҩааларак аҿы идыргылаз ахыбраҿ игҿоуп урҭ. Уажәы фымцала илагоит. Рџьықәреи абжа былны, абжа лаганы ирнаҭоит. Уажәы абиԥара ҿыц ҳәа ажәа ҟәазқәа ззырҳәо, аӡы ӡлагара иалаго иалхны акгьы агьама рымбаӡац. (Абарҭқәа ахьибоз, иаалырҟьан, ачараҿ дзыдтәалақәаз ааигәалашәеит.)

Аҽакгьы дақәгәыӷуамызт, аха иблалаҵәҟьа ианиба, игәалаҟазаара иҵегьгьы ихәашьит. Ацҳа дықәсны амҩадуахь данкылс, анаҟә ҿыцхан, еиҳагьы ижәпахан, илбааӡаны адгьыл иқәҳаит. Уи шьыбжьаараны ихыҵӡароуп, уажәааны зынӡа иҟамзароуп, аха иахьа зегьы кшаԥаны иҟан.

Амҩа машьынала иҭәын, зегьы рылашарақәа аркын. Убас ишыҟазгьы, анҭ зегь реиҳа иццакуаз, уажәы-уажәы иааиларгон, архала ииасуа аӡиас еиԥш еиҟарашәа, еиқәшәашәа инеиуаз амашьынақәа рцашьа. Иара итормозқәагьы рацәак дреигәыӷуамызт. Аиашаз, даара ахыдара ҟаиҵеит абасҟак имашьына гәыгәҭажьны иахьимаз, ихы дабашьуан уажәы-уажәы. Уи аныҟәашәа иациҵомызт, аха наҟ-ааҟгьы ииаҟьоз амашьынақәа урылагылан, мыцхәгьы иузагырхомызт.

Ажәытә ӡлагара абанс иахьибаз ибла ихгылан. Ауаагьы акгьы усыс ирымам, аххаҳәа илаго ирызҭагылаз рыӡлагара нкажьны иаԥырҵит. Анцәа иџьшьала, аӡиас ыиаҩрны ицоит, жәытәнатә илыргаз аӡыхкыра ӡы агмызт, иара аҭыԥгьы убас иманшәалан, шеишықәсеи иаламкьысыргьы иачҳауан. Урҭ зегьы рыхәламшәа аҟарма ҭиаахьеит, уаҳагьы ҟармаҵыск абжьы раҳауа иҟам. Иаргьы уи азы аӡәы итәы иҳәо дыҟоума. Аруль иаларԥсны иикыз инапқәа руакы аақәхны ихәда иныҵишь-ааҵишьит.

Арҭқәа зынӡа исхашҭхьеит ҳәа дыҟан, иахьа даадәықәлазар иҿыцҳаҳараӡа ианаацәырҵ, игәы ҵкапуа

иалагеит. Ихы дазгәаар, лара длызгәаар, адунеи дазгәаар иҭахын…

Иаалырҟьан игәалашәеит ашьыжь изынарҭиз ачаҳарыжәқәа. Акы аҟарагь агьама ибеит. Уи зегьы рзы иҟарҵо акәын. Аҽазны еипшымкәа иҵаан аказен шәы иалаз. Иара излаз амажәагь ҽеимызт, цқьагьы ижәымызт. Наҟ иҿы иҭыхны икаижьит. Уажәы ианигәалашәа игәы ааӡыԥӡыԥт. Уажәашьҭарнахыс урҭ ихаԥыц рықәиргылан иҟалом… Иара ихароуп, зегьы иара ихароуп.

Иара дахьаҿанхо имаҷԥымкәа ажәқәа змоу ыҟоуп, ахшгьы, ахырҵәгьы, ашәаӡагьы рхала изнаргоит. Уажәраанӡагьы дышԥазымхәыци.

Акыр днаскьахьан, шьыжьы шьыбжьон ҳәа еилых змамыз иахьатәи анаҟә еилыԥрыхуа иалагеит. Акыр ихышәҭхьаз амрагь уи «амгәацәа» иаалыԥхеит. Иаԥхьатәи асаркьагьы иаадыҷҷалт. Аха зныказ уи усҟак амч амамызт, акгьы иԥырхагамхеит.

Убри изацлеит иаԥысны иаԥхьа игылаз аидарашьҭыхга машьына. Амԥа аҭыфаарақәа, аҭаҟәаҭаҿарақәа усыс иҟамҵакәа иахьцоз иҭагәҭасуан, ишьҭыԥон, ашьҭыбжьгьы цәгьан. Иара ҭацәын. Уажәы ирацәаԥхеит ус ламырбиа аруль зку, амԥагьы, амԥа ианугьы усыс измаӡам. Аибашьра еилгазари уажәи рыбжьара зегьреиҳа аԥсыҭбарақәа ахьыҟало амԥаҿҭәи ахҭысқәа рҿы ауп. Хыла иара, амилициа рганахьала амԥа ахылаԥшра иаҵанакуа маҵуракәакгьы ныҟәигахьан. Зегьынцьара ишыҟаиҵалоз аиԥш, абрагь амыцхә ранаижьуан. Аҭакԥхықәра ахадараҿыҵәҟьа иҟоу имазааит ҳәа.

Зхы иақәгәыӷуаз амашьына ласқәа иаргьы иаԥсуан, иԥыраҳаз аидарашьҭыхгагьы. Арахь анаҟә иҵегь ианеимп, амра убас икылԥхеит, зны-зынла имашьына асаркьа иалԥхан ибла ихыҷҷалон, ихнакуан. Дара амашьынақәагьы еиҳа-еиҳа ирыцлон. Мԥас иҟоу зегьы еиҵапапа иҭәуп. Аибашьра анеилга ашьҭахь, дук-

гьы мырҵыкәа, аагарҭа дук аныҟамызгьы, амашьынақәа иаразнак ирацәахеит. Еиҳараӡак «Џьипқәан». «Арахь егьараан иубаргьы иҵәыуоит, – игәынамӡарақәа зхигара диздырамызт. – Аҳәынҭқарра ҳәа изҿу (уи макьана аҷапан хымшәац) руалқәа зегьы ақәушәа». Дызҿызгьы зегьы ракәын. «Зегьы ракәзар, иара уахь даҵанамкӡо?..» «Сара сыда егьырҭ «зегьаа» роуп...» – дахыхәмаршәа иуит гәаныла.

Иабеиԥырахеи абри амашьына ҟәарҽаргьы. Ианакәызаалак зегьы иаҩижьуан, зегьы дара роуп, хара изцаӡом, срыхьӡоит ҳәа. Уажәыҵәҟьа абри амашьына цәарӡга имҩа акит. Ирласны иҩны дзынаӡар иҭахын, уа иҿыцу, зегьы рҭак ҟазҵо акы изыԥшушәа.

Имашьына дақәгәыӷуазҭгьы игәаӷьрын, аха уи еиҳа ианаҭаху иқәнакыр алшоит. Иара анаҟәгьы аныҟәара иаҟәымҵит, уажәы-уажәы иааимҟьаны, ихышәҭхьоу, иҿыҟаԥшьааӡа иҟалахьоу амра убас иааиҿанарҷҷалоит, иблақәа изхымтуа.

Амҩаду иҵегь аҽанариаша, амашьынақәа идырласит. Аидарашьҭыхгеи иареи иаарыбжьагылазгьы бжьыҵит, иаԥысны ицеит. Аҵыхәтәан иаргьы иӡбеит даԥысырц, игәы ԥнаҵәаӡеит. Насгьы иара, аидарашьҭыхга иақәтәоу, зынӡа ииаӡаахьоу аӡәы иакәымзар, амҩа ииҭап, дирманшәалап. Асигналгьы дақәыӷәӷәаан, армарахь иҽнаҭан, имашьына ахы уа инавигахьан, ишьҭахьгьы, иварахьгьы асигналқәа неиԥхыҳәҳәеит. Иара агаз дақәыӷәӷәеит, аидарашьҭыхга даԥысны имҩа ааникыларц. Имашьынагьы иххәыцит.

Убасҟан анаҟә ԥыжәжәаахақәа еиҭааимҟьан, раԥхьа иибоз амца иҽхәаҵаны идыршызшәа иҟаз амра ауп, аха нас асаркьа иалсны убас иҿаҷҷеит, ибла аахнакӡеит. Убасҟан ишьҭахьала ист, нас иварахь ала. Убри ашьҭыбжь бааԥсы убасҟак хҩаа-ҵҩаа амамызт, ахыҭҟьара аҟара иласыз, еиҭаҳәашьа змамыз ахьаагьы — зегьы налаӡ ицеит.

19.10.2014

АӠЫЖЬ

Урҭ еилыркааит уи даазқәылаз есуажәааны, хәылԥазыла аҽыкәабара дшалагаз. Ара, еснагь ҽынла иҽахьикәабоз аӡыжь ду аҿы. Урҭ, Гәыӡба уажәы абрахь даазышьҭыз.

Хәылԥазын. Аӡыԥшаҳәа ашәшьы аҽыкәнаршәхьан. Аиҩхаа зырҭәуаз абжьы иалсны, ашәах ахьшы иааууан аӡиас. Уи иагьдуцәамызт, иагьхәыҷцәамызт, аха аҽы зырӡсоз, хӡаарҟәрыла ҟаҵаны зыцантә ахаҳә аҩагара уадаҩыз аӡыжьқәа аман. Урҭ зегьы ари аӡыжь реиҳан, насгьы, нырцәаагьы аарцәаагьы иахьырзеиҟараз иҟан.

Аӡыжьахь дымнаскьацәакәа ааигәа даагылт Гәыӡба. Ихарацәамкәа икылатәан изыԥшызгьы дырбарҭан, ибжьы иргаргьы ираҳартә, ҽыкәабара иааиуазгьы иараӡнак дгәеиҭартә.

Аԥшаҳәаҿы ашоура тәахьан. Иахмырҟьацәакәа аҭәҳәеиԥш иасуаз аԥшаӷьы, зымахәқәа аӡы ихысло аԥаҩ иахачы иҟаз алҿар шьҭиаақәа рыбӷьқәа еиҳа илашаз рышҵақәа рыла иаанарԥшуан. Гәыӡба дызлагылаз ахаҳәра уажәшьҭа ицамызт, аха макьана иԥхаҵәыԥхаҵәуа иҟан. Уажәааны, дара ахәыҷқәа рахьтә, ҽыкәабара акәым, аҽаказгьы арахь аӡәгьы дықәломызт.

Ииашоуп, ари, иахьахәлааныӡа иӡыфан изҭаз аӡыжь ӡызлан дамоуп ҳәа рмаҳацызт аха. Уи ӡыжьс иҟоу зегьы дрымаӡам. Аҳаԥқәа змоу, аҽыҵәахырҭақәа, ианылҭахха, дхалан дахьықәиашаз аҟара аӡы иалыҳәҳәо ахаҳә дуқәа зҭажьу, ауаҩ илаԥш дахьацәыхьчоу, иахьлызҭынчроу аҭыԥқәа алхны илымоуп.

Зегьы дара роуп, амшын ҩахыс иҟоу аӡқәа зегьы драҳкәаажәуп, дырхылаԥшуп ҳәа акәын ишырдыруаз.

Ари, амҩаду иаԥну, еиҳа ауаа ирҿархасыртәу аӡыжь ду, тәартәас илымамзаргы, дахылаԥшуеит. Убри аҟнытә, хәылԥазыҵәҟьа ара аҟазаара иара иқәлацәа рахь аӡәгьы иҭаххомызт. Ишәон. Иара убри ашәара мыжда еицәазгьы чмазара издыруамызт Гәызба. Зыгагаҵәҟьа иацәшәо, иара ида дгылаҩ дызмамыз Кәаҷыта итәы аҽакуп, аха уи аныхеиԥш зегьы ирхаран. Акры збахьоу, акры зхыҵуагьы ирӡаӡом уи ус шакәу. «Имшәо агаӡа иоуп» рҳәалоит, аха уи хыхгагоуп ҳәа иԥхьаӡон Гәызба.

Уажәыҵәҟьа абжьааԥны изыцәшәақәоз акгьы игәалашәомызт. Еиҳа дзыцәшәашаз изыԥшын. Уи ашәараҳәаҵәҟьагьы изахьӡҵомызт. Уа еилаз рацәан. Дара, уи еиԥш адҵа изҭаз, уаҳа царҭа имаӡам, дыкҿаҳцалеит ҳәа иҟан.

Урҭ, ари еиԥш адҵа изҭаҵәҟьаз, аӡәы иакәын, аха уи иҿы иҭаԥшуазгьы ԥыҭҩык ицын. Уи, Ага, аибашьыга ҕбақәа рбаҕәаза иақәкны анемсаа рҳаирпланқәа аҳарҭ еиԥш иларышьҭуаз абомбақәа ирцәыбналан, арахь, аҿаҩа қыҭахь иааны, зҭахцәа рҿы иҟаз, Лаԥшь ҳәа ахьӡшьара змаз амбжьах иакәын. Иааицрымшәаӡакәа ицыз, уи ара дааӈза аратәи амбжьахқәа зыцныҟәоз Шьадеи, аусураҿы зыбҕа ԥҵәаз, Гьылдыз ҳәа изышьҭази, насгьы инкылан ирымаз, зеихада иахҟьашоз, иара Гәызба ида дгылаҩ дызмамыз Кәаҷытеи. (Аибашьра ду асакьаҳәымҭаҵәҟьа акәын.)

Кәаҷыта ида егьырҭ зегьы аҽа шықәсык, ҩышықәса рыла арра иргашаз ракәын. Лаԥшь изы ирмаӡан ирҳәон, аррацара иаамҭа ааихьеит, аха дахырԥо даргоит, арахь дзаарышьҭызгьы, уа дыздыруа рыбла дхымгыларц азы ауп ҳәа. Лаԥшь иаб араионтә еиҳабыра дрыԥшьын. Аратәи ақыҭа аиҳабырагьы аҷкәын ихылаԥшуан. Иара, уи ихы иархәаны, иааҭашәаз ҟаиҵон.

Гәызба урҭ дыхҭакны дызрымаз зегьы дахьреиҵбыз азы мацарагьы акәӡам. Дымшәар ахьиҭахыз, иахьынӡа-

илшоз ихы ахьрыҵеимҵоз азы арахь иҿырхуан. «Иара ҿаҵак дыҟам, дуфаргьы акгьы духәом, ипсы ҭаз...», – иҳәалон Лаҧшь, аха акгьы ианаижьуамызт. Иахьырхәышьақәагьы иҧшаауан. Уажәык даҿеикит, идиҵоз ҟаимҵар ида дгылаҩ дызмам, зеихада иахҟьашо Кәҷыта ипсы иҭаҟьышәугьы ихихуеит. Иаргьы дивсуам.

Гәыӡба уажәы дахьгылоу дара аарцә ҳәа иашьҭоуп. Уажәы дыззыҧшу дахьынтәаауа – нырцә ҳәа. Абас, аӡиас нырцәааи аарцәааи ҳәа иашоит. Зегьы еиҳа еиҕьаршьон аарцә. Ҳара аарцәаа ҳауп рҳәон арҭ, егьырҭгьы убасҵәҟьа рҳәон. Аиашаҵәҟьа ӡбашьа амоуӡакәа ус инханы иҟан. Еснагь нырцәааи аарцәааи ҳәа рҿыршон ахәыҷқәа, ахаҳә еигәыдырҵон, еислон, еибапҟалон.

Зны-зынлагьы еизааибагон. Аиндаҭларақәа рахь ииаргон. Зны нырцәаа рдәаҿы, аҿазных аарцәаа рдәаҿы аицлабрақәа мҩаҧыргон: ампыл асра, аиқәҧара, аиҧхныҩлара, аркьыл асра. Зегьы дара роуп, арҭ аицлабрақәа раан иаҵахази иаиааизи аисрахь ианнанагоз ыҟан.

Ус зны, ӡхыҵра бааҧсык ашьҭахь, абра абри аӡыжь ду анаанахәа, зегьы ааны ара рҿыркәабо ианалага, хәыҷыхәыҷла акыр еиннаршәеит.

Ииашоуп, урҭ реимакқәа, реиҿҧныҳәарақәа зегьы уи иазымӡбеит, зны-зынла еиҭахәыҵҟьалон, аха аӡыжь ҳара еиҳа иаҳҭәуп ҳәа аӡәгьы изҳәомызт.

Гәыӡба уажәы дыззыҧшу, урҭқәа зынӡа усс имаӡамызт. Уи аҵыхәала акы еимаркыр, ма еисыр, еиҟәикуан. Иаҳдырҟьаргьы ицәшәон. Аӡәыр дымшәозар абри иоуп ҳәа агәра ганы дыҟан ашәара абасҟак игәнызгоз Гәыӡбагьы. Насгьы, ара данааилак, уи аха имаӡамызт, дыццакуан, дахьӡаны ихы-ипсы аҭан иҿикәабон, дызсон. Нырцәгьы ыҟамызт, аарцәгьы, аӡыжьгьы шеибгаз иара итәын. Аӡәгьы дахибаауамызт. Уи абас даныӡсоз ахәыҷқәа бзиа ирбон. Имахәҿа ҕәҕәақәа рыла аӡы еимырҿеo, уажәы-уажәы дҭыҧан цыгәхыршәҭ ҟаиҵон. Аӡыжьгьы

ашәах ахьшы иҟалон. Акыр иҽаниҟьалак, иҽанирххалак, аӡыжь ахахьы ддәықәлон. Аханӡа аӡы аҕны иааиуан, аха ҧыҭк арахь ианыласкьалак, иҭбааҭыцәӡа игазго иҭажьыз аӡыжь иаҳәынҷон.

Аҕыраҵәҟьаҿ данынаӡалак, дамышьҭырц иалагон, аха иаргьы иуҵәҟьомызт, даиааиуан. Нас, али-ҧси рыбжьара дааҳәны, игәышҭа ажәҩанахь ирхон, иара аҕыра иҽееиҭахуан.

Ашьҭахь аӡы зыҽҭазыҧсоз ахәыҷқәа ҧыҭрак даарылахәмаруан. Даргьы идеибаҳәалон, рыбжьқәа духон. Аха иара еснагь дыццакуан, дцар акәын. Аусура. Ахаҵанап зегьынҵьара иаҭахын. Иара хаҵа наӡак иҟаиҵоз ҟаиҵон. Дара ахацәагьы абаҟаз, аҭаҳмадцәа роуп инхаз.

Иаразнак дааҭыҵын, ихьыкәкәоз аӡы инапсыргәыҵақәа рыла иаамыӡәӡәашәа, иаразнак иҽеилеиҳәон. Дцарц иҿы наҟ ианирҳәлак, иарҕьа напы ҩеихырҳәҳәан иҟьон.

Урҭ, ари аӡыжьахь ҽыкәабара иааиуаз амаҷҟар зегьы қәрала дреиҳабын. Уи адагьы, иара илан, игәышҧы ҟьаҟьаӡа, ижәҩахырқәа ҧҵаҵа, ихахәы еиларша, ианҳәази ианҳәамзи реиҩдыраара уадаҩын. Аххәа алаломызт рҳәон.

Ихьӡгьы аҽаӡәы ихьӡны ирмаҳацызт, Гәрага ҳәа. Иара дахьынхоз асынтәи уҧшны иубартә иҟан. Рыҩнызаҵә ҟәашӡа ақәаҵа иалҧшуан. Рааигәа-сигәагьы аӡәгьы дынхомызт. Ианакәзаалакгьы аӡыҧшаҳәа нхарҭас иалырхуамызт, иҩаҳаракны иҟоу аҭыҧқәа ракәын. Гәрага дзааӡаз лашьцәа нахьхьи ахәызқәаҿы инхон.

Гәрага дзааӡаз даныӡҕабыз дҽыбҕаҟазан. Лхаҭагьы илыҧшнын, бзиа деиҿкаан, дхаҵамҧхәысын рҳәоит. Илышьҭазгьы рацәаҩызаарын, аха лара дмыццакуазаарын. Аҽыбҕаҟазараҿы арҧарцәа ираҧылгон. Лара дахьыҟаз аҽаӡәы аҭарчеи изгарц иҟамызт. Абас, еимҭахарак аҿы, лнапала илааӡаз, илыбжьаз, лбызшәа зды-

руаз аҽыццышә, иаалырҟьан, абжьарахыԥеиԥш иаапкны иаақәлеит. Иара каҳаанӡа аҽыбӷа лҽықәылкит, аха иара убас икаҳаит, уаҳа изымгылаӡеит. Ларгьы азныказ дҩатҟьеит, аха иаразнак дынхьышьшьит. Дыбжахеит. (Излархәоз ала, лҽы аӡәы аҩынтәыршыра аҿеитәеит, имаҷымкәангьы. Шьоукы илыцашьыцуаз рҳәеит, шьоукы мап зцәылкыз рҳәеит. Уаҳа еилыргамкәа инхеит.)

Зашьцәа ирҿыцуа аиашьа иоуп, аԥҳәызба лашьцәа дырҿыцуа збахьада, аха лара ус илтаххеит. Шықәсык аацхьан, зашьцәа ирҿыцны аӡыԥшаҳәа инхоз, зыбжа змыхәоз раҳәшьа лбарца уахык ҽуаҩык даацаххын, ацәашьаршь еиԥш ашьаршьаф икәыршан, асаби дныцаршәны атцх дналапҟа дцеит. Ахәыҷы дыҷкәынан. «Анцәа дысзылбааишьтит!..» – лҳәеит лара дгәырӷьан. Ахәыҷы еиликаауа даныҟала дышкашәарахыз иалҳәо иалымҳәо аӡәгьы издырамызт. Лара, абас лыбжара шлымнахызгьы, лхацамԥҳәысра иацымлозар иагымхеит. Ианлааз аҽыбӷа дшазҟазаз аиԥштцәҟьа дагьхысуан, лхымтагьы кашәомызт. (Лыҩны итҟьоз акы лзыҩнамкәа иҟамлацызт.) Уи азы акәу, аҽаказы акәу, ианакәзаалак, ырцәгьы аарцәгьы уи атәы аӡәгьы иԥсы иахимырзааит. Итацәахны ирыман.

Зегьы уаҩцас иҟан, Лаԥшь абрахь дықәнамгалар.

Рыҩны аамышьтахь ахәыҷкәа зегьы еиҳа иахьырҿархасыртаз аӡыжь аҿы акәын. Ахәыҷкәатцәҟьа, аӡыжьгьы маҟҿаҳәара иахьырзааиуанӡа итало рыда, егьырт зегьы аколнхараҿы аус руан, ачаи хырхуан. Шьыбжьонла ирыцҳашьан ҽыкәабара ирышьтуан. Уа ианынхацәалоз ыҟан, аха инарабашьқәаргьы, убрыгь ранарыжьуан. Шамахамзар урт рабацәа, рашьцәа еиҳабацәа зегьы аибашьра иҟан. Ранацәа, излырхуазгьы анрымази ианрымамзи еиҟаран, аха, рхәыҷқәа рхәы аҟацаха рымамызт, ирыцҳазшьоз ишырҳәоз аиԥш, рԥынца ашьа кылтцәыруа аус руан.

Ахәыҷқәа абра аӡыжьаҿ иахьеибабоз, рҽахьыркәабоз, ргәы ннакылон. Џасеиԥш нырцәи аарцәи ҳәа аимаққәа ирымаз ирӷәаҵхьан.

Лаԥшь ҽыкәабара арахь дааиуа даналага, изҭалага ԥшӡа даҵаҽырбо, дтазӡа, дааӡа-дыхьча, агаҿаҿ иикыз амра аԥшшәы мцацкәа, зыбаѡқәа арахь излыхьхьа, зыфатә иагыз, зыжәтә иагыз, аратәи ахәыҷқәа дрылԥшуан. Абри аӡыжь иара изыԥшызшәа, иара ида ара зегьы мыцхәызшәа акәын дышҭалоз. Абҭынхак изеиԥшны.

Мчыбжьык ала, уи рыҽидырӷәӷәалан аагылт аҭыԥантәиқәа рахьтә ԥыҭѡык, ахәыҷқәа рыѡнытӷа ианакәзаалакгьы цқьа игәрамгақәаз.

Ари аӡыжь аҿы зегь реиҳа иззыԥшыз Гәрага иакәын. Уи ибон Лаԥшьгьы. Иагьизыхгомызт. Гәрага данааилак, дгьежьы-гьежьуа аӡыжь аарцәтәи аԥаѡ дықәхон. Дгәамҵхамҵуан. Ахәыҷқәа рахьтә аӡәы ишьапы даҵашәаргьы, аӡыжьахь диршәуан. Мамзаргьы, аӡыжь ахахьы иалагылаз, иара даанӡа ахәыҷқәа ықәиан рҽахьдырԥхоз ахаҳә ӷьаӷьа ду иҽеимыртаӷа дахьықәиаз, ахагара изаазшәа иааҭырӷьа-ҭырӷьан ҽхырчча ӷаиҵон.

Гәрагагьы еиликааuазар акәхарын, урҭқәа зегьы зыхӷьоз иара шиакәыз, аха димбаӡошәа ӷаиҵон. Иҽшикәабац иҽикәабон, игәаарԥханы дыччон, ахәыҷқәа рырхәмарраҟәакгьы дрыхьӡон. Нас дыццакы-ццакуа иҽааилаҳәан ддәықәлон. Иҿанынеихалак, изқәа наӷ ишхаз инапқәа неихырҳәҳәан иӷьон, бзиала ҳәа.

Пыҭрак ус иӷан, аха зегьы ԥшын иӷаларызеишь ҳәа.

Зны, Гәрага еснагь даадыххылан иҽаникәабалоз Лаԥшьгьы дааит. Иара, имаҵуарцәа ивагьежьуа, иҽааилихын, изҭалага ԥшӡа даҵаҽырбо, днарылсын, ани аӡыжь ахахьы иалыҳәҳәаоз, аҽыбылразы иманшәалаз ахаҳә ӷьаӷьа ду ахь иҿынеихеит. Уа рҽеивацса иқәыԥсан, аӡы иахьҭахацәаз аӷнытә ахьҭа иакыз ахәыҷқәа. Лаԥшь уахь днеиуашәа анырба, ахаҳә иқәиаз зегьы лбааибаҳәан,

аӡы рҽеаҭан аӡыжь ахь ицеит. Лаԥшь дыԝхалан, игәыштҵа амрахь ирханы иҽеимыртаӷа днықәиеит.

Убри аамҭазы иара Гәрагагьы дааит. Ишыҟаитҵац аиԥш, аҟәараҟынтәи дԝаԥан, аӡыжь агәҭаҭҵәҟьа дынӡаатҵәрит. Абжьааԥны аҭкысгьы акраамҭа ихы ҭирхәхәомызт. Уи итәы шырдыруазгьы, аҟәара аԥхараҿы итәаз ахәыҷқәагьы ԝыҵеибахәеит. Лаԥшь ибӷа дԝыхтәалт.

Аҭыхәтәан, Гәрага даныԝхатҵәрыла, Лаԥшь зыҽидкылан иҟаз рыда, егьырҭ ахәыҷқәа зегьы еибархәхәан, аӡы рҽынҭарыԥсеит. Иҷырҷыруа иааикәшеит. Урҭ ԥыҭрак еихәмаруан. Дара аӡы иқәырҭәошәа ҟарҵон, иара аӡәаӡәала иԝышьҭыхны аӡахьы ирԥон. Нас днарылҵәраан, ԥыҭрак деиҭаӡсон. Аӡы данҭыҵгьы ахәыҷқәа ҭибахәан, иара иааикәшеит.

Убри аамҭаз Лаԥшь ахахә дахьықәтәаз убас абжьы рганы инапы аинҟьара далагеит, зегьы уахь инаԥшит.

– Уара, афраер... – ашәақь ширҟыҵымыҭуаз еихаҭҟәацызшәа ибжьы ԝыҭирҟьеит уи. – Ара ууаны ҳӡыжь уҽҭажьны улымт уӡәӡәоит... Уагьаҳзымҵаакәа... уара иуқәу аԥ зы иазызәзәаӡом, ус ҳӡы уҟьашьуеит акәымзар, уара акашәарах!..

Ахәыҷқәа зыԝ-зыԝӡа инхеит. Иҭынчрахеит, аӡиасгьы аӡыжь ахәлачны инхазшәа иаагылеит.

– Арҭ агәыцәҟырқәа ирдыруоу уара ушкашәараху?! – Уи ибжьы еиҳа-еиҳа иҭицон, дшицәымӷу, дышхәынгеишьо, дшатәеимбо – зегьы алаӡԝан.

Иара Лаԥшь идызцәылоз, иааигәаара иҟазгьы шьҭахьла-шьҭахьла иаанаскьеит. Аӡиас абжьгьы аӡыжь илбаанадеит.

...Ақыҭаҿы, нырцәгьы аарцәгьы ирдыруан Гәрага дзааӡаз дшықәхьаз, лыҷқәын абри иаҽԥнызхәаз, шәыԥсык ихазаргьы, акы шизнылмыжьуа. Уи алаба лҽанҵаны дныҟәон, аха лажәа деижьомызт. Иагьлыцәшәон. Ииашангьы, игәаӷьны аӡәы иҿы иааҭыхны ихәеит ҳәа

рмаҳацызт. Иара Гәрага, дшыҩеидасыз еиԥш, дызлаз рҿы ҳаҭыр иқәын, еиҳаракгьы уажәы, иусушьазы.

Гәрага илаԥш Лаԥшь дыҵакны дшикыз, аԥанахь днаскьеит. Лаԥшьгьы, ахаҳә дылбаан, аҟәарахьы дааихьан. Дырҩегьых акы иҳәарц иҽазикуан, аха дахьымӡеит. Гәрага ахыҭҟьареиԥш аӡы дҩырҟьан, али-ԥси рыбжьара уа дыҟан. Излардыруаз ала, Лаԥшь иара ақалақь аҿгьы ихәы ҭаижьуам, деисҩуп, агәаҵәа изҭоуп ҳәа дрыԥхьаӡон иқәлацәа рыбжьара. Қәралагьы Гәрагеи иареи рацәак еиҩыргомызт. Аха ара акааизмырҽеит. Уи, аӡыжь аҟынӡа даннеига, даашьҭыхӡан аӡы даниҟьеит. Нас, ихы ҩҭирҳәҳәацыԥхьаӡа деиҭаӡааирҟәрыло иҿааихеит. Убас мацара аӡыжь дакәиршеит. Уаҳа ихы дзамыхәаҵәҟьо аарцә аԥслымӡ днылаижьт, «шәыԥсы шәара дшәымаз» иҳәарашәа…

Лаԥшь иқәнамгоз акы ыҟамызт, аха ариҵәҟьа иахиҳәаара издырамызт Гәызба.

Лаԥшь ас анихь, ҩымшҟа дцәырымҵӡеит. Ҩымш рышьҭахь дцәырҵит, акгьы ҟамлаӡазшәа. Иара Гәрагагьы, аҽыкәабаразы ҽынла иҽаабжьаршәны арахь аара даҟәыҵын, ахәылԥаз ахь ииаигеит. Лаԥшь имаҵуарцәагьы иаргьы ус рыларҵеит, дшәаны ауп ас зыҟаиҵа ҳәа. Аха Гәызба идыруан, иҟалақәаз рыдагьы, Гәрага иҟаҵатәқәа рацәаӡахеит, аха имаҵәҟьамызт.

– Иаргьы силгоит абра исԥырхагахаз, исыдымгылазгьы аӡәгьы сшәеигӡом… – иҳәеит Лаԥшь. – Уажәазы ихы ицәымыӷхан арахь дықәымло дҟаҳҵап, настәи са снапы ианышәҵа.

Раԥхьа ахы зкуа ҳәа Гәызба далихит. Зназы абзиара ииргеит, агәы умоуп, ушәом, иуҳәогьы удыруеит ҳәа. Аха ианыҟаимҵа дызҭаирԥшышагьы иаахтны иеиҳәеит. Ус иагьшыҟаиҵоз агәра игон Гәызба, избанзар иаргьы, иара идымгылозаргьы, Лаԥшь иахь иҟамызгьы ицәшәон, дагьриааиуан.

Гәрага дшааиз еиҧш Гәыӡба иҿы ҭыӡәӡааны диацәажәарц, ари аӡыжьаҿ иҽеикәабар шырҭахым, аҵ шиқәу, ишиҟьашьуа, аӡыжь лахыс, илымт арахь аӡы иахьазаамго ҵьара алихырц. Насгьы, дышкашәараху зегьы ишырдыруа уҳәа иҿы иааҭашәалак.

Лаҧшь убас дыкҿеицалт, раҧхьа Кәҷыта иҧсы мцо имаауа дшыҟаиҵо, нас иара дышилаго атәы иеиҳәеит. Иҿаҧшылара убас иҟан, илшо дыҟазар, иара убра ихәламшәы ҧиҵәарын. Аха изылшо дабаҟаз. Убри ачымазара бааҧсы, ашәара, иҿы акит, дзиҿамҧеит. Уи иаанагоз диқәшаҳаҭхеит акәын.

Уажәы дааины ара дгылоуп Гәрага дизыҧшны. Убригьы Лаҧшьгьы абра иҟамзар ҭынчрахон ҳәа иҽиргәааауан дахьгылаз. Зегьы дара роуп, ихы дацәыҧхашьон, абна ицәыҵатәаан изыҧшыз ирҭахыз ахьидырҟаҵоз. Убасҟак ихы ицәымӷын, урҭ ракәым, уажәы дыззыҧшызгьы дицәымыӷхар иҭахын.

Убри дыззыҧшызгьы рацәак дмырҧшыкәа дааит. Ма иахьак ибжьаижьыр, дгәамҵуан Гәыӡба, даҿҳәарахааит абри аҽыкәабара, уеизгьы-уеизгьы абри аӡыжь иҽынҭимшьыр амуа иҟоума, ихәшәхама абри. Гәрагагьы аҟәарахьы дааиуан, иҽазирхиар акәын, аха абыржәы игәы иаанагаз дақәшәеит. Иара Гәыӡба ихаҭа илшарызу абри аӡыжь аҿ мызкы дмааикәа. Зынӡа мап изацәкуазҭгьы, анҭ ицәыҵатәаан иҧшуазгьы, иара дыззыҧшызгьы аӡәгьы усс иоуӡомызт. Днарҧырҵӡан дцон, аха аӡыжь уажәазы ара еизоз зегьы ирыҧсҭазаарахеит.

Абжьааҧнеиҧш акәымкәа, Гәрага ашьшьыҳәа аҟәара даақәгылан дааҧшит. Нас имаҭәақәа ааишәихын, наҟ ишьҭахь инышьҭеиҵеит. Абасҟак аҵьабаа шибозгьы, инахырҟьан амра иашәхьаз ицәеижьы еилаҟаца, ахьӡы акәдыршазшәа иҟан. Иара иқәлацәаз макьана ахәыҷқәа рахь иҧхьаӡан, иссан. Дара ахәыҷқәагьы, дара зегьы амаӡашыз еиҧш рцәа иалаз ашәара издырам ҳәа ирыҧхьаӡон.

Гәызба абарҭ зегьы еилеигароуп уажәы. Аамҭа ицәцоит, арахь изыгәаҕьуам.

Аӡы данҭалозгьы изгәамҭаӡеит. Данаапш димбаӡеит. Абжьааҧнеиҧш акраамҭа ихы ҭимырхҳәҳәеит уи. Ихы аныҩҭирхҳәҳәа, ишыҟаиҵалоз еиҧш, аҕырахь дымцакәа, ишьапы дықәгылартә иахьыҟазынӡа данлеи, даагылт. Абыржәы еиҕьым ҳәа иҭыҧсааны ицоз игәы иаанагеит Гәызба.

– Гәра-га-га! – аҽхыцәгьа иақәтәоу иаҕәра шимнахуеиҧш, ишынҭыҩыз еиҧш ибжьы имнахит. – Иуаҳауама исҳәо?! Уара уҩыза, уара иуеиҕьу нырцәгьы аарцәгьы дыҟаӡам. Ухьӡгьы бзиоуп уаргьы! Зегь реиҳагьы уҕәҕәоуп, зегьы иреиҕьынгьы уӡсоит. Ҳара, уеиҵбацәа зегьы бзиа уаабоит. Абра уаабандаз ҳәа ауп ҳзаауагьы. Убзиоуп, убзиоуп, убзиоуп!!!

Иихәаша аниҳәа, иҿы ус иаартны ишыҟаз инхеит. Иҩныҵҟантә уи нызкылоз, имызхыз амч анынаскьа, ихы ҭууа, ихлахаҵ убас игьежьит, дахьгылаз днеизҟәыҿит. Иблақәа ҭызблаауаз илаҕырӡқәа дрылҧшны Гәрага аӡаҵантә дибошәа акәын ишыҟаз.

Нырцәи аарцәи ҳәа реимакқәа, реидыслараққәа раан, наҟ-ааҟ аҧаҩқәа ирықәгылан еибырҳәоз ҿҭызәзәаала цәажәаран. Изықәкны ирҳәоз еиҳа рхы рцәымҕызтәыша, ахаҳә еиҧш ргәы икыдсылашаз ракәын. Урҭ реиҧш ажәеицааиракқәа аиҳабацәа зынӡа ирыздырӡомызт... Уажәы иихәаз ажәақәа рҩыза дырзыҟамызт... Ус, иҿы аркышьа дақәымшәакәа Гәрага иахь дыҧшуан.

Гәрага ашьшьыҳәа, аӡы дырны дааин, Гәызба дааихан, дҩаиргылт. Гәызбагьы аӡы зхьыкәкәа иҟаз уи ивара иҽнадиҵеит. Иҩныҵҟа ҭрыхьҭышьаауан, сса-сса деиҵасуан. Гәрага инапы ааикәыршан, ивара днадирҕәҕәаалт.

– Умшәан! – иҳәеит уи, дааҧышәырччан. – Аҳаҳаи, акы уацәымшәаан!

Уи ибжьы бзиан. Иҟалап ашәа бзиан иҳәозаргьы. Уажәы амхқәа рҿы ашәа рҳәаӡом. Дара иҽыкәабашьа ада акгьы рыздырӡомызт. Ирҳәон, дзааӡазгьы аҽырхәмарраҟәа раан «Азар» ахкы зҳәоз еснагь лара лакәын ҳәа.

– Умшәан, ианакәызаалак умшәан… Урҭ ҕәҕәоушәа иубоит, аха мчы рымаӡам… умшәан…

Аԥшаҳәаҿы аԥшахьы иацнаҵеит. Гәыӡба ихы даа-ҩахан, Гәрага дҩеиҿаԥшит. Уи уажәы џьара дыҟан, аҩада аӡиас злаауаз ахь акы илаԥш адхалан дыԥшуан. Гәыӡбагьы уахь днаԥшит, иагьџьеишьеит уи уажәада иахьгәеимҭацыз: нахьхьиӡа, аимакыраҿ аӡиас умбо иахьыҟалоз иҩахыкны уԥшыр, хараӡантә иааԥшуан ашьха ҳараккәа. Иҟалап урҭ ршьапаҿы акәзар ари аӡиас ахьыҵыҵуагьы. Урҭ аҟалмышь иҭыршьызшәа аԥсымра рхьыршан.

Дышихәаԥшуаз аниба, ҿымҭ дааԥышәырччеит.

Гәрага адырҩаҽныҵәҟьа арра ддәықәырҵеит. Егьырҭ, усҟан уа ицәыҵатәаан иԥшуаз, уаҳагьы имԥан иқәымлеит. Кәҷыта рыцҳагьы иламкьысӡеит. Мызкы аҩныҵҟа Лаԥшьгьы агаҟа дзыԥсыз дыргеит. Еибашьра ддәықәрымҵарц азы, Тҟәарчалтәи афымцастанциа ахьчараҿы дрыдыркылт. Уи арра уҟаз иаҩызан.

Хәыҷы-хәыҷла аӡыжьахь ҽыкәабара иаауазгьы маҷыҩхеит. Ҩымз раҟара ааҵхьан, ақыҭа аусҳәарҭаҿы ашәҟәы ааит. Уа, Гәрага арра дахьыҟаз (амшын флот аҿы), иеиҳабацәа дзааӡази дызлыҵыз иуааҗәлари ҭабуп ҳәа рарҳәон, абри иеиԥш аҵеи, афырхаҵа дахьыраазаз азы. Иара, ԥшыхәра дахьцаз, быжьҩык аҕацәа рматросцәа ҭҟәаны иааигазаап.

Уинахыс Гәрага ихабар уаҳа иҟамлаӡеит, дыбжьаӡит.

Шықәсык ааҵуаны, дзааӡазгьы дыԥсит. Лхабар аныримба, ианнеи, дыԥсны, лҽеиқәкны ацәарҭаҕәы дықәын. Уи лыҷкәын дыштахаҵәҟьаз лдырт, уаҳагьы аду-

неи иқәысхуазеи лҳәан, иара дишьҭалт. Уахь акрыҟазар дылмыҧшаааргьы луӡом рҳәеит.

...Иахьа уажәрааанӡагьы, амш аныбзиоу, ахәылҧаз Гәыӡба ашьхақәа рахь дыҧшлоит: уа, ақалмышь иӡааршьызшәа, ашьхақәа аҧсымра рхьыршоуп. Амра ангыло аҧсҭазаара ашәаҧшь иацгылоит, ианҭашәогьы – аҧсы ашәаҧшь иацҭашәоит.

27. 08. 2013

АХӘМАРРА

Ахәыҷқәа еиҟара-еиҟаран. Аиҳабы аиҵбы ыҟазаргьы, рацәак еиԥыргомызт. Ишааибабаз еиҧш аицыхәмарра иалагеит. Уиаҟара акы иазҳәомызт игәхьааибаган ишыҟаз. Аицыхәмарра аан угәы ҟазҵо рацәоуп, ҵԥа рымаӡам. Ирмыхәмарыз иарбану: «Џьит», «Чабракаршә», «Ҭацаагара», «Аиҧхныԥлара». Зегьы ирыхьӡар рҭахын.

Урҭ еигәылацәан, аха ранацәеи рабацәеи ааибуамызт, еиҭанеиааиуамызт. Рыбжьара аҳәаа арбаны ирыман. Уи иахысыр ҟаломызт – асынтәгьы, наҟынтәгьы. Хәыҷгьыдугьы. Иахысыз иҕәҕәаны иқәшәар ҟалон, иара итәқәа рҟынтәгьы, егьырҭ рҟынтәгьы. Ахәыҷқәа уи хара-хара иавсуан.

Уи аҽны аԥыцьарагьы ранацәеи рабацәеи рыҟамзаара иақәшәеит. Ахәыҷқәа иаразнак еигәныԥт. Еиҳа зашҭа ҭбааз алырхит. Ахәмарра иханагалан, ранацәеи рабацәеи шхынҳәышазгьы рхашҭит. Рызхараҵәҟьа изымыхәмарыцкәа, зашҭаҿы ихәмаруаз хынҳәит. Раҧхьа игәарҭеит Гәыӡба иаҳәшьцәа. Урҭ иара иаҵкыс еиҳабацәан, еснагь ргәырҽанын. Гәыӡба идыруан ргәы каршәыҵәҟьангьы ишзымыхәмаруаз.

Ргәылацәа хәыҷқәа ран лакәын зегьы еиҳа изыцәшәоз, лара лтәқәагьы, даргьы. Уи агәашә дҭамлацкәа иќаз лбеит. Амцабз зылќьошәа иќапшьыз лхахәы еиқәаҵәахазшәа ибеит, убас деилашәеит. Гәыӡба дшәаќьаны, ашҭа иҭагылаз амжәаҵла ашьапы шәпа аҭаҩаҿара иҿыбжьарҕәҕәаны дахьгылаз дынхеит. Дыҩны ддәықәлар, дихьӡаны дылкыр ҳәа дшәон. Уи алашьамх лырҵысуан. Зны убас дихьӡахьан, илкыз аҷын тар ала дахьисқәаз уажәыгь амца ахќьо иќазшәа ибон. Иаҳәшьцәа иара иеиҳабацәан, уажәшьҭа илыцәцахьазаарын, аха иара дахьырымбо акәхап инызкыло. Ихьӡ ҳәаны ҿырҭыр, дгәалҭар ҳәа ишәозар акәхарын.

Ашҭа аҭыҵрагьы ус имариамызт. Агәашә аганахь лара дыќан, ашҭа иакәыршаз агәара ҳаракын, насгьы, амасарқәа рыхқәа ҵәрыпсан. Дара ирызгәаҭомызт, ауаа рыҿреипштәны иќоуп акәымзар, арҭ џьныштразар ќаларын. Иаҳақәахьаз алакәқәа рҿеипш, абарҭ амасарқәагьы, дара, иаҳәшьцәеи иареи, рхыбаҩқәа рзы ирхиазар ќалап ҳәа игәы иаанагеит Гәыӡба. Зҭаҩаҿара дҭагылаз амжәаҵла ашьапы зынӡа даласазар иҭаххеит.

Абас игәы иаанаган, уажәраанӡа ирыцхәмаруаз ахәыҷқәа рахь дыпшит. Урҭ еиваќыќы еидгылан иара дхырҩон.

Зыпсгатәы змаоны ицарц иашьҭаз иаҳәшьцәа ашҭа иҭалыргьежьуан, хаҳәмҿыхә иќоу зегьы ргәыдҵо, иаалҿашәозгьы лхәон рани раби рзы, еиҳарак ран лзы. Аҵыхәтәан, Гәыӡба иаҳәшьцәа, ирулак агәашәахь рҿарҭан ицеит. Лара дыцәҳашҳауа даахьаҳәын, уаҳа даанымгылаӡакәа арахь лҿаалхеит. Лара лтәқәагьы ишәаӡыӡо иааидыҕәҕәаалт. Урҭгьы анылымшаҭозгьы ыќан.

– Шәара ишәзыҵәахуп уи… – лҳәеит лара данаарывала. – Ус ишәанасыжьуа џьышәымшьан.

Дышгәааац дгәаан акәын ишылҳәоз, дхьапссан дыќаӡамызт, аха асќак дахьыҩуаз даапсеит. Уажәы раха лы-

мамызт. Ахәыӷқәа раб, иаргьы иқәшәархҳәа дшәошәа, хара-хара длышьҭалан дахьаaиуаз ахәыӷқәа данаарывала, днаралацәӄәыст, иҳахнагазар ӄалап ҳәа аанаго. Ахәыӷқәагьы рыԥсы ааргaн, инеилыҵ-аaилыҵқәеит. Гәыӡбагьы, сара срыцҳалшьазар акәхап, сахьреиҵбу азыҳәа ҳәа игәы иаанаган, иԥсы ааҭалт.

Амжәа шәпа ашьапы даадҵын, ахәыӷқәа рахь иҿынеихеит. Урҭгьы, ирура рзымдыруа, дрымбаӡозшәа ӄарҵон.

Ран, зегьы драԥыӄьан, аҩныӄа лҿыналхахьан, Гәыӡба ишибоз, лызқәа ааҭрысын, даагылт, иаразнакгьы дхьаԥшт. Дагьылбеит. Лыблақәа тапанчахеит, ишынҭыӄьӄьара иӄалеит. «Ари ара дызгылозеи, ари амӡышәа, ари амри!» – дыҩныҵәаашеит уи. Иаргьы иԥсгатәы иман дыҭӄьеит, агәашәахь ихы рханы, аха ани лаԥысшьаз иӄазиз: икалмыжьыцкәа илкыз афырмахьц тары ҩынтәхынтә убас иӄәаӄәа иақәлыршәеит, ашьҭақәа мызкы ианыҵуамызт. Убас ихьит, аха дымҵәыуеит, исықәнагон ҳәа. Иаҳәшьцәа ԥхарсны уи ашҭа илыман данҭаз, иара иҽыԥхьакны, лара лтәқәа дрыбжьыԥшны дахьырзыԥшуаз чарҳәаран ҳәа иԥхьаӡеит.

Иаҳәшьцәа, абасӄатәи лапӄьа ахьраахаз рхьаауа, рылабжышқәа ҭыҩры, хара имцакәа изыԥшын. Иаразнак иааикәшан, игәыдкыларҭа рибамҭо дгәыдыркылон. Нас дрыгәҭылак рыҩныӄа рҿынархеит.

Иара иахьиқәшәааз акәӡамызт иахьихьуаз, ачарҳәаара ууит ҳәа зҳәоз игәы акәын.

15. 12. 2013

АСТОЛ ИАХАТӘАЗ

Астол иахатәаз дагьырхамҵгылеит, шәтәа ҳәагьы реимҳәеит. Гәыӡба иаб агәылацәа рыԥҳа хәыҷы Хәыхәа ахааҵа азы данааилакгьы, дылхаҵгылоит. (Урҭ еснагь ахааҵа аныжьра рхашҭуеит. Уи ахьырхашҭуа бзиан, есымша Хәыхәа дибон. Уи дшыԥхашьоз игәаԥхон.) Ииашоуп, зынӡа дгыломызт, аха дзықәтәаз асқам иҿааҟәихуан. Ари дагьрыхәамԥшит, аӡәгьы дыԝнамлаӡазшәа. Иблақәа ус иааԥшуан, зыхәда ԥырҟаз аԥсаҭатә аиԥш. Иара усгьы, ауадаҿ, иара дзықәтәаз, зкыдиааларҭа ишьҭахьала ихыҳәҳәоз аҟәардә ада акгьы гыламызт. Гәыӡба иаразнак дигәамԥхеит убри аҟәардәзаҵә иқәтәаз, астол иахатәаз. Макьана кьыс змамыз ихахәы ԥхьаҳәан, иӡыӷқәа ԥажә-ԥажәӡа, иԥынҵа иҵач иҟаз иԥаҵеиқәаҵәақәа – иӷәӷәамҭаҵәҟьа дықәуп уи. Гәыӡба иаб еснагь иҳәалон, иара ихаан, аамсҭа ҟәазк, знык ала қыжәк ифон ҳәа. Ари имазар ԝбагьы ифар ҟалап, игәы иаанагеит Гәыӡба. Иаб иашьеиҵбы Гамасасеи иареи еиқәԥар ириааирыдашь. Ҳәара аҭахым, Гамасаса даиааиуеит. Имаана, ишьапҿаршә ҟаиҵар, зныкҟьарагьы дааигом.

– Сышәзызырԝуеит... – иҳәеит уи, Гәыӡба иаби иареи злаԝналаз ашәахь изхара даныԥшы. Уантәи аҿаӡәы, аҿа шьоукы, дызхаҵгылашаз ааиуеит ҳәа дыԥшызшәа. Гәыӡба маҷкгьы даатрысит. Аԥсышәан ииҳәоз, иаҳәазгьы иаҳаит, аха иара убасҟак убри данымаалозшәа ибеит. Иахаз абжьы иара итәӡамшәа, ицынхәрас иԝныҵҟа аӡәы дҭатәаны иҳәозшәа иҟан. Иара убрыгьы ари иҿицәӡаны, иҿы анаaихихуаз дахьӡаны иҳәозшәа. Уи уа дҭакны димазар акәхап.

Гәызба иаразнак дхьаҳәын, иаб днеизыԥшит. Иаб астол аҿы даазаанза даагылт. Гәызба иикыз инапы ааимихын, уахь днаскьеит. Уи иибахьоу иакәзамызт. Харак идны даазишәа акәын астол аназараҿы змахәҿақәа ыҟәрыӷәӷәа итәаз иахь дшыԥшуаз. Уи уажәы азәгьы дихәаԥшзомызт. Абни иҿы иҭшәаз ажәагьы, машәыршәа иԥныцҟантә азәы иҳәан, иара иаҳарҳәа дшәаны иҽизазшәа.

Усгьы иҽшԥеилеиҳәеи иаб. Наҟ-ааҟ зҳазырҭрақәа кыдбыӷӷала иҟаз, аҳәынҵәреилаҵақәа рыла зыхәда ыҵарбаҟа иаркыз ишәҵатәы бзиагьы ишәымызт. Зыԥшшәы зхаҳа иҟаз блузк ишәын, ҳәынҵәра башала еибаркыз. Имаҟҿаҳәаара иакәыршан иҵәырза иҟаз маҟак, ани, аҳазырҭрақәа змаз амаҭәа бзиа анишәиҵоз, имӷеиҵоз, иҟәынаԥсараха иҟаз имаҟа чаԥа акәымкәа. Ихҭырԥагьы, ирқьақьан ачыхә аԥхьа идәықәҵан акәымкәа, ус, аушәақә, ихәда иахшьын. Гәызба бзиа ибон иаб иԁеыжәлан дандәықәлалак, уи ачыхә зса-зсо аԥша ианакыз. Рҽан ду Қьармаҭеи акыр ахыҵуеит рҳәон, аха уажәыгь аффаҳәа икәаруан. Насгьы Гәызба идыруан иаб дызусҭзаалак азәы дшицәымшәоз, акы дшацәымшәоз. Ас еиԥш исеиҳәарызеи ҳәа азәы иҿы дҭаԥшуа имбацызт. Рыкәша-мыкәша инхоз зегьы аԥ иҵазцалоз абригадиргьы рацәак усс димамызт. Игәы изынханы избахә иҳәон ишиаҳауаз. Иаб иашьеиҵыбгьы, иқәлацәа рахь азәы знықҟьара дааигомызт, аха иашьеиҳаб даниацәажәоз иҽеидыԥсала дгылан.

– Аакьыскьа ара сыҟан, убасҟан исашәҳәан... – дакуадашьҭуа дналагеит Гәызба иаб, астол иахатәаз иуал идхалан дыҟазшәа.

– Уара уеиԥш ара иахьа шәԥык ааиуеит... – зҽеимырҿаҿа астол иахатәаз иҿы инҭибаҳәеит арҭ ажәақәа, ирҭахушәа-ирҭахымшәа. Урҭ уа иҭакны иахьимоу аашьарагьы ҵыргазар акәхап. Гәызба иабгьы иаргьы зла-

цәажәаз абызшәа акәын убрыгьы, аха иаб иихәоз аҽа бызшәак ала иҳәошәа, ирмаҳаӡазшәа акәын ишыҟаз.

– Ахәыцҳы рацәа сымоуп, уххь згеит... – деиҭаналагеит Гәыӡба иаб иабхәа иҟнеипш дыпхашьошәа, – цхыраарак ҳарҭарц иҟан. Зегьы иреиҵбу даажәга шәҳәан усҟан...

– Фышықәса схыҵуеит сара! – иҳәеит Гәыӡба иааҭырҟьаны. – Сара саб аӡәгьы дицәшәаӡом. Иашьа ҳгәылацәа рахь аӡәгьы зныкҟьара дааигом. Убри аипш амаанаҟәа идыруеит!..

Иаб иара иахь шьаҿак ааҟаиҵан, убас ирҭрысны инапы дахеит, аҽазнызар дҵәыуар ҟаларын. Аха ани астол иахатәаз ицасҳәазгьы ичҳар акәын.

Уинахыс иаб астол иахатәаз иеиҳәеит, иаҭахыз аҟьаадҟәа зегьы еиҟәыршәаны иааганы ара ишынижьхьоу, ахәыцҟәа иреиҵбу, иара Гәыӡба, шаҟа ихыҵуа атәы зҳәоз ашәҟәыбӷьыцгьы уа ишрыцу.

Астол иахатәаз имҵаҟәаз аҟьаадҟәа днарылапшын, акы аарылихын, инарҳәы-аарҳәуа днахәапшит. Нас, иарӷьа напы днахан, астол иныҵеикит, аҟыз абжьеипш бжьык геит. Гәыӡба дааҭрысит, дыззыпшӡамыз ашьҭыбжь абас ианаага. Аха иаразнак иҽеипштәны даагылт, иаргьы дшәо џьимшьарц. Астол иахатәаз ишьҭахь акыр инаскьаган ашә аатын, пҳәыс наӡа-ааӡак, дыцҟьа-шәҟьаӡа деилаҳәаны дааҩнашылт. Астол иахатәаз иапхьахь дааин, дизааигәацәамкәа даагылт. Убрыгь дара ара иҟаӡамшәа, зынӡа дрыхәампшӡеит.

Астол иахатәаз иикыз аҟьаад днахан, иналиркит.

– Уаҵәашьҭахь, – лҳәеит уи, зны аҟара лылапш нархьылҳәаан. – Иахьа абанкахь ирысҭо аҟьаадҟәа ирыласҵап...

Уаҳагьы акгьы мҳәа, даблырҳәа дшәошәа, аҟьаад днаханы ишылкыз дыццакы-ццакуа дындәылҵны дцеит.

Астол иахатәазгьы дҩагылт.

– Иҭабуп, абзиараз... – иҳәеит иабгьы. Уи ибжьы уажәы аҳәааҩ ибжьы еипшымызт, аха паса аҵкысгьы илахь еиҟәын.

Астол иахатәаз даахыҵны дшааиуаз, инапы ааиргӡан, инацәақәа Гәызба ихахәы иналишьит.

– Ахәыҷы уаҳа даҭахума? – рцамҭаз дҵааит иаб.

– Даҭахӡам, – иҳәеит егьи.

– Уаҳагьы џьара узгарц сыҟаӡам, иудыруаз… – иҳәеит иаб иандәылҵ. Уи дышихәаԥшуаз идыруан, аха ихы дымҩахеит.

– Иахьа иҳауаз џьысшьон… – нациҵеит иаб. – Уаҵәашьҭахьгьы даҽа ҽыҵгак рыԥшаауазар акәхап…

…Иахьагьы, абриаҟара шыҵхьоугьы, убарҭ зегьы рахьтә Гәызба игәалашәо астол иахатәаз инацәақәа ихахәы ианалишьыз ауп. Убасҟангьы, убри азы егьырҭ зегьы ианаижьырц иҭаххан, аха изҭахымхаз амч еиҳахан иннакылт. Иахьагьы уи дзахыԥом. Аха иара ианигәалашәо, абыржәыҵәҟьа инацәкьарақәа ихахәы иналишьызшәа ибоит.

18. 09. 2013

АԤСРА АМШ. АИРА АМШ

1

Иаха иауз ақәаԥсата ақәыҳәҳә иааны игылан ашьац ԥшқа. Ацәҟьараҿы деиҳәҭҟәыҟәлан уи дылаԥшуан ахәыҷы.

– Ари ашьац ԥшқоуп… – дҟәындҟәындуа ихала дцәажәон уи. – Сара саҵкыс еиҵбуп… Убри аҟынтә сара сҳәатәы ханаҵароуп.

Аха уа дааҿахеит, избанзар ҵыԥхгьы, ҵыԥхцәагьы, сынтәагьы – иахьынӡаигәалашәоз ара еснагь ииаҵәаӡа иҟан.

– Аха, арҭ ашьацқәа рани раби абаҟоу? – дырҩегьых ихала дцәажәоит уи, – сара сани саби аҩны иҟоуп…

Даахәыц-хәыцит.

– Аа, исгәалашәеит… аакьыскьа сан ашҭа анылрыцқьоз иахганы иганы абахәахь илыршәыз урҭ ракәхап, – иааицәымыҕхеит уи. – Изырҵәыуогьы уи ауп арҭ. Аӡаӡа –ашьац ԥшқа алаҕырӡ акәзаап.

Ус акәмызҭгьы, абри ацәӄьарахь шәааскьа ҳәа реиҳәарц, ирыдиҵарц акәын, аха уажәшьҭа ирыцҳаишьоит.

– Иӄалозар, – иҳәеит уи ашьацқәа рахь ихы иҵегьы днахан, – абрахь шәааскьа, ишәымбо ара иахьцәӄьароу, ирыцҳами, анышә ажьы ахьуеит.

Ус илаԥш нарықәшәеит, ашьацқәа ирылхо, аӡаӡа рықәыршәшәо еиҭанеиҭасуа еилаз ашышкамсқәа. Ашьацқәа иахьрывсуаз, иахьрыбжьысуаз идырнаауан. Даргьы аанымгылаӡакәа аилаӷ-еиласра иаҿын.

Аҷкәын, зегьы ааихашҭын, ихы зегьы урҭ ирзышьҭны, рыхәаԥшра далагеит. Ак реиҳәар иҭахын, аха ашьацқәа ҿымҭӡакәа игылан, иӡырӷуан, арҭ аӷра иаҿын, иӡырӷӡомызт.

Убасӄан аӷны ашәхымс даахыҵын аҷкәын дшааиуаз, хәыҷы иӄынӡа дааиаанӡа даагылт иаб. Уи наӡааӡак, еинаалак иакәын. Аусура мыцхәы иарӄьаӄьахьаз, имсаханы иӄаз инапсыргәыҵақәа аҿҿа-ҿҿаҳәа иааихьишьын, адгьыл дныкәыԥш-аакәыԥшит, нас аҳауа даафӷит, дагьаалахҿыххеит.

– Адгьыл ааԥын фӷы ахылеит, – иҳәеит уи. – Уажәшьҭа адгьыл ацәа иалашәаз ахшоит, ажәла каулшәыргьы ӄалоит.

Ус, наԥшыхақә аамҭа аагылазшәа иӄан. Ашарԥаз аӡаӡа зықәнауз, аԥсабара ӡыӷӡа иԥшын. Ашьхақәа алӡынрак ирықәнаҵаз асы кьыс амамкәа ус ирықәын. Ақәеи адыд-мацәыси зцәа иалашәан иӄоу аԥсҭҳәақәа ажәӷан анҵырӄьалак, асы зҵабахьаз аԥсҭақәа рхәы-ржьы – абнақәа еишьылӡа иӄанаҵ, ашьхацәҳәқәа ирықәу асқәа еиҳа иӄәашхон.

Аамҭа агәхашҭра аиуны ишьақәхашәа инхеит акәымзар, аԥсык-аԥсык иназқәацар, зегьы иаразнак

иааҳәыцымыцып, уи инашьҭалап, уаҩы ибла ишабо зегьы рыҧсы ҭало, ирызҳауа рҿынархап ҳәа угәахәрын.

Ашәаҧыџьаҧ макьана абӷьы ылрымгацызт, иагьымпытыцызт, қәаҧсатала рҽыкәабан ихахаӡа ихианы игылан, рымахәқәа ҟәатахахьан, ацәаакы рылалахьан. Адгьыл хәыцы-хәычла «аҧсшьара» иалагахьан, аха макьана зынӡа аҽеоунамышьҭыцызт. Аҩада инымҵәаӡоз аполиартә ҵыхқәа рышьҭахь ианша, амра аҩыҵхахара ианазыҧшуеиҧш, аҧсабара зегьы азыҧшын уинахыстәи амшқәа ааҧнызтәуа рахь анаскьара.

Ауаҩгьы, макьана иӡыҩӡа зыҧсы ӡаны иҧшыз аҧсабара данныққәыҧшлак, уи аҿкы ихьуан – аӡыҭра иазҧшыз асқәа, амахәқәа ирылалан зҿыҩазхахьаз абааӡатәы аласхара, акашәара иазҧшыз ажәла – зегьы ахьыҧшыз, еибархханы иахьыҟаз, идыӷәӷәалон, аусурахь игәон, ихон.

Ус, ахәыцы иаҳаит, ашьац шьҭарҟьыцуа иааиуаз акы ашьҭыбжь ӷәӷәа. Ишааиуаз, иварађы иагьаагылт. Ари иаб ишьапқәа ракәын.

– Узҿузеи, Бзаза?

– Ари абнара ду – ашьацра илоу амымқәа убауоу аҵлақәа ианрыбжьысуа ишдырнаауа? – иҳәеит ахәыцы ихы дымҩахаӡакәа, уи «абнара» еиларҽены илагылаз иаб ишьапқәа дрыхәаҧшуа.

Аб дааччеит, аха уаҳа акгьы ахимҳәааит. Ахәыцгьы уи ишьапқәа дрыхәаҧшуан, аха акгьы рхимҳәааит, избанзар иаргьы ашьац дылалан дныҟәалон.

Амымқәа идырласын, еибарыҩуа иааилалт.

Аб аҽеаџьара дыҧшуан, аҽеакахьы ихы ыҟан. Дахьгылаз ишьапы ааиҧсахын, ашышкамсқәа ашьац иахьылаз инылаиргылт. Арахь ишьапы иаҵыҧшкәоз аайлагьежьит. Аха иаразнак рыҧсгатәы рыманы хаҭа-хаҭа имцеит, акраамҭа ус еилагьежьуан, еизибагозар акәхарын. Нас, убас ишеикәшоз мацара инаскьо ашьац рҽыладырӡит.

– Мымқәа шәаны еимпит, – иҳәеит ахәыҷы. – Дара ириаауиаз аӡәы дыҟазаап, абнара ишьапала ирҽуа даналага, ишәеит.

– Уаалеи, уаалеи, Бзаза! – иҽыларҟәны ахәыҷы инапы аанкыланы дҩаиргылт. Ахәыҷы ихы хьарнаан дырҩегьых уи «абнаршәыра» днылаԥшит, аха «амымқәа» џьаргьы рхабар ыҟамызт, рыԥсы рӡахьан.

– Ҳкамбашь чкәаҳаит, иахьеи уаҵәи руакы иахымгакәа ихьоит, – иҳәеит аб, – ахџьаџьа уҿасҵап, иуҭахӡами?

– Абат хәыҷы ауп истаху.

2

Ажәкамбашь ашҭа агәҭаҵәҟьа игылан еишьклашьшьы. Абжьааԥны иҟәызгаӡа икәаҳачаҳауа иҟаз акамбашь, уажәы иҵҟьарц аҭахушәа игылан. Аҟәаҟәа ацәаҳәа убас ирххан, акамбашь аган ҩызӡа, иеиҳахазшәа унарбон. Атәыҩа ршақәа аҳауа ахьахьысуаз ианархьуашәа акәын ишыҟаз. Ахәыҷы акамбашь аблақәа ԥшааны днархыԥшылт: урҭ рыкәша-мыкәша акы рбо иҟамызт, ихарангьы ирбомызт – урҭ ԥшуамызт, иӡырҩуан, ашәаԥшь ихнакылазшәа, амца аԥырԥырҳәа ирхын. Амыҕ еиԥш иалалазшәа, уа иҭагылан ашҭа иқәгылаз араҿыс.

– Иҟалап иахьа ихьаргьы, – иҳәеит аб, ахәыҷы акамбашь даамҵиган. – Уажәы ала акабом, иузыҵҟьаргьы ҟалоит.

«Изымцәажәозеи, мшәан? – ааигәахәит ахәыҷы. – Акы аҳәарц аҭахуп, аха ҿнаҭуам… Изымцәажәозеи, мшәан?..»

Убри аамҭаз, итәаа-маауа, агәара аҽеадкыло, агәашәахь ахы рханы, аҿаанахеит ацәкамбашь. Ҭыԥх цәаҕәан ахәда ауҕә иахьыцәнарҳәыз, уаҳа ахәы зымааӡакәа еиҟәыдды иҟан, аҟәҟәыл дуқәа, аԥша ицәнарҵәахьоу акаҵәарақәа реиԥш, арахь иалыҳәҳәон, ашьапкәа еихнагацыԥхьаӡа урҭ леиҩеиуан. Убрыгь ааԥынра ацәа иалашәан иҟан, ԥсыхәа змам ауҕә, анышә

хьанҭа агәаланаршәон. Аԥҳә ꙍа, аҭәа бах агәы кыддырбан, ԥыҭк иадамзаргьы исзырԥсаҳәозар ҳәа, рахәы ргәы ззымꙍаӡо, ашьац еиҳа ирласны иахьаауа, иахьеиқәхо, аҳандакьқәа аҿрыҭан, иахьахәлаанӡа иҳәуан. Аха змоу арахә урҭ реиԥш иҟоу рызгәаҭаӡом, рыхқәа хаԥшшала, зегьы ахьеизо ицароуп уеизгьы-уеизгьы. Урҭ ҳәуазар – иҿырбоит, иҿырбозар – иҳәуеит. Аамҭа ду рымоуп – гарҭа змам.

– Ианаамҭоуԥәҟьа иҳазхьоит, изшаз исасуп, – иҳәеит аб. – Ахьарыжәтә азы уажәшьҭа ҳашшуа ҳҟалом. Сынтәа иԥаскыртә изыҟамлеит, аха уи егьаурым, камбашь хацлакык сыԥшаап.

Ахш зҭаз адақәа паҟә-паҟәӡа ичны арахь иалԥшуа, ачыргә агәыҵамӡо, акамбашь ахьгылаз иахәаԥшуан абгьы ахәыҷгьы.

Ус, иара, уаҳагьы аӡәгьы инаихәамԥшӡакәа, ашырҳәа агәашәахь аҿынанахеит. Абжьааԥнеиԥш акәымкәа, аԥхьа акыр инахараны инеиуа акы иахьӡарц аҭахушәа.

– Инкылазаргьы цәгьамызт, аха иахьа агәы иҭаӡамкәа инужьыр ирыцҳауп, иабацари, алеишәа бзиоуп, – иҳәеит аб. – Уеизгьы уаалеи, Бзаза, ахы ахьархо гәаҳҭап.

Ажәкамбашь шнеиуаз, ацәкамбашь зынӡа игәамҭаӡакәа инавсын, аҟыгәҳәа атәыꙍа надкшалан агәашә аанартын, агәарабжьара иныбжьалт.

Аб, ашҭа дықәлан дахьнеиуаз, асынтәи илаԥш аахмырԥаӡакәа, ажәкамбашь ахьцоз дашьклаԥшуан. Ахәыцы иаб инапы рӷәӷәаны икны дишьҭан. Араҿыс амҵан даннеи, даангылт аб. Асынтәи ажәкамбашь ахы ахьархалак ибарҭан. Араҿыс иаҟәныз аӡахәа такәы ишәпан. Џьара иадӷьырны иҟаз ашыцәра аҵәҵәаҳәа аӡы алыҵәҵәан акаҭәара иаҿын.

– Ари зырҵәыуозеи? – дҵааит Бзаза.

– Ааит, иҵапҟааит, акы ишԥамбжьои, аӡахәа иахьынҳалан игьало иазыруз убоит, – иҳәеит аб. – Ԥианцеи Хьымцеи раагәа умнеилан уаргьы, иҿеиқәам.

– Изыртцәыуозеи ари? – дтцаахт Бзаза, Џианцеи Хьымцеи ус изыҟои ҳәа азтцаарагьы даламгакәа.

– Аа? – аб дааччеит. – Умбои, аԥа ацәыршьит ари ашәпа, уи аҟырҟы злархәыхәуаз, излааӡоз агартә анамоу, илаӷырӡхоит. – Ахәыҷы иаб иикымыз инапала, икыджәааз ашыцәра даахеит, аха уи ари амахәқәа аҿрыларԥс излакыз макьана иӷәӷәан. Иахатәи ақәаԥсата иақәнарҳәҳәыз ацәыкәбарқәа аҳәасабааиԥш икыдыбган рҿылархеит. Аб дынхырхәан, иаразнак, ахәыҷы даахиԥеит.

– Ааит, ари анасыԥда, изакә ӡузеи иннақәлаз, – иҳәеит аб, ацәыкәбарқәа иблуз иахьанҟьаз ицәа даатҭанартцәин. Нас ахәыҷы инапы днахан, араҿыс ашьапахьы даанаскьеит. Араҿыс адашқәа руакы акраамтә арахь адгьыл иалԥшуан.

– Ари затҭахузеи атцла? – уи ишьапы нақәиргылт Бзаза.

– Изатҭахузеи, изатҭахузеи, иамазар иатҭахызар акәхап, – иҳәеит аб иаразнак ииҳәара анимоу.

– Изатҭахузеи?

– Атцла аԥсы златҭоу абриалоуп, – ииҳәашаз игәаламшәан дагьаачеит аб.

– Аԥсы?

– Аԥсы.

– Артҭ рыԥныҵҟа аԥсы ртҭоума?

– Иртҭоуп. Абри икатҭәо аԥсоуп. Уи ас баша ианкамтҭәо амахәқәа иртҭалан ицоит, абыӷьҿа аанагоит.

– Иазтҭода уи аԥсы?

– Адгьыл.

– Адгьыл абри атцла ан аума?

– Аиеи, аиеи! – аҷкәын ихахәы инапы налишьит аб, – ҳажәкамбашь абат анахшалак ахш шаҿанатцо, ишааӡо аиԥш, адгьылгьы атцлақәа ааӡоит...

«Ус акәзар, ашьац ангьы адгьыл акәхап...» – даахәыцит ахәыҷы.

– Уажәы абыӷьқәа замамзеи атцла?

– Аӡын ахьҭа иканаԥсеит.

«Сардион (иаб иашьа ус дишьҭан иан, хьыӡшьаран иалҳәон) ихахәгьы аӡын иканаԥсазар акәхап...» – игәы иаанагоит ахәыҷы.

– Урҭ абыҕьқәа икаԥсаз ԥсыма, нас?

– Икаԥсеит, ибааит, аиеи, нас, иуҭахызар иԥсит.

– Ани ҳаԝнқәа злаӄаҵоу аҕәы аҵла иалҵит ҳәа соумҳәази, нас урҭ абҕьы зынӡа изырҿамлозеи?

– Бзаза... аҕәы абҕьы ҿалеит ҳәа уаҳахьоу, – дԥышәарччо ихы ааирҵысит аб. – Урҭ, абас рыԥсы ҭаны иангылаз, иԥырӄеит, ихырҵәеит, ирхәархьит...

– Аа, – иҳәеит ахәыҷы, – урҭгьы акрырҿазҵоз иамырхит, – адгьыл ишьапы нақәиргылт.

– Зегьы иашоуп, Бзаза, уара сара саҵкысгьы еиҕьны иудыруазаап.

«Сардион ихахәгьы ааԥынла изымаауа уиазы акәхап...» – игәы иаанагеит ахәыҷы.

– Нас иԥсыз аҵлақәа рыла аума аԝнқәа шыӄаҵоу?

– Ус акәхоит.

– Аԥсы... изакәызеи иара?

«Уи закәу здыруанда...» – игәы иаанагоит аб.

– Бзаза, уареи сареи ас ҳалагар иахьа акы ааҳзыӄамҵеит. Уиаҵкыс, уаалеи ҳажәкамбашь ҳнашьклаԥшып, ааигәа иӄоу, ицахьоу.

Агәашә иҭыҵны рҿынархеит.

3

Ҭынчран. Зны-зынла ҵәит-ҵәитҳәа макьана ихахаӡа иӄаз аҵла махәқәа инарылаԥыр-аарылаԥыруан аҵарақәа. Урҭ иҵегьгьы настҳа аҽеашьоукы ирықәҿыртуан, нас, арҭ аҵла махә хахақәа ирықәԥраан, рыбжьы аҽакала ирго, ирықәҿызҭыз рахь иԥыруан.

«Еиқәҿыртуеит, – ааигәахәит Бзаза, уи азы иаб иазҵаара изымгәаҕьыкәа, инапы шикыз дхысхысуа дахьнеиуаз. – Еибырҳәозеишь? Ауаԝы изизеилымкаауазеи уи?»

Амҩаду ахь даннеи, Бзаза даагылт.

– Уара уца, сара ара сыхәмаруеит, – иҳәеит уи иаб иахь.

– Уаҳа џьаргьы умцааит, саанӡа ара уԥшыз.

Аб дыццакы-ццакуа акамбашь ашьҭа ҭҕәыхаа ахҵәрырахь иахьҭагалаз шыҟоу дынҭалт.

– Бзиоуп, – иҳәеит ахәыҷы ихала данаанха, даалахҿыххан.

Дыҩны аӡышьҭрахь днеит. Уа иҟәызгаӡа итәан инапала иҟаҵаны ихиҵаз аԥшхәынҵә ӡлагара хәыҷы. Аӡышьҭра ҭабаны иҟан. Ахәыҷы ажәҩан дҩаҵаԥшит: аԥсҭҳәақәа, бба-ббаӡа, ишьшьылаҳауа, инеилыс-ааилысуан. Уи иҭаҷкәымқәа раҵәан уахь инаирххеит.

– Амш го, иԥшшаӡа идәықәуп, – иҳәеит уи аԥсҭҳәақәа рзы, – ақәа шылашьҭҭәу рхашҭны.

Нас, ицәгәааазар ҳәа дацәшәан, днарыхәаччеит:

– Ақәа хәыҷык… хәыҷык азхом – пыҭк ашәыру, акәымзар, ишәымбои сыӡлагара аангылт. Уи антәо иԥсуеит. Ирыцҳами, аԥсы ҭалар сҭахуп.

Ус, акы абжьы иаҳан, дааӡырҩит.

«Ҟәа-ҟәа…».

Бзаза ихы-иҿы ҩеихаччеит. Аӡышьҭра давалан дыҩны дышнеиуаз, ӡмах хәыҷык, аҳәынҵәа ҭашьшьы иҭатәан. Даҕьык, ахы ӡаарҳәҳәан, аԥсы алышәшәазшәа, иԥеиԥеиуа иӡаан. Уи, ахәыҷы дшабазҵәҟьа иаразнак инхәыҵашьшьын, аҳәынҵәа ҩханагалт.

– Баша ушәеит, – иҳәеит ахәыҷы. – Аха, уиашазар ҟалап, Ԥианцеи Хьымцеи ракәзар, ушьны, уааиҵыхны, уҟьаҟьаӡа адәы уныҟәырҵаанӡа, иуҟәаҵӡомызт. Адаҕьгьы рыцҳашәшьа. Акәымзар, ус рҳәо саҳахьеит: ақәа анырҭаху адаҕь шьны, агәышҵа аҩада ирханы ишьҭарҵоит ҳәа. Усҟан шәгәы ԥшаауазар акәхап, уи ауп шәзырҵәыуо… Аха заа иашәырур…

«Адаҕь азы аԥсҭҳәа дуӡӡақәа ргәы ԥшаауазар, адаҕь бзиазар акәхап…» – игәы иаанагеит ахәыҷы. Нас,

нақ-ааҟ ишьапқәа инапқәа ꙍарықәиргәгәаан, аӡмах хәыцҵы дынӡааԥшылеит. Уа ихыхәхәала, иҭырҭыруа ихын адаӷь кәтаӷьқәа. Ахәыцҵы иҭкааны цыра-цырала дрыхәаԥшуа далагеит. Урҭ рыгәҭақәа арыц еиқәаҵәақәа рҭан. Ахәыцҵы иарҳәаахьан арҭ аиқәаҵәақәа макьана ихәҷӡоу алахқәа роуп ҳәа. Убарҭ аԥсыӡ хәыцқәа еиҳа иреиԥшын рыԥсы анҭалоз. Нас рҵыхәақәа рцәыӡуан, идаӷьхон. Уи еиҳа изеиӷьаршьоз издырамызт ахәыцҵы. Аԥсыӡ акәзар, ианхәыцу инаркны иаашьҭнахыз, аҵыхәа аакамыршәӡакәа иамоуп.

Арҭ акәтаӷьқәа дышрылаԥшуаз, ибеит – руакы иҭаз арыц еиқәаҵәа ҟәазхахьаны.

«Ани аԥсы амоуп, аха иӡаны иҟоуп, – игәы иаанагеит ахәыцҵы. – Изаӡозеи, ицәырнагар, аԥсы цәыргазар еиҳа еиӷьуп – убла хнатуеит, уарҵысуеит, уныҟәозар уарныҟәоит, уҳәаазозар уарҳәаазоит, уӡсозар уарӡсоит...»

Уи, ибла ааихмырсыӷьӡакәа, убри еиҳа идууз, арыц зыҭраз, акәтаӷь дахәаԥшуа далагеит. Дахәаԥшуан, дахәаԥшуан. Иблақәа ихьуа аҟынӡа. «Иҟалоит, абни иӡаны иамоу аԥсы цәырнагар, усҟан аԥсы захьӡу збоит...» – игәы иаанагон ахәыцҵы.

Акраамҭа дахәаԥшхьан, акәтаӷь аꙍныцҟа иаҭраз аиқәаҵәа ааҵысызшәа, иааҵысызшәа акәым, маҷк иаазазазшәа ибеит.

– Оо–оо! – иҳәан, инапы ааиниҟьеит, – аԥсы аaигәаахо иалагеит, уажәшьҭа иӡаны иахьрымоу аҭахымзар акәхап.

Уи акәтаӷь злаз акәырҭ ҿыҭ иҵегь акәтаӷьқәа рацәаны иалан. Бзаза зны-зынла илаԥш ырꙍны урҭ инархигон, аха дара макьана ихәыцқәаан. Илаԥш ырꙍны дырꙍегьых ани, иара итәаахьы ииаигон. Нас, уи илаԥш аларҟаца икын.

Ус, адаӷь ашьшьыҳәа аӡмах ахы ꙍыҭнарҳәҳәаан, абла ҟәазқәа рыла игачамкны ахәыцҵы инаихәаԥшит. Уи ҿырқәаца имамкәа, џьарак дыԥшуазшәа анаба, иаргьы аҿамҵәахӡеит.

Ахәыҵы зегьы ихаштҭны уи адаҕь кәтаҕь дахәаԥшуан. Уи аҩныҵҟа аусура иаҿын аԥсабара амч ду – аԥсҭазаара.

«Аԥсы ҭалоит… – даахәыцит ахәыҵы. – Ус анакәха, аԥсы аҭыԥ иахганы аҽаҵьара иҵәахуп, уантәи аҭыԥахь иаауеит… аԥсы ҭалоит», – ибжьы мыргаӡакәа убарҭ зҳәаз иқьышә хәыцқәагьы урҭ ажәакәа агьама шрымаз рбеит.

«Аԥсы агьама амазаап, – игәы иаанагеит ахәыҵы. – Арҭ исҳәақәо аԥсы ами изхылҵуа, уи агьамагьы рымоуп».

4

– Бзаза! Бзаза! – ҿылҭит уи асоф даақәгылан.

– Ара сыҟоуп, ара! – ибжьы геит иара ашҭа анҭыҵҟа.

– Хара умцан, хара!

– Мамоу!

Нас, аҩны аҩныҵҟа дныҩналан, зшьапы зыҵхны астол иқәгылаз асаркьа ду днадгылт. Аха асаркьа лхылҿы лнарбомызт, аҵәаакы ақәчны иҟан. Зны лызмаҕрак асаркьагәы инахьылшьын, нас лԥыраҳәа дҩахан, иаарҳәны, иахьаҿрамыз ала илрыцқьеит.

– Ахәаӡ аҵалааит, шаҟа аҵәаакы ыҟоузеи, икыдысҵаз ақьаад быжьнахра иҟоуп. – Аҭыӡқәа иркыдыз ақьаад ԥшӡақәа днарыхәаԥшит, аха еилҭьашаара ҳәа акгьы лымбеит. Нас, асаркьа днаныԥшылт: аҩаза цәа лҿатата, лқьышә хыԥшша дыҟан. Лԥыраҳәа деиҭаҩахан лымгәа днахәаԥшит, уажәшьҭа акыр иаалныԥшхьан. Лгәы иахьахәоз лхы илзацәымҵәахуа лгәаҭанӡа иԥсгараны даақәыԥсычҳаит.

«Дызҕабхандаз, – лгәы иаанагеит уи, аҳәара дацәшәаны, – дызҕабхандаз… дыҩуа, дыҩуа, дыҩуа аӡы сзаалгаларын, аҩны сзеиллыргаларын… Нас ашколахь данысышьҭуа абырфын цаха лхы иалаԥан дсышьҭларын… кәап-кәаԥ-кәаԥҳәа».

– Кама, – амаҵурҭа аҟынтәи ибжьы геит лабхәа.

Ашырҳәа дындәылҟьеит. Уи, шамахаӡак акәымзар, лыхьӡ иҳәаӡомызт. Ибжьы, амш иҵәгьахарц ианыҟоу

аиҧш, иааигәацәаны иааҩуан. Амардуан дналбаан хымаҧсыма аматҵурҭа дныҩнагылеит.

– Кама, сдада, – иҳәеит лабхәа ауаҵьаҟ дахьыҽҳәатәаз, лара лахь ихы аахьаирҳәын, – сыҷкәын дабаҟоу, Ладикәа?

«Сыҷкәын» ҳәагьы шамахаӡак акәымзар, дҵааӡомызт, ахәыҷы иакәын дзызҵаауаз...

– Ааигәа днеизар акәхап, – лҳәеит лара, лҿы нхьарҳәны. Лыбжьы ныҵакны диацәажәоижьҭеи акыр шааҵуагьы, асҵәҟьа хыҟәкыла данлазҵаауаз дыҧхашьон.

– Бзиоуп нас, дааип, – иҳәеит уи. – Сдада, бсыргәаҟуеит, аха ӡык насыҟәысҭәар сҭахуп, исызбырҧхар.

– Изакә гәаҟроузеи, аха ахьҭа шәылалар? – даакәанызанит. – Уаха шәыскәабап?

– Ахьҭа сылалан уажәшьҭа сызбыргозеи, дад, сжьы цом, сцәа цом, уажәы иббама, аӡы сзырхиа...

– Уажәыҵәҟьа, – лҳәаан, агҿаҩрахьы дныгҿалт. «Ибжьы абас иааигәацәаны изгозеи? – лгәы иааҭалкит уи. – Сара абра саанагазар, ҵьара баша еимҳәак, шьыбжьаанӡатәи хыхьк, заа изыҵымхыз ихаҧыцк имыхьыцзар, акгьы ицәыламсыц... Ихы хәарҭамкәа ибозар?»

Дцәыҵыҧшшәагьы аҽазнык днаихәаҧшит, аха ҭынч дтәан уи, акы дазхәыцуа. Абжьааҧны аиҧш илабала ахәаҿы акгьы асахьа ҭихуамызт, уи ус иҧышьҭыргәан.

Иара ҭаҳмада наӡа-ааӡак, абаакы иакәын, ихы-иҿгьы аазыхәхәан, иҧаҵашлаҟәа ҧшӡан, ус икыдыршалан акәымкәа, ус иҟьышәҟәа ирыҟәын. Инапҟәа, ианиааз акыр аҵьа зирбахьаз, уажәы, акраамҭа аус хьанҭа иахьалакымыз аҟынтә, еиҳа ианарыгха еиҳа иласхеит, еиҳа еиҵыхәхәа иҟалеит.

– Бзаза! Бзаза! – ддәылҵны еиҭаҿылҭит Кама. Ибжьы ахьынтәгоз еиҭагеит.

«Дызҿуазеи, мшәан, уа, аа? Аӡлагарақәа хиҵозар акәхап. Ус анакәха, аҟәа леир ҟалап...» – даахышәырччеит иан.

Аӡы ԥхонаҵы, рҿахьыркәабалоз, анышә ҩнаргәы змаз аҿаԥарахь днеин, ауаҵьаҟ уахьтәи аҿы амца ҭалҵеит. Нас, алагьан ду ауаҵьаҟ аԥхьа инаргылан, раԥхьа аӡы хьшәашәа анҭәалан, нас ицәцахахьаз ӡыла илыбжьеит. Хазы аҽа уедрак азна убас илыбжьаз аӡы налыргылт.

Ауаҵьаҟ амца бзиан ианҭала, лабхәа иахь днеит:

– Баба, уажәшьҭа шәыскәабап.

– Сбаба, бнапы бзиа избоит, аха сыбцәыԥхашьоит.

– Ус шәҳәар сгәы иалсуеит, уаҳа шәсымкәабацкәа сыҟоума, – лҳәеит лара уажәазы еиҳа лыбжьы ааиҵыхны, лгәы азҭаны.

– Бзиоуп, дад, сыбҕа бнапы ныҟәыбшьып, егьырахь сара схы сахәап, – иҳәеит уи, мыцхәы ибжьы ааигәаны иааҩуа, – Кама, сдада, сҿыԥсахгаҟәа сзырхиа.

– Урҭ хиоуп, ихиа.

– Хыхь исшәысҵогы, сҵьарацагаҟәа… – даахьаҳәын, даара дааԥсаны дыҟоушәа днальхәаччеит, «хара срылацоит, амҩа сымоуп» иҳәарашәа.

– Бзиоуп, баба, ишышәҭаху… – лҳәеит лара, аха уажәы еиҳагьы дшәеит.

Имаркан еиҟәа ишьымхыкәа ус иааҵаиркәкәан, ишьапҟәа алагьан иӡааргылан, ауаҵьаҟахь изҟәа рханы, асҟам лаҟәы дныҟәҭәеит.

Дахьҭаҳмада цҟьаз, иҿабызшәа ахьыбзиаз, лара даара ҳаҭыр ахьлыҟәиҵоз аҟынтә, раԥхьа абра данааҩнанагала инаркны, Кама лабхәа бзиа дылбон. Аха, иҟазшьа бзиа азы дахьылҭахыз инахыҳәҳәоз, лара иҭкааны зеилкаара, зҳәара лылымшоз акы ацын. Иҟалап, мшаҽны ианеиднагалаз аиԥш лхаҵа дахьылбо, ларгьы уажәшьҭа шьала-гәыла дара дахьырзааигәахаз мацара акәымзаргьы, иҟалап, абри аҭаҳмадацҟьа ицәа абас лара лыԥсҭазаара зегьы змалдаз ахаҵа бзиа дахьалҵыз аҟынтәи дахьылгәыцхә дуузгьы ацзар. Урҭ зегьы еицызар акәхарын, ҳәарада.

Даара имаршәа кны ихы лҿышын, изқәа лнапы анынкыдылшьыла, знықаз илцәымыӷхан иаанылкылт. Уи аԝнытҟатәи иааuаз, ашьа иахылҵуаз ԥхарра алаӡамызт. Амца ахькыдшылоз иԥхашәа иҟан, егьырахь, ԝ-мацәк рынахыс ашьа хьшәашәахьан. Лнапы ԥытк ус ианааанха, ҵаҟантәи маҷк ихы арахь иааирнааит, илыхьыз еиликаарц иҭахызар акәхарын. Акгьы ҟамлаӡазшәа хымаԥсыма имаҟҿахҳәаранӡа даалкәабеит.

– Баба, шәшьапқәа ма ишәзысызәӡәоит, – лҳәеит уи, лыбжьы лгәы азҭаны, аха еиҳа ахьаа лыманы.

– Мап, баба дбыкәыхшоуп, уажәшьҭа бца, бызҿысҭаанӡа уахь быҟаз. Уажәшьҭа имариоуп.

Уи ихы, иҟәаҟәахь мпахьшьыла ибзиан длырбан, аҿаԥара ашә аркны дындәылҵит. Дуалуашо аԝны дааԝнахеит – аргамаду илбеит бзиара шыҟам, нас адәахьы дындәылҟьан, ҿылҭит:

– Бзаза, Бзаза.

Уи дырԝегьых уантәы ибжьы геит.

– Иҟоуҵозеи, уара, уа узҿузеи?

– Ихы ирхәмаруеит, биҟәаҵ, – иҳәеит илымбаӡакәа аԝны абарҵа иааҵалаз лхаҵа.

– Унан, уабаҟаз абааԥсы... – лҳәеит уи лыԥси-лыԥси еихьымӡо.

– Иҟалазеи? – иикыз ауӷә наҟ инкыдиргылан, еихаччо иҟаз ихы-иҿы ашәара нахысит.

– Баба...

–Ииуазеи, баба?

– Аҽыкәабара даҿуп, аха...

– Иабатәи ҽыкәабароу, бара, уажәааны, шьыжьнаҵы? Ибымураuаз, уеизгьы-уеизгьы ахьҭа илашәҵар шәҭахымзар, – ибжьы ааирӷәӷәеит уи.

– Убжьы, убжьы, – лнапы ԝышьҭылхит. – Ус иҭаххеит, аха игәы ҽеим, иҳәаӡом, аха ус ихы ибозар акәхап... Саргьы...

– Баргьы, баргьы… – Уи ашыԥхәа аҿаԥарахь ашә аартны дныԥналт.

– Аҿыкәабара сахьаҿу знықыр уԥнасыжьлахьазар умдыруеи, наҟ уԥныҵ, – игеит аҭаҳмада ибжьы.

Ладикәагьы арахь даадәылҵит. Уи ииҳәара изымдыруа иԥҳәыс дналҿаԥшит.

– Амца ааргәгәа, – лҳәеит Кама, – аха акы уиазҵаауа егьиуа уаламгааит.

– Ҵаатәыс исымоузеи…

Ладикәа даақәгьежьаан амца иргәгәеит.

Хаҵеи ԥҳәыси, иӡыгә-ӡыгәӡа ҿымҭ иахьгылаз, амца ахьеиқәылоз агәгәаҳәа, абжьы раҳауан. Урҭ мыцхәы еиқәӡырԥуан, рыԥны иазааигәахоз аҟамзаара ашәаџьҳәааԥ ишьҭыбжь раҳарц рҭахызшәа.

– Сдада, – ибжьы геит ус аҭаҳмада.

Аԥыџьагьы ахьгылаз иааҭрысит. Кама ашырҳәа аҿаԥарахь лҿыналхеит.

– Сҳәынҵәарақәа сзеибарк, сдада, – иҳәеит аҭаҳмада. – Џьара санцо ишыҟабҵац, иҵарбаҟа.

– Џьаракыр шәцар шәҭахума, баба? – дҵааит Кама, иаразнакгьы ллымҳа нкыдылҵеит.

– Џьароу, дад, џьаргьы сцар ҟалоит, – ихы дԥахан дналыҵаԥшит, зшьа злабахьаз ихаԥыц ажьқәа рыла дналыхәаччеит.

Иҳәынҵәарақәа зегьы ыҵарбаҟа ианеибалыркы, имахәар аанылкылт дԥалыргыларц.

– Мап, дад, схала сгыларц суалуп, – иҳәеит уи ивагылаз илаба аанкылан, – ухала ушьапы ақәгылара улшонаҵ, аӡәгьы дуцумырхыраароуп. Акәымзар, ауаԥы – аашьара бзиа ибоит, дашьцылоит.

Уи илаба ԥеиҵаргәан дԥагылт. Иҭаца илбон шаҟа ицәыуадаԥыз ашьапы ақәгылара, аха уи даара дышуаԥы хаазгьы, ииҳәоз уаԥылар иҭахымызт. Даныԥагыла ԥыҭрак иҿааникылт, ихлахаҵ гьежьуазар акәхарын,

нас ашьшьыҳәа аҿаԥара дныҩныҵын, аҽҳәаахь дааины, илаба ицырхыраан, аҟәардә лаҟәы акәымкәа, аҳарак дныҟәтәеит.

– Ашә аашәырты, дад, уажәааны ашә аӡәы иаиркуама, – иҳәеит уи иҷкәын ихы наиҟәкны.

Ладикәа, уи иажәа ҩбамтәкәа днеин, ашә аиртит. Ишыԥшуаз ишьхныԥсылан иҟаз аԥсабара ԥшӡа аҩны иааҩнаԥшит. Ус иԥшшәыдашәа иҟан, аԥшшәы аазго ааԥын шьа агәараҳәа идәықәымлацызт, аха аҳауа иаануалахьан афыҩқәа, еиҳаракгьы аҵлақәа рда иҭаныҟәо иалагахьаз абааӡатәы афҩы.

– Ашәгьы ааҳартып, аха шьыжьнаҵы уҽыкәабан, ахьҭа улауҵоит, – иҳәеит Ладикәа иҽеиԥштәны. – Џьара уцарц угәы иҭазаргьы, иҵегьы иԥхаррахаанӡа ашәиҭышәи унасышьҭуам.

Аҭаҳмада уи иаҩжьуа адәахьы дыԥшуан, аха илаԥш хьаа хымызт, адәахьы иҟоу нзыжьуа аӡәы иеиԥш, «иаасараӡа, уажәшьҭа зынӡа уара уахь снеиуеит» аҳәон уи аԥсҭазаара аԥышәа заҵәык ада акгьы зцым ҟәышрала иҟәышыз илаԥш.

– Ажәкамбашь хьар ҟалап, усшәақәа избоит, – иҳәеит Ладикәа, ҿымҭӡакәа еиламхарц.

«Уеизгьы-уеизгьы ус дшәартә идылбалазеи?». Аха Ладикәа агәра игахьан иԥҳәыс баша ус акгьы шылымҳәоз, акы анылҳәа, акы шыҟаз.

– Ирод даауама иахьа? – дҵааит аҭаҳмада.

– Сардион уеизгьы-уеизгьы даауеит иахьа, ус ааицҳаит, – лҳәеит Кама.

– Уажәшьҭа сышәкәабеит, сышәшьышьит, сыхиоуп, шәара шәусқәа ҟашәҵала, – иҳәеит аҭаҳмада. – Сара сҽаасырԥхалап. Шәара уажәы шәызхьымӡаз нас ишәцәыхьанҭахоит, шәааихала...

Даргьы иажәа ҩбамтәкәа хымаԥсыма дасу иусахь иҿынеихеит. Кама афатә архиара далагеит, Ладикәа адәахьы ддәылҵит.

– Бзаза, о, Бзаза! – ҿиҭит уи ҧыҭк данынаскьа. Уи ибжьы ахьгозынтә еиҭагон.

– Машәыр умун! – наҵицеит аб. Аб ахәыҷы изы игәы ҭынчын, уи иакәым ҟаиҵомызт, иара иҭахымкәа аҽаӡәы иҳәатәы хаҵаны, иахьакәым дцомызт. Зны-зынла иахьахәлаанӡа ихала мацара дыхәмаруан.

«Иахьа шаҟаҟалалак, ауҭраҿы ажәла каршәтәуп, – дааҭгылан даахәыц-хәыцит Ладикәа, – аколнхараҿы сызынцәаҕәаракәа срылгеит. Иахьа аԥны саагылап... Ажәла ҟьатәуп, зынӡа иҧасоугьы ҳамазарц...».

Ашҭа дҭыҧшны даныҧшы, ицәкамбашь аҳандаҟь аҿы иҳәуан. Ажәкамбашь баны данааиуаз, аколнхара иатәыз цәык иҧылеит.

«Убарҭ еиваскып... Ԥбаҟа ҵыруа роуп, изакәызеи, шьыбжьаанӡа инасыгӡоит».

Уи, алаҵара ихы ианҭала, зегьы ихашҭны, дыҿҟьа ацә ахьибаз шыҟоу иҿынеихеит.

5

Амра ҵлакашәара иԥеиртә аҟара аамҭа наӡахьан, аха ажәԥан џьара акы ианымҧшыцызт амра, ишышәшьыц ишәшьын. Ашьхақәа ааҧшуан. Урҭ ирхыкны аҧсҭҳәақәа ҵшәааа иҟан, асы зқәыз ашьхақәа, харҧ шкәакәак аиҧш ирыҵыҳәҳәон.

Аҧсабара шыҧшыц иҧшын.

Ақыҭа иалсуаз аӡиас хәыҷы аҧсы ҭан, лбаа аҧсҭақәа рахь маҷ-маҷ изыҭуан асы. Аӡиас нырцә ашьшьыҳәа иаагылт амашьыналас «Волга», раҧхьатәи аҭыжьра. Ашә аартны аҿаԥҳәа инкыдыжьлан дааҭыҵт арҧыс наӡааӡак. Уи иуаԥрахь дныҟәлахьан, акыргьы иааицлахьан. Иџьаџьаӡа ихаз ихылҧа ду ааихихын, иҟьашӡа иҟалахьаз ихы инапы ныҟәишьит, иқәыршәны исаны иҟаз иҧаҵаарҭа иныҟәишьит. Дааскьан аӡы дынӡааҧшылан, илахь ааимаирџахәт. Дзааӡахьаз, ихәыҷра зегьы злакәабаз ари аӡы уажәы имԥа акуан.

Амашьына ашьҭахьтәи ашә ааиртын, дааҭыҵит ҷкәына ҵәрышкәак, иҵьынс еиқәа бзиа иуаҭәақәа ҭаҟаца, ицәатә кьаҿ иблуз ҟаԥшь аҵаҵан, ихахәы хьаԥшшәыла ихәда инҭаԥсо.

– Ари цәгьала ара ишԥабжьахеи, – иҳәеит ахаҵа дгәамҵуа, – иара ҭабом, арахь… Ари амашьынала ара сырқәаахьеит, аха наҟгьы ҳазлахалозеи, аӡагабаа ҳагарц ҳаҟоуп. Насгьы, иахьа мракы ааԥханы асырӡ ԥжәаны аҿаанахар, нас уа ҳанхеит.

– Шьапыла ҳамцои, уажәшьҭа ибжьоузеи ара.

– Убжьы! Уара уоуп уажәы ахшыҩ сзырҵо. Уаха смоуц, уиоуп усҟак ухы уақәгәыӷны узцәажәо.

Аҷкәын дааччеит.

– Уааины уҭал! – днаиқәцәҟьеит уи.

– Сара шьапыла сцоит, – иҳәеит аҷкәын, иҽааирхәан ишьаҵа ԥшӡақәа рышьхра дналагеиг.

– Аӡагабаа уагоит, уара мыхшатәы! – уи аҷкәын иахьгьы днаҭрысит, – сара исхарам акгьы ыҟаӡам, ухы уалырԥшызар, ус ухаҳәатәыла уныҟәаӡомызт.

– Акгьы сыхьӡом, – дмыццакӡакәа, ишьаҵа ҵыршьы жәпақәагьы, иқлаԥад ҟаԥшьқәагьы ааишьихын, ӡаӡа зымбеижьҭеи акраатцуаз, иҵаӷахахьаз, иҟәымшәышәхахьаз ишьапашҵақәа аҳәынҵәа злататаз аҳаскьын ӷарԥшарра инылаиргылт. Минуҭк иблақәа ааиқәиԥсан, ихы-иҿы аалашеит.

– Ара амашьына џьара инҳажьыр, маҷк аӡы ҳҩаваныҟәар, ацҳаҵәры хуп, – иҳәеит аб, уи ишьапы анышә ҟьашьы абас иахьықәиргылаз ааизымычҳакәа, иаартаташәа, – ахьҭа улалар, ишԥоуԥсыхәо, уекзаменқәа шаҟа рыбжьоу умдыруеи…

– Ԥсыхәа змам акгьы ыҟаӡам… – иҳәеит аҷкәын, уи ииҳәо рацәакгьы дазымӡырҩуа, аӡахьы дыԥшуа. – Сара асынтәи сцоит…

– Бзиоуп, нас, акы сыхьуеит ҳәа уҳәо саҳааит нас уаргьы саргьы иҳаибарбап, – ииҳәаз акгьы ахьалнам-

доз игәы ԥыжәжәо, инапсыргәыҵа аҽыгәҳәа аруль ианныҟәикша, асигнал ԝыҭҟьеит; иаргьы дааҭрысын, ихыиҿы еиҳагьы иааицакит.

Аҷкәын дышиашаз аӡахьы иҿынеихеит.

– Грышьа! Грышьа!..

Грышьа хымаԥсыма иџьынсҟәа ааишьхиршәшәан, иаҳә ылаҳәан ишьаз ҵаҟатәи иеиҟәа аҟаԥшьра акәара иналаҷҷеит.

– Грышьа!

– Изакәызеи мшәан? Амашьына ргылан уаа, уаргьы урызгоит.

– Уара уоуп сара аӡы сырызго?!

– Узырсымгозеи?..

Ас сыҟаӡамызт, сыԥсра аау, игәы иаанагоит аб, сгәы абас изкыдсылози, иара ҷкәын ҟадыџьгьы дзихымхәыцуазеи.

Усгьы игәы иаанагон, аха изыхҟьозгьы идыруан. Идыруан, аха иагьа ус иҟазаргьы, иԥа иҳәатәы шԥахеимҵои. Иара аҷкәын, ҿыцныҟәаан даныҟаз инаркны, иаб диҭахын, џьара данцоз дихьҵәыуон, данааилак дидгьежьылон. Аха иара џьара данцоз дыццакуан, аԝныҟа дангәарлоз дааԥсан, иаха имамызт, дырԝегьых дышихьҵәыуоз дышьҭалан дыцәон. Уажәшьҭа, иҷкәын даныԝеидас, иааигәаара дыҟазар иҭахуп, – аха аҷкәын иҽахигоит, аргамаду ибоит хәыҷы-хәыҷла хара дышицәацәаз, дшыхарахаз.

Уажәы еиҳа иҽиртатар, иаахтӡаны диацәажәар иҭахын, аха иара итәала ихьымӡӷишьон, иҽылаирҟәыр ҳәа дацәшәон.

«Сеахьыласырҟәхьоу азхоит, – игәахәуан уи, – исымоу зегьы ззысҭаху аԥынҵамрыцҟьа иҟны акәын уажәы иахьсыгыз...»

Асгьы игәы иаанагон, аха уи идыруан ари азҵаара иара изы ус ишымариамыз. Аҷкәын изымдыруазароуп

иамур иара иҽылаирԥәыр шилшо, уи шаԥа ирыцхароу. Убрыгь анидыр – настәи иԥсҭазаара ҵакы амам ҳәа иԥхьаӡан.

Дырԝегьых акы дацәшәом, абриаԥара аҵьабаа, ииҭахым аԥаҵара, аҽаӡәы ихы иҵаҵара уҳәа иааԥаиҵахьоу зегьы аҵыхәтәаан ишбашоу ихала ибар… Иҷкәын уи ҳаҭыр анақәимҵа – уа даалгон.

Дырԝегьых ихы аакылирхҳәҳәаан, иҷкәын иахь дыԥшит, аха уи имаҭәақәа иԝыҵракны, ишьаҵа шҵажәпақәа ақлаԥадқәа ирҭаҵьгәаз ԥаԥшь-ԥаԥшьӡа арахь ирҭыԥшуа, наԥ-ааԥ икны, ақәыц дахагылоушәа, аԥәара ишьапы ықәыргыло аӡахьы днеиуашәа аниба, амашьына аахьеирхҳәын, ишьапы зықәкыз ианнақәирґәґәа, анышә ԥсасии ашьаци шеилаз иаҵыԥьԥьо, алԝа ықәырчуа иԝаҵирԥьеит.

6

Грышьа аӡы дынхықәгылан, изшьапык анаӡара нӡааикылт, ихьшәашәан, аха игәы иахәан иӡаaимхӡакәа ус иааникылт. Аӡи иареи анааимадаха, аӡыԥша хьшәашәаӡа инаисит, фыԝқәакгьы аманы. Афԝы уажәы имаҳауазар ԥаларын, ус игәалашәон. Данхәыҷыз, амра аныԝагылоз арахь еибарыԝны иааyан. Аха уи ԝықәшааӈӡа аҭалара иацәыԥсуа макьана ихьшәашәаз ахаҳә ԥьаԥьа ду иқәтәон. Усԥан аиргь-аиргьҳәа уԥынҵа иҭасуан фԝы ҵаґак. Уи закәы фԝыз иара издырамызт, аха иԝызцәа аҷкәынцәа руаӡәы ашьха дыргахьан, уи иҳәон ари ашьха афԝы ахоуп ҳәа. Ашьха афԝы ҳәа акрыԥаҵәԥьазу издырамызт. Амра акыр ианшлак, ари ахаҳә ԥьаԥьагьы ирласны ишуан. Изықәымтәо ианалагалак, ҵаԥа иҭагылан аӡы агәыдырҭәалон. Нас иԝықәибаҳәаан иқәтәон. Уи амырхәага афԝы ахылҵуан. Аӡиасгьы. Ахәылԥаз аӡиас афыԝқәа зегьы ирапԥысуан аԥсыӡ фԝы.

Грышьа аӡы дынҭалан, дмыццакӡакәа дырт. Аӡы хьшәашәа деихыкка дԥанаҵеит. Иеиқәа ааишьеиҵан,

ишьапы еилеиҳәонаҵ, аӡы дхыԥшылон уажәыуажәы. Аӡы аакьыскьа акыр аԥаӷәқәа ирхыӡсо ишыҟаз ӷашьомызт. Усҟан иаҵәахуаз ахаҳәқәа реиҳарак, уажәы арахь иалԥшуан, аӡынра изыгхаз акамбашь аҟәҟәылқәа реиԥш. Ани ақәа рацәақәа раан иҟанаҵаз аԥаӷәқәа уажәы инаскьа-аaскьан игылан.

Аԥаӷәқәагьы ааԥсаны иҟазшәа ибеит аҷкәын: имариамызт зымч анҭалалак иаапкуаз ари аӡиас хәыҷы еснагь алаба навакуа амӷаԥгара.

Ишьапы еилаҳәаны, ихы дӷахан аӡыԥшаҳәа данынаныԥшыла ауп уи еиҳагьы ианеиликаа, ара зегьы, аӡиасгьы данхәыҷыз ишибац ибартә ишыҟам. Иара иблақәа аҽеакала иԥшуа иҟалоу, дара убас аҽыҵәахышьа рҵоу – ишубац иубошәа, арахь иумбаӡо. Бзиа иубоз ауаӷы акраамҭаӡа данумбалак, шәеиқәшәаргьы, шәахьзеибадырыз ауп иҵьашәшьо – уаҳа акы аашәзеилыхуам.

Аха аԥсабара аҽеакала иҟазароуп ҳәа игәы иаанагон аҷкәын, аԥсабара ауаӷ иеиԥш ирласны аҽеиҭанакуам, уи афархьмца иаӷызам. Ахи-аҵыхәеи ауаӷы иоуп – ас ирласны зҽеиҭазкуа.

Дахьгылаз иӷахыкшәа аӡы ахаҳә дуқәа иахьырхыҽеҽеоз, акраамҭа иззыԥшыз аӡәы харантәи дгәанаҭан иччошәа убон. Аха уи аччаԥшь иара иаӷнагон. Аччаԥшь мацара акәым, уи ианаҳәаша рацәаны ишамоу атәгьы инардыруан. Аха ари иахьиасыҵәҟьоз алаӷырӡ хаҟәҟәаала ицон, аҳәатәы иахьӡаны иахьазымҳәоз, абз аҿы иштабылгьоз мацара иахьиасуаз азы. Наҟ аҿынаарахь ианнеилак, иҭажьыз ахаҳә дуқәа ианрыхҟьашалак, игәамҵхамҵуа абжьы цәгьахон, ашәах алхәаҭа ицон, аха еилырганы акы аҳәааанӡа ииaнагон.

Аҷкәын уахьгьы дыԥшны дааԥышәарччеит.

Уи макьана дзазхәыцуамызт, аамҭагьы убас ииаӷыр ишцоз иара абыржәгьы, уажәы ицаз аминуҭ уаҳа ишых-

нымҳәуаз, нас ицон асааҭ, нас амш, амчыбжь, амзақәа, ашықәс. Уи макьана издырамызт ауаҩы дыҷкәыннаҵы, игәыдыҽҽало аамҭа аӡҕьыра усҟак имырхьаакәа ишҵиҟо... Изгәамҭаӡакәа. Аха имч ишәо данналагалак, аамҭа аӡырҩаш даашьҭыхӡаны иара иахьаҭаху дшаго... ахааназ иҟоу амшын ду, амшын еиқәаҵәа – аҧсра ашҟа иахьлеиуа.

Аҷкәын иҽааилеиҳәан, иҵьынсқәа аҳәынҵәа иламсырц ҧыҭк иааҵаиркәакәан, аӡиас маҷк игәы азхьаауазаргьы, дахьазымдырызгьы ааиҭахымхаӡазаргьы, уаҳа дхьамҧшкәа иҿынеихеит.

Агәы хьаблаарақәа, абзиабарақәа, агәыблрақәа ртәы аахтны ианырҳәоз изыхгомызт уи, избанзар урҭ ауаа рҿала ишырҳәои, иара ус ишазыҟоуи хәыки шьхаки рыбжьоуп ҳәа иҧхьаӡон. Иара иахьынӡеибоз убас иҳәартә дҟазҵоз еиҳан: иаб иаҵшьцәан аҳәара идыруан, саныҷкәыназ сзеиҧшраз, хәахәак баны сшавымсуаз, уи гәаҕымзар акгьы шаҭнымҵуаз... Уажәы дшыҟоу алахьеиршшарц, иалаҿеиҟәаҟәарц акәызшәа иҟалон, уи, иҷкәынра хәдықәҵара заируаз.

Грышьа иаб иашьеиҵыб, уажәы зегьы ахьцо, рабацәа рхәыштҭаара иаху – аҽакалаӡа дыҟоуп. Уи иааҟаиҵоз, иааиҳәоз зегьы нагӡаны агәра игон, ихеиҵон Грышьа. Аха изианамыжьуа аҽак ыҟоуп – ацәгьара ақәҿиҭӡом, егьа дургәааргьы дыҵҟьаӡом, ахьаршшара далагоит, аара иара ихы иадиҵоит, уи иашьеиҳаб анцәа иеиҧш дихәаҧшуеит, џьара игәы акы алымсында ҳәа дыҟоуп. Арахь иара игәы иалсуа аӡәгьы хьаас имаӡам. Аҷкәын ус ибон: иашьеиҵбы ас мыцхәы ҳаҭыр иқәиҵо даналагалак, иаб еиҳагьы иҽирчуан, ихахә ылихуан. Очамчыра даныҟоу, мыцхәы ҳаҭыр иқәҵан иаб ус аӡәы дидгьежьыло димбацызт, аха иара уа зегьы рҿы даҧсышәан, дхаан. Ара усгьы бзиа дырбон аҟнытә, инацҵангьы ихахә ылихыр иҭахызар акәхарын. Џьара ихахә аалимхӡакәа дымҩасыр дрыцҳамзи.

Убри ихахә ылхрақәа иреиуан, арахь даацыԥхьаӡа иабгьы, иашьагьы, иҭацагьы рҿы мацара акәымкәа, иааиуа зегьы рҿы даҵаҿырбан иахьиҳәо, ицәашәҵатәы ада рыԝны акы ааԝнымгакәа, Ага дцаны хазынхара шыҟаиҵаз атәы. Аха уахь иигоз ирымаз, усҟан изларҳәо ала, аиргьҳәа иқәкьакьаз ауаа? Рыхьатә кәасқьа ирҭаӡаргьы, ахырбгаларагьы алшомызт – убасҟак ахыҵуеит. Уимоу, Грышьа иаб иашьа, ашьап ҿыцқәа аҵеиҵарц азы, агыдра зықәгылазгьы, хыхь ахаԝа нызкылоз ақьырсҭақәагьы, ахәыблгьы ирҿыцыр, иара ажәытә ԥәеихасагьы аԝныҵҟала алампа аҿыҵиҟьар акәхеит. Ахаԝа акәзар, иаахыхӡаны ирҿыцтәхеит.

Аҷкәын иабгьы, – иашьа абас раб иԝны анирҿыцуаз, иара илымҳацә иқәыжьны дтәан. «Ихы дахәааит, аӡәы акы ицәаҳамгеит, аӡәы ҳицрыхом...» – иҳәон усҟан.

Иеиҵбы дицхраар илшон усҟан, уажәы аҵкысгьы.

...Хазы данцоз, хазы ами, Агаҟа данцаҵәҟьоз изларҳәоз ала, ирҭоз ирымаз: иабду – Марыхә иеибашьуаз рхәы ганы дшыгьежьуаз рҿыхәа бԥалт, ибаԝҷацгьы рымбеит. Ацәқәа усҟан, уеизгьы иумазар ҟаломызт. Камбашьки жәыки есышықәса ираӡоз аҳәеиҵеи ашәахтәқәа иргон, иагьрызхомызт.

Грышьа дныхгыла-аахгыло, аҟьыҵәыра зхыҵәахьаз, акыр зхыҵуаз абԥанҷ еиҳа ихьыхбараз ԥшаауа, амԝаду данылан дцон. Иууаӡа ишыҟаз иҟан, аҵарақәа ашәа рҳәомызт, ус зны-зынла «ҵәит-ҵәит» ҳәа еиқәҿызҭуаз арцынақәеи арбаԥьқәеи рыбжьы ари аҿаҳаҿымҭра рзырқәаацомызт. Амԝа нымԝахыҵ-аамԝахыҵ ишьҭаз адәқәа џьара-џьара ашьац ҿа нарылԥшқәахьан, аха макьана ицәҳәын, какаҷкгьы ԝрылымшәацызт. Иара данхәыҷыз, ихы идыруа даныҟала инаркны, иабгьы иангьы ақыҭаҿы дааганы дынкаршәны ицеит. Усҟан иаха рымамызт, инхар-инҵыр акәын асынтәи Ага иахьнеиз. Иара дхәыҷын, аха акгьы ихамышҭӡеит: акраамҭа дгәыкуан,

иани иаби гәхьааган дыԥсуан, аха нас дашьцылт. Усҟан ианду лыԥсы ҭан, ирласынгьы иан длыԥсахт. Иаб иашьа Ладикәагьы дыҷкәыназан, аха абра изиуит.

Ашьҭахь, даныҩеидас, иани иаби рыҟаҵатәқәа зегьы ианрылга, иаргьы дырҩегьых даашьҭԥаа дыргеит. Дырго ианалага, Ладикәа ишьапы иҿаакәыршан дикит, срумҭан ҳәа (ианду дыԥсхьан). Акраамҭагьы ихамышҭуа изынхеит, Ладикәа ахааназ идимбалацыз ала дахьихәаԥшыз, насгьы инапы хәыҷқәа мчыла иааимхны дыширгылаз. Еиҳарак изхымгоз убарҭ анапы ғәғәақәа шаҭара рымамкәа иахьыҟалаз акәын. Ашьҭахь, агәра игеит, уи иашьа игәы нхар ҳәа дшәаны шакәыз ус зыҟаиҵоз. Егьа ус акәзаргьы, уажәы цқьа ианеиликаагьы, уи ихамышҭит. Макьанагьы агәра изгомызт, маҷк иадамзаргьы адуцәа рахь аиҳабра, амчра аҿаԥхьа ахыларҟәра злам аӡәы дыҟоуп ҳәа.

Грышьа уахь даныргагьы, иаби иани рыҩны, ақалақь, аулица акраамҭа дзашьцыломызт, ақыҭахь, дахьааӡахьаз ихон, дгәыкуан. Аха, иаби иани иара ус ԥхныкгьы арахь даармышьҭит. Дара абас иахьихашҭыз, дызхылымҵыз ауаа ахьеиғьеишьоз азы ршьа руан. Ибла ишабоз, ихәыцны дрыцҳамшьакәа. Ршьагьы руан, аха иеилаҳәаара, иеилацара, амаланыҟәақәа – акы ааигрыжьуамызт. Аха иахьа уажәраанӡагьы урҭ зегьы, иара игәы ҟанаҵап ҳәа акәымкәа, анаԥшцәа рзы иҟарҵошәа ибон. Иахьагьы, иҩызцәа аӡәы диеицәамкәа дахьеиларҳәогьы убри аҟнытә ауп ҳәа ҳаҭыр изақәӡамызт.

Зегьы иреицәан ақалақьтәи ашкол ашьцылара. Анардасцәеи, аџьыбаҭалацәеи, ацәыҵахәыҭхәыҭцәеи, аимаақәыршәацәеи рхәыҷқәа рыла иҭәын уи. Арахь уахьрыхәаԥшуаз аблуз шкәакәақәа ршәын, ашәыра заманақәа ркын, агалстук ҟаԥшьқәа рхан, аха урҭ аҿакалаӡа иҟан, убарҭ иреиԥшу ахәыҷқәа џьара иҟоуп ҳәа дыҟаӡамызт уаанӡа.

Уажәы идыруеит, урҭ рахьтә амӡышәақәа шырацәаҩугьы, уаҳа назҭахымгьы шыҟоу, аҩызараҿгьы, аҵараҿгьы, ауаҩраҿгьы.

Иаргьы убри ақалакьи, аулицеи, амшыни, ашколи ахаангьы дрыбжьазшәа дҟалеит. Ара дахьааиуагьы игәы хьаауеит, аха аӡиасгьы адәқәагьы дахьырзымдырыз, иара ишиҭаху рҽахьидмырбо џьоушьартә иҟаӡам.

Ари аԥшаҳәа рхақәа хәмарырҭас ирыман аҟнытә, џьара ԥансгьы мҩахәастак нмыжьӡакәа ицәаҕәаны ианышьҭарԥалак, даара ргәы иалсуан.

Урҭ зегьы игәалашәон ауп Грышьа, игәалашәон ауп.

Амҩаду днымҩахыҵын акәараҷча шыҟоу иҿынеихеит. Ари акәараҷча аӡиас иалҵны аԥсыӡ ҭалон. Асырӡ анлеиуаз аамҭазы, иара аӡиас иахьаалалоз маҷк иҩаскьаны аԥсыӡ тоԥуан. Уи – усҟан иара иҵегьы данхәыҷыз, ара даныҟаз. Аха уажәшьҭа иаҟәыҵхьан. Итоԥуаз аԥсыӡ абаҟаз, есышықәса аӡиас ахахьы ицаны хәшәы бааԥсык ҭарҭәон, аԥсыӡ акәым, џьара «уаҟ» зҳәоз дагьык ҭаршәымкәа иаарылгон. Аӡиасгьы акраамҭа, ус иҟьалан џьара акы ҭаршәӡамкәа, иқәықәмашәықәмаха ииасны ицон. Ара иаванхо иргәалашәоит, ари аӡиас ԥсыӡ агны избахьадаз, иҳәылыҳәылуа иҭажьын. Еспхны ргәышҭаарҳәыра ашәахәа аныԥханы убла ихыҷҷалон, есааԥны, шаанӡа асыԥсақәа рҟынтәи аӡиас иаанагоз асырӡ ахәылԥаз аԥаҩқәа рхәыржьы еиларгыло ианаарыҵаҽеалоз, акәараҷча ахьалалоз иҩаҵакны иҟаз аӡыжьқәа рҿы гәыԥ-гәыԥла рҽеизыргон, ахш ачыргә ианҭачуа аиԥш, зыкәтаҕь зыҕрашны иҟаз атоԥра ԥсызқәа. Абри ршоура иџьаџьаӡа рыхқәа рахь ирылнаҳәаан, акраамҭа рҽыдрыхьуан урҭ асырӡ ҵааршә ала. Ус-ус, рычҳара хыҵны, ахәлара рҽалакны, ишҳәыԥкызгьы акәарахь идәықәлон, нас уа иҭеибагәа аҵара иалагон. Ирҵон, ирҵон, ирҵон – рыҽдырдон. Урҭ арцынақәа ирышьҭагыла аԥсҭаҵага ақәҭәо рҿаархон

аҧсыӡ арбаҕьқәа. Акәара ихыжьлаз акәырт иақәҭәоз уи аҧсҭаҵага ҧшашәашәыла зыҧсыҧ лазга-ԝазгоз акәара иархьшәашәоз аҵх иалҧхон, ицәыҵыҧхон ишкәакәаӡа лашаран.

Грышьа игәалашәоит, уажәааны ари акәараҷҷа аӡиас иахьалало аҵангәара ҟарҵон аҿышәҭа аҭан, акыр иԝахыкны, итоҧуа аҧсыӡ рацәазаргьы иакыртә аҟара аҭыҧ рызныжьны, акәараҷҷа ааихҵәаӡаны аҵангәара ҟарҵон. Хәылҧазыла рыҧсы ӡаны наҟ-ааҟ аҧаԝқәа инарықәион ауаа. Аҧсыӡ акраамҭа итоҧны, ирҟьоз рҵыхәаақәа рышьҭыбжь агара иааҟәыҵны, рҿаарҭынчны аҵара ианналагоз, еиҳа аҧышәа змаз аҿышәҭахь днеины, аҿышәҭаркыга ԝаҧыражьны икуан. Егьырҭ еибарсны итоҧны иҟаз аҧсыӡқәа иԝарылалон. Ашьапы иадыргон иааҧсаны иҟаз аҧсыӡ, уаҧсҵәыла икны, иҧаҭҧаҭуа ирҟәынҳәалаз ашыла ҟәыкы афԝы зхыз рмакәанқәа рахь аҿынадырхон. Нас иаразнак иаарыжәлоз аҳауа иахәаҽны, уа рҿаадырҭынчуан зуал назыгӡаз аҧсыӡқәа.

Акәараҷҷа алаҟьаб ҭашьшьы, аҧсрашәоу абзарашәоу аиргьҳәа акы аҳәон. Грышьа аԝадахьшәа иамаз аӡыжь дынҭаҧшит, уи еиҵапата иҭатәан, џьара ҧсы зхоу акы зҭоу еиҧшымызт. Ихы иҵегьы ианынахеик, аиргьҳәа ихыиҿы аанибааит. Хәыҷы-хәыҷла еиҳа ианыҧшит исахьа, даара итәымызшәа, аха иҭкааны иара ихәаҧшуазшәа ибеит уи илаҧш. Ихәаҧшуан, аха абри дабазбахьеи, иареи сареи ҳабеиқәшәаахьеи, насгьы иаҳзеилоузеи ҳәа иҵаауан уи. Иаразнак ихы ԝышьҭихын, ирласны акәара дныҭҟьеит. Адәы дахьныҟәлаз, аккара илҵны камбашьқәак арахь рҿаархеит. Аккарахь хәыҷқәакгьы рышьҭыбжь гон.

– Акамбашьқәа шәырҟәаҵ, афида аӡы аҟәҭәатәуп.

– Уаҳа имго иҟасҵоит ҿумҭын акәымзар!

Грышьа уажәоуп дангәеиҭа, аккара уахьаалҵуа, ахьаца ашьапаҿы иҵыҵуа, нас убри инаркны акәара аҟынӡа еиҳа ианаарԝароугьы изырцәаакуа аӡыхь аҧхьашәа

игылаз аҷкәын. Уи ихәда убас иаун, ихылԥа бызӄьаӄьа аҵәӡан иахарԥоушәа акәын асынтәи ишубоз.

Грышьа дарччеит ари.

Дыччаны уахь даныԥшы, аҷкәын дныҵаба дцахьан. Дааццакны аккара даназааигәааха, ахәыҷырацәа рыбжьы иаҳаит. Аккара данныҵала ибеит, ахьацанаа ду иадгылаз ажәакамбашь ду. Уи иаакәыршан ахәыҷқәа гылан. Ӡгаб ҵәрышкәак, иқәсхьаз лыҵкы ӄаԥшьы дҭаӄыӄы, уи ахьацанаа дықәгылан. Лара лаҵкыс иеиҵаз хәыҷқәак акамбашь иагәон, наӄ ахьацанаахь иҵегьы инаскьарц. Аакьыскьа аӡыхь ааӡс иибаз аҷкәын ҵәрышкәеи егьырҭ иреиҳаз аҽа ҷкәына махәажә-шьахәажәки арахь иааскьашәа игылан. Урҭ уажәы-уажәы рыбжьы аҵәы иахаҵаны иччон, нас ахәыҷқәа ирыҵаӄьон.

– Шәагә, шәагә, ашьапқәа шәаб имҕыҵроуп!

– Дшыӄоу убауоу, илымҳақәа ихы рыбжьазза.

– Уиас, унеи акәымзар, уаниз амш угәаласыршәоит!

Аӡҕабгьы даарак ишылҭахымыз ӡашьомызт, аха урҭ дрыцәшәозу, уажәы-уажәы лшьапы уахь илырхон, аха акамбашь азқәа аӄынӡа илзынагӡомызт. Лыҵкгьы ҭшәан. Ларгьы ҵарык лакәын, лыблақәа ачча рхыҳәҳәыла, лхылҿы хырӡашәӡа.

Храк иаӄараз акамбашь иагәозгьы абомызт, абҕа ҭарлакьны иахьгылаз, хара ҵьара иԥшуан, изықәгылаз анышә аҵаҽыло.

– Иауам! – иҳәеит акамбашь иагәоз ахәыҷқәа руаӡәы дхыжәӡа даарылҵын.

– Уахь унеи! – ишьапы наиӄьан ишьҭахь инахьирсит аҷкәын махәажә-шьахәажә. – Ашьапы уаҵахароуп ма иуркәацароуп!

– Ашьапы даҵахаҵәӄьандаз, икьатеикәа арахь иҿала иҳамбарызи, – ибжьы аҵәы иахаҵаны дааччеит егьи, ихәда ду арҕьарахь ирнаан, ихылԥа бызӄьаӄьа ду шамоу ихы хьарҵәины аҷкәын хыжә хәыҷы дихәаԥшуа.

– Ҳаит, иулазҵаз иулихааит изакәытә мчузеи иааулажьу, акамбашь! – лыбжьы ҵарыхәҵәаӡа иналыргеит аӡҕаб, акыркырҳәа дааччан, дыԥан акамбашь абҕа днақәԥалан, иаразнак днақәтәеит.

– Оо, оҳо-ҳоо! – иҩеибарҳәҳәеит ааскьа игылаз ахбыцҵәа. Ани ахәдатҳәа али-ԥси рыбжьара акамбашь ашьҭахь днадԥалан, аҵыхәахь инапы ширхаз ибеит, ахаҳә еиқәаҵәа ду еиԥш игылаз акамбашьгьы ҩаҵꝁьеит. Ахәыцқәа адыкьꝁьан ақәыцра инылаԥсеит. Аӡҕаб хәыцы ԥшшәы зхаӡамыз лхы-лҿы илаԥш нақәшәеит. Акамбашь аапкызшәа акәын ишцоз. Аӡҕаб џьара махәык днанꝁьар уаҳа лҭахӡамызт.

Грышьа али-ԥси рыбжьара даакылꝁьан, акамбашь днаԥыххылт: уи изырҵәир адәахьы ахы архап, уахь арасра ыꝁан, дканажьыргьы усмызт. Аха акамбашь акгьы абаӡомызт, ишиашоу ахы иқәкны иааиуан.

Уажәы даныццакы, уи рыбжьы шақәдыргогьы ихашҭит, данхәыцыз иидыруаз. Уаҳа ишԥаꝁаиҵоз, ус дыҳәҳәарц иҿы анааихих, аԥсы ҭалт уи данхәыцыз ибзиан иидыруаз:

– Ореи, ореи!!

Акамбашь аанымгылаӡакәа иааҵәин, адәахьы имцакәа, дырҩегьых абнахь ахы археит. Иаапкызшәаҵәꝁьа акәын адгьыл ҭарҽыло ишцоз.

– Быԥ, быԥ!!! – ишилшоз ибжьы иргеит Грышьа. Аӡҕабгьы иаапкыз акамбашь дахууаан атаз аашьҭлыргеит. Грышьа дыҩны дналхаххит: дахькаҳаз нышәын, иҕьарамызт, дашкгьы ыҵыҳәҳәомызт, аха лхы лшьамхы иқәырҕәҕәашәа лҽахьаалреицџьыз ус дынхеит.

– Ибыхьма, бжьы бцама? – Грышьа уи дылҿаԥшырц иҭаххеит, аха лхы убас илыкәалырҽит, барҭаҳәа амамкәа.

Убасꝁаноуп иангәеиҭа, дахькаҳаз лыҵкы шыԥжәаз, лцәагьы мачк иаацәҕәыхаан ишыꝁаз.

Ихы дҩахан даанаԥшы-ааԥшит, ахбыцқәагьы, ахәыцқәагьы ныҵаба ицахьан.

– Бзиоуп нас, сара сцоит, – иҳәеит Грышьа аӡӷаб лахь. – Баргьы бгылан бца.

Аккара дꙩыҵалан, хьаца шьапык ашыцламҭә ахьныҳәҳәы иахьыҟаз иҽенадҵан даагылт. Асынтәи ибзианы дибарҭан аӡӷаб... Уи рапхьа лхы хәыҷык иаалырқәацан, дцәыҵыпшны даанапшы-аапшит, нас лхы ꙩышьҭылхӡан даанапшы-аапшит, дагьꙩаҵҟьеит. Уи дыҵәрышкәааӡа, ашьабсҭа даꙩызан. Дышгылаз лхы ырпшӡан иаахырны, лышьҭахь ахьыпжәаз днахәапшит. Убри аамҭазы, аккара уахьнытшәо иҟаз арасра жәпара аҟынтәи рыбжьы аҵәы иахаҵаны адруҳәа иччеит. Лара ашырҳәа арахь лызқәа лырхан, лнацәа дуқәа кьакьаӡа икны, лнапқәа акы наҟ иго, акы арахь иааго акы длырбон. «Ари шәақәтәоуп, ари шәывакуп» ҳәа аанагон уи. Изықәлыртәозгьы аҽада акәын. Лыварахь мацара акәӡамызт, лышьҭахьгьы ҷапшьӡа иаапшуан. Грышьа дааччеит.

– Иҷапшьӡа, иҷапшьӡа! – рыбжьы аҵәы иахаҵаны идыргеит аҭырасра аҟынтәи.

– ...Иҷапшьӡа, иҷапшьӡа!

Лара дырꙩегьых ирлас-ырласны, «шәақәтәоуп, ишәывакуп» дырбо дꙩаҵҟьан, апшӡеипш аккара днылапҟа дцеит.

Грышьа дааччеит.

– Иҷапшьӡа, ичапшьӡа! – цыҭраамҭак аӷдара аҟынтәи игон ахәыҷқәа рыбжьы. Нас зегьы ааиқәтәаан, апсабара зымҽхакны иҟаз ашьхныпсылара иааиланакит дырꙩегьых зегьы.

Грышьагьы уаҳа уаꙩ дааипымлаӡакәа хыхь дыꙩхашәалт. Амꙩаду днанысны, амꙩахәасҭа ҭбаа данылан иҿанынеиха нахыс, дибон хәычык иҽеиқәыпшьыхаа аӡмах хәыҷы дахьхықәтәалаз. Аӡышьҭаҿы даннеи ауп уи Бзаза шиакәыз анидыр. Игәы ааҭгәырӷьааит рацәак дшимбацызгьы, уи бзиа иибоз иаб иашьеипа хәыҷы да-

ара диҭахын. Аӡышьҭра дҭалан дышнеиуаз, аԥшхәынҵә иалхыз уи иӡлагара хәыҷы днахагылт. Аӡышьҭрагьы ҭӡааны иҟан, аԥшхәынҵә ӡлагарагьы ҟәызгаӡа итәаан.

– Бзаза! – иҳәеит ибжьы рмаҷӡан Грышьа.

Бзаза иҽимырҵысит, аха ихьӡ шиаҳаз аҟара удырыртә, маҷӡак аҽааиҵанарԥәԥәеит ицәеижьы хәыҷы зегьы.

– Бза-за…

Бзаза ашырҳәа дхьаҳәит, дагьибеит. Акы дакӡамшәа дӡаҵҟьан, Грышьа ихәда днахьынҳалт. Иаргьы акраамҭа дигәыдырԥәԥәала дикын, нас ихьшәашәаӡа иҟаз иӡамӡақәа ааигәӡит. Ҵаҟа даныӡаиргыла, хәыҷык дыԥхашьан, ихы аалаирҟәит.

– Бзаза, удухазаап, уарԥысхазаап! – иҳәеит Грышьа. – Аа, исхашҭыз, – иҵыба дынҭалан ӡ-шоколадк ааҭигеит.

Бзаза дцәыҵыԥшшәад днарыхәаԥшын, ихы-иҿы аалашеит, аха инапы днамыхеит.

– Ига, арҭ уара иутәуп, – инаидигалт. Бзаза инапы днахан, ашьшьыҳәа иааимихын, ихы-иҿы ччаԥшьла илаша-лашо иӡышьҭихит. Грышьагьы уи днаихәаччеит. Нас, Бзаза, арахь дыццакцәаргьы дацәыԥхашьо, хымаԥсыма руакы наҟ иҵыбахь инҭеиҵан, руакых раԥхьатәи ақьаадцәа иаалихын, ацырцыр аҟны даннеи, иара ус инапы аахьишьит. Уи ашьҭыбжь аргеит.

– Абжьы иара иаӡызоуп, – иҳәеит Бзаза макьана дыԥхашьаны, иныҵакны.

– Уи шԥа, Бзаза? – даара дазҿлымҳан дҵааит Грышьа.

– Иара цырцыруа иҟами, – иҳәеит Бзаза, – абжьгьы убас иҟоуп.

– Уи аиаша уҳәеит, сара игәасымҭаӡацызт, – иааҵьеишьеит Грышьа.

– Ари цырцыруеит, аха итатаӡа ицырцыруеит, абжьгьы татоуп, – иҳәеит Бзаза. – Аҭанақьгьы ас ицырцыруеит, аха икьакьоуп, абжьгьы кьакьоуп. Ԥианцеи Хьымцеи

аԥсыӡкразы иҵырхуаз ахәацқәа зҭарыԥсоз аҭанакьгьы убас иҟан.

– Оо, Бзаза, арҭ сара зынӡа исыздырӡом, – иҳәеит Грышьа, гәыкалаҵәҟьа, – ифала, ифала.

Бзаза ашоколад даннацҳа ихыиҿы ааихалашеит. Грышьагьы игәы иахәан даачҷеит.

– Ара узтәоузеи, Бзаза?

– Ароу?.. – дааҿахеит Бзаза, аха даахәыцхәыцын, даанаԥшы-ааԥшын, ус нациҵеит: – Уара иуасҳәоит. Уаҩы иасҳәар ҟалаӡомызт, аха уара иуасҳәоит. Абра акы гәаҭан исымоуп. Уаалеи, иусырбоит...

Бзаза аӡмах хәыҷы дынхыҟәгылеит, Грышьагьы ихы ларҟәны уи дынӡааԥшылеит. Адаҕь ахьхәыҵаҵәиз еилаҳанто аӡыхәашь ҩханагалт.

– Ана уԥши, ани адаҕь кәтаҕьқәа рахь, – иҳәеит маӡажәала Бзаза. – Ани еиҳау аҽыҭ аҿы рыгәҭаӡа иҟоу акәтаҕь убауоу?

– Исымбакәа.

– Уи агәҭа иҭоу аиқәаҵәара еиҳа ишеиҳау убауоу?

– Исымбакәа, уи еиҳа ирласны игәылҵуеит.

Бзаза дгачамкны уи днаихәаԥшит:

– Уаргьы иудыруама уи?

– Издыруеит... Сгәы иаанагоит ус.

– Иудыруеит, – иҳәеит Бзаза, ихыиҿгьы ааихалашеит. – Абни аиқәаҵәа аҽарҭбаауеит, избанзар аԥсы убрахь иҭаларц иҟоуп. Аԥсы макьана иҟаӡам, аҭроуп иҟоу. Уи аҭрагьы маҟьана ихиамзар акәхап, аԥсы мааиц.

– Бзаза! – иҳәеит Грышьа. – Уара уссируп, уара уҟәышцәоуп уажәнатә.

– Убри анаауа збарцоуп ара сызтәоу, – иҳәеит Бзаза иҵегьгьы ибжьы рмаҷны. – Иааиаанӡа сцаӡом...

Грышьа ихы ларҟәны ахәыҷы иӡамҩа аҵәах аахиргеит. Игәы раҳаҭӡа адунеи аҿы аиашеи акьиареи, аԥсабареи ауааи реизыҟазаара, реицҿакрада акгьы ыҟамшәа дааҟалеит.

– Бзаза, – иҳәеит Грышьа. – Уи макьана иааиӡом, – ихы ларҟәӡаны днахәаԥшит, – аха, аиашаз, иахьа игәылҵыргьы ҟалоит.

– Иааир?

– Макьана акрагуп, уажәы аҩныҟа ҳцап, нас аха соур, саргьы суцаауеит. Саргьы ахаан исымбац акы аԥсы шҭало.

– Бзиоуп, уажәы ҳцап. Нас сумбар, арахь сшааз удыруаз.

Еиманы рҿынархан, џьтк инаскьахьан, Бзаза даагылт.

– Уаҳа аӡәгьы иаумҳәааит, – иҳәеит уи ибжьы нытцакны, – ари шызбаз уаҩы издырӡом уареи сареи ҳада. Ирацәаҩны ирдырыр, зегьы ахәаԥшуа иалагар, аԥсы шәаны имааиӡар ҟалоит.

– Ҟалашьа амоума, сара амаӡа аҵәахышьа бзиаӡан издыруеит.

7

Грышьа иаб имашьына аӡнырцә аԥшаҳәа иангылаз аҩны амӡырха инадырххылан иааникылт. Аӷәтәы маҵурҭа дааҩныҵын, дыццакы-ццакуа арахь иҿааихеит аԥшәма.

– Махран, уххь згеит, еснагь усыргәаҟуеит, аха саҭоуҵарым ҳәа сгәыӷуеит, – иҳәеит Грышьа иаб. – Абри аӡы акы ҳзазымуит, аӡәгьы акы ҳзаԥсамхеит уи азы…

– Ҳаи ишԥоуҳәо, Ианкәа, уххь згеит, – иҳәеит аԥшәма, аукы, еинаалак, ицәажәашьҭыбжь бзиан. – Уаҩҵас ҳахьеибамбо ауп ҳгәы иалоу акәымзар, уара анцәа уаҳирбазар, еиҳау гәырӷьара ыҟоума.

Уи ашырҳәа днеин, иҩбаны еиҿагылаз агәашәқәа ҟьаҟьаӡа иааиртит. Ианкәагьы амашьына дынҭатәан, аус ааирун, ашьшьыҳәа амӡырха дныҟәлан, агәара иазааигәан инаиргылт.

– Аҳаҳаи акы уацәымшәан, – иҳәеит Махран, – амашьына џьара аӡәы дакьысырҳәа.

– Ҟалашьа амоума, ари уажәада ииансмыжьыцкәа сыҟоума, – иҳәеит Ианкәа дыԥсышәаха, – уажәада усмыргәаҟыцкәа сыҟоума.

– Убри уҳәо уалагар, сгәы иалсуеит, – иҳәеит Махран дышшәырӡа дахьгылаз. – Ҳара ҳаибааӡахьеит, ара ӡы хәыҷык ҳабжьан умҳәозар ҳаиҭаацәарами.

– Уажәшьҭа уаха џьаргьы сзымцозар акәхап, уаҵәы уеизгьы ара саауеит... – Ианкәа ацара иҭахыҵәҟьан иҿынеихеит.

– Ус аныҟауҵа сгәы ишалсуа удыруаз! – ибжьы ҵарыхәҵәаӡа иҩаиргеит аԥшәма. – Џьара уҿы мырҵысӡакәа!

– Уаҳа уара умсит, насгьы сара амашьына ныҟәысцоит ҳәа саҿуп, иара усгьы – изжәуам, исфом.

Ианкәа идыруан, Махран егьа уҳәаргьы, урҭқәа рҿы хьарҳәшьа змамыз аӡәы шиакәыз, аха иахьынӡауа ирмариарц иҭахын.

– Ма ҳашгылоу, – иҳәеит Махран.

Ас ирмариан дахьазааиз ааџьеишьеит Ианкәа. Махран иԥҳәыс ԥҳәыс наӡааӡан, макьана акыр дызҕабын. Уи аирыӡи ашәаӡа ххны, аџьыкҵәаҵәеи иареи знызи аҵәацақәа зынгылаз саанки лыман амӡырха агәҭахьы днеины даагылахьан.

– Иаҳҭоу, иахьа ҳашҭа зшьапы ҭазыргылаз, арԥыс бзиа, еицырдыруа, абзиара умаз, уҩны абзиараз имҩахыҵуа, уара уахьымҩахыҵуа абзиараз умҩахыҵуа, уныҳәаныԥхьан анцәа уҟаиҵааит! – иҳәан, аԥшәма инҭыркәкәаны ижәит. – Ашҭа уқәыргылан уҳамоуп, аԥсра соундаз, – нациҵеит уи иаҵәца асаан ианыргыло.

– Ишԥоуҳәо, уара абзиара ззыҟалаша, ихыхәхәа иҟаз аҵәца асаан иаанихт, – хазҭоу, згәашә, зыҩнашә, згәы абас иҭбаау анцәа уиныҳәааит, еснагь абзиараз умӡырхахьы ршьапы еихыргалааит.

– Абзиара ззыҟалаша! Аԥшәмацәа бзиандаз ас ашҭа уқәыргылан урымазааауазма.

Хәбаӄа ныҳәаҿа аник, ииулак аԥшәма иҽааимпыҵыкәкәаан раштә дынҭыҵын, аҵҳаҵәры ахьхыз ахь аԥшаҳәа иаваршәны иҿынеихеит Ианкәа.

Махран иҩадахьы инхоз иаб иашьа иӄынӡа днаӡаанӡа аӡиас ахь дхьаҵәиуан. Аӡиас аҿы днаӡаанӡа аӡлагара хәыӌы ахацәа дныӄәыԥшит.

Аӡлагара хәыӌы мшаҽны ишибац иӄан, ашә хьыдыҩрӡа, излахыбыз аӄауар еиӄәаҵәаханы, изкыз аҭелӄәа ахьыԥахьаз ыӄан. Убас иӄан, аха аӄәа кылсуамызт макьана, еиҳаракгьы алуҭаҩ аҿы. Алуҭаҩ аӄәа анаӄәҭәа – нас башоуп.

Ахаҭагьы мшаҽнеиԥш ишеибгаз иҵысҵысуан. Аха ҵаӄа иахьыгьежьуа улаԥш ахьымӡо иаҵан аӡлагарабырбал, уи акәын иара ԥсыс иахазгьы, мчыс иамазгьы.

Ианкәа аӡлагара илаԥш анынахига игәы иалсит, уаҩҵас иахьыӄаҵамыз, аӡәы дахьыӄамлаз убри ахыб зырҿыцшаз. Иаҭахузеи – гәыдкылак аӄауари, жәабаӄажәохәӄа метр аҭели, џьыбак азна аҵәымҕи роуп. Ибааз, иӄәыршә-ҵаршәны иӄоу аҕәӄәа рҭыԥан аҿыцӄәа аҭазар, ашә зынӡа иаарҿыцзар – еидарак аҕәыбжа ауп иаҭаху.

Аха уи идыруан, ус иаарласны уаҩы ишыӄаимҵо, иаргьы инапы шымааӡо. Иара ара даныӄазгьы абасҵәӄьа игылан, аха акризыӄаҵама. Амала, абасӄак ианыӄәслак еиҳа ачҳауеит. Иҿыцны ироур, мчыбжьык ала ала-аҿы ахьҭоу умбо иӄарҵоит, аҩыраӄәа идырганы, рацәала, шәыгала ишәны, аиндеиаа рԥыза иеиԥш. Уажәы ргәы рзаӄәкӡом, рылаԥш аҩнагоит.

Иара Ианкәагьы уи игәы иаанагаз еиҳа даарҭынчит.

Аха, уеизгьы, зегьы еиҳа анҵра рымоуп, ауаҩы ида! Иара хыхьынтә, иахьа жәантә абҕа иҽаҭаны дылбааӄьон, ҵаӄа дыӄоуп шуҳәо хыхь дхалон. Уажәы, знык ихалода ҳәа, амашьына нахьхьи ианирҵәиз аахыс иџьабон. Иџьабон, избанзар уи шаӄа изтәоз идыруан, аԥхӡы дагон, уажәы-уажәы дакуан, нас, иԥсы еивҵахо хыхь данҩеилакгьы, лацәажәа имамкәа дӄанаҵон.

Абас, ауаꚍы, ашьабсҭеиԥш, аԥсабара дацәаны, дажьны дшыҟоу, данааскьалак, иаразнак джьымдырхоит. Еиҳагьы еицәоу – уахьгьы дыҟамкәа, арахьгьы дыҟамкәа дықәхоит.

Башоуп, арҭ аҵарауаа, ашәҟәыꚍꚍцәа еснагь еидашшыло ирҳәо. Ашәҟәыꚍꚍцәа ртәы еиҳа идыруашәа ибон, иаргьы данқәыԥшыз инаркны акыр қьаад нихьан (бзиарас иҟаиҵаз уаꚍы иимырбеит). Зны-зынла уахь ихынҳәуазаргьы – исасцәаны ихынҳәуеит, ꚍнык дыргыларгьы – дачак еиԥшуп. Ауаꚍгьы ашәарыцараз икны ирыбжьаз ахьшь даꚍызахоит. Ахьшь ԥхынрак ианышәарыца, иалаз алнахуеит, нас аԥсабара иацлабны, ахала ахәы амхны иазымфо иҟалоит. Усҟан аꚍны иаанкылан, ахәы уара иауҭалароуп. Иꚍнатәхоит. Аԥсабаразы исасхоит.

Убри аамҭазы, изыхҟьа изымдыруа, ихы-игәы зегьы хааӡа иҭыԥсаауа, ауаꚍы еиҳа даныӷкәыноу иԥхыӡқәа иреиӷьу даналоу аиԥш, дааҟалеит. Амрагьы мԥхо, ақәагьы амуа, иагьыԥхаррамкәа, иагьхьшәашәарамкәа ишыҟаз акәымкәа, ажәꚍан зегьы шеибгаз иаалашалашеит, аҳауа ԥсгагахеит, асынтәи аӡымлага зԥысуаз ажыц еилачыра илԥшны иибоз аӡиасгьы, ииаҵәаӡа алакә аҟынтәи аӡбахә ааꚍуазшәа дынхыԥшылт…

Аӡлагара ашә даахыҵны, ана-ара ашыла лыхьшьлыхьшьны,леиԥка еихарԥақәа руакы ҵаркәакәан,зныказ дгачамкшәа днаихәаԥшит, макьана зынӡа иҿымцәаацыз ԥҳәыс ҿак. Уи, дымгәыӷӡо иара дахьылбаз даашанхеит зныказ, аха дхәацыхәаԥшьха деицрашәо, дӡыкымыкуа дықәымхеит.

– Унан, Ианкәа уоума? – лҳәеит уи, ашырҳәа днаидгылан,лнапы ижәꚍахыр иныкәҵан, игәахьы днагәӡит.

– Аꚍныҟа умꚍахыҵ, – лҳәеит уи, иара аҭак изымҳәаӡошәа анылба.

Иара еиҳарак дзыршанхаз, уи лыбжьы уантәи, ианқәыԥшызнтәи иааꚍуазшәа игон, даԥырхагахар иҭахымызт.

– Иҭабуп, быххь згеит, – иҳәеит уи ани Агантәи иааигаз, ирхааз ибжьала. – Уажәы сыццакуеит, аҽазны…

– Аццакра мыжда, – лҳәеит уи дмыччакәа, – ҳаԥсаанӡа аамҭа ҳауӡом.

Убасҟан, еиҟара-еиҟараӡа иҟаз, даара еиԥшыз ҩыцьа аҷкәынцәа хәыҷқәа аӡлагара ииааҩнибаҳәеит.

– Кәарса аӡлагара аанысқылоит ҳәа далагеит… – иҳәеит руаӡәы, иҩыза инапы иқәкуа.

– Леуарса иоуп… – иҳәеит егьи дцәыҭцыччо.

– Шәысҭыҳә наҟ! Шәҩыцьагьы шәлымҳақәа ҿысхуеит! – лҳәан, днарықәцәҟьашәа луит.

Урҭ, ҿабыӷ-ҿабыӷӡа наҟ-ааҟ иаалывагылан, иара ихәаԥшра иалагеит.

Ианкәа урҭ дрыхәаԥшны дааччеит.

Ҩыцьа еицлоуит ҳәа иаҳахьан, урҭ шракәыз аҟара еиликааит, аха дылзымҵааит.

– Еибафоит, – иҳәеит Кәарса.

– Алу! – иҳәеит Леуарса.

– Уахь бусахь бнеи, абзиараз… – дхырхәан, Агантәи иааигаз, ирхаан иҟаиҵоз ибжьала дналацәажәан, наҟ иҿынеихеит.

Уаҳагьы дхьамԥшит, аха уи идыруан, урҭ иаразнак аӡлагара иныҩнаԥҟа ишцаз, иахьгылаз иҭацәӡа ишынхаз.

Изакәу здырхуада, лыҷкәынцәа аӡәы иара ихьӡ ихуп ҳәа игәы инаҭон. («Ала хага ачашә еигәыӷуеит» ҳәа.)

Лара абра аԥшаҳәаҿы дынхон, лаб лыда хшара димаӡамызт. Иара хыхьынтә ахықә дшааҟәгылалак, ларгьы ҵьара дниаҟьан, лҽилмырбар луамызт. Лара, лыда дахьрымамыз аҟнытә, деиларҳәон, есымчыбжьа ҵкык-ҵкык анылзаарымхәоз ыҟамызт. Иаргьы иахьа жәантә арахь ахықә даахықәгылон, ларгьы жәантә лҽылыԥсахуан. Лыҵкы иаҵәақәа, ахьыԥшшәылақәа, аҟаԥшьқәа, аӷрақәа, аҩежьқәа, ибла ихгылан иахьахәлаанӡа. Нас, ҵаҟанӡа дылбаауа далагеит, лара – аӡхықә аҟынӡа

дааура. Нас нырцә-аарцә ажәақәа ааимырдо иалагеит. Абас ажәақәа анеимырдалак, иара абӷацамкыра дынкыдыпҟалан, али-ԥси рыбжьара хыхь дцон. Лара дгылан дизыԥшуан, хыхь даныԥхашлалак, даахьаҳәны инапы иҟьон, ларгьы лнапы ааҟьаны иаразнак дцон.

Уаҳагьы аӡы дырны лара лахь дымнеит, ларгьы – арахь. Нырцә-аарцә ишгылаз лхы-лҿгьы нырцәынтә ишибоз еиԥыртцит. Ашьҭахь, иара ԥҳәыс данааига, ларгьы лаб даныԥсы, аӡәы данылхалыртәоуп, чарак аҿы днальдгылан данибаз. Лыԥшрагьы лсахьагьы бзиахәк лакәын, аха уеизгьы, ани аӡнырцә иибоз лакәын иара иидыруаз, ари дтәымын.

Аха, иџьоушьаша, абасҟак изинырзеи, иханытә ишьапанынӡа деимырхха илсны изцази, абри иқәыԥшразтәи ицәанырра хара? Иҟалап, иқәыԥшра ахаҭа, ззы дсасхаз иахьигәаланаршәо акәзаргьы. Иҟалап, иара аҷкәыни аӡӷаби раԥхьаӡатәи рцәанырра аира убасҟак иӷәӷәазар. Уи макьана иахьӡым ани идыргәамҵхьоу, иахьаҭыԥымгьы иахьаҭыԥугьы зыӡбахә рҳәо – а б з и а б а р а. Аха издыруада убри акәзар зегьреиҳа иӷәӷәоу. Абзиабара ҳәа анахьӡхалак – нас ахаҵара-ԥҳәысра, аҭаацәара, уи иаҵанакуа зегьы амҽханакуеит – иуҭахы-иуҭахым.

Иара, еиҭаџьоушьаша, уанныҟәслак, аԥсҭазаара цқьа уаныҟәнакшалак, иугәалашәан џьара улахь еиқәнамҵозар, егьырҭ, иахьеиуахеитәи инымҵәаӡо, хы змам, ҵыхәа змам аусқәа ирылаӡуа абри ацәанырра ҵаӷа мчыс ҳәа иамоузеи. Ҳара ианакәзаалак уи хаҳҵар ҳҭахым, аха усоуп.

Ианкәа ашыцра дԥалсын, ацҳаҵәры дԥықәгылан, аԥада аԥшаҳәахьы дыԥшит: ԥасеиԥш нырцә-аарцә ашәаԥыцьаԥ ахашьшьы иҟамызт, ихырҿахьан, аӡиасгьы ажәԥан алакҭа иҭацалан иахьакыз, ахаҳәқәа аҽрыланарӡырц аҭахушәа, инарывс-аарывсуа илеиуан. Игәалашәоит усҟан цҳаҵәры хӡамызт арахь џьаргьы.

Ишхымыз ауп, еиҳа еиӷьуп ишхымыз. Уи инхаз, иахьа абас еимгеимцарак акәзаргы, аӡырҩаш еиԥш илсны ицаз акы иаԥсоуп. Иҟалап, уи иацызго акгьы ыҟамзаргы.

Ацҳаҵәры дыҟәлан агәҭаныҵәҟьа днеиуан, хәыцрак иқәнакын, деиҭаангылт:

«Насыԥ лымоушь? Мамзаргьы уи дазхәыцуоушь исымоу исымаму ҳәа? Иара? Иара имоу анасыԥ? Иара ихы иадикылаз иԥшәма?.. Ичкәын заҵәы, зегьы ззиҭаху, абас зны-зынла иаалырҟьан игәы цәызҟьоз?..»

Ԥыҭк иҽааникылт ацҳаҵәры агәҭаҿы. «Сажәуа салагазаап, – ааигәахәт уи. – Ианакәзаалак убри сазымхәыццызт...» Ацҳаҵәры иаҵсны ашәах хаччыло илеиуан аӡиас, илеиуан, аагылара аҟәӡамызт.

Иҟалап, иԥсҭазаара ашәыҭҳа хәыҷқәа иалаԥсоу ракәымкәа, абри аӡиас шцо еиԥш ихышхыҵәа ицо аԥсҭазаара анасыԥдараҟәа зегьы цҟьаны анасыԥ рылнахуазар.

Ацҳаҵәры дыҟәсны, иҟәразы иааиаҭәоумшьартә ирӷәӷәаны абӷацамкыра дҩаҿалт.

8

Иаб игәы шырахәымызгьы ибон, аха маҷк деиӷьушәа агәҩара аниоу, Ладикәа адәахьы ихо далагеит.

– Саб, абри ауҭраҿы аԥшыжәла асҭап ҳәа акәын, – иҳәеит уи иаб иахь. – Уа еснагь иԥасан илаҳҵоит, сынтәагьы ҳагхар сҭахымызт...

– Умԥшын, дад, умԥшын, – иҳәеит иаб, – аха иҵоукуазеи?

– Ацәкамбашь ацә аваскуеит, иҟоузеи ара, амра ҩхашлаанӡа иаҟәыԥсан саалгоит.

– Убри ажәкамбашьгьы шәнашьклаԥш, хьарыдара ицар, ишәцәылахоит.

– Уи сцаны игәасҭахьеит, – хымаԥсыма дындәылҵит Ладикәа.

Ладикәа ацәкамбашь иавеикыз ацәгьы иара ацәкамбашьгьы даарак рымч ҭазза иҟамызт. Ацәкамбашь ҩыҵызгаз иара иоуп, даара напы адикылт, аха иажәит, уажәшьҭа уаҳа назылшо иԥсра убааит хәаҵәҟьа иҟоуп. Ацә ҩыҵгамызт, уи змардаз уаҩҵас дахыламԥшит, адәы ишықәыз иахнагеит.

«Изныҟәымгозар изигазеи, – игәы инархьуан уи. – Изакә гәузеи шьоукы ирымоу. Рахәык рыцҳарымшьаӡо...»

Аха ара зныкгьы ицәаҩәахьан, адгьылгьы дгьыл каԥсан, даргьы џьабаадагьы ауҩә иахон. Иара икәаҭан ласӡа анышә еиҩырссо, ажәлақәа – аԥшыжәлақәа, аҟәыджәлақәа, аҩымсагжәлақәа, арахь иҭаԥсаны анышә шрықәнаԥсоз дахәаԥшуан. Абни иаб итәы игәы аархәашьит, акәымзар даара игәы алаҟан. Уи бзиа ибон ааԥын, ацәаҩәара, алаҵара, зегь рыԥсы ҿыц ианҭалоз, аиашаз, иаргьы ахаан ԥсра иқәӡамшәа дҟанаҵон. Насыԥс иҟоу зегьы иреиҳаны иԥхьаӡон, адгьыли иареи рус анеилаз, уии иареи акын, еилых рымамызт. Иаргьы игәы иаанагон, идгьыл абри есааԥны, илаҵаны дызхысуаз, даара изааигәоу ауаҩ иеиԥш идыруеит ҳәа. Агәра ганы дыҟан иаргьы дадыруеит ҳәа. Уи зны-зынла дацәажәалон, игәҭыхақәа аиҳәалон идгьыл. Уи иидырӡоз инырuаз, адгьыл зегьы рыԥсы шҭанаҵо, зегьы ишрану акәын макьана, иара ус иахьырҳәоз шиаҳауазгьы, дзазхәыцуамызт анышә аԥсҭазаара шахылҵуеиԥш, аԥсрагьы – шахылҵуа, иналашәо рыԥсы шҭанаҵо аиԥш, ианафогьы шыҟоу...

– Бзиа ууит!

Ари абжьы шгаз еиԥш, акамбашьгьы ацәгьы аагылт, Ладикәагьы ихы дҩахеит; игәы ҩыҭгәырҕьааит иашьа даниба. Уи иаԥхьа зегьы аартны, аԥхӡы ихьшы, ичабра ду ихыиҿы иахьшьуа, игәышԥы иҵшьуа агәаара иеаҭан дадгылан. Абжьааԥны аҭкыс длахҿыхызшәа аниба иаргьы игәы иаахәеит. Ихцәы каԥсаны, ицлан, абас аԥхӡы ихьшы дахьыҟаз даарыцҳаишьеит.

– Шаҟа иаамҭан уаазеи, – иҳәеит Ладикәа, – умааргьы аӡәы душьҭаҵан днасышьҭыр акәын.

– Избан? – иааицәымыӷхеит Ианкәа. – Ари аҷкәын ҟадыцҿ арахь дхамлаӡаци?

– Грышьоу? Уи даахьеит, ана ахәыҷи иареи ашҭа аԥынҵаҿы ихәмаруан.

– Ахәыҷы диахәмарып, ҳәарада, ахәыҷы ихшыҩ ами иаргьы имоу, – иҳәеит, Ианкәа, уи ара дыҟоуп анырҳәа иԥсы ааиган. – Дарԥысхеит, аха ихы анҭашәо сыздыруам.

– Уи уажәгьы ҳауп зҳәо аӡәы иаҟара идыруеит, дшәарҭаӡам, – иҳәеит Ладикәа. – Ҳаб игәы маҷшәа дҟалан. Ашьыжь сааиршәан, аха уажәы еиҳа деиӷьшәа дыҟоуп. Уиоуп ара ажәла асҭоит ҳәа сзалагазгьы. Акәымзар…

– Иаууеи, – иҳәеит Ианкәа, Агантә иааигаз ибжьы ҟаҵагьы ааиаҳаит, – ҳахьааиуазгьы ҳнаихәаԥшлон, ажәак ааҳаиҳәалон. Аха иҟаҳҵарызеи, ҳзыхшази ҳареи, ҳаицымиит, ҳаицыԥсуам…

– Ус егьа иҟазаргьы, ҳаб… ҳара ҳзы мацара аума, ауаа рзгьы иажәеи ихи акыр иаԥсан… Иаԥсоуп.

– Уи уареи аҟыҭаҿытәи абыргцәеи ус шәгәы иаанагоит, уаҳа? – Ихы амасарбжьара ибжьганы даахан, Агантәи иааигаз ибжьы ҟаҵала даахәыҭхәыҭит Ианкәа. – Ҳабацәа, аиаша усҳәап, уаҵәыҳәа ихәыцуамызт: амал ахь амал рымамызт, егьашьҭамызт, абаҳча ҟарымҵеит, анхара дуқәа ҟарымҵеит… Арахь амыҷҟар рыхшон, рымгәаацәақәа ҟәиан ахәышҭаара иеҳәаԥсан. Анцәа илахь ианиҵаз дақәшәап рҳәон. Анцәа акгьы рхианы улахьгьы ианиҵом, унапгьы ианиҵом. Улахьгьы аус ауруроуп, уахь, иаҵәахуа кыр ҭаӡазар, унапқәагьы уҟьароуп. Аха унапы ус баша иуҟьеит ҳәа акы аанаго иҟам, иамԥыхьашәо акыҟазароуп. Ҳара иҳамԥыхьашәоз ҳәа акрыҟазма? Акымзарак! Иаҳҳәап, ҳашьцәа аиҳабацәа арра иҭахаз аҩыцҿагьы ыҟазҭгьы, – урҭ рыԥсы ҭаны иҳамандаз аӷәыцәҳәы ҳақәтәаахгьы – зегьы ҳаиҿыҵуеит

ҳәа ҳалагар, еиҩаҳшоз? Уиакәым, уара суҿыҵуеит ҳәа салагар, ишҧаҟалоз, уаргьы акгьы уалабзамкәа, саргьы сазынмырхо… Ус егьа иҟазаргьы, ҳәарада, ҳабацәа ҳабацәа роуп… Аха уаргьы, уажәнатә уазхәыцла, макьана аӡәы иоуп иумоу, аха, ҧшӡала, уаҧхьаҟа уҧшлароуп, иухылҵыз акы дазрыцҳан дҟамлароуп…

Ладикәа иашьеиҳаб иааиҳәаз акгьы дақәшаҳаҭмызт, аха бзиа дахьибоз аҟнытә дзықәшаҳаҭымкәа ииҳәозгьы ҳаҭыр ақәиҭон.

– Уара улеи уахь, уааиацәажәала, саргьы абри насыгӡоит, нас уаҳа акы снапы асыркуа сыҟам.

Ианкәа ихы ааирҵысын, аҩныҟа иҿынеихеит.

Ладикәа хымаҧсыма ацәкамбашьи ацәи ааирццакын, ацәаӷәара дналагеит. Уи иаҳауан иашьа иҧылаз иҧҳәыс лгәырӷьабжь – лара, аиашаз, иашьа даара ҳаҭыр лызиқәын, иашьа имацара иакәмызт, лхаҵа иааиҵкарыз зегьы. Уимоу – лацалагьы. Даара зхахә ылызхуаз, зшьапы ӡыхьшәашәа иӡаазымкылаӡоз, аҽырхықәымҵара, атәамбарақәа злаз аӡәы шлакәызгьы. Ладикәа насыҧ иман ихы ишьон ас иҟаз аҧҳәыс дахьиқәшәаз. Аиашаз, ихы изацәӡомызт, уи иахьа ма данаалҿаҧшлак, лыбжьы илымҳа ианааҭаслак, ма лара лтәык анааигәалашәалак, игәы раҳаҭӡа дааҟалон, иҟаиҵозаалак, инапы злакызаалак дацҧыҳәо.

Ианкәа иҧҳәысгьы иаргьы, егьа рхәаргьы, егьа рургьы, ианакәзаалак урҭ ргәы рзынханы иҟаломызт. Урҭ абри рашҭа нахыс, рқыҭа нахыс иҟоу, дара еснагь иахьсасу, егьи адунеи ахәҭаҿы рышьҭахь ӷәӷәаан, иаҧшәымацәан. Уа дара руаа рыман ауп иаанагоз. Убри аҟнытә, абри дара ахьаҧшәымоу еиҳа рыбӷа ӷәӷәаны, ргәы ҭынчны ирбон.

Уи абас изыҟоу ҳәа аҳәара цәгьан, аха убас иҟаҵәҟьан.

Ус, Кама дгәырӷьа-гәырӷьо лыҧхал кны даадәылҵын, дшааиуаз аӷьарахь дааҭалан, лхаҵа иҵыруа ҩеигаанӡа дизыҧшит.

– Сардион даниба уажәшьҭа деиҕьхар здыруада, – лҳәеит Кама дгәырҕьаҵәа, акамбашь ыҟәызза ишаауаз лаԥхьаҵәҟьа ианаагыла. – Шәхәы ҟасцароуп, аха зыхәда хаҳҭцәарызеи?

– Ашәишәи ахәда хаҳҭцәап, – иҳәеит Ладикәа. – Ианкәагьы ашәишәи ажьы аҿакы иалеиҵом. Нас, уаҵәы ианцо, кәытҟәак шьны, ихәылхны ирызҭаҵа. Урҭ зегьы рымоуп, аха егьабымҳәан, ауаҩы иҩны иҩныҵуа еиҳа ихааууп.

– Уи уара уҳәарас исҭахузеи, аха, – лҳәеит Кама дааччан, – уара рыхәдаҟәа хуҵәҵәароуп, сара… – лыблаҟәа лымгәаахь иналырхан даалацәҟәыст.

– Уи нас, ҳәара аҭахума, – иҳәан, ифырмахьц дҩахеит, – сҵыруа насыгӡап. Аԥҳал бмырҭәааит…. – ибжьы ыҵакны иналышьҭеиҳәеит.

Лара дхьамҳәӡакәа, аԥҳал зкымыз лнапы лывырҳәаҳәан иаалҟьеит.

9

– Уара шуакәыз здырит, – иҳәеит иаб ашәхымс ишьапы шынхигаз еиԥш.

– Убасҟак улымҳа ҵархама, саб? – Агантәи иааигаз ибжьыҟаҵала ҿааиҭит Ианкәа.

– Уара уахыччоит, ушьапышьҭыбжь саҳаит, – иҳәеит аб амцахь дыԥшуа.

Ианкәа днеин Агантәи иааигаз иҟазшьаҟаҵа днацныҟәан, иаб илахь днагәӡит.

– Унапы сыҭ, дад, унапы, уа уанагәӡышагьы ҟалап… – импыҵамӡо, аԥхӡы ахьшы иааникылт иҷкәын инапы, иаразнакгьы иаауижьит.

– Саб, уажәы уареи сареи ҳакәым, мышкада еибамбац рееигәыдыжьлан игәыдибакылоит, – Агантәи иааигаз ичча-ҟаҵала дааччан, аҟәардә днахан днаиватәеит. – Иҟоузеи, ушԥаҟоу, угәы рахәыми?

– Иуазҳәада сгәы рахәым ҳәа? – дааҿхырччашәа иуит аҭаҳмада. – Сара уажәшьҭа сгәаабзиара иазҵаатәым – уи усым.

– Иусуп, иусуп, саб, – Агантә ияаигаз ибжьыҟаҵа наиргеит Ианкәа, – ааи, амца рыцҳа, алакҭа сынҭампшижьҭеи иҵуазеи! – абри аҵыхәтәантәи ажәақәа гәҭыгьҕьала иҳәеит.

Иабгьы дхьаҳәны днаиҳәаԥшит, рыблақәа ааиқәшәеит. Аб даақәыԥсычҳаит. Уи ибон иԥа иблақәа шыхараз, арахь хынҳәышьа шрымамыз.

Аха абгьы иуҭахы-иуҭахым убрахьгьы аӡәы дыҟазароуп ҳәа иԥхьаӡон. Иҷкәынцәа ҩыџьа аибашьраҿы, атәыла ахьчараз иҭахеит. Аха уи идыруан, атәыла аиԥш иҟоу аус ду, аҿаҭахьа дугьы шаҭаху. Рыԥсадгьылгьы хьчаны, рыԥсқәагьы ҭаны ихынҳәыр – уи еиҳаз насыԥ ҟалозма, аха ихнымҳәызаргьы – руал, рҭаацәа, рқыҭа, рабацәа, ранацәа руал нарыгӡеит. Иара абрагь, уалны ирыдны, убри ашәара иара иникылазшәа ибон аҭаҳмада. Иара ихаан ус иҟамызт, аха уажәы аамҭа аҿакуп, усгьы аҭахуп. Аҭаҳмада изы, ихылҵыз зегьы еиҵаҩҩы иахьа абра еихыԥа-еиҵыԥо ибозар, ияаигәаара иҟазар акәын зегьы иреиҕьыз. Аха ус мацара ишамуагьы идыруан. Ауаҩы убас еснагь анахьи арахьи дагьеимдырххоит, ианакәзаалак ихы дақәиҭны, акгьы далахәымкәа, аӡәгьы дилахәымкәа, агәырҩагьы ивсуа, агәырҕьара мацара иҭааиуа изыҟалаӡом. Уи ус шакәу иԥсҭазаара неиҵых аҿы ибеит, еиликааит иара ихаҭала.

Ус ахәыцқәа ааҩнеибаҳәеит.

Грышьа дааин иабду даагәыдикылт. Абдугьы уи ихы днагәӡын, инапы ианҵаны ияаигәыдирҕәҕәаалт.

– Уарԥысхазаап, дад, усымбеижьҭеи, – уи блала дааимидеит. – Бзаза, уара уа узгылоузеи, умааскьо?

– Сара ашьыжь саскьахьеит, уагьгәыдыскылахьеит, – иҳәеит уи.

Зегьы ааибарччеит.

– Шәца, шәца, – иҳәеит аҭаҳмада, – шәызхара шәыхәмар. Грышьа, уаргьы уажәы ахәмарра бзиа иубоит, избанзар ирласны уаӄәыҵуеит, уарԥысӡахоит. Бзазагьы бзиа ибоит, избанзар уажәоуп даналага.

Урҭ уаҳа иажәа ԥбамтәкәа индәылеибаҳәеит.

– Уажәшьҭа ҳәатәыс исымоузеи, аха, – урҭ андәылҵ иҷкәын иахь даахьаԥшит аҭаҳмада. – Анцәа диааӡааит, дышәԥыкхааит, аха аӡәзаҵәык ихала, иаргьы дрыцҳами. Дкьацәӡа. Ахшара ауаԥы димазароуп – уи иуалуп. Аԥҳәыс зегьынџьара ҳаҭыр лыҟәҵа, лаԥхьа умиасын, аха убриаҿы данаашьа, лхы қьан анаҟәылҵа, даныҿырба – ахаҵа дхаҵам, баша бӷьыжәуп, акакан анырӄәыбоз иацырӄәыбаз.

– Саб, уара иуҳәо ихәыцуа ауаа аҿакала иаарҳәны иҟәдыргылахьеит, – иҳәеит Ианкәа Агантәи иааигаз иажәа ӄаҵаҟәа рҿааирхан, маҷк игәы иԥыҵаххны. – Ԥсеиԥш адәы рыҟәыԥсара ауам уажәшьҭа, ахшара дануоу дуааӡароуп. Џьара акы деиԥшутәыроуп.

– Шәара шәашьцәа ԥыџьа ирыхшашаз рхымшакәа иҭахеит, убарҭ ртәгьы шәазхәыцыр акәын… – иҳәеит аҭаҳмада уи ииҳәаз дазымӡырԥӡакәа.

– Саб, – Агантә иааигаз ибжьыӄаҵа наиргеит Ианкәа. – Аиаша уасҳәар уҭахума? Шәара шәхаан аҿакала иӄан: рыхшара рзы хыла акгьы рымамзар ауан, иарԥарцәахааӈӡа еиҟәа рышьарымҵар. Урҭ даргьы ус иахәҭоуп ҳәа ирыԥхьаӡон, изхылҵызгьы. Аха уажәы ус иӄалом, аӡәы иакәзаргьы ԥаса жәаԥык ирыԥсахоз ааӡара иуҭароуп, аҵара иурҵароуп, деилоуҳәароуп, деилоуцароуп, иԥсы иуршьароуп, игәы ӄауҵароуп. Аҵара иурҵеит ҳәангьы акгьы аанагаӡом – адиплом егьаԥы ирымоуп. Ауаа дрылоугалароуп, аҳаҭыр иоуртә, иахьынӡалшо иреиӷьу аҭыԥ изуԥшаароуп. Иара аԥҳәысгьы убас, даара уашьклаԥшны дизааугароуп. Акәымзар, ари аулица

дахьану, зҿырӄьара злымҳақәа иахшьны иааибаз аӡәы дааигар уабацои?

– Иаауҳәаз акы иузақәмыршәеит, – иҳәеит аҭаҳмада игәы иҵаххны. – Уара уахьыӄоу аҭыԥан ишыҕәҕәоу здыруеит, имариоуп сҳәом, аха убрагь уҿыцуп уара – ус иунарбоит.

«Убрыгь идыруеит...» – ааигәахәт иԥа.

– Ауаҩы, дуԥазаргьы, дуԥҳазаргьы, уара иухәҭоугьы идуҵароуп, аха иара изҳароуп аҵлеиԥш, ани шәара ақалақь аҿы аҩны аҩныҵӄа аӄәҵьал иҭаргылан ишәааӡо аҵиаақәа реиԥш акәымкәа...

– Егьа ус акәзаргьы, ахшара иикуа, иишьҭуа акы изынужьроуп, – иҳәеит даагәамҵын Ианкәа. – Ҳара ҳаиԥш зегьы аҵла амҵа аӄнытә даламго, акәымзар, хара дызцаӡом, ҳара ҳахьҩеиз дзахысӡом.

– Еи, дад, убри аҵла амҵантәи иугаз игумыжьын, нас акыр ихьуазар, уара унаҩсгьы акыр дшынаскьо сара агәра усыргоит, – иҳәан, ариаӄара дахьцәажәаз ихлахаҵ ааилууаан, иблақәа ианаарықәлашьца дааҭгылт аҭаҳмада.

«Уи ауп арахьгьы даиуамкәа наӄгьы даиуамкәа иахьагьы дзыӄоу, – игәы ԥыжәжәон Ианкәа. – Абрахь иаашьҭрагьы лара лхахәылхрақәа роуп изыхӄьаз. Лнацәхыԥ ахьшәыз иамыҷҷар ҳәа дшәон...»

– Уа ауаҩы даннеилак, абасынтәи иигаз ала иԥсҭазаара ԥашәиркыроуп, акәымзар, уа имазеины ирымоу ада акгьы сҭахым хәа згәы иаанагаз джьоуп. Ауаҩы наӡаӡа нхара дахьцаз дышсасу днымхароуп...

Ианкәа даламцәажәеит аҵыхәтәантәи аҭаҳмада иажәақәа.

– Иахьа аӡәы сиабжьоит ҳәа сгәы иҭамызт, саҭоумҵан, – дааччашәа иуит аҭаҳмада. – Уахьааз бзиан иӄауҵеит. Сара ара сыеҳәаажьзароуп, уара усыдымхалан, ундәылҵ, ҳауа цқьак ааулҿарс. Унеи, дад, унеи!

– Бзиоуп, сындәылҵып, – иҳәан, дҩагылт Ианкәа. – Уажәыҵәҟьа сеиҭааиуеит.

– Умыццакын, – иҳәеит уи иԥа дишьклаԥшуа. – Уи макьана ус ишыснарбоз еиԥш иааигәам, – нациҵеит аҭахмада, дааԥсангьы илацәақәа неиқәиԥсеит дахьтәаз.

10

Кама аӡы лыман даахынҳәуаны, дааннакылт. Лыԥҳалгьы уа иналыргылт. Лгәаҵаҿы џьара ишьапы иҟьон уи: атыгә-тыгә-тыгә!..

– Иԥсы ҭалт! – лҳәеит Кама.

Уи лхы длахан лымгәа акәаракәараҳәа иахьеисуаз дахәаԥшуан. Иаразнак аԥхӡы аалықәнаҭәан, аԥша хьшәашәа налысызшәа, лыԥсы аалгеит. Раԥхьа ахшара лцәа даналашәаз акәын уи аԥхыӡ далоушәа, лхы агәра лымго, дагьшәо, дагьгәырҕьо дандәықәыз. Зныказ, егьа лундазгьы лхаҿы илзаагомызт, аҽа ԥсҭазаарак лара иныҟәылгоит ҳәа. «Лыбаҩлтәым, – лгәы иаанагон усҟан, – лыбаҩлтәым... Аҽаӡәы иара иитәым абаҩ ныҟәигоит ҳәа акәхап иззырҳәо...»

Уажәшьҭаҵәҟьа уссгьы искуам ҳәа дыҟан. Аха мшаҽны дшыҟаз деиҭааҟалеит. Абжьааԥынтәи лаԥшҿаԥштәи лыԥсҭазаара еиԥшымкәа, аҽакы дҭанагалан, уаанӡа лылаԥш зышьцылахьоу зегьы ҿыцбарах ибаны дрыхәаԥшуан, аиашазгьы, уаанӡа зынӡа илымбоз акака рыдылбалон.

– Анцәа, анцәа, – лҳәеит уи лыбжьы лмаҳауа, – усзихылаԥш сысаби, сымаалықь... Анцәа, анцәа...

Нас лыԥҳалгьы амаршәа кны ашьшьыҳәа иаашьҭылхын, лыжәҩахыр ахьгьы иҩамгакәа, илывакны лҿыналхеит. Ахкаара иҿаз агәашәаҿы днаӡаанӡа, иахьа акамбашь иақәдыртәоз аӡҕаб ҵәрышкәа хыхьынтә илагаз, ахаҳә шкәакәа бахҭ-бахҭ изқәыԥсасшәа излыԥшуаз амҩа данысны даалԥылт.

– Аа, Мимоза, – лҳәан, лыԥҳалгьы налыргылт Кама дычча-ччо. – Баргьы бымышьҭа бзиоуп, саргьы. Ус зысҳәаз мышкызны ибсырдыруеит: баргьы шьҭа бҭыԥҳахеит.

Уи лханытә лшьапанынӡа дааимылдеит: иахьа иԥжәаз лыҵкы аҟара иҟаԥшьымкәа, иҵегьы иԥшӡаны иаԥшьыз ҵык ҿыцк лшәын. Лыҵкы ахьҿыцыз, амра иашәны, имҿыҕӡа иҟаз лнапқәеи лшьапқәеи ахьынӡааԥшуаз, зныказ аӷкәын еиҳа диеиԥшнатәуан. Аха илҳәыгә-ылҳәыгәӡа аара иаҿыз лгәыԥҳә хәыҷқәа, ихыҷҷаӡа иҟаз лқьышә ԥшӡақәа ркәакьқәа рҿы аиргьҳәа иқәубааауаз ахәы ԥшқаӡа даннахәаԥш, Кама лыҽлызнымкылакәа даалгәыдылкылан, дылгәӡит. Ларгьы уи зегьы зызҳәаз гәынхәҵысҭала идырны, лыбла ԥхашьақәа амца рхы-хәҳәыла, бзиа дбаны, ихтны Кама дналыхәаԥшит.

– Аԥҳал сара изгоит, – лҳәан, дыццакны уахь лнапы налырххеит Мимоза.

– Ибцәыхьанҭахап, баргьы ахьанҭа шьҭыбхыр ҟалаӡом, уажәоуп бызҳамҭа банықәу, – лҳәеит Кама. – Бара макьана бқәыԥшуп, аха ҳара зегьы ҳанқәыԥшунатә ҳхы ҳахьчозароуп...

«Ҳабаҩ анаҳҭәым ҟалоит, – гәаныла инацылҵеит уи, – аҽа ԥсҭазаарак ахы ыҵнахыртә, иныҟәнагартә иҟазароуп ҳцәеи-ҳжьи...»

Мимоза дцәыҵыԥшшәа дааччеит, аха аԥҳал уеизгьы лара инылкылт.

– Ари абжа акәзаап иҭаз, – даччан, имырхьаакәа лыԥҳал ҩышьҭылхит.

Еивагылан рҿынархеит.

– Сгәы иҭоу бдыруоу? – дҵааит Мимоза. Уи Кама длышьцылан дыҟан, насыԥ лыман дахьылбоз, дахьа-артыз азы дылгәаԥхон. Насгьы, егьырҭ аҭацацәа, уи-моу, зхәыҷқәа заҟароугьы, аӡәы хаҵацара бзиоуп, насыԥуп лҳәо лмаҳацызт. Аӡәы лхаҵа дылшәиуан, аӡәы лхаҵа иҭаацәа, ланхәа, аҽаӡәы – ибжьацәажәан

дизызҳәаз. Уимоу, рхәыцҟәа рзгьы, изыхшаз иеипҭшуп ҳәа анырҳәоз ыҟан. Кама лхаҵа избахә анылҳәозгьы длашон, лцәа ахьылтәымыз аҟнытә аҩаза илҿазгьы даҟәгәамҵуа лмаҳацызт, аӡы иафан имҽыгӡа иҟалаз лнапы ҧшӡаҟәагьы. Ара даанагеижьҭеи акыр ахәажәцәа ахьлыҟәнылахьазгьы. Уи насыԥ лыман – ларгьы илӡаӡомызт. Егьирахь лҵьабаагьы лхьаагьы – зегьы усҟак иуадаҩмызт.

– Ка-ма, – лҳәеит Мимоза, шьҭыбжьыцыԥхьаӡа, ахьы хаԥыцла иангәарҭо аиԥш игәаҭо. – Быхьӡгьы анасыԥ иаҟәнагоит. Мимоза, Мимоза, – иналҿҳәа-налҿҳәаны, згьама цәгьоу акы лхаԥыц аҟәлыргылазшәа, лхы-лҿы ааицакит, – ари аиԥш ахьӡ анасыԥ ианаалом.

– Избан, избан? – даарыцҳалшьеит уи Кама. Ахьӡ, аиашаз, ларгьы илгәаԥхомызт.

– Аха сара издыруеит ишыҟасҵо, – лҳәеит Мимоза дыԥхамшьакәа. – Сыхьӡ сыԥсахуеит.

– Ишԥа?!

– Санцалак... Ус ҟарымҵо, аҭаца лыхьӡ рымԥсахуеи?

– Изҭаху иԥсахуеит. Сара исыԥсахыр Ари имуит.

– Мариам сыхьӡхоит – лҳәеит аӡҕаб дмыччаӡакәа, агәра ганы. – Саб ианду илыхьӡын. Рандуцәа, рабдуцәа убысҟаҩык ыҟан, аӡәгьы дыргәалашәаӡом, ари лыԥсы ҭоушәа ауп лызбахә шырҳәо. Уажәы ҳара ҳахьынхо ахәаҿы инхон даргьы. Быжьҩы ԥацәа лыман. Урҭ зегьы ахьынхоз уантәи илбарҭан. Шаанӡа дгылан даныԥшлак, аӡәы илҩа мҩеиуашәа анылбалак, дыҟәгылан изҿылҭуан, уара акгьы улҵуам уажәгьы улҩа мҩеиуазар хәа.

Кама уи бзиа дбаны длыхәаԥшны даачеит.

Ашҭа иахьынҭалаз Ианкәа дыхраазраауа ашҭа дыҟәын. Уи днарызхьаԥшын, ус аушәаҟә днарыхәаԥшын, дырҩегьых ахраазраара дналагеит.

– Џьара иҿы акы ҭаимыршәыц даижьҭеи, – даахәыцхәыцит Кама, лабхәында иахь дынцәыҵыԥшын, – аԥҳал

арахь исыҭ, иҭабуп. Макьана баалеиԥеи, бымбои Бзазараа ашҭа аԥынҵахь иҟоуп, шәааицәажә. Нас, нас…

Кама абригь лҳәеит, аԥныҟа дааццакит. Ладикәа илаҵатә далган, акәаҭан агәашә аҵәԥанқәа ирыбжьаҵаны иааниҗьт. Акамбашьгьы ацәгьы наҟ аҳәысҭахьы ианҭица, ана-ара рқьышәқәа нықәшьуа, наҟ рҿынархеит, хара ицарц, иахьа уаҳа ауҕә ҳаҵашәом ҳәа агәыҕра рыманы. Ладикәа дыццакы-ццакуа ашҭахь дааҭалан, ашьацахь днеин, акраамҭа анышә иаганы иҟаз ишьапқәа ирыцқьон, ашьац илшьуа.

– Мимоза… бышԥаҟоу? – иҳәеит уи зегьы ирмаҳартә, аха лара илаҳартә.

Ларгьы лнапы аалҟьан дааччеит.

«Иаргьы насыԥ имоуп, иԥҳәысгьы…»

Макьанагьы дазыԥшын лара, Ианкәагьы игәалашәан, даахьаҳәны абри дзыԥхада абас иҭыԥхахаз ҳәа дҵаап ҳәа. Аха иашьа даниба уи ихрааӡраара даaҟәыҵын, уахь иҿынеихеит. Мимозагьы лқьышә днықәылҵан, Грышьеи Бзазеи рахь лҿыналхеит.

– Абар амазонкагьы дахьааз, – иҳәеит Грышьа даниба, лыцк ҿыцгьы илаԥш иаамԥыхьаиршәан, уаҳагьы дазымхынҳәыкәа.

«Аҟалақьаҿы уи аиԥш аума иршәырҵо, аха ирҭаху ршәырҵалааит, сара сагьрацлабуам».

– Сара амазонка сыхьӡӡам, – лҳәеит лара лгәы нмырхакәа, – сыхьӡ ухамышҭыргьы ауан, сара ибзиан усгәалашәоит. Шаҟантә ҳаицыхәмархьаз!

– Быхьӡ схамышҭӡеит, – иҳәеит Грышьа, – ҳанеицыхәмаруазгьы иахьеиԥш исгәалашәоит. Амазонка – уи џьара саԥхьеит – ҽыла мацара иныҟәоз аҳәса еибашьцәа ирыхьӡын аҗәытәӡа. Урҭ рхала инхон, ахацәа ирабашьуан.

– Оо, – иааџьалшьеит Мимоза, – еидҿаҳәала итҟәаны изгон сара сакәзар, ахацәа….

– Итҟәаны ибгон? – дааччеит Грышьа.

– Истахқәаз... – лҳәеит Мимоза дыԥхамшьаӡакәа, – исгәаԥхақәоз!

Бзаза дыԥхашьан ихы лаирҟәит.

– Мимоза акәӡами бара ибыхьӡу? – дҵааит Грышьа.

– Мап, сара Мариам сыхьӡуп!

– Мимоза... – иҳәеит Бзаза.

– Мариам! – лҳәеит лара.

– Улҟәаҵ, Бзаза, лыхьӡ лара еиҳа илымдыруеи! – иҳәеит Грышьа Бзаза инапы аанкылан.

– Гызмал Икәара угәалашәауоу? – дҵааит лара лҽырхыҟәымҵан.

– Исгәаламшәакәа.

– Уажәы узцару уахь?

– Уажәу? Уажәы сымцакәа.

– Узцом! Уҭахызар ҳаисап.

– Ҳаисап!

– Уаала, уаала ма соушьҭ, – игәы кыдгылан дихон ахәыцы.

– Баала баргьы.

– Мап, сара Кама слыцхраауеит.

Дара рҿынархеит.

– Зегь дарароуп – Гызмал Икәарахь узцом, – лыбжьы геит уи.

Ианаахьаԥш, дызлахьӡа здыруада, амаҵурҭа аԥхьа днеихьан. Уаҳагьы дхьамԥшӡеит.

11

– Гызмал Икәара абыкәу? – дҵааит Бзаза агәашә ианынҭыҵ.

– Уи ԥыҭк набжьоуп, абри аккара зегьы улсны уцароуп, нас аӡбаарратгьы ыҟоуп. Нас иара Гызмал Икәара, ахаҭа хәыцуп, аха аӡыжь дуқәа ҟаҵаны иамоуп, еиқәаҵәа-еиқәаҵәаӡа, хыхь аҵлақәа ахагылоуп, ахаан мра ҭаԥхаӡом.

– Ӡызлан дамоума? – дшәаны дҵааит Бзаза.

– Ӡызлан лымацара лакәындаз, адаугьы, зхы инаркны зшьапанынӡа иқамсысӡа иҟоу, нас – аҩсҭаацәа, аџьмашьапқәа рыҵаҵан, ржакьақәа рыла рӡарақәа ҿахәаны...

– Аа-аа... – Уаҳа изымҳәакәа исаса ахьааихихыз дынхеит Бзаза.

– Бзаза, умшәан, уи зегьы ирҳәоит, мцуп. Ахәыҷқәа аладыршәоит, уаҳа акымзарак ыҟаӡам, – цқьагьы игәы азҭамкәа ҿааиҭит Грышьа.

Рапхьатәи агәашә хьанҭан, апалқәа ҟьаҟьан. Урҭ зегьы рҿы иҭапыҟҟаны акы анын. Грышьа днахәапшит: «Мариам» ҳәа ианын зегьынџьара, иҭапыҟҟаны, рацәак ипшӡамыз анбанқәа рыла, акыр инарҵаулан.

Грышьа иааџьеишьеит.

– Мариам лыхьӡҵәҟьазаап, лара лоума ас агәашәқәа зҿаҟәо?

– Мимозоуп илыхьӡу, ари анҭ абжьысқәа роуп ианызҵаз – Пианцеи Хьымцеи.

– Урҭ еишьцәоума?

– Еиҩызцәоуп, – иҳәеит Бзаза ибжьы ныҵакны, дагьынапш-аапшны. – Урҭ даара ибжьысқәоуп. Ашкол иҭырцеит. Ахәыҷқәа бжьырхуеит. Еиҳарак Пианца. Ма изакә леишәоузеи ирымоу! Даара, даара рлеишәа цәгьоуп. Зегьы рыцәшәоит.

– Пианца ани ахылпа ду зхоу иоума?

– Ааи, уи ихылпа зынӡа ибла иҭаижьуеит, нас зегьы шәоит. Иааиҭаххаз ҟаиҵоит.

– Убрыгь ани зыӡбахә рҳәо адау диҩызоуп. Дымцуп. Аҳаҳаи уицәымшәан.

Бзаза ҵаҟантә дҩеихәапшын, агәыҕра иман днаихәаччеит.

Аиашаз, Пианца иоума, иара Хьымца захьӡу иоума – зегьы рхыпсаауеит. Уи мариоуп, аха уажәы ицәгьоу Гыз-

мал Икәара ауп. Баша илымҳәаӡеит уи аӡӷаб мӡышәа. Дара рзы уажәшьҭа уи акгьы аанамгозар ҟаларын, аха иара ақалакь ҷкәын изы уи макьанагьы ицәгьан. Зегьы мцуп ҳәала, агәрагьы угоз, аха ани агәыҭрыхьҭшьаара нхоит.

Егьи агәашә ианнадгылагьы, апалқәа зегьы «Мариам» ҳәа рнын.

Грышьа дааԥышәырччеит.

– Мимоза дрыцәшәауоу Ԥианцеи Хьымцеи?

– Мимозоу? Мимозагьы дыӷәӷәоуп, дрыцәшәаӡом, убри аҟынтә цәиккрас иҟоу зегьы лзыруеит, – иҳәеит Бзаза, дырҩегьых даанаԥшы-ааԥшын.

Аӡаҩа ианазааигәаха, Бзаза дыҩны днаидҟьан раԥхьа уа днахагылт. Илаԥш адырхалан дынӡааԥшылан, инапы хәыҷы ивырҳәаҳәан иҟьеит, ашьшьыҳәа уааила ҳәа. Грышьагьы днеины данынӡааԥшыла, аиашаз уи адаӷь кәтаӷь цыра иазҳазшәа ибеит.

– Аԥсы аҭыԥ аҽарҭбаауеит, – иҳәеит маӡажәала Бзаза. – Сара ара саагылан сахәаԥшлоит, уара уца.

– Аҽаџьара умцааит…

Уи ихы ааирҭысит.

Грышьа аҩныҟа иҿынеихеит.

12

Аҭаҳмада уа ашьшьыҳәа дтәан. Иԥацәа аҩыџьагьы аҿаԥарахь Кама илыцыҩналан, рыбжьы ыҵакны акы еибырҳәон. Ианкәа шаҟа дацԥыҳәан дцәаажәоз ала, фатәык аӡбахә рҳәон. Уи акраамҭа арахь данзымаалак, ақыҭа чыс деилаҳауан. «Уа иаасфо зегьы баша мгәарҭәыгоуп, акы сгәы иабо иҟам», – иҳәалон уи дшааилак.

Аҭаҳмада, ихшыҩ, ихәыцра џьарак изаагыломызт, аҽазышьақәкуамызт, аҽазырҵауломызт. Аҭыԥ амамызт, аҭыԥқәа зегьы агахьан, аҽархиахьан, ани аԥсҭазаара,

аҭыԥ еснагь иамазкуа, ианаҭаххагьы иамызхуа. Уи иахьа ашарԥаз еиликааит иара. Даара иаҳаҭыр абошәаҵәӄьа аҿинардырт. «Уҿырхиала, уажәшьҭа иаамҭоуп...» – аҳәеит уи абжьы мыргаӡакәа. Зныказ зегьы иаҳауан, еиликаауан, аха ицәеижьы ихдырра иалҵны инаскьазшәа, зынӡа иӄаӡамызт. Аха ишо ианалага уи хыннарҳәит. «Уҿырхиа, аҿа ԥытк ухы иархә...» – аҳәеит уи ҿымҭӡакәа. Макьанагьы ихы иаирхәон уи, аха иӄоушәа-иӄамшәа, зны-зынла аҳауа иналаӡыҭуан, ихдырра нхон, убрыгь мчыдан, ус баша зымҵәыжәҩа зӄьо, махәык иқәтәан зыԥсы ззеиҭамкӡо аԥырԥалыкь аиԥш. Уеизгьы аҭаҳмада ибон уи ус ишыласымхоз. Убри аӄынтә, иҭахын Кама дааццакны иҷкәынцәа рхәы ӄалҵар, иааидтәалан рқьафқәагьы ӄарҵарц. Уи аусурамшха итәаны аҩы зжәуаз ианакәзаалакгьы ҳаҭыр изрықәмызт. Адгьыл знапы алаку иԥагьы, анцәа иҵьшьала, ацқьа диеиԥшын уи аҿы. Аха егьи иԥа Агантә данаалак, иааидтәалар, хәыҷык еицыржәыргьы иҭахын. Ирацәамкәа. Уимоу, иаргьы ихы рылаирхәлон. Иԥеиҳаб дрыцҳаишьон. Адгьыл дахьацәыхарахаз, уи амч алԥха-агәыԥха ахьимам азы. Аҭаҳмада, уеизгьы иԥхьаӡон, иара егьа дгәаӄуазаргьы, уа дахьыӄоу ахәҭоуп ҳәа. Уи макьана убратәи адгьыл амч ихәартә, инырыртә дыӄам, аха иԥа дӄалароуп, иԥа иԥа дӄалароуп ҳәа иԥхьаӡон. Адгьыл – ақыҭаӄны акәзаргьы, ақалақь аӄны акәзаргьы – иқәу иаԥшәымоу дадыруазароуп, убасӄан ауп ианыраҳаҭхо ҳәа иԥхьаӡон.

Иԥеиҳаб ус дзыӄаломызт макьана. Уи, иара даргәаӄуан. Убри аӄнытә, ииҳәоз ихшыҩзцарақәа дышрықәшаҳаҭмызгьы, гәыбӷан ииҭомызт. Аиҳабрагьы еснагь иара ииҭон, диазҵаауан. Ас данааилоз, аҵәыцақәак анижәлак, доунажьуан, усӄан ани абжьыӄаҵа ихалозгьы бжьаӡуан, иибац иԥа иакәны, ицәажәашьҭыбжьгьы ԥыҭрак игәы иҭнымҵәо дынхон.

Иԥеитцбы хазы дыргылан дизхәыцӡомызт. Уи иара ихаҭа иакәушәа дибон. Џьара дызлаиқәымгәыӷуаз акы

ыҟамызт: аусураҿы аума, аламыс аҿы аума, анхара хшыҩ аҿы аума. Уи дхьатипатиуа дыҟамызт, избанзар инапгьы, ихгьы, игәгьы, ипсгьы аус рыман. Иара ианиааз, еиҳа ауаа рус дахнагон, анхара атәы ангәыгәҭаижьуаз ыҟан – усҟан, усҟан аҽа аамҭан. Ладикәагьы ипсҭазаара гәыцәс иамоу анхара ауп. Ауаа русаҿы дноугаргьы ихәы ҭаижьӡом, ииҳәогьы иазыӡырҩуеит, иалнадоит, избанзар уи аусаҿы дыҕәҕәоуп. Насгьы ауаа рус иахьа аҳәынҭқарра анапы иануп, анхаҩы инапы еиҳа иану анхара-нҵыра ауп.

Ладикәа ипшәмагьы, иаргьы, ахәыҷгьы – зегьы – аныҳәаҩ ишиҳәаша иҟан.

Аҭаҳмада ибон, хәыцы-хәыҷла ани зегьы ирзеипшу аҳәаахьы дышнеиуа. Даара иаџьишьоит ицәеижьы абас зегьы заа иахьадырыз, иара ахаҭаҵәҟьагьы игәиҽанӡамкәа иахьаанамышьҭыз. Ахьаагьы макьана ибылбылуаҵәҟьа имам. Аха, абни иеилышшара ибжьышәшәоит убри аипш ҵа змам атыша ахьшәашәара, ипсып изаҵымго акыр данынназжьуа ыҟоуп.

Ихигахьоу, дшынхоз, насып имазу имамзу – уҳәа даатгылан дазхәыцҟәаар иҭахуп, аха урҭ зегьы игәы иштоу, иблала ишибо аныҟәара ду дызланакыз дрыхганы даман ицоит, аангылашьагьы амаӡам.

«Ииашан сыҟан, сыҟанаҵ; иахьынӡасылшоз, иахьынӡеилыскаауаз... Деиҵоуп, еиҳа дуаҩы лаҟәуп ҳәа уаҩы сиҕрамгылеит. Ус иҟаз ишьҭыхра сашьҭан. Саҕа дыҟазаргьы – игәырпса ҟалартә иҟасцомызт... Ихьырхәра акәымкәа, ирпхашьара сашьҭан... Сара имцуп ҳәа исыпхьаӡоз ианакәзаалак садымгылт... Ус анакәха, – сыпсаҭа уаҩы ицәҳартә сыҟам...»

Абарҭ иреипшыз ахшыҩзцаракәа пыҵәҵәа-пыҵәҵәа изааиуан, аха рынагӡаха, рырҵаулаха иаӡомызт. Уи игәы иалан, аха уаҳа иамуазар акәхап ҳәа игәы иаанагон. Иџьоушьаша, иара апсҭазаарагьы усоуп ишыҟоу, ауаҩы

ицәеижьы дҭаҟаца даныҟоу игәеиҭом акәымзар. Адунеи дуӡӡа аныҟәара уаналанак иумчузеи.

Зны-зынла иҭакәажә, иҧацәа иҭахаз рсахьақәа иаҧхьа иаагылон. Урҭгьы ианбзаз аҵкысгьы рлакҭақәа ҭкааны дырҭаҧшуан, аха иара гәыбӷан ирҭо ибомызт.

Аҭаҳмада анцәа мыцхәы ичычазгьы бзиа ибомызт, зынӡа зқьышә дықәызҵозгьы. Аха иараҵәҟьа ианакәзаалак агәра игомызт ауаҩы иҧсы нарцәыҟа иахьнеиуа инагӡахоит, мамзаргьы уажәы зсахьа ибо аҧсцәагьы иара игәалашәараҿы, ихаҿы иҧхьакны иахьыҟоу ицәырҵит акәымзар, наҟынтәи иааны рҿидырбоит ҳәа. Уи иҧхьаӡон, ауаҩы дыҟанаҵгьы, данҧслакгьы, дынхозаргьы, дыӡӡазаргьы – аарцәоуп зегьы ахьыҟоу ҳәа. Нарцәы – абаҩқәа заҵәык. Аха убарҭ абаҩқәагьы даара иус дуны иҧхьаӡон.

Уажәы ихьухьууа иааигәалашәеит, иҧацәа рҩыџьа рыбаҩқәа, ара иара дахьрыварымжуа, аҿаџьара ишынхаз.

«Егьа ус акәзаргьы – баша агага еиҧш снықәба сымцеит – схәыштаара нхеит, уи назыгӡашаз нхеит... иҵегьгьы инаскьазгаша».

Убри аамҭазы Кама лнапқәа наҟ-ааҟ инапқәа ныркылеит. Уи лнапқәа идыруан.

– Шәиарҭахь шәнеи, иаҳа шәыҧсы аашәшьап, – лҳәеит уи.

«Схьышьшьуашәа рбазар акәхап...»

– Бзиоуп, дад Ладикәа, уааишь, – ибжьы наиргашәа иуит, Ладикәа дшихагылаз аҟара шидыруазгьы, дара рыхәмарра дацыхәмарырц.

Ииарҭаҿы даныкәиа, аиашаз, иҧсы ааигеит, иблақәа цқьаӡа иаахитит.

– Зегьы шәлыцхрааны фатәык ҟашәҵа, – иҳәеит уи. – Очамчырантәи иаазгьы иааижьҭеи ус иҟоуп.

– Зегьы уажәыҵәҟьа иҟалоит, ашәишәи уажәы иааихашуеит, нас еиларшәашәаны иҟаҳҵоит, еиҳа иласхоит, – иҳәеит Ладикәа.

– Баба изы хазы иҟасҵоит, аҵыка зынӡа ирмаҷӡан, – лҳәеит Кама. – Баба, иара ус атәан ацарагьы шәзыҟасҵап, ани бзиа ишыжәбо аипш, акама хыххылан.

– Акама хыххылан, ибзиоуп, – дааччеит иара, – егьи схәы алхны иҟабымҵан. Аҵыка цқьа измоу сфар сҭахуп – сгәы ааимнахып. Иазхоуп уажәшьҭа аҿырқьанцыцра...

Иаразнак зегьы ццакы-ццакуа русқәа рахь рхы надырхеит.

– Исхашҭыз, – ибжьы мчыла иҭкаауа инаиргеит аб. – Ладикәа, акы ушнацҳалак, акамбашь унашьҭапш. Хьарыдара Гызмал Икәарахь ианца – илахоит. Нас ахәылпаз уи аха уоурым...

– Хьаас иҟоумҵан, – ибжьы ааҩит Ладикәа. Аҭаҳмада дырҩегьых адунеи ду аныҟәара даман аҿынанахеит. Аха уажәы усҟак имыццакыкәа, еиҳа ирбо, еиҳа апсцаха иҭо.

13

Грышьагьы Мимозагьы, зегьы акака ирҿын. Уимоу, иара Ианкәагьы. Уи аҩқәа шгәеиҭоз хәыҷык иқьаф ҟаиҵан, еиҳа ацәажәара игәапхо дыҟан. Аха иҷкәыни Мимозеи ахьеицәажәоз иҭахымкәа, уажәы-уажәы илапш нархьиҳәон. Грышьа деилаҳан дахәапшуан Мимоза шаҟа дақәшәан ашәишәи хәылылхыз, нас ақәҵа шылхәаз.

– Шьоукы рыхьӡқәагьы, гәашәацыпхьаӡа ианеуп, – иҳәеит уи лааигәара днатәан, акакан пшны илыҭо.

– Убри ауп ирылаӡо, агәашәқәеи аҵлақәеи рҿаҟәоит, – лҳәеит уи давамлакәа.

– Ирыхьзеи, урҭ бжьысцәоуп егьиуп ҳәа рыӡбахә рҳәоит, ҳара ҳҿы акәзар, уа абжьысра мариоуп, аха ара?

– Угәы изаанагозеи ара ауаҩы дыбжьысыр ҟалом ҳәа? Ара еиҳагьы еиҳауп абжьысырҭа, апшаҳәа, аккара – зегьы ҭыкка иҟоуп.

– Хьымца иоума уи аипш аҟазара злоу?

– Хьымца илоу ҳәа акрыҟоума. Џианца иоуп. Уи деҭымуп. Ианду лыда аӡәгьы димаӡам... Саргьы аӡәы

итәы сҳәома. Сан дыҟам, саб санԥса дылтәуп... – лнапы аалҟьан, ирлас-ырласны аԥхныгала акаканцыраҟәа аҳаҟьа иҟәлырҟьыцуа далагеит.

Грышьа уи даарыцҳаишьеит. Аха ани Ԥианца дааиҭашьыцит. Иара димоушь уи аиԥш изызҳауа аӡәы? Иахьа абри аӡғаб дибеижьҭеи, ихы иҭамкәа, игәы иҭамкәа, дигәалашәо, иаԥхьа дгылоушәа ибо далагеит ашьҭахьӡатәи апартаҟәа руакаҿы итәоу, класск аҿы ицтәоу ӡғабк. Уи уаҩы дгәеиҭаӡомызт. Измааноу издырам – иаагылазар убас иҟан. Аҵыхәтәан дара раагәара аквартира ҿыц роун, еимҩалацәахо иалагеит. Цҟьа длыхәаԥшуа иҿааихазар – аартра ҟаиҵеит, уи даара дгәыкын, дҟәышын, ахи аҵыхәеи, лхы ламхаԥагьамызт. Иара икласс аҿы итәоу зегьы рхы рамхаԥагьоуп. Избанзар, урҭ рабацәа аҩн дуҟәа рызгылоуп. Дара аҩнҟәагьы акәакәарҟәа реиԥш ауп зегьы шеиԥшу. Иаб усҟакҵәҟьа аҩн ду изгылам, аха зегьы рхы ахьрамхаԥагьоу, иаргьы ихы иамхаԥагьоуп. Ари аԥҳәызба зынӡа ахамхаԥагьара лылаӡам. Ахамхаԥагьара злоу зегьы ирҳәогьы, рыччаԥшьгьы – егьаџьара иугаргьы – зегьы еиԥшуп. Ари, иџьоушьаша, иахьахәлаанӡа шәынтә дԥышәырччаргьы, зегьы ҿыцуп, аки-аки еиԥшӡам. Аҵара шылҵозгьы дааз҈ҿлымҳахан, ибзиан илҵоит. Иҟалап, зегьы иреиғьны илҵозаргьы, аха ани иреиғьуп ззырхәаахьоу мап рцәыркыр ҟалома. Уи аҵаҩцәа рхаҭаҟәагьы ируам, рҭаацәагьы, дара арҵаҩцәагьы ирҭахым. Раԥхьа адәыҕба шеиҟәдыршәаз еиԥш ицалароуп: актәи, аҩбатәи, ахԥатәи... авагонҟәа... Урҭ уажәшьҭа изыԥсахуада. Адәыҕба – «Актәи – ажәабатәи», ус ицалароуп жәашыҟәса ахы аҟәкны иахьынӡацо. Нас иара аԥсҭазаара урҭ зегьы еиланарҩынтуазар акәхап, адәыҕба ҿыцҟәагьы рзеиҟәнаршәозар акәхап.

Иҵегь иџьеишьаз, абрии иареи ашколахь еиццо еицаауа ибеижьҭеи, иаб дԥаԥашькны дыҟоуп. Иара

иахьиаҳауа уи лани лаби рцәа рхихуеит. Ара анышә ижуазҭгьы, аҩны ижлар, уа ахәаҵаҿы, дқамсо арахь дзаази иҳәалап. Лан лакәзар, аҽакы лзиҳәалап. Уи медицинатә еиҳәшьоуп, араионтә хәышәтәырҭаҿы аусура мап аҵәылкын, аҟалаҟь аҩныҵḱа поликлиникак аҿы аус луеит. Араионтә хәышәтәырҭаҿы аус зылзымуз атәы лыԥҳа ианылҳәо, ашәытара лҿатәоит. Уи, ишылбоз иаахтны ачымазцәа аԥара рымызхуаз аҳаҟьымцәа анылба, илымҳәар лгәы иамуит. Убри инаркны лара дыхҭаркзаап, аус лзымуашәа, уимоу, чмазцәаҟәакгьы азыҟарҵазаап, лыцәгьа рҳәартә. Нас лхала дцеит.

Араионтә хәышәтәырҭа аус бааԥсны ишауа ҳәа иаб ихалагьы иҳәо иаҳахьан. Аха абни аӡҕаб дахьланыз аḱнытә, уи лызбахә аниҳәоз зегьы иханарштуан.

Грышьа идыруан иаб ус зиҳәаҟәоз. Уи иҭахын абанҭ аҩн дуҟәа зызгылоу, ара зышьаҭа ҕәҕәаны изҳахьоу ҳәа иипхьаӡоз ирыхшаз ҽыхьшьырҭас имазарц. Иаб дышуаҩыцәгьам аḱарагьы идыруан, аха ишиҭахымызгьы, гәаныла ишицәымҕызгьы, убарҭ амч змоу, абҕа змоу рҿаԥхьа дыԥсыҽын.

Грышьа Мимоза лацәажәара иҭахын, избанзар уи длацәажәацыԥхьаӡа, ани аӡҕаб еиҳа-еиҳа дигәалашәон.

– Капа… – Мимоза акы леиҳәарц ихы налыҟәикын, аха ахьӡ ииҳәаз дааннакылт.

Лара ҿымҭ дихәаԥшын, дынцәыҵаччеит.

«Изакәызаалак акы лаҩшәом…» – ааигәахәт иара.

Уи лцәыҵаччашьа иабгьы иаҩымшәеит.

– Раԥхьа игәастаз еиҳа еиҕьуп, ари злацәоуп, – иҳәан, иикыз аҵәца абжа аҩы шҭаз аḱыгәҳәа наḱ иныҟәиргылт, – абри аҷкәын ижәбо, – иаахьарҵәиӡан, ани Агатәи ибжьыḱаҵагьы акәымкәа, анкьатәи, ара даныḱазтәигьы акәымкәа, иара убриала даара зышьаҭа ҳаны, зыҩны зегьы ирылыҳәҳәо, зыбҕаҟәа рҕәҕәаны иḱоу, аԥсшьарахь ицахьоу, агәарабжьаратәи апенсиауаа еизганы иахьа

шар хәлаанӡа анард иасуа аӡәы иеиԥш, – абри ижәбо аҷкәын, сара убзиаха ҳәа сишьҭоуп, иара аҳәынҵәахьы деихоит, аҽада акьар ианахадыргыла аԥахьы еихон ҳәа… Ҳа-ҳа-ҳа…

Грышьа ашырҳәа дԝагылан, аҿаԥара ашьҭахьала дындәылҵит. Адәныҟатәи аҳауа цкьа инеиҿасыз – иԥсы ааивигеит. Игәы иалсны иҟаз иаб ицәажәашьагьы усҟак ихьаамшәа ибеит. Ани аӡгаб ҵәрышкәа ишлаҳауа иакәымк иҿыбгар ҳәа дшәаны ауп еиҳарак ирласны дыздәылҟьаз. Егьырҭ рхала ракәызҭгьы, ас еиԥш ихтыҵәҟьан аиакәым иҳәо даналагалак, аҭак иҳәон. Иҵьоушьашаз, аиашаҵәҟьа ааҭырҟьаны ианиеиҳәалак, иаразнак деиқәнагәон.

14

Акрыфара усҟакгьы иадымхалт, рацәакгьы абжьааԥнеиԥш рыбжьы дуумхеит. Избанзар, арахь иҳәомызт, аха аҭаҳмада еиҳа-еиҳа деицәахон. Дара ахәыҷқәа, Грышьа дызлаҳәаз ала, хазы итәеит. Ҿымҭӡакәа акрырфеит. Аӡгаб уажәы-уажәы длыхәаԥшуан, уи уаарччартә ҳаҭыр аqәҵацәан акрылфон. Ашәишәи амҵәыжәԥа заҵәык даацрыхон, акакан чаԥа лҿаҵа хәыҷқәа нӡааркәакәалан, ашьшьыҳәа,лнапы хьанҭахазшәа акраамҭа лҿахьы иаалгон. Иара даара игәарԥханы ифеит ашәишәи ажьышәқәа, иҟәымшәышәӡа иҿы иҭаӡыҭуа, апырпыл алҟьо. Нас убри агьама акраамҭа игәы иқәҵӡомызт, ашкол буфет аҿы имажәамацараха иҟаз акатлет хьшәашәақәа ԥсынкылагас ианифоз игәалашәон еснагь. Иара иангьы афатә бзианы иҟалҵон, акәытқәа. ашәишәиқәа каканла илчаԥон, «асацив» ҳәа дахамшәало ахьӡ лшьон, аха ари аԝыза агьама ианакәзаалакгьы илзамҭеит.

Иара ирласны ианифа, Бзаза дицхраауа далагеит. Мимоза днарыбжьалан, убас игәарԥханы иҿалҵеит ахәыҷы, ианынҵәагьы, иҿы ираҳаит.

Уи ԥхәызба наӡак илдыруаз зегьы лдыруан. Ма дзакә еиҿамсыз, иаахтны дцәажәон. Убри аҟнытә уахгьы-ҽынгьы еицушәа, иаразнак дааигәахеит. Аҽа ԥытҟрак цар, имаӡақәагьы леиҳәар ҟаларын.

Акранырфа адәахьы идәылҵит. Ажәԝан шыҟац иҟан. Уажәы-уажәы ақәа ҟәандаӡа инаҿыҵҟьап уҳәарын, аха иаҿыҵҟьомызт. Аҳауа иааудырратә иԥхеит.

Ахәыҷқәа ирфаз рылырсуа ашҭа ишықәгылаз, аишьцәагьы аадәылҵит. Ианкәа игәы алаҟамызт – уи аратәи афатә анифалак, ҵәыцақәак аԝы анижәлак, длахҿыххон, аха иахьа иалымҵит. Ладикәа аԥхьа днеиуан. Днеихьӡеит.

– Рацәак уҽынмырхакәа убри укамбашь унашьҭаԥши, – иҳәеит уи. – Уажәшьҭа ихашҭӡом, ихҭеикит. Изуасҳәазаалак – уҽнумырхан.

Ладикәа абґьааҳәа абарҵа дныҵалан, иеигәышә аашьҭыхны ашҭа дԝыҭҟьеит.

Бзаза Грышьа инапы кны даахеит. Уи аӡытҟәахь дцар иҭахын.

– Сара аԝынӡа снеины саауеит, ара шәыҟами? – дҵаит Мимоза.

– Ара ҳаҟоуп, Мимоза, – иҳәеит Бзаза.

– Ҳаҟоуп, Мариам, – иҳәеит Грышьа. Лара лгәы иахәан даачче ит.

Дара аӡмах аҟны инеирц акы рыгымкәа, Грышьа ихы анԝышьҭих, уи лыҵкы ҟаԥшьшьӡа, абираҟ аиԥш иахадырсызшәа, ахәы иахьазеиҟараз дықәгылан.

– Данбагьыцеи! – иааҵьеишьеит Грышьа.

– Уи алашьамхы лырҵысуеит, – иҳәеит Бзаза дуҵас. – Ԥианцагьы Хьымцагьы драԥысуеит.

15

Бзаза иӡытҟәа дзадҵуамызт. Маҷк днадҵыргьы, иаразнак дхынҳәуан. «Аԥсы анҭало ибаргьы ҟалоит... Аҵьашьатә. Бзаза, Бзаза, Бзаза...»

– Бзаза, уареи сареи ҳшеишьцәоу удыруоу? Ҳаишьцәоуп!

Бзаза иртрысны, даахьаҳәны днаихәаԥшит, нас аҟәҿымҭкәа, даҟәшаҳаҭны ихы ааирҵысын, иҩнапык рыла ишьапҟәа ааигәыдиҳәҳәалт. Грышьа ихы анылаирҟә, уи ишьапы ҵаркьакьан аҵәахаҵәаххәа дааигәӡит. Иҟьышәҟәа ԥхаӡа, итатаӡа, ибааӡаӡа иҟан.

– Сара сныҟәла-ааҟәлоит, уара ара уҟаз, аҽаџьара умцан.

– Уара иуҭахӡами… аԥсы шҭало убарц, аԥсы шааиуа, ишныҟәо, насгьы иаԥшшәу?

– Уи аҟара ачҳара сымам.

– Ачҳара избан, уи уара еиҳа имаҷны изумоузеи? Аныҟәгара уацәаашьома?

– Сыздырам, – иҳәеит дыччо Грышьа, – сыздырам…

– Бзиоуп, уца… – Бзазагьы даачча́н, дхьаҳәны дырҩегьых аӡытҟәа аӡааԥшылара дналагеит зегьы ихашҭны.

Грышьа быжьҟәаак иаҳан, уахь иҿынеихеит. Уи Ԥианцеи Хьымцеи ракәын. Урҭ рзы убасҟак иаҳахьан, даара рбара иҭахын.

Хьымца ус адәы дыҟәжьын. Ԥианца, зҿы ҭыфааӡа иҟаз, амсахәы зхаз ҳәызбак инапы иҟәҵан иршәуан, жәабаҟа шьаҿа инахараны, згәааҩараҟәа џьараҩыџьара аҭырас ҭиаан иҟаз абнахәырма наа ажәпара иаҟәкны. Иара днеины ашыцламҭә зҟәышьшьы иҟаз ахаҳә дныҟәҭәеит. Макьана дгәарҭаӡомызт. Уи аҳәызба анирше, иманшәалан иаҟәиршәан, иахьналакьакьаз «жыв-вв» хәа абжьгьы ааргеит.

– Ианаҟәшәалак уара иааугоит, угыл! – иҳәеит Ԥианца. Уи ибжьы хьырвырӡа, иҭахәаҽшәа, уаҩы игәы иаагәампхартә игон.

– Аат, уара напыла иҟарҵаз, – иҳәеит егьи дахькажьыз.

– Убри иуҳәо уаҟәыҵ акәымзар, иузызуа удыруоу? Ублаҟәа аарҳәны ушьҭахь иасҭоит. Усҟан ухи иареи еиԥшхоит, алаҟәа камкамуа иҟалоит.

Аҩыцьагьы рыбжьқәа аҵәы иахаҵаны иааҽхырччеит.

Хьымца, аҳәызба ахьалаз иалхны данаахьаҳә, Грышьа дибан, иаразнак даагылт. Илакҭа ырхәаашьны ҧыҭрак днаихәаҧшын, ихы Ҵианца инаиқәикит:

– Иахьа ҧхыӡ цәгьа умбаӡеи уара? – иҳәеит уи ибжьы аҵәы иахаҵаны. – Ҩынтә амышьҭацәгьа дуҧылааит ҳәа.

– Схьаҧшра иаҧсоума?

– Мап, иаҧсам, аха ус аланарҧшыраз.

Ҵианца ихыиҿы хәыҷы ихылҧа абз ду иҵыҳәҳәо, ахьажьршәагеиҧш арахь даахьаҳәит. Ҿымҭ иблақәа еихмырсыҕьӡакәа днаихәаҧшит. Урҭ ирҭахын, дара ртәала даушла дахәыртәырц. Нас ргәы иҭаз издырамызт. Аха ибон, зыршәаара иашьцылахьоу дахьреиҧшымыз акыр ишҿанаҳәаз. Грышьа дзакәыз, илшоз, гәыс имаз акгьы ахьырзымдыруаз еиланархон. Иҵҟьан аҩра рықәшәозу, ари иџьынсқәа (уи рылаҧш адхалон рҩыцьагьы) рыла аҳәынҵәа дылшьны, ргәырҧса ҟарҵарызу рыздырамызт.

Иџьынсқәа аниҳәа, ашыцламҭә цәаакызаарын, илсны дҩагылт. Ҵианцагьы Хьымцагьы ирҩны инеихәаҧшит.

– Иааги арахь, – иҳәеит Грышьа имырхьаакәа, – аҳәызба.

Хьымца Ҵианцагьы днаихәаҧшит, аха ус иҭынчны, иныкәрыҩршәа иахьиҳәаз акәу акы дааилнаршшан, дышиашаз ахаҳә дахьықәгылаз днеины аҳәызба иара иахь инаирххеит.

Аҳәызбаршәра иаргьы акыр иҽанишәахьан, уажәыҵәҟьа даҿымызт, аха иҵегьы данмаҷыз, аҳәызбаршәарақәа злаз киносахьак инахәаҧшыцыҧхьаӡа, рнаҩс игылаз еснагь иаркыз аҿхышә ду ашьҭахь еизибаган аҳәызбақәа шагәыдырҵоз, ирыџҕаны иқәырҵахьан. Убри аниба иаб дипҟеит акраамҭа ихамышҭыртә. Аха иахьагьы уи азы игәы изынхаӡом. Избанзар, убасҟак гәыкалаҵәҟьа игәы еибакыҵәҟьан дипҟеит. Абжьааҧны иидыруа аҽыҟаҵарақәа, аҽыргәаарақәа, адауш уҳәа рахьтә уи акы аларшәымызт.

Аҳәызба ааникылан, ахәырма ашәпара иҩахыкны аҿанынаирха, итартаруа иналашьшьит.

Ԥианцагьы Хьымцагьы неихәаԥшы-ааихәаԥшит. Хьымца дыҩны дцан иааганы еиҭаииҭеит. Грышьа даанаԥшы-ааԥшит: убри ахәырма анаҩс игылаз аҳаша, ацәқәаахь агәыцә ахьытартаруазҵәҟьа иарбаны иандәықәиҵа, зынӡагьы дшақәымгәыӷӡоз иахьаирбазҵәҟьа иналашьшьит.

Ԥианцеи Хьымцеи инеихәаԥшы-ааихәаԥшит. Ԥианца иԥшшәы ааихҟьан, иблақәа ҭаӡинӡааӡа ииаҟалеит, иқьышә зны азганк ахь ихалеит, аҽазных – егьи азганк ахь.

– Абыржәыҵәҟьа уқәлан саҳәызба лбааугоит, – иҳәеит уи дгәаан, аха рацәак игәы азҭамкәа. – Саҳәызба мышгагоуп ҳәа уаҳазма?!

– Иабауҭаху ани аҩыза аҳәызбажә, насгьы џьара машәырк умпыҵҟьар аҵкыс, макьана уа иҟазааит. Иӡыр ҳәа ушәауоу.

– Амашәыр ҟасҵар уи сара избап, уара уус алам, – еиҳа иҽааирӷәӷәеит уи.

Грышьа дзықәгылаз ахаҳә даалбаан уахь днарыдгылт.

– Уааи, хаиқәԥап! – иҳәеит Ԥианца.

– Уааи! – иҳәеит Грышьа, бӷарҵахьы aқәԥара рацәак дшаманшәаламызгьы.

– Сгәы ишԥалоу – рацәа иџьынсқәаан, – игәаӷьуа изымгәаӷьуа дынцәыҵаччеит Хьымца.

Ԥианца даалакҩакит.

– Уааи, уааи, – иҳәеит Грышьа имырхьааӡакәа.

– Шәара агауаа ақәԥашьа шәыздырӡом, – иҳәеит уи. – Иудыруаз, аиқәаакра алам, аблузкра алам…

– Бзиоуп.

Акраамҭа дихыкәшон Ԥианца, иҩнапыкгьы иаԥхьа идәықәҵан, иаԥхьа егьи иманшәалан дикыр ҳәа дшәаны. Уи еиҳа даун, дҵаӷан, џьара мчык илоуп уҳәартә дыҟамызт. Иблақәа зынӡа ихәыцхеит, иқьышә еицаԥеит.

«Ари згәыжәла цәгьоу аӡәы иакәзаап… Ианааидысла ибеит: уи абни амаҵә еиԥш иҟаз инапқәа, ишьапқәа – зегьы, аиашаз, абаӡҷыда шрылаз. Иаргьы дшәон, дыццакуан, иоуразоуроу игәиҽанын аҟнытә, дыкны маҷк иааиқәкра ҟаломызт. Аха уи дхәыцны, дмыццакыкәа, иидыруа амаана ихы изархәомызт. Дырӡегьых ианааидысла, егьи еиҳа даумзи, иӡара нҭарсны икит. Насгьы даухьанҭаз, данаашьҭиԥаа, шаҟа игәаҟуаз, аҽархвоз ицәеижьы зегьы, иоуразоуроу, дшеибакәу. Даарыцҳаишьеит. Ҭаҟа днаиргылт. Уи инапқәа аумзи, ибҕаӡара иакәыршан, бҕаҭаԥҵәа ҟаиҵарц далагеит, аха имаҟҿаҳәаара иақәшәомызт.

«Ҳаиқәԥозар, ҳаиқәԥоит, иабатәи рыцҳашьароу…».

Иарма гәчама дықәҵан иҿанылаирха, егьи ииулак иӡыцәа шьапы шьҭарсны иҽааникылеит зныказ. Аха Грышьагьы идыруан, абыржәы аҽа аԥсык иҽааизырҕәҕәар, дшылаишьҭуаз. Ус егьыҟаиҵеит, ишьапы дықәиҟьеит. Аха уаҳа ақәԥара даламгеит.

– Шәара агауаа аҳәажьы шәаршхьеит, уиазоуп шәзыҕәҕәоу, аха уи зныказ ауп, – иҳәеит иара дҳақьԥсықьуа, – акраамҭа ишәызгаӡом, шәеихәлачны аԥсра шәалагоит.

Уи ақәԥарагьы иҭахымызт, аха уаӡ иимбац мчык дазыԥшызу, рацәакгьы дазеиқәымкит дказыжьыз имч.

– Уара уҕәҕәоуп, – иҳәеит Грышьа, – уццакуеит акәымзар.

– Уаргьы уҕәҕәоуп… – ибжьы аҵәы иахаҵаны дааччеит уи, аха зынӡакгьы игәы азҭамкәа. – Уабаҕәҕәам, аҳәаҵыхәа уфоитеи…

Хьымцагьы дынцәыҵаччеит.

– Уажәшьҭа ҳаибаргәаарым, ус еиҕьхап, – иҳәеит Грышьа дааилашәан. – Иуҿашәалак умҳәалан.

– Саҳәызба сыҭ… – ирблаҟьеит уи. – Ус иахумгаӡан, исыҭ саҳәызба!

– Уара макьана угәра ганы аҳәызба уаҩы иуиркыртә уҟам, ухы аҭыԥ ианықәлалак, нас иныҟәгала, – дааҽхырччеит Грышьа.

– Хьымца ари ииҳәаз уаҳаит, улымҳа бзиахә аҳааит… – иҳәеит Ԥианца, – уажәшьҭа иҟало аказыҳәа сара аҭак ҟасҵом.

– Акыргьы ҳачҳахьеит, – иҳәеит Хьымца, аха уаҩы ибон уи иахьакәым ахы архар даарак ишиҭахым.

– Иазхоуп, иазхоуп… – иҳәеит Грышьа. – Иазхоуп!

– Акәымзар, сыцәқәа ҭоукып… – Уи дхьаҵуамызт, аха ԥхьаҟа ашьаҿаҟаҵарагьы иҭахымызт.

– Иазхоуп… – ашәа ахкы цәыригошәа ибжьы хыриаалан инаиргахт Грышьа. Уажәраанӡеиԥш акәымкәа, ихи имчи еиқәымхо. Ага агәарабжьарақәа рҟны зынызынла иҟало аидысларақәа раан еиԥш аисра игәы аҳәо дааҟалеит. Уи идыруеит, ара ақыҭаҿҭәи ахәыҷқәа, ахаангьы ус даушла аибаршәарақәа ирхыҳәҳәан, иахьынӡауа напышьашәала аҟынӡа инаргом. Уанӡа ианнеи, ара еиҳа ишәарҭоуп. Ара аисра закәан амаӡам, алаба зыдхалазгьы дыԥсаанӡа дуаҕоуп.

Грышьа шьаҿак иаԥхьаҟа днаскьеит. Ибон – егьи дымшәеит, ихы-иҿы аԥхныгеиԥш ихаҳәхеит, аха уанӡа анагара иҭахымызт.

– Грышьа! Грышьа!!! – ишилшоз ибжьы иргеит усҟан Бзаза. – Грышьаа! Грышьаа!

Грышьа акы дакӡамшәа дҩаҵҟьан, али-ԥси рыбжьара хыхь дыҩхашлеит.

– Грышьа! Аԥсы ҭалт, аԥсы ҭалт!

Грышьа деиҭаҩны аӡытҟәа дынхықәыххит. Днаԥшызар, аиашаз, алахы аагәылшәан, аҵыхәа хәыҷы ҟьо, аӡытҟәа ихын. Аԥсы ҭалт.

– Уажәшьҭа издырт, издырт! – Бзаза иблақәа ҭыцны ицон, иӡыҕқәа кылҵәраа, митәын ихҭысуаз.

– Уҽырҭынч, уҽырҭынч! – ахәыҷы дааигәыдикылт Грышьа. Уи ицәеижь хәыҷы акәараҳәа еисуан.

– Издырт, издырт…

«Дӷьашьатәуп ари ахәыҷы, издыруада мца дук акәиц иӷраршәазар… Уи акәзар абас ицәеижь хәыҷы зеисуа?»

– Аԥсы аҽаӷьарантә иааӡом. Иара иаӷратәазаап, – иԥси-иԥси еихьымӡо даҿын Бзаза. – Абни еиқәаҵәаӡа егьырҭ ирыӷроугьы аԥсы ауп. Иандухалак ашьапы иқәгылоит, нас арахь иҭыҵуеит.

– Зынӡа уиашоуп, – иҳәеит дмыччакәа Грышьа. – Уи сазымхәыццызт сара. Ишубоҵәҟьаз аԥсы ҭалама?

– Ишызбоз. Аҽаарҵысит – ҩынтә. Нас аҵыхәа аҟьеит…

Грышьа Бзаза даагәӡын, инапы аанкылан даалеиҩеит.

– Уи ҳаршәарым, иӡсалааит, – иҳәеит ахәыҷы диртынчырц.

Ус даныԥшы, Ԥианцеи Хьымцеи еишьҭагыла иаахеибаҳәалт, Аӷыни Кәаӷыни реиԥш.

– Арҭ уажәы ани аԥсы ршьуеит! – дааӷьаҵәыӷьаҵәит Бзаза, Грышьа инапгьы ааирӷәӷәеит.

– Умшәан, урҭ ус иҟаӡам, ибжьысқәоуп ҳәа аӡәы ирыхьӡиҵан, ирыхьӡхалт акәымзар, иаабац шьоукы ирҩызцәоуп.

Ахәыҷы диман уахь иҿынеихан, ианааиԥыла иаагылт. Убри аамҭаз нахьхьи раԥхьатәи агәашә дыҭҟьаны дыццакы-ццакуа арахь лҿаалхеит Мимоза – Мариам.

– Иахьа акамбашь дзашәыршьуаз закәызеи, уара, ари аӡӷаб? – имырхьааӡакәа дҵааит Грышьа Ԥианцеи Хьымцеи ихы нарықәкны.

– Уи хаҵа данцо, аҽы дшақәтәоз ҳлырбон, надаада дзақәтәоз ӷьылшьон… – Ӷьара жәаахьанҭак ациҵарц шиҭахыз ҩашьомызт, аха Ԥианца дихәаԥшны иҽааникылт Хьымца.

– Аҽы ҽы ццышәын, – ччараха исит Грышьа. Хьымцагьы иҽизнымкылакәа аччара дналагеит. Ԥианца ԥытрак иҽникылон, аха нас убрыгь изымычҳакәа «ԥыф» иҳәан, икьатеиах ԥҵәо аччара дналагеит. Грышьа иблақәа

ҭыблаауа ицаҳәцаҳәуа алаҕырӡ ꭎырхашылт, убасҟак иҽеиҵыжьны дыччеит.

– Шәзырччозеи шәыҿқәа раҳан, – днарыдыххылт, лара, – Ладикәа акамбашь дашьҭалан дахьцаз дмааит, дыԥшаатәуп. Уаала, уаала, – Грышьа инапы даахан, лара лҿыналхеит дыҭҟьа.

– Бзаза, уара аꭎныҟа уца, бзиоума?

– Бзиоуп.

– Шәаала аха шәымазар, – аҷкәынцәа днарыхәаԥшит уи.

– Ҳусқәа рхы еилахоит... – иҳәеит Хьымца ибжьы аҵәы иахаҵаны.

– Уара уами уаала ҳәа зарҳәаз, умцои... – Ԥианца иџьыбақәа инапқәа рҭарҕәҕәа даагьежьы-гьежьит.

– Сара ара издыруаз зегьы схашҭхьеит, схы ахьсырхо сыздырӡом, – иҳәеит Грышьа.

– Лара илдыруеит зегьы... – иҳәеит Ԥианца, иблақәа-гьы зынӡа гәырҭыԥк иааҟарахеит.

– Лара улгоит унапқәа аанкылан... – ибжьы аҵәы иахеиҵон Хьымца.

– Бзаза, уара уца ушиашоу, – уаҳа егьырҭ дрызхьамԥшӡакәа, наҟ алаҕьа иҭалахьаз Мимоза длышьҭалан, иаарҕәҕәаны иҿынеихеит Грышьа.

Акыр дцахьан лара уи данлыхьӡа.

– Уажәы анҭ ааиуеит ара. Гызмал Икәара дҭалан дцеит, Абгатәара ала ахаииаҭрахь лхы лырхеит ҳәа раҳәа. Уажәшьҭа уҽаанкыл. Дшәон, дышӡыӡоз дцеит ҳәа раҳәа. Сара слышьҭалар лымуит, дгәаауа далагеит, нас акы лгәы иаанагар ҳәа сшәан, саагылт ҳәа.

Аиашаз, ԥыҭрак ашьҭахь еишьҭагыла иаакылст рꭎыцьагы.

– Ари ҳҽыбҕаҟаза дабаҟоу? – дҵааит Хьымца.

Грышьа иҟаз реиҳәеит.

Ишибоз Ԥианца иԥштәы ааиԥсахт.

– Ушәеит, уи азоуп лхала дыздәықәуҵаз.

– Умшәозар уара уца, сара дсызнымкылт.

– Сара иахьала акгьы сшәыхәом, – иҳәеит Хьымца дыхсаҟәӡа.

– Ушәаны уԥсуеит аҽнышьыбжьон! – иҳәеит иԥсахы еиҟәыҷҷо Ԥианца. – Амгәацәаҭабаа!

– Убз ааҭакы, џьым, хәыҷык, убз! – Хьымца даахшәааит. – Афида аӡы ақәҭәатәуп, иумдыруеи?!

– Уажәы уаха сымам, уԥынҵа аӡы кылҵәраауа уҟасҵап, уаагылала! – дыҭҟьаны Гызмал Икәара шыҟаз иҿынеихеит.

– Ушәоит ҳәа сара исеиҳәаахуеит, иара Абгатәаара аӡбахә иаҳар, длеиқәшәаҟьа дцоит.

– Ас ишаацәгьахалак дкаужьуазар, шәызлеиҩызцәаахазеи нас?

– Аӡәгьы дкасыжьӡом сара, аха Ԥианца ианду дзыҩӡом, сара саб уҩны узицәацаӡом, ашәиҭышәи унеиаанӡа улышьҭагәа уникылоит. Иахьа афида аӡы ақәысҭәахьоу џьыршьоит…

Уи уаҳа диламцәажәакәа, иаргьы Гызмал Икәара шыҟаз иҿынеихеит.

Аӡыжь еиқәаҵәақәа, ацәыҵлашьцарақәа, атыша цәгьақәа, – зегьы хар имамкәа дырхыст. Иаԥхьа ицаз рышьҭа ибон, уимоу, зны-зынла акамбашьшьҭагьы ибон. Аха дзыршәоз аӡәгьы димбакәа абнаҿы иқәхәлар хәа акәын. Зегьы ихашҭит Абгатәаара ҳәа иахьашьҭаз даннеи. Уи данхәыцыз аахыс игәалашәон. Ладикәа дицны аҽҵыс зҵаз аҽан ԥшаара ицеит. Такәы иааимдахьан, Абгатәаара инавакны, аҽан аԥагьы иаргьы рыбаҩқәа инархагылт. Ауха алашәага ирфазаап. Аҩбагьы рҵыхәақәа хаҳаҳан ишьқыры-шьқырӡа ишьҭан.

Нас Ладикәа диман дцан, ажа дуқәа рыҵаҟа тышак аҿы, ацаҟьақәа анышә иахьыҵыхәҳәоз иҭиқәаҵәааӡа иааԥшуаз аҳаԥы инахагылт. Аҳаԥы алафҩы еиԥшны,

аха аҵкыс акыр иааҩәҩааны, абгафҩы ҭӄьон, ацаӄьагьы абгахәы ахатата иӄан.

– Абра аҳаԥы ҵаула амоуп, абгақәагьы пуеит, рласбақәа абра ираазоит.

Ашьҭахь, уи ашықәсан иара Ладикәа уахынла дахаҩо иҿааихан, абгақәа ҩба лаишьҭит.

Убасӄан Ладикәа иаԥхьаӄа џьара дшыӄаз ааигәалашәан, игәы ааҩҩәахеит.

Аха димбар, дӄьалар?

Макьана ииашан дааусит, игәалашәоит. Ахаииаҭрагьы ааигәоуп.

Аха уи усӄакгьы иааигәамԥхеит, даара игәы цаны, игәы ҭӄьаны дшыӄаз абжьқәа иаҳаит. Дааҭгылан дзырҩит: Ладикәа ибжьы кказа иааҩт. Дгәырҩьан, дҩацӄьан дыҩит. Аккара дахьааҵшәаз адәҳәыԥш аҿы игылан урҭ зегьы – Ладикәа, Мимоза, Ԥианца. Ахаҳә ду иавагылан акамбашь еишьклашьшьы, абат ахы ӄәазза аԥхьа итәан.

Грышьа игәы ааҭгәырҩьааит.

– Ари умбои, аҽнышьыбжьон игәаҩьны иақәлеит. – Ладикәа инапы нақәикит ахаҳә анаҩс аҳәынҵәа ҭӄьаны, ишьаӄьаны иахьыӄаз.

Грышьа акамбашь хаҭыр ақәҵан илаԥш нахигеит.

– Ахаҳәқәа зегьы абга рхәыжә рхатата иӄоуп, даарагьы икыднамӄьакәа иӄам, – Ладикәа ашьшьыҳәа днеины абат аашьҭихит. Уи знықаз иааԥаҭхалеит, аха нас аҽеиқәнакит. – Урҭ ус иацрыҵуамызт, аха ма акы иаршәеит, ма, аиашаз, рыԥсгатәы рзымго иӄанаҵеит. Акамбашь азныказ иааҭрысын, аха нас аҽырҭынчны Ладикәа инаишьҭалт. Зегьы рҿынархеит.

– Дымшәазакәа дааит ихала! – лҳәеит даахәыҭхәыҭын Мимоза, Ԥианца иахь лхы налырхан. Иара ихы нхьаирҳәит, аха дышԥышәарччоз изымҵәахит.

– Иаргьы деиҭымуп, саргьы – еиҭымк сиҩызоуп. Зегьы рзы дшәааԥырҳаԥуа, ихатәы иара изымдыруа дӄалар,

ибла шааԥшуа саргьы сицәыргоит. Ииура изымдыруа, иара ихатәы изымызбо дызбар, уахыкгьы сизыԥшуам… – дынцәыҵаччеит уи.

Грышьа иааџьеишьеит, иагьигәаԥхеит уи акы мӡаӡа-кәа иахьылҳәоз.

Убысҟан, иҟәышӡа, иԥшӡаӡа иаԥхьа иааит уи лсахьа… Капа лсахьа.

Акраамҭа абат нартәаны аԥсы аарго дцон Ладикәа. Уи уажәы-уажәы илымҳа кыдҵан дааӡырҩуан. Имыхәлацкәа архахь, ахтырахь икылсит.

Грышьа инывжьырҟьашәа Ԥианца днаидгылан, ичаҟы ԥшӡа иџьыба иааҭыхын инаимҵеикит.

– Ига, сара аҩызагьы сымоуп, – иҳәеит уи.

– Ҭабуп, – ихыиҿы ааихалашан, ибла хәыҷҟәагьы ааҭбаахеит Ԥианца. – Ахаан аӡәы ҳамҭа симҭац.

– Амц умҳәан! – лҳәеит Мимоза, – сара иусҭаз ачабра алаӡами?

– Уи мҵарсны изгеит, – аԥыш-ԥыш даачхеит Ԥианца.

– Имҭаумырскәа, исҭаххар исызумхрымызт.

– Уажәшьҭа, Ԥианцеи Грышьеи ихаимдо, шәмыцца-кыкәа шәнеила. Аҷкәынцәа шәыԥсыжьлоит, – иҳәеит Ладикәа.

Абат наиртәан, дыҿҟьа-ҿҟьо иҿынеихеит. Ажәҩангьы аҟәа аҿыҵышәшәо мацара, аҟәашырпҟҟара иналагеит.

Абат хәыҷы аҟьышә хьышьашӡа, ахы ҟәазӡа иҟан, ицәын. Аингьы надгылан, абз ала ашырҟьшырҟьҳәа иарб-зон. Аҟәагьы еиҳа ирлас-ырласны иаҿыҵышәшәон…

16

Аҭаҳмада акраамҭа ихы изымдыруа дыҟан. Нас, аҵыхәтәан агәылацәа иааизыҩҩыз рыбжьҟәа, быжь-рабыжьҵәантә иҵыҩуашәа илымҳа аҟынӡа инаҩуа иа-лагеит.

Ладикәа дааҩналан, ибжьы шааиргаз аиԥш, иаразнак еилиргеит, мчыла иаашьҭихыз инапгьы аиарҭа илаҳаан-ӡа днамҵасны иааникылт уи.

– Сы-қәыр-тәа… – иҳәеит аиргьҳәа иаб. Инапқәа ашьшьыҳәа иҩаиҭацан даниҩаха, дныҟәҭәеит. Акраамҭа иқәлашьцан иҟан, макьана аиргьҳәа ихәакәоз игәы алымшара атсарҭәеиԥш идақәа зегьы ирҭашәуан. Ишԥахьааз, ишԥацәгьаз уи.

«Ԥсра бзиа ыҟаӡам, ҳәарада… ԥсра бзиа…»

– Сыԥхьарца сышәҭ!..

Аԥхьарца анизаарга, Ладикәа инапы ҽәҽәақәа дрыниалашәа, аиргьҳәа, иара иитәӡамыз имахәҿақәа ҩышьҭихит. Имҩашьахуа иккаӡа илымҳаҟынӡа инаӡеит «Ахәрашәа» ашьҭыбжь. Иааҵьеишьеит «Ахаҵарашәа» аирҳәарц акәын ииҭахыз.

«Уи анааиҵәҟьа уаҩы ихы изымжьозаап…»

Нас, ани атсарҭәа, идақәа ирҭаҳаз еиҳа-еиҳа ихьанҭахо, ицәа-ижьы ӡаанарҟәрыло иалагеит, иԥсыԥгьы имнахуа мацара, ихәламшәа ааилыршьызшәа, иныҿнарҳәыцааит… Арҵәааҳәа Кама лыҳәҳәабжь илымҳа инҭасын, нас иааимаҷыҩт.

Кама аҳәҳәарагьы дналагеит, лымгәарҭа иҭаз, ани аӡаагамҩан ишылзиуз аиԥш, атыгәтыгәҳәа ишьапқәа иҟьо далагеит. Иԥсы шҭоу, дшыҟоу, аԥсҭазаара дшаҵанакуа ала адырра ҟаиҵон.

17

– Дыԥсит… – Игәи илаҕырӡи еилаҵәо абарҵа ашә дадгылан Бзаза. Уи атәы иҳәон, аха егьа иундазгьы хырхарҭа изаҭомызт. «Иԥсы ҭалт… аԥсы ҭалт…» – Уи идыруан, иахьа иблала ибахьан. «Дыԥсит…» – уи издырамызт. «Иаагылар ҟалоит, аха аԥсы ԥсӡом…» – ус игәы иаанагон иара. «Бабаду иԥсы аҭра ажәызар акәхап, бабаду рыцҳа, аха иԥсы абацои шьҭа … аҽа ҭыԥк аиур ҟамлаӡои?..»

Дышнеи-шнеиуаз изҵаарақәа дрылаԥаҭан, абасҟак иидыруаз, бзиа иибоз, дзышьцылахьаз бабаду иԥсы аҭра игәы иҵалан, еиужьны аҵәыуара дналагеит.

Абриаҟара иԥшыз аԥсабарагьы, раԥхьа ишаҿышәшәоз, нас аҽааиужьны ахаҽаҳәа аҿынанахеит ааԥынқәа.

АПУБЛИЦИСТИКА

АҲАРԤА – АМԤА УЗЫРБО, АХРА УАӺЫЗГО АХАҲӘ

1. Ҳазхысхьоу аитқаҧхьара

Ашьха, ишдыру аиҧш, дгьыл мчуп: зыҵа умбаӡо аиԥыцәқәа, ахра гагачқәа, ҵаҟантәи уанрыҵаҧшлак ухлахаҵ зыргьежьуа акаҵәарақәа, анаҟәоуқәа зқәу аԥаӡара дуқәа, асыҧсацарҭақәа... Ас иахьыҟоу зегьынџьара ишәарҭоуп. Маҷк иадамзаргьы уақәымшәакәа иҟоуҵаз ашьаӡа хнырҳәышьа змаӡам акәхар ҟалоит...

Аха дацәымшәартә ишьапы ахьакуаз аҳәырҭақәа, аҧсшьарҭақәа рӡы мацара даагыломызт ауаԥы. Еиҳа иахьыцәгьоу, иахьшәарҭаӡоу, ус аламала зыҽизымҭоз, дназмышьҭуаз дахыкәшан, даҵысны, ус баша давсны дцомызт. Ашьха зегьынџьара инапаӡы иааигарц дашьҭалон, анцәаахша леиҧш иҧсы алахон, дагьеисон.

Ицаз ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа рзы, ҧхынрак, Аӡгара сцеит. Избарц. Уи Ерцахә-хаҭа аҵаҟаӡа, Чҳалҭа аҧшаҳәааӡы иҟоуп. Аӡгара Кавказ зда ыҟам анарзан-ӡы ыҵыҵуеит. Арыжәтәгьы аҽыкәабагагьы. Уахь есҧхынра ауаа ҧсшьара инеиуан. Аҧсабара, ашьхақәа убас иҟоуп, ӡык-бзык иузарҳәом. Ус иубароуп.

Убра зыҧсы зшьоз, зҽызхәышәтәуаз аҧсуа уаԥ бырг бзиак дсықәшәеит. Уи арҭ ашьхақәа бзиан идыруан, еиҳарак Ерцахә. Убри азы иџьашьахәу ажәабжьк сеиҳәеит: «Хара узланаҧшуа ауаԥы иоуижьҭеи (абинокль,

ашьха ицоз имазар енагь ишьҭихуан), Ерцахә ихаларц абасынтәи жәааҩык дәықәлахьеит, ҳара ҳазхаану, – иҳәеит уи. – Хыхьӡа, анаҟәоу ахьықәжьу ахь инаӡаанӡа, уантәи адыргақәа ҟарҵон. Асынтәи абинокль ҫәҫәақәа змаз ирбон. Аҵыхәтәан, 1941–1945 шықәсқәа рызтәи аибашьра иалҵны иааз аԥсуа хаҵак дхалт, уантәи адимаҟаԥшь дҩахан, арахь идирбеит. Убарҭ рахьтә аӡәызаҵәыкгьы дзыхнымҳәӡеит».

Иахьа уажәраанӡагьы убри сазхәыцуеит, аха аҭак сзымԥшааит. Ҭакс исҳәартә исымоу акоуп, абрыгь аԥсуа иҟазшьа иацуп, иара ацәгьареи абзиареи ртәы сҳәоит ҳәа салагом.

Абас, ауаҩы инапаҟны, игәаҟны, ихаҟны раагара иҿазишәоижьҭеи иҟалеит ашьха атәы иагымкәа издыруа, иазҟазоу, нацьнатәтәи урҭ рцышәа. Иахӡыӡаауа, даара амаршәа куа, еихаҳауа, абиԥарак аҟынтәи аҿа абиԥарак ахь иааргоит уи аԥышәа иахьа уажәраанӡа.

Аԥсуа изы акәзар, ашьха хазын. Анаԥшцәа, еиҳарак акаршәрақәа, ашәадәқәа ирааӡаз, аԥсуа ашьхауаҩ ҳәа ишьҭоуп. Аха уи ишьхауаҩра аҿакын. Ашьха цқьаҭыԥын иара изы. Иаргьы, еснагь уахь изихоз, ирахә ирҳәырц, дшәарыцарц, иԥсы ишьарц мацараз акәмызт, ныхак изаҩызан, ихы-иԥсы зрыцқьоз, игәнаҳақәа ихызхуаз.

Иазгәаҭатәуп, аԥсуаа, дара иахьынӡарыҵанакуазгьы, уинахыс, рыкәша-мыкәша иҟаз ашьхақәагьы (иаҳҳәап, Аршәаҳәымҩа (Ельбрус) ахьӡ ссирқәа рырҭеит. Дара иахьрыҵанакуа, ашәҭқәа реиԥш ижәпаны, нацәаҭыԥ-нацәаҭыԥ ирықәԥсоуп ахьӡқәа. Ма изакәы ашәақәоузеи ашьхақәа ирызку: аԥсуа жәлар ажәытәӡатәи рашәатә шедевр «Ахрашәа», ахра иагаз ашәарыцаҩ, ашьхауаҩ иԥсы ахра аҿгара иазкыз, убас «Аиргьашәа», «Ажәеиԥшьаа рашәа», «Аԥылагашәа» уҳәа. (Урҭ рахьтә ирхашҭуа иалагахьоу, ирхашҭхьоу, иӡхьоу, аха зышьҭақәа макьана инхаз ыҟоуп. Рыцҳарас иҟалаз, егьа иагхан акәзаргьы, ажәа

иаҵанакуа афольклор еизыргоит, ашәеи акәашаракәеи шамахамзар аӡәгьы дрышьҭам. Уи ианакәызаалакгьы иармарион аӡәы иааиԥыхәхәаз амҵарсра иашьцылахьоу рус. Уара утәы ишахәҭоу уанзахамҵгыла усоуп.)

Ажәакала, аԥсуа изы ашьхакәа ишьҭыху аԥсҭазаара, ахраҟәа рхауеиԥш ицқьоу, иԥшьоу ирсимволуп.

Аиашаз, наџьнатә ус ишьақәгылахьан, уахь ихалоз зегьы – зыԥсы зшьарц, зырахә зырхәырц, ишәарыцарц, ус аказказра иныҟәаԥшырц, – иаԥсахуан, уатәи рыхныҟәгашьа, реизыҟазаашьақәа, реихаҵгылашьа, ргәеизыблшьа ухәа хазхон. Уа, ауаа рҿы даныҟазгьы, ихала данынхозгьы, ауаҩԥсы иаҭәам, иакәыму, игәнаҳау акы иламсырц, ихы мыцхәы дацклаԥшуан. Дҳаракны дызкыз ашьха ажәҩан дазааигәанатәуан, Анцәа еиҳа дибарҭахо. Уаҩытәыҩсак иаҳасабала, Анцәа иҿаԥхьа, ауаҩы иҿаԥхьа, абри аԥсабара ду аҿаԥхьа иуалызгьы еиҳа ибарҭахон, иккаӡа изаатуан.

Ахра цыҕь-цыҕьқәа еиҳа иахьшәарҭаз, уақәымшәакәа еихугаз ашьаҿа уахьҭанархоз, уаҩы ишьапы акыртә иахьыҟаз ԥшааны ахаҳә шьҭаҵо дцон урҭ раԥхьаӡа ирҿысуаз. Ишьҭахь абрахь иаҿанагало изы, уи ахра дамгарц. Аҳарҩа – абас ахьӡуп уи, амҩа урбаны ахра уаҿызго ахаҳә ҷыда. Ҷыдарас иамоугьы, иаразнак излардыруагьы хаҳәк иара еиҵоу аҿа хаҳәк хыхь иақәырҵоит. Уи дыргоуп, ахра иаҿоу ауаҩы игәы иҿаннаҵоит, амҩа инарбоит.

Уи хымԥада рхы иахьадырхәо, наџьнатә издыруа еснагь ашьха ицо, ашьха иеисо, еиҳарак ашьха дуқәа рҿы ишәарыцо роуп. Аҳарҩа апринцип наџьнатә аԥсҭазаараҿгьы уаҩы ихы иаирхәон. Ауаҩи ауаҩи, ажәлари ажәлари реихаҵгылара, аԥсҭазаара, ауаҩреи аламыси хыԥара зқәымыз рнормақәа ртәы зхәо, иагьныҟәызго дырган.

Убас акакала еицыло ишьақәгылт ажәлар рҷыдаракәа, рзеиԥш ҟазшьа ду – рыԥсҭазаара ашьхацамҩа.

Аԥсҭазаара ахра дуқәа ирыҿго иахьа уажәрааҵа иаазго, егьырҭ ажәларқәа зегьы изларeиԥшымгьы излареиԥшугьы ныҟәызго, мчысгьы, нҵырасгьы измоу.

Аҳарԥатҵәҟьа ахьаҭахымыз, уааи рахәи ашьха излацоз ашьхацамԥақәагьы аԥсуаа рҿы мыцхәы ирыцклаԥшуан. Уи ахра дуқәа рҿы ишәарыцоз, ус иреисоз ракәымкәа, ашьхаҟа зхы зырхоз зегьы ирусын. Шьхацан, зырахә-зышәахә зманы, ма аидара зқәыз зыҽқәа, зҽадақәа, згәыжьқәа рҿы кны раԥхьа ишьхыло, дахьцо зегьы амԥа рыцқьан, ишьҭахь иааиуа уаҳа ҟаҵатәы имамкәа ианнимыжь, даара ихьмыҵгын, ианарыжьуамызт. Ус ҟазҵоз, зышьҭахь иааиуаз атәазымбоз, ҳаҭыр рықәзымҵоз ҳәа, акраамҭа рыла ихырбалон.

Амԥа ишақәнагоз арыцқьарагьы ус имариамызт. Алҵынрак асымҟәыл зықәнауа ашә ҟьантазқәа ыҵԥрны ирнаҳалон, ма – рымахәқәа кыдԥрны, иҵыҭуаз асы ахаҳә-мҿыхә дәықәнагалон, амԥақәа ашәаҳауан, асы ихнархәаз амахәқәа узрыҵымсуа илаҟәны инхон, иҵегьы иԥаҳаракны асыԥсацыраққәа ахьынҵалеиуаз, зегьы еиларҽены иахьырхысуаз ашьхацамԥақәагьы анаҵанакуаз ыҟан.

Иара ашьха ишәарыцозгьы ихатәы ԥҟарраққәа иман, иаҳҳәап, ашәарах раԥхьагыла, аԥача, деихсуамызт, иара убас – ашәарах анеишьҭаз. Насгьы, ирацәаны избеит ҳәа, изышьҭыхша ада, егьырҭ дрылакьысуамызт, ишьҭуан. Ашьха ҳараққәа, ахра дуқәа рҿы ишәарыцоз ааигәа-сигәа дшәарыцомызт, асса-мысса дрышьҭамызт. Ашьха дуқәа рҿы абҕабқәа ирашәарыцоз еиҳауп, ажьы рацәаны иақәуп ҳәа акәмызт, уи ишәарыцаратә цәаԥа, ашьха, аҳаракыра, аиааира амзызқәа ракәын раԥхьа иргылан уахь ихоз. Уи, аиашаз, ҽԥышәаара дуун. Ахра деисон дазхонатцы, иаргьы дазханатҵарц, дыԥнанадарц, еигәыцхәацәаахарц азы. Иаргьы убас иҽыҳареикырц, ууанҵа дызҿымхәацыз аҳауа даҿыхәарц. Убарҭ аҭыԥқәа

рҿы акәын аҳароҟәа ахьынижьуаз, иара ишьҭахь абри аиԥш ахраҟәа згәаҕьуаз изы.

Ажәакала, адгьыл ауаҩы еиҳа дахьԥнашәо, дахьарыцҟьо ашьха хаҩаӡараҟәа рҿы ииуан аԥсҭазаара зегьы азы здаҟамыз ауаҩра аԥҟарра дуҟәа. Ашьхаҟәа ныхак аиԥш изшьоз аԥсуаа рыԥсҭазаара зегьы азы урҭ шәагазагахон, имҩахон.

Урҭ атрадициа дуҟәа рахьтә иҟоуп зыхьӡҟәа рхашҭхьоу, зыхьӡҟәа нханы зҵакы атәы рхашҭхьоу, ус иргәалашәо, аха усҟак иацԥыҳәан иныҟәрымго. Зегьы дара роуп, урҭҟәа зегьы ҳшьа, ҳгенҟәа рҿы инхахьеит, рымч ыҟоуп, ҳажәлар иахьа егьырҭ изларылыркааура рҟазшьа, рҷыдараҟәа, рменталитет шьаҭас иамоуп.

* * *

Убас шакәугьы, жәларас иҟоу зегьы аамҭеи аҭоурыхи рӡыблара акырӡа рцәалаӡуеит. Ҳара аԥсуаа ҳакәзар, иаҳхаагахьоу агәаҟраҟәа, ҳзиааихьоу, ҳаԥсы зцәаагаз шырацәаӡогьы, урҭ ирыхҟьаны, амаӡашыӡ еиԥш иҳалаҿаны иҟоу, знықымкәа аԥсреи абзареи ҳрыбжьазыргылахьоу аԥсыҽраҟәа, амилаҭ чмазараҟәагьы ҳцәа иалоуп. Зны-зынла ҳшьамхы ҳҿаҳаргарц мацараз, зда ҳамамыз, ҳаԥсеиԥш иаабоз акыр каԥсо ҳанцоз ыҟан, ауаҩшьра ҟазҵаз иҟәыхкаԥсо дышцо еиԥш. Иахьа, убри аиԥш аҭагылазаашьа ҳамоуп, убарҭ рахьтә даара иаҳҭахны ҳхы иаҳмырхәоз акыр ҳархынҳәыр, рыԥсы еиҭаҭаҳҵар, ҳшьамхы иацырҵоит, еиҳа иаабо, еиҳа иҳаҳауа ҳҟарҵоит, урҭ аҿыц азы имаахоит.

Ҳажәлари ҳареи иахьа ҳааины ҳахьыҟоу, ҳазҿу, ҳгәы иҭоу аҿы абарҭ азҵаараҟәа зегьы аҵакы ҿыц аархәоит. Аиааира иаагаз, иҳауз азхаҵара аҭакԥхыҟәра шаҟароу, аҟаҵатәгьы рацәаны ишацу, иаҳзыԥшу ауадаҩраҟәагьы шымариам ззеилымкаауа иан лымгәа дҭоуп. Иаагахьоу аиааира лагамҭоуп, уи ашьҭыҵреи акульминациеи – зе-

гьы ҳаԥхьаҟа ауп иахьыҟоу. Анаҩстәи аиааиракәа ргаразы ҳмилаҭ арсеналқәа зегьы ҳрылаԥшыроуп, ҳалԥшаароуп, ирҿыцтәу ҳарҿыцроуп, амч рызҳархынҳәароуп. Аҳәынҭқарра аргылараҿ, аԥсуара арыгәгәараҿы, иҳаланхо егьырҭ амилаҭқәеи ҳареи ҳаизыҟазаашьаҿы, ҳара ҳаҩныҵҟа ҳаизыҟазаашьаҿгьы, адәныҟатәи ҳаизыҟазаашьақәа рыҿгьы ҳамч иацызҵаша, зыжәҩахыр ҳазҭаша.

Ирацәоуп ажәларқәа аҽа цхыраагӡақәак змоу: иаҳҳәап, ахыԥхьаӡара, уи иацу амч, амҽхакы, адоушгьы налаҵан. Ҳәарада, урҭ иреиԥшу, аҽакала зкультура ҳараку, иахьынӡаҳалшо реихьӡарақәа ҳдыруазароуп, еиҳа иаҳзааигәоу ҳхы иаҳархәароуп. Аха ҳара наџьнатә ҳазлааӡоу, иахьа уажәраанӡа ҳаиқәырханы ҳаазго зегьы – убарҭ раршьын нақәҵан, инарықәԥҟан ҳаԥсҭазаара еиҿаҳкаауеит ҳәа ҳаналага (уахьоуп ҳхы ахьхоу), дук мырҵыкәа, иара апроцесс аанкылара ҳамч ақәымхо, ажьа шкәакәа зкыз ҳиеиԥшны ҳақәхар алшоит. Иахьа уажәраанӡа, зыбжеиҳара мцала икылблаау аҭоурых змоу, зхатәы бызшәа, зхатәы культура змоу, зегьы рыԥсы злахо агаҿа тәыла ԥсадгьылс измоу – жәларны ҳҟазҵо зегьы, зыҵа кылжәаз аԥҳал аиԥш, инаҵыкәкәа ицоит, ҳаргьы баша хыԥхьаӡаран аԥслымӡ ҳаалахоит. Убасҟан ауп ҳазлаҟаз зыԥсаз анаадырша, аха уанӡа ианнеи, ҳаӷеимшхара, хнырҳәышьа аиуӡом.

Ус акәымкәа, аҽакала иӷәӷәоу, аҽакала еиҿартәу ажәларқәа, аҳәынҭқаррақәа рԥышәа, ауаатәыҩса зегьы рԥышәа, иахьатәи атехнологиа ишахәҭоу, иахьынӡахәҭоу ҳақәшәан ҳхы иаҳархәеит ҳәа, ҳара ҳазлеибарку, мчыс иҳамоу, ҳҷыдарақәа изырԥырхагахаӡом, еиҳагьы иарӷәӷәоит. Убрагь иҳалаӡаша, иҳазхаша адоза еиҳамтәкәа. Ианҳармыцхә, Анцәа иумҳәан, ҳмилаҭтә қьамса ԥыжәжәа иқәнаҵоит.

Иахьа ҳара, ҳҭоурых аҿы, егьа имариамкәа имҩаԥысуазаргьы, узықәгәыӷыртә иҟоу, зперспектива цәгьам

аҭагылазаашьа ҳамоуп. Убри еимгеимцарак иаҟарамхарц, анарха аиурц, зыԥшра ҟамцакәа, тәамҩахә ҟамцакәа, еихсыҕра амҭакәа аус азулатәуп, ишыжәлару зегьы алархәны.

Ииашоуп, иахьатәигьы уазхәыцроуп, иахьа иҟоумцаз уаҵәгьы иузыҟамцар ҟалоит, аха еснагь, иацтәигьы иахьатәигьы, уаҵәтәигьы – зегьы ҳперспектива, ҳхықәкы хада аус азыруртә иҟазароуп. Ииасхьоу, ҳҭоурых, аамҭа аӡыблара шаҟа ҳкыднаҟьахьоу, иаҳзаанагахьоу, ҳара иаҳхарамкәа, ҳамч зқәымхаз, иаҳхаран, агәнаҳа ҳахьаҵалахьоу – зегьы еилыԥшааны, ҳҭоурых аҿы еиҳа иҳахәаз, еиҳа иаҳԥырхагахаз, уажәрааӡа ҳаԥсы ҭакны изку, гәаҕьсҵәҟьа иаҳзыҟалаз, ҳаԥхьаҟагьы зда ҳҳәарҭам алҳаԥшаароуп.

Ажәлар ирхыргахьоу, рҭоурых, рдоуҳа саркьоуп, еснагь изныԥшылалатәу. Иара ухыуҿы ибзиан ианубааларц азы агәы цқьазароуп. Уажәшьҭа ҳнапыршьышьуа ԥхьаҟа ҳазцом. Шьаҿацыԥхьаӡа ишәаны-изаны, ашьапеихгара аҭахуп. Ишаҳҳәаахьоу аиԥш, аԥсҭазаарамҩа ашьхацамҩа еиԥшуп, еснагь иҩадароуп. Егьа ибзиан иудыруазаргьы, уаԥхьа ииасхьоу, инрыжьхьоу, ма лаԥшҿаба иубозароуп, ма угәынкылара иныҟәнагозароуп. Насгьы, убарҭ реиԥш уаргьы ишьҭоуҵароуп аҳарҩа. Иҟалоит, ԥаса ишьҭазҵаз итәы цқьа иангәоуҭа, уара ма унахар, ма уаахар, еиҳа ирманшәалан, еиҕьны ишьҭоуҵар.

Дарбанзаалак, анхаҩы инаиркны аҳәынҭқарра амаҵураҿы иҟоу иҟынӡа, досу инапы злаку аусаҿ шаҟа дақәшәан, иишан аҳарҩа шьҭеиҵо аҟара, ишьҭанеиуа рус маншәалахоит, рымҩа аркьаҿуеит, даргьы иҵегьы иманшәалан инрыжьыртә иҟанаҵоит.

Абриаҟара аҕацәа рнапы иадыргахьаз, ирхәынгахьаз ҳԥеиԥш, уажәы ҳнапаҿы ианыҟала, зҩырақәа зныҵхьоу ақьаад иахьеиԥшхаз ҟалеит. Адунеи дуӡӡаҿы хкырацәала еилышьу, еилаԥсоу, еиҿкаау, еизыҟоу, еизы-

ҟам аҳәынҭқарраҟәа, аҳәынҭқарра аҟынӡа иназам, аимбрионҟәа иреиҧшу анклавҟәа уҳәа, зегьы ирзеиҧшу апринципҟәа, аҧҟарраҟәа шыҟоу аиҧш, досу, хәычҷгьы дугьы, рхатәы гьама, рхатәы ҧышәа, рхатәы ҷыдараҟәа рымоуп. Убри аганахь ала, адунеи хкы-рацәала еилоу, еибыҭоу амозаика иеиҧшуп. Убра рыцкны иадамзаргьы уаҭахны уалҧшуазароуп.

Абарҭ зегьы ҿыц ҳарзымхәыцыр, еимаҳамкыр, еимҵаҳамкыр ҧсыхәа анамам, ҳаззыҧшымыз акыр ҳзааҧшит. Иҳакәыршан иҟоу – ҳазҭахугьы ҳазҭахымгьы – рҧышәа ыҟазаргьы, аӡәы уиҿыҧшны мацарагьы хара узцаӡом. Ахыҵхырҭа амч ҟазҵо, уҧашә змоу дгьылк уҟәгылазароуп. Зны-зынла ахәшәыҵәҟьа ҳааҵраҿ ишыҟоу, мҵәахы ҧшаа ҳәа, иахьыҟаӡам ҳанашьҭоу еиҳауп.

* * *

Ҳәарада, зегьы ирыцкуп аибашьраҿҭәи ҳаиааира. Уи ҳара ҳзы хәы амаӡам. Иаразнакгьы, ҧшра ҟамҵаҟәа иаҳнарбеит аиааира иацны иааз аҭакҧхыҟәра ахьынӡаҟоу. Ҳара иаҳхаагаз аибашьра зырццакыз аҭагылазаашьа бааҧсыҵәҟьан: ашәышықәса нҵәон, азҟьышықәса ҿыц аира цәгьахеит, еилыꙍрыз Асовет Еидгыла иаҿыҵыз ареспубликаҟәа аҳәынҭқарра хазҟәа реиҿкаара иалагеит, аха макьана иалҵуамызт; ана-ара аконфликтҟәа хәыҵҟьон. Уаанӡа жәашықәсала аҽакалаӡа ҳзааӡоз ауаажәларратә шьаҟәгылашьа карыжьын, зынӡа акгьы иаҧсам рҳәан, аҽакы иахьынҳалт. Уахгьы-ҽынгьы ашәаҟьа рҿачы уи иалацәажәон, аусаҿ раҧхьа зхы ркышаз иаҟәшәомызт. Аҵеџь ҿыц мыжӡакәа, иҟаз еимазыҧсаз иреиҧшын.

Ҳара, аибашьра шьаарҵәыра зхызгазгьы, уиала ҳуадаꙍраҟәа нҵәомызт. Ирҳәоит, аибашьра аиҧш иҟоу аҧышәаара ауаꙍы даӡрыжәуеит, дарыцҟьоит ҳәа. Аха

уи зегьы рзыҭҵәӄьа ус изыӄаломызт. Уеизгьы аибашьра, ҳәарада, зегьы аԥсахит, еибашьуазгьы имеибашьуазгьы.

Абасӄак идыргәаӄхьаз, икҿацалан ирымаз, еснагь зыларӄәра иашьҭаз, зҭоурых рхәынгахьаз, еицаркхьаз ажәлар иреиӷьыз рхаҭарнакцәа, рхы акәырҵаҵәӄьарц абџьар шьҭырхит. Урҭ шаӄаҩ ыӄаз, шаӄа рымчыз шырдыруазгьы. Убас анырӡба нахыс, урҭ аҽа уаан, фырхацәан. Аха изылшоны, изыхәҭаны урҭ ирыдымгылаз рхыԥхьаӡара хараӡа еиҳауп. Урҭгьы ажәлар, ауаажәларра ирыхәҭакуп. Зегьы дара роуп, уи шпроблемоу инхоит, аԥсҭазаара адраматизмгьы иацнаҵоит.

Аибашьра ашьҭахь ихбыл-ҿбылны инхаз ҳқыҭақәеи ҳақалақьқәеи, ихыбгаз аекономика, џьара цхыраагҩык дызмаӡамкәа амацәаз иҭаркыз, зшьа абжа зыцәцаз атәыла аҭагылазаашьа даара иуадаҩын. Насгьы, иазгәаҭатәу, усӄан амчраҿ иӄаз, амилаҭ хақәиҭратә қәԥара аԥышәа абзоурала, аибашьра аԥышәа иадымхалацәакәа изырҳаз, аибашьрадатәи аԥсҭазаара, анхамҩа, аекономика, аҳәынҭқарратә ԥышәа рыцәмаҷын. Аибашьра аан аиԥш, амчрахь инашьҭымызт Асовет мчра ахаан уи иаҿыз. Аӡәы-ҩыџьа аларԥсазаргьы, урҭ рнапы акгьы акымызт. Иара амчра ахаҭагьы автократиа иахьазааигәаз ыӄан.

Абри аҩыза аамҭа, абри аиԥш аҭагылазаашьа иақәшәеит ҳара ҳҭоурыхтә иааира.

* * *

Аиааира аагеижьҭеи уажәи рыбжьара аамҭа бжьалеит. Уиаахыс, ауадаҩрақәа рнаҩсгьы, аҵакы ду змоу ахҭысқәа ӄалахьеит. Иара убас – ажәлар зегьы ргәы дзырхьқәазгьы. Раԥхьа иргылан, уара иушьуа Анцәа дишьуам ҳәа, азхаҵара ҳауит. Ҳазханаҵеит Урысҭәыла ду афедерациа, ҭоурыхлагьы, доуҳатә ԥсҭазаашьалагьы, 200 шықәса рыҩнуҵӄа ҳазлахәыз, ҳаԥхьаӄагьы ҳгәыӷрақәа зызхоу атәыла.

Уи ҭоурых хҭыс духеит ҳара ҳзы.

Егьирахь, еихык-еиҵыкны иҳагхеит ҩыџьа раԥхьатәи ҳпрезидентцәа. Раԥхьатәи ҳпрезидент, амилаҭ хақәиҭратә қәԥара аԥхьа игылаз рбираҟ рымыздаз, ишьҭызхыз, иҳаразкыз – Арӡынба В.Г., аҩбатәи ҳпрезидент, азхаҵара аус ишахәҭоу, иҳаракны имҩаԥызгаз, ареспублика асоциалтә-економикатә ус аҿиара акыр аус азызуз Багаԥшь С.У.

Аиашаз, ҳҳәынҭқарра ашьапкра, аиҿкаара, аҿиара амҩақәа азыԥшаара, адәныҟатәи аусқәа, аҩныҵҟатәи аусқәа реиҿкаара, рышьақәыргылара, аекономикеи анхамҩеи рызҵаарақәа рҿы уҳәа арҭ ашықәсқәа рыла акыр аҽышәарақәа ҟаҵоуп, ҳаҳҭнықалақь, ҳреспублика зегьы рхаҿы ахьынӡарыԥсахыз убартә иҟалеит. Ҳәарада, ҳара ҳазҭагылаз, иахьагьы ҳазҭагылоу ала, ҳазхьымӡац рацәоуп. Аиҵахарақәа шыҟац инханы иахьыҟоугьы, иара убас – зыриашашьа иақәымшәаӡаз агхақәагьы. Урҭ рзы аппозициа ииашан иазгәарҭақәо, изықәдыршәақәо, зтәы мӡакәа ирҳәаз ыҟоуп. Иара убас – апресса, амассатә хархәагақәа ҳәа изышьҭоугьы. Урҭ рыҩнуҵҟа, ҳәарада, иҟоуп адырра, абаҩхатәра змоу, ҳтәыла, ҳажәлар рҿы иҟоу апроблемақәа згәы иҵхо. Аха, рыцҳарас иҟалаз, уахь зҽадызкылаз рахь, уаҳа хыдкыларҭа змам, аполитикаҿ аусура иалагааӡатәи ззанааҭ хадақәа рахь изыхнымҳәуа инхаз рацәацәахеит.

Егьырҭ, еиҳа еилызцо апозициаагьы, агхақәа шыҟоу атәы рҳәоит, ирҩуеит, аха уи ус изыҟоу, риашашьас иамоу атәы рызҳәом. Ирдыруазаргьы ирҳәом ҳәа сгәы иаанагоит. Избанзар, урҭ ирзыцәаахӡом, аиҳабыреи дареи аконсенсус ахь иназгаша адиалог акәымкәа, амчрахь анеира шырҭаху. Аха шьоукы ирҳәо-ируа зегьы аҵәылхра мацарахь ианиаслак, иагаӡоит. Уаҳа аҽакы аҟаҵаха роуӡом. Ркритикагьы ҵоура анамоу, иҟарҵаз ҳәа акгьы аанхаӡом.

Акы ҟазҵо, иҟасҵандаз ҳәагьы иашьҭоу иоуп аҿаӡәы игха атәы аҳәара азин змоу, изҳәогьы амч амоу.

Сара сгәы иҭаӡам иалкаан амчраҿ иҟоу, раԥхьа иҟазгьы, ашьҭахь иҟазгьы, уажәы иҟоугьы априоритет рысҭоит ҳәа, даргьы уеизгьы-уеизгьы аӡәы ус дҳазныҟәандаз ҳәа иԥшым. Ажәлар ианалырхуаз априоритет рырҭахьан, убри ауп дара зырҵабыргра рыхәҭоу.

Зегьы рыгәҭаны иҟоуп аиаша. Убри еиҳа иашьҭоу, убри еиҳа иазааигәоу сидгылаӡоуп.

* * *

Абас иахьа уажәраанӡа, ажәларгьы, аиҳабырагьы, аппозициагьы, аинтеллигенциагьы – аӡәгьы иҿи инапи еиқәҵаны дыштәамызгьы, иҟаҵоу зынӡа ишмаҷымгьы, зегьы еицаадырyа ауп, иҟаҵам, иҟаҵамкәа еиқәылахьоу, кьыс змаӡам, зыӡбара ахьуадаӡӡо аҟынтә, иназхыкәашааазхыкәшо апроблемақәагьы зынӡа имаҷым.

Аамҭа ԥшуам, аусқәагьы. Изҟәаҵтәу иаҟәыҵтәуп, ирҿыцтәу рҿыцтәуп, ҳазхыӡрны ҳцо, иаҳцәеиқәылаз апроблемақәа уажәшьҭа ус иузныжьуам. Ус акәымкәа, ицаз цеит, инхаз нхеит ҳәа дырӡагьых ҳнархыӡрны ҳҿынаҳхеит ҳәа иара ус инхаӡом, иҳашьҭалоит. Ишнеишнеиуа ичмазараны иҳахьӡар алшоит, иҳашьклаҳәуа, ҳашьаҳауа.

Абриаҟараамҭа ихьыԥшыз ажәлар, изхьыԥшыз рзакәанқәеи рыԥҟарақәеи ирықәныҟәозаргьы, ирзыразымызт, иахьынӡалшоз урҭ рзы аҭакԥхықәрагьы иадгылацәомызт. Уажәы урҭ зегьы аҿакала ирыхәаԥштәхеит, аҭакԥхықәрагьы шеибгоу ҳхахьы иаагароуп. Ԥаса ҳара ҳаӡнуҵҟа Аԥсуара аԥҟарракәа рыла ҳаиӡысуан еиҳарак. Уи бзиоуп џьара иавамлакәа ламысла ианазнеиуа. Аха, Аԥсуарагьы, еиҳа амч анамазгьы, ада ԥсыхәа жәла аныҟамызгьы, иагдырхон. Иахьа еиҳагьы иагдырхоит. Уламыс кәадазар, уи аԥҟарракәа рхыцхырҭақәа

марианы иуԥшааиуеит. Уламыс ҕәҕәазар ауп ус акы ухьыр ухы уанаҟәыӡбо, ухы анахьырхәуа.

Уажәы, аҳәынҭқарра, ахатәы мчра, урҭ реиҿкаара, аҭакԥхықәра ду – ажәлар рҿаԥхьа, адунеи аҿаԥхьа, ҳԥеиԥш аҿаԥхьа – иаҭаххаз иҵегь ирҭбаауп. Убарҭ зегьы, зхыҵра, зеилагара ҟамлаӡо азакәан аҳәаақәа, арамкақәа ирҭагӡахароуп. Ари аамҭа иақәшәо, дара рышьаҭақәа зырҕәҕәо жәлары ртрадициақәа, рԥышәа ду арҭбаара, арҵаулара ауп иаанаго.

2. Иҿыцны изхыстәу

Иарбан милаҭзаалакгьы, иарбан уаажәларразаалакгьы иааихмырсыҕьӡакәа рхы ҭырҵаауеит, рыцәгьарыбзиа еилдыргоит. Уи рмилаҭтә хдырра иацхраауеит, иарҕәҕәоит. Ҳара аԥсуаагьы, иаҳԥырхагоу шырацәоугьы, ҳахдырра дырхәашьырц ишашьҭаӡазгьы, уеизгьы-уеизгьы зегьы ныҭкааҵәҟьан иҵаны ишҳамамгьы, иахьа уажәраанӡагьы ҳамч ахьақәымхаз шыҟоугьы, уеизгьы иҳагу-иҳабзоу цәгьамкәа иаадыруеит. Аҳәынҭқарра анаҳцәыӡлак, ҳанхьыԥшхалак, аԥсуара ҳацырхыраан, ажәлар рыхдырра аԥсы ҭакны иаагон.

Амҳаџьырра ҟалаанӡа, Аԥсны моноетникатә тәылан ҳәа иуԥхьаӡартә иҟан. Ауаажәларрагьы дара аԥсуаа руаажәларра акәын. Иахьатәи ҳуаажәларра (общественность) аҽеакала иҟоуп. Урҭ, ус хаз-хазы еилыхны, рыхьӡ уҳәаргьы ҟалоит: иаҳҳәап, аԥсуа уаажәларра, егьырҭ амилаҭқәа рхаҭарнакцәа руаажәларрақәа. Аха иҟоуп ареспублика зегьы еидызкыло убарҭ реиԥш азҵаарақәа, ауаажәларра акны ианахәаԥштәу. Ҳтәылаҿ иҟоу амилаҭеилаԥса рпроблемагьы, ҳмилаҭ хақәиҭратә қәԥара, ҳхыԥхьаӡара амаҷра, аибашьра – зегьы еилалан рҷыдарақәа иҵегьгьы иаадырԥшит. Ҳреспубликаҿы амилаҭқәа реизыҟазаашьа, урҭи атитултә милаҭи

реизыҟазаашьа цәгьоуп узҳәом. Хылатәи ҳмилаҭтә проблемақәеи, ҳҭәыла иқәынхо егьырҭ амилаҭқәеи ҳаизыҟазаашьақәа комплекск иаҵанакуеит, ҳәарада, еиҿыбаалатәуп. Аха, ҳара аӡәгьы иҿы иааӡаӡом, ҳақәҧара зегьы ҵакыс, хықәкыс иамаз, иамоу, хылатәи ҳмилаҭтә проблемақәа алҳамкаалар, ҳаҧсҭазаараҿ зегь раҧхьа игыламзар ҟалаӡом. Ҳәарада, егьырҭ ирҧырхагамхо, ирыдмыгәгәало. Ҳара ҳаицынхара, ҳаицыҿиара, ҳаибабара еилшәара ақәымкәа еснагь иҟазаарц азы, еснагь ауадаҩрақәа зцу ҳусаҿы зегьы рыдгылара, рыжәҩахыр ҳҭахуп.

Зегьы ҳазҵазкуа ауаажәларра еидызкыло раҧхьа игылоуп аурыс бызшәа. Иара усгьы, аурыс бызшәа, хыла ҳара аҧсуаа ҳзы, ҳҳәынҭқарраз, ҳашкол азы, ҳкультура зегьы азы акыр шаҵанакуа ҳәара зҭахым ауп. Уи зегьы зыдгыло, иззыразу усуп. Ари аҵыхәала ҳара ианакәзаалакгьы аӡәы иҿаҧхьа ҳхы ҳарқьио ҳаҟам.

Иаҳҳәап, ҳара ҳбызшәа аҭагылазаашьа хьаас иҟаҵаны, уи иахьақәнагонӡа ишьҭыхым, ахархәара аиуртә иҟаҵам ҳәа ҳахьашшуа, урҭ аҭыҧқәа рҿы аурыс бызшәа рхы иадырхәоит ҳәа азы акәӡам зынӡа. Егьирахь, ҳәара аҭахым, ҳбызшәа ҧсабаралагьы, закәанлагьы иара иахьатәу, уаҳа ҧсыхәа ахьамаӡам ыҟоуп. Ҳмилаҭ интересқәа рҿы, амилаҭтә ҳәынҭқарра ашьақәыргылараҿ, ҳхьыҧшымраҿ, аҳәынҭқарра аусқәа зегьы рҿы ахархәара аман аҟаҵараз.

Ҳҳәынҭқарраҿ закәанла ҳбызшәа иазыҧҵәоу аҭыҧ аҟынтәи анахарагьы аӡәгьы азин имам, ажәларгьы ирҭом. Абриаҟара ҧсҭазаара зыхҭнырҵахьоу, шьа зызкарҭәахьоу, уажәтәи ҳаибашьраҿы мацарагьы акәымкәа, ҳара аҭоурых ҳарбоижьҭеи, ахадарақәа, раҧхьаӡа игылақәоу иреиуоуп ҳбызшәа иара иатәу, иахәҭоу аҭыҧаҿ анагара. Убас, аҧсуа бызшәагьы аҭыҧаҿ иананха, аурыс бызшәагьы аҭыҧаҿ ианыҟала, дара-дара

еицхыраартә, еибарыӷәӷәартә аҭагылазаашьа роуеит. Уи ауаажәларрагьы иҵегьы еилаҵәо иҟанаҵоит, еснагь проблемас, хьаас иҳамоу ҳбызшәа аԥеиԥшгьы ҳацәымшәо аҟынӡа.

Ауаажәларра атәы акәзар, еснагь ирҿыҵакуп, аха иааҭгылан, цқьа иагәылаԥшны, иазхәыцны рацәак иахымцәажәац. Уи, ияаидкылан, акны аӡбахә рҳәоит, аха иара маҿа-маҿа еилоуп, милаҭла мацарагьы акәымкәа.

Убарҭ зегьы акакала ргәаҭара, макьанагьы зҽырҿыцра иаҿу ҳуаажәларра аиӷьтәра аганахь ала даара ихәарҭахар алшоит.

Иаҳҳәап, иахьатәи ауаажәларра иналԥшуа иҟоуп Аҟәа ииз, Аҟәа ияаӡаз, урҭ зыҽрыдызкыло, аҽаџьарантә нхара арахь ияаз, наԥшыхақә акәымзар, аҳҭнықалақь аԝныҵҟа иҟало анаԝс, ареспублика зегьы, ажәлар зегьы рыԥсҭазаара рацәак зҽалазымгало, иполитиказ, исоциалтә зҵаараз, акультура иатәу зҵаараз – Аҟәа иҭагӡаны, аҟәатәык илаԥш ала мацара иахәаԥшуа.

Иџьоушьаша, ауаажәларра убри ахәҭаҿы иҟоуп акрызхыҵуа ҷыдарақәак. Уи, дара, егьырҭ зегьы рыҽшрылыркааугьы, ус шакәу рыхгьы иҭамшәацзар ҟалап, аха ианакәзаалак егьырҭ рыҽрыладырԝашьом, дара-дара гәынхәҵысҭалагьы еибадыруеит.

Акрызхыҵуа ҭагылазаашьак иннажьыз аҷыдарақәа ҳәа ҳазҿу, иишаҵәҟьан акрырхыҵуеит. Ишдыру аиԥш, Аԥсны Урысҭәыла ианадла, агаҿа ахи-аҵыхәеи, еиҳарак Аҟәа хәыҷы-хәыҷла еизнагеит, ара курорт ҭыԥны, дача ҭыԥны иалзхыз маҷԝымкәа. Урҭ рахь иҟан тәанчара ицахьаз аинралцәа, ачиновникцәа, аҵарауаа уҳәа. Агаҿа иахьыгӡаны, еиҳарак Аҟәа адачақәа рыргылара иалагеит. Аҳәынҭқар иеиҳабыра иреиуаз ракәзар, апланқәа рыман Аҟәа Монако еиԥшшәа иҟарҵарц. Урысҭәылантәи ԥсшьара ҳәа аҳәааа ихыҵны имцакәа, рԥарақәа ртәыла иахьаҵанакуа иныргларц.

Уртҟәа зегьы ирхьымӡеит, аха Аҟәа акурорт-дачатә атмосфера ҟацан. Уи Урыстәылантә арахь иаана-гон еиуеипшым адачаргылаҩцәа, адачанкылаҩцәа, аԥсшьаҩцәа, иара убас аныҟәаҩцәа, арҿиаратә-ҟазаратә усзуҩцәа. Зыҿиара аагылахьаз ажәытәӡатәи абаҟәазатә ҟалаҟь аԥсҭазаара хәыҷы-хәыҷла аҿа хырхарҭа ҿыцк шьҭнахуан.

Ганкахьала, агаҿа, амшын, аҳауа иашьҭалан иааз ада-чауаа, урҭ рахьтә ари, дара рзы иҿыцыз, аргонавтцәа ахьызхыҵхьаз ажәытәӡатәи атәыла, аҭоурых ашьапы иа-наргахьаз аетнос ржәытә-рҿатә интересс изкыз ҟалеит.

Аҽаганкахьала – Кавказ агаҿа зыԥсадгьылыз аныҟәырца, урҭ зҭажьны иргаз аҕбаҟәа рыла арахь иӡхыргаз, зхы ахьхаз ацара еснагь иазхиаз, нас иара Аҟәа инхаз, иаԥсыуаамыз, изламкьысуаз амилаҭқәа рхаҭарнакцәа, Урыстәылатәи амчра амаҵ зуаз ачи-новникцәа уҳәа ирҭыԥхеит.

Зегьы дара роуп, Аҟәа акурорти атуризми рырҿиара ахь акәын иахьырхаз. Аԥсни аԥсуааи рҭоурых, Аԥсны аԥсабара рзы акрызҵазкуа, ихәарҭоу аматериал еи-зызгоз, изыҩуазгьы еиҳарак уахь акәын иахьдырхоз. Шамахаӡак акәымзар, дара аҭоурых зыҕрысны ицаз аԥсуа жәлар рыцхраара, ршьапы рыҟәгылара иазкымызт.

Дук мырҵыкәа Аҟәа ахаҭагьы, амчра иатәыз ачинов-никцәеи апровинциаҟәеи реимадараҟәак ракәымзар, зыԥсҭазаара ҩныҵҟала еизибархо ҟалаҟьхеит. Аҟәа аиԥш иманшәалоу абаҕәаза змаз аҟалаҟь акрырҳареи ахәаахәҭреи рыда аҽакы хьаас измамыз аҟәаа ирлас-ны еинылт. Абырзен, аҭырқәа, аҵьам ҭуҵьарцәа, аерман ҭаҭын аарыхцәа рахьтә амал маҷымкәа изырҳаз ҟалеит. Дара ишаарҭахызгьы иҟан. Аԥсуа аҳцәа ҵьара-ҩыҵьара ҩынҟәак, хыҵакырҭаҟәак рыман, азинҟәа рахьгьы ада-чауаа иреиҳамызт. Аҵыхәтәантәи аҳ иԥа Гьаргь, аҵара змаз, аҭоурыхгьы, акультурагьы ртәы иагымкәа издыруаз,

идача-ꚩны алахь аҿы латын анбанла ианиҵеит «Вилла чемиа» ҳәа...

Егьырҭ, Аҟәа зкыҵәҟьаз, аҵара змаз рылҵит, нҭыҵынтә ԥсшьара иааиуаз, ус аратәи апублика зыхәмаррақәа дзырбарц иааиуази дареи еилысит. Ақалақь аҿы иҟалеит аҟазара, алитература аинтерес змаз, аинтеллектуалтә бзазараз аамҭа хашәала иақәиҭны измаз. Урҭқәа хәыҷы-хәыҷла итрадициахеит.

Ари атрадициа Асовет мчрагьы иахаанхеит. Ареволициа зҭыԥқәа ирыхнацаз аурыс интеллигенциа рҟынтә аӡәырꚩы Аҟәа иаанагеит Урыстәылагьы ибзиан ирдыруаз ашәҟәыꚩꚩцәа, апоетцәа, аҭоурыхдырꚩцәа, еиуеиԥшым ахырхарҭақәа ирееиуаз. Урҭ рахьтә иҟан ароматика иныҟәнацоз, ареволиуциа ашьаарҵәыра зхы ацәызгарц зҭахыз, зхы ԥхьазкуаз, ус ари аилаꚩынтра ду зхы иархәан, анкьатәи адачауаа рҭыԥқәа нкылан ара иаанхаӡар зҭахыз.

Ажәакала, убарҭ зегьы еилалан абра иҟарҵаз атрадициақәа, убри ҟазҵаз атмосфера, акыр аҽаԥсахқәазаргьы, рхаҭақәагьы, шьҭрала иаазгьы, ҿыц зҽадызкылақәазгьы рыман иахьа уажәраанӡа иааит.

Зыӡбахә ҳамоу ацәырҵра аханатә аполитика аҽаланажьцәомызт, аха иара шырхылаԥшуаз аиԥш, даргьы ахылаԥшуан. Дара еиҳа ишырзыманшәалоу иалҵыр, аҽалархәра иазхиан. Иаҳҳәап, Асовет мчра алагамҭаз, абри агаҿа имаҷꚩымкәа еизнагаз рахь уи зҽалазырхәыр, уиала абра заанхара, зыҟазаара алазырҵабыргырц зҭахыз маҷꚩымызт. Аха хәыҷы-хәыҷла дара шазыԥшымыз иааҳәит зегьы. Аҵыхәтәан, џьарантә иааз ракәым, аратәиқәагьы, еиҳарак аԥсуаа, инарыха-аарыхан, зегьынџьара иахаԥеит қарҭаа рымчра аныҟәгаꚩцәа.

Убасҟан, убарҭ адачатә-курорттә атмосфера иатәыз атрадициақәа ршьаҭакꚩцәа ирҭынхаз хыхь-

хыхьла рҽыршеит: рыбжаӡык Аҟәа иахаҧаз рполитика рҽаламгалакәа, апрактикаҿ занааҭла аус рыцура рҽазыркит. Егьырҭгьы ус иҟоу рҭахын, ззанааҭ бзиан иҙдыруаз, аҵара змаз, аусмҩаҧгаратә, аканцелиартә, аҳасабрбатә усҟәа рҿы аматҵуцәа, аҟьаранҵьцәа, ахныҟәгара ада аҽа кариератә претензиак змамыз. (Урҭ знапаҵаҟа иҟаз иагьдырсаҳәҭыруан, аха хар амаӡамкәагьы акрырҿартҵон. Убри аҟынтә, дара рахь иаҵанакуа, ирхылҵызгьы иахьа уажәраанӡагьы, уажәтәи амчреи уи арационҟәеи рзы ргәы намӡо, иҟәындҟәындуа иавоуп.)

Егьырҭ рыбжаӡык, менталитетла урҭ ирхыҳәҳәоз, ус иахьыҟаз, еиҳа анеитралитет ахьроушаз рҽааныркылт. Ашьҭахь, ҟарҭаа рымчра, аҭыҧантәиҟәа, раҧхьа ирылан аҧсуаа кҿацалан, иаахтны ршовинист политика, ртеррор мҩаҧырго ианалага, дырҩагьых уи иаҿагылоз, ихтны изызхымгоз, иҟәҧоз рыҽрыламыжькәа, ус ҩныҵҟала ирыцҳазшьоз рылаҧсан.

Зегьы дара роуп, урҭ аҩ-ҟәшакгьы еиҿархасырҭан, аҟалаҟь аҧсҭазаара рҽалаӡашәа еигәныҩуан, ус наҧшыхаҟә иузгәамҭоз, ирацәамзаргьы, аҟалаҟь аҿы рнырра ыҟан.

Сталин иҧсра ашьҭахь иҟалаз аҧсцарҭаҟәа ирыбзоураны, убарҭ еиҳа рыҽцәырыргеит, рынхашьарынҵышьа рмыҧсахит, аха дара еиҳа рҽеидыркылеит, рыҽдырҭбааит, рыкәша-мыкәша аҿар рахьгьы ҧыҭҩык уаҩы ибарҭахеит. Еиҳарак аҟазара зхы азцоз, уахь зхы кыдыз, знапы алакыз рахьтә. Насгьы, иахьеибабоз, иахьеиҟәшәоз аҭыҧҟәа алырхит. Уи еиҳараӡак аресторан «Амра», ихтыз аҩбатәи аиарус акәхеит.

Убра еиҟәшәоз ирылан, аханатәгьы урҭ зыҽрыдызкылоз Аҟәа зыҧсы злашәа иҟаз, амчра амаҵ зуаз, аинтеллигенциа иреиуаз аҧсуаа ирыхшазгьы, еиҳарак збызшәеи зкультуреи анҭыҵ игылаз. Аҵыхәтәан урҭ

рахь уарла-шәарла инанаго иалагеит Аҟәа иҿыцны аира иаҿыз, ақытақәа рҟынтәи иааны аҵара зҵоз, аҧсуа ҽар ргәыҧқәа рахьтәгьы ҧытҩык.

Сталин иҧсра ашьҭахь иҟалаз аҧсцарҭақәа абарҭ, анкьатәи адачатә-курорттә традициақәа ныҟәызгоз рыҩнытҵҟа, изеиҧшроу ҳәа еилымхкәа амчра амаҵ зуаз, зхы аланыҟәызгоз азыбжа уаанӡатәи рполитикатә неитралитет еиларгақәеит. Аҧсцарҭақәа рышьҭахь, амчраҿ, иара ус аҳәынҭқарратә-нхамҩатә системақәа рҿы ҧытҩык аҧсуаа рыдрымкылар ада ҧсыхәа ҟамлеит. Уи аполитика арҭгьы аҵанакит, иааидымыгәӷәалар, рҽааиҵарымкыр, рҭыҧқәакгьы ззинқәа дырхынҳәуаз рзы иҭадмырцәыр амуит. Ари аҭагылазаашьа, егьырҭ менталитетла ирхыҳәҳәоз рызыбжаҩык, адемократиа аилагара ауп иаанаго ҳәа ахәшьара арҭеит.

Ажәакала, ирҭахы-ирҭахым, уажәазы, аполитика зынӡа ишзавымсуаз, ишзавымсуаз акәым, ахаангьы зынӡа ишырзышьҭамҵаӡаз ала рҿы рықәшаҳаҭхеит.

Ашьҭахь, ҳмилаҭ-хақәиҭратә қәҧара аҽанарӷәӷәа, ареспублика зегьы анамҽханакгьы, ари агәыҧ агәыцә-ҵәҟьа иаиуаз рыҽдырҵысуамызт. Аха абжьааҧны урҭ рахь еиҳа зхы кыдыз, ирҭаауаз аҧсуаа, имҩаҧысуаз ақәҧара уаанӡа зҽалазымгалозгьы, уажәы аӡәырҩы уи ақәҧара рҽаладырхәит, ақәҧара анапхгарахьгьы инеит.

Насгьы, иазгәаҭатәуп, убри ақәҧара ахытҵхырҭақәа рҿы игылазгьы, уахгьы-ҽынгьы уи иалагылазгьы арҭ ҳаҭыр рықәырҵон. Ҳаҭыр рықәырҵон урҭ рахьтә аҵара-дырра згымыз, акреилызцоз, урҭ рпотенциал. Ирдыр-уан, урҭ рывагылазар иара ақәҧаразы шаҟа иахәарҭаз, агәыӷрагьы рыман мышкымзар-мышкы ус егьыҟалоит ҳәа.

Аибашьраҵәҟьа ианалага, егьырҭ зегьы реиҧш, урҭ рахьтәгьы ирацәаҩны Аҧсны, Аҟәа нрыжьит. Аҟәа нзыжьызгьы уа иаанхазгьы зегьы ақәылаҩ иқәызбоз

рахь иҟан, шамахаӡак акəымзар. Аибашьра цонаҭы имаҷҩымкəа Гəдоуҭа иҟан, апресса, апресс-центр уҳəа рыкəша-мыкəша. Аибашьра ашьҭахь иеиҳабыратəым ахеидкылақəа, ахəыҵқəеи ахбыџқəеи реилазаарақəа, апресса уҳəа рыкəша-мыкəша рҿеидыркылт.

Ҳəара аҭахым, рыҽзыдкылан иҟоу асферақəа рҿы зегьынџьара рхы аадырԥшхьеит, ргəаанагарақəа рҳəахьеит, еиҳарак аполитика, аҳəынҭқарра асистема аусуракəа ирызкны. Уа рпозициақəа еилукаартə иҟоуп. Ианакəзаалакгьы иахьаҟара урҭ активра аадырԥшуа иҟамлацызт. Аха уи зыхҟьо, ҳажəлар, ҳҳəынҭқарра, иахьа, уаҵəы, уинахыс иаҭахуп, ҳхы иагырхан, ҳаԥсы иагырхан, уи аус азаауԥхəаҵəҟьа иашьҭан акəым, апозициақəа ирымаз рмышьҭырц, макьана ирымам рнапаҿы иааргарц ауп. Уажəы еиҕьны уи азы аамҭа ҳауам ҳəа ирыԥхьаӡоит. Уа абџьарс ирымоу иахьатəи адунеизегьтəи адемократиа ҳəа ирԥхьаӡо апринципқəа роуп.

Аха егьа рҳəаргьы, аусаҿ адунеизегьтəи адемократиа ҳəа акгьы ыҟаӡам. Уи атəы ақьаад аҿы инхоит, иҟаҵəҟьоу, аус зуа акорпоративтə демократиа ауп.

Арҭ, ҳуаажəларра ари ахəҭа, ус ицəырымгацəакəа рхахə шылырхуагьы, ихəарҭоу, иԥырхагам акыр ныҟəыргоит. Аха рхы иагацəоит. Урҭ реилазаарагьы, иахьыԥшуагьы, ирзааигəартəуагьы – зегьы Аҟəа ауп ҭыԥс ирымоу. Аҟəагьы, дара ринтересқəа ахьынӡаҟоу, рареал арбоуп. Уи шамаха иахысӡом, Аҟəантə рымҩақəа, рмаршрутқəа, ус машəыршақə акəымзар, Аԥсны аҩныҵҟа, шамахамзар, џьаргьы инагаӡам. Дара рымаҵ зуа апрессагьы убарҭқəа рзы ирышьҭаԥало ицоит.

Ҳəарада, наҟ аҳəаанхыҵ џьара ианцо, европатəи, адунеижəларбжьаратə еиҿкаарақəа рыҩныҵҟа, ҳаӡбахə наргоит, ҳтəыла аинтересқəа рыхьчоит. Зны-зынла, аҵəгьы мбылуа, акəацгьы ӡуа аппозициа иананарыжьцəо ҟалозаргьы. Уи атəы маҷӡан иаадыруеит, аха знык-ҩынтə ателехəаԥшрала иаҳдырбахьоу ала...

Убри аусгьы, уажәрааӡа аҳәынҭқарра аганахь ала иахәҭоу ахылапшра амамызт. Ус еипш иҟоу аиԥыларақәа ахьааҟало ицац роуп ицо, ҳауаажәларра егьырҭ ахәҭақәа рахьтә, шамахамзаргьы, аӡәгьы далашәаӡом. Ус акәымкәа, уахь ицо, еиуеипшым ауаажәларра рыхәҭақәа рҟынтә иаладырхәуазҭгьы, еиҳарак аҿар, рмиссиагьы иацхраауан, убра ҳтәыла апроблемақәагьы еиҳа инарҭбааны ирбартә, ираҳартә иҟалон. Аиаша ҳҳәап, убасеипш еиуеипшым аиԥыларақәа, аикәшәарақәа раантәи ацәажәарақәа рҿы аума, ара аума, ҳмилаҭра азы даара акрызҵазкуа апроблемақәа, амилаҭтә культура, абызшәа, ҳменталитет рызҵаарақәа ирывгоуп, ибжьажьуп.

Ажәакала, ауаажәларра ахәҭақәа зегьы рхаҭарнакцәа еиҭныԥсахло, убарҭ иреипшу аиԥыларақәа рылархәра, ауаажәларра зегьы реизааигәара, еилысны рыҟазаара акыр иацхраауан.

Абри аипш аибашьра зхызгаз, аибашьра аламҭалазы акыр еилаҵәан иҟаз ажәлар, аиааира ашьҭахь зынӡа иаӡәыкхап ҳәа ҳаԥшын. Аха ус изыҟамлеит атитул жәлар рыѡнырҟагьы, атәыла ауаажәларра зегьы аѡныҵҟагьы,заҵа еиламҵәарыз, еиҳа инаскьа-ааскьеит, рҿыршеит, аицәыхарарақәа ҟалеит.

Сталин даныԥсы нахыс иҟалаз аԥсцарҭақәа, ақалақь аҿы инхоз, аԥсуа школқәа рхыԥхьаӡара иахьацлаз, убарҭ ашколқәа рҿы змилаҭ культура, збызшәа, атмосфераҿ ирааӡоз, змилаҭтә хдырра иашан ишьақәдыргылаз, ақалақь аҿы ауаажәларратә, адоуҳатәы атмосфера ҿыц ианыԥшуа иааҟалахьан. Урҭ, акурортә-дачатә «идеологиа» анырра шьҭрала иаазгози, рыкәша-мыкәша зҿеизызгози, апровинциақәа рҟынтәи, ақыҭақәа рҟынтәи мчыла-хаала ииааны, аҳҭнықалақь аҿы иныкәкьакьаз, амилаҭ-хақәиҭратә қәԥара зырҿыцызи ирыбжьиааз, ирыбжьагылаз ракәхеит.

Даара агәыӷра ыҟан, убарҭ рыбзоурала, ҳуаажәларра абарҭ аѡ-махәҭак дук мырҵыкәа еидиаауеит, ахааназ иакны иҟалоит ҳәа. Аха, рыцҳарас иҟалаз, убри абжьиаа бзиа

аґьырак аибашьраҿ иҭахеит. Иара, амилаҭ-хақәиҭратә қәԥара зцәеи-зыбаҩи адӡылахьаз, аибашьра аламҭалаз ажәлар рыкәша-мыкәша зегьы еизызгоз иаӡәыкны, еицҿакны рыҟаҵра зылшаз, аибашьра ашьҭахь рҿеиҩыршеит. Шьоукы арґьарахь иахеит, шьоукы – армарахь, аамҭа иақәшәашаз, ажәлар, атәыла зҭагылаз аныԥшыртә ахырхарҭагьы, ахықәкгьы еилыкка иарбаны программакгьы рымаӡамкәа.

Зегь реиҳа улахь еиқәызҵо, иара амилаҭ-хақәиҭратә қәԥара апрограмма агәыцәқәа ируакыз ҳкультура, ҳбызшәа, ҳдоуҳатә ԥсҭазаара атәы уажәтәи апрограммақәа рҿы уаҩҵас иарбаӡам, иарбазаргьы уа инхеит, уинахыстәи рцәажәарагьы русгьы иалаӡам.

Иара аппозициагьы дара ирыдызцәыло апрессагьы – иахьа уажәраанӡагьы убасоуп ишыҟоу.

Егьырҭ, иҳәынҭқарратәым, урҭ рыкәша-мыкәша иҟоу аидкылақәа рҿы иҟоу аинтеллигенциа, ҳуаажәларра ахәҭак, ани наџьнатәтәи акурортә-дачатә «идеология» аԥсы зхоу агәыԥгьы уахь иналаҵан, зхы иақәиҭу ажәа ныҟәызго ҳәа изышьҭоу ажурналистцәагьы налаҵан, аамҭа аҽыԥсахрақәа рызқәа рҽықәкны, аханатә ишааиц иааиуеит, аиҳабыреи аппозициеи ирыбжьагылан. Иахьыбжьагылонтә анахьгьы арахьгьы анеирҭақәа амоуп.

Аакьыскьанӡа ус иҟан, мызкахь зны иадамзаргьы, аиҳабыра, аҳәынҭқарра иахагылоу урҭ инарылатәаан, зҵатәхәы даара аџьабаа адбалан изҵаз иеиԥш, џьара иаҿахар ҳәа ишәошәа, зны-зынла ихыжәжәаны, аҵәы алаҵан дара ажурналистцәа ирҭиуа азҵаарақәа аҷҷаҳәа рҭаккәа ҟарҵон. Зегьы дара роуп, урҭ, «зхы иақәиҭу ажәаҳәацәа», иарбан материалзаалакгьы дара еиҳа ишырзеиґьу, ргазеҭқәа еиҳа излаархәаша иазхәыцны акәын ишырнырҵоз.

Ажәакала, ҿыґәґәала ицәажәоз, ауаажәларра ирушаирҳәаша, аҳәынҭқарра иагу-иабзоу – зегьы ртәы аҳәара, рымҩақәҵара мацара дара рнапы ианырҵазшәа.

Уажәшьҭарнахыс ишыҟало атәы макьана аҳәара уадаҩуп, аха, ари аҩызатәқәҟьа апрактика аҭыԥантәи ахыҭҳәаақәа, ахатәгәаԥхарақәа иреиуазар ҟалап.

Убарҭқәа зегьы ааицылан, ҳинтеллигенциа, ажәлар рҟынтәи иҩеизи, ара, хыхь, аинтеллигенциа, ақалақьуааа ирылҵызи, реилалара, реилаҵәара, реицхыраара, рак-зааразы наџьнатә иҟаз аҽыхара абыржәы еиҳа иалҵып ҳәа агәыҕра шҳамаз, ишаҳҳәахьоу аиԥш, еиҳа иԥсыҽхеит. Абри аиԥш аус аҿы изхароу, изхараму ҳәа иаахҵәаны ар-бара уадаҩуп. Ари апроцесс аҿы аинерциа, акрызхыҵуа аинерциа амчгьы ыҟоуп. Уи ус шакәу еилкааны ухы иаурхәаргьы ҟалоит. Убри еиҳа еилызкаауа, еиҳарак, ани иахьагьы адачатә-курорттәи «идеологиа» аиуа ныҟәызго роуп. Урҭ акритика раҿакрагьы мариам. Акри-тика ҟаҵараҿгьы, аамҭала еиҳа изықәнагогьы гәазҭо, аԥҟьаԥцагьы шьҭызхуа дара роуп. Насгьы, урҭ еснагь амчреи аппозициеи ирыбжьоуп, зыбз хаау асыс еиԥш. Аха «ранҵәҟьа» ааигәа иҟоуп еснагь. Егьа иуадаҩхаргьы, ираным ҭыгьуа иалагаргьы, «ран» иамҵуа рыздырхоит. Насгьы, иҳәатәуп, урҭ рҿы имаҷымкәа ишыҟоу аполити-казгьы, аҵараҭҵааразгьы, адоуҳатә культуразгьы адыр-реи абаҩхатәреи згым, зҵаарақәак, ҭагылазаашьақәак рҿы зда ԥсыхәа ыҟам.

Аха уа ҳгәы еихьызшьуа, ҳмилаҭтә хақәиҭратә қәԥара аидеа, ахықәкы, аԥеиԥши зны-зынла, астол иқәҭәоз аӡ еиԥш, зхы ахьыҟоу зҵыхәа ахьыҟоу ҳцәеилагахьоу, урҭ иузранажьуам, даргьы ирыдыркылом. Ирыдыркылом, избанзар уи аиԥш азҵаара урҭ раԥхьа иқәгылаӡам. Урҭ дара еиҳа ирышьашәалоу, ирнаало ҳәа ирԥхьаӡо аҿы аҳәынҭқарра амаҵ рур рылшоит. Уинахыс дара акгьы рус алам.

Ажәлар рыжәпараҵәҟьа иалҵыз, зегьы ирыхьӡар акәын, ашколқәа рҿы инаӡамкәа ироуаз рҵарадырра ашьҭыхра, рыжәлар рзинқәа рыхьчараз, дара азинқәа

ртәы аҵара, амилаҭ хақәиҭратә қәԥаразы ахеидкылақәа реиҿкаара, аибашьра аангьы аԥхьа анеира. Убра зегьынџьара иахьӡеит. Уажәтәи ауаажәларра рҭагылазаашьаҿ абасҟак еиҩызышшаз, абриаҟара еиқәымшәара, абриаҟара еиҿыхара иҟалаз дара ирхароуп ҳәа изыԥхьаӡогьы ыҟоуп. Ус акәзаргьы ҟалап, изބанзар зегьы ршьапы зкыз, рҭакԥхықәрагьы еиҳауп, атәыла, амилаҭ ахьӡгьы ахьмыӡҩгьы зду раԥхьа игылоуп.

Уеизгьы, ҳәара аҭахума, ҩажәа шықәса рыла иҟалахьоу шырацәоу аиԥш, ҳҳәынҭқаррагьы, ҳуаажәларрагьы, акыр рҽырԥсаххьеит, аизыҟазаашьақәагьы. Зегьы дара роуп, ҳауаажәларра реилазаашьаҿ иҟаз шыҟац инхоит. Еиҳа зҽызмыԥсахуа иреиуоуп, анкьаӡатәи акурорттәдачатә «идеологиа» аиуа злоу рпозициа, дара зхы иқәырҵо рҭагылазаашьа.

* * *

Ҳара, абриаҟара зҭоурых еиларгахьоу, еицаркхьоу, зхатәы ҳәынҭқарра ҿыц аира акатаклизм иадукылаша ауаажәларратә шьақәгылашьақәа шьаҭанкыла рыԥсахрақәа ирхаанхаз ҳзы, иҟам зҵаарак лымкаала изхаҵгылатәым, иҿыцны изхәаԥштәым, иҿыцны ахәшьара зҭатәым.

Убарҭ азҵаарақәа ркомплекс аҿы иалкаан азҿлымҳара зҭахқәоу иреиуоуп аҭоурых. Уи ухыуҿы анубаалаҵәҟьо агәы цқьазар, ахра цәгьақәа рҿы рышьҭахь иааиуа изынрыжьуа, ашәарҭа уаҩзго, амҩаҵәҟьа узырбо аҳарҩа иеиԥшхоит. Иаҳҳәозар, идырхәашьхьоу, зышьҭақәа акыр еиларгахьоу, ажәытәӡатәи ҳҭоурых акәым, иҵегьы арахь иааскьаган иҟоу, азежәтәи аҩажәатәи ашәышықәсқәа рҭоурых, иара ҳара ҳазхаануҵәҟьа аҿгьы, аиаша иахьавсуа, иаахтны иахьавагыло, анаҟә ахьаларчу, ма алегенда иахьеиԥшыртәыз даара имаҷым. Еснагь ҳҭоурых еилазгоз рхалагьы ракәымкәа, аԥхьаҩ зыгәра иго

ҳҭоурыхҭҵааҩцәагьы ус анрыхьуа ыҟоуп. Ма зны аҽакала иумҳәар, иумҩыр, аныҟамлоз ирҩыз иаламкьыскәа ус иахьынрыжьыз маҷӡам. Ишыҟазаалак, урҭ реиԥш ииашам алкаақәа рахь инхаз ыҟоуп. Аҭоурых аҿы ихәыҷу, ҭакы змам акгьы ыҟаӡам. Амц мцуп, ауаҩы дажьоит, дымҩахнаҟьоит, идунеихәаԥшышьа бжанатәуеит.

Убри аҟынтә, урҭ еиҭарыхәаԥшны, егьа иашазаргьы аиаша ахаҭа ҳәатәуп. Ахәшәгьы ашоуп, аха ауаҩы дахәшәтәуеит.

Иаагап, иагымкәа иаадыруеит, ииашангьы ахәшьара амоуп ҳәа иҳаԥхьаӡоит, аҭоурыхҭҵааҩцәа, иуҳәар алшоит, анапы иадыргахьоу, ажәеинраалақәа рпатетика иадыргахьоу 1866 шықәсазтәи Лыхнытәи жәлар реилаҩынтра.

Раԥхьа иҳәатәу, усҟантәи аҭагылазаашьа шыуадаҩызгьы, ҳара ҳԥеиԥш аӡбара иалахәыз рахь ҳара ҳахь, маҷк иадамзаргьы, згәы кыдыз аӡәгьы дшыҟамызгьы, ажәлар раԥхьа инагылоз, ашәарҭа бааԥсы иштагылаз еилызкаауаз ҭауади-аамсҭеи, ма дара ажәлар ирылҵыз аӡәы, ма гәыԥҩык ҟалазҭгьы, ҳәарада, ахҭысқәа рҿиашьагьы аҽакала иҟалон, атрагедиагьы усҟак иқәхгахомызт.

Аԥсны аҵыхәтәантәи аҳ иԥа, дшыҷкәынӡазгьы, аҵара бзиа иман, ижәлар зҭагылазгьы еиликаауан, аха уи атәы ижәлар израмҳәеит. Баша идырԥшӡоит акәымзар, иҭахханы дыҟазаргьы, ижәлар драцәажәартә абызшәа издырамызт. Лыхны дшааӡазгьы, қарҭтәи аҳкәажәцәа рыхьӡала амадригалқәа қырҭшәа цқьала иҩуан. Иҟалаша аныҟала, аҳәынҭқар ичиновникгьы, дзыхьчоз аказакцәагьы реиҳараҩык анындырҵәа, анхацәа рахь акыр еилызкаауаз абираҟ идыргалт. Ишьҭыхны ҳаԥхьа угыл ҳәа. Уи иаанагоз еибашьра ҳга ҳәа акәмызт. Иара абираҟ нимкылт, аха иреиҳәар ҟамлози, ма уажәшьҭа шәаагыл, зынӡа ҳақәрымхырц шәҭахызар, абра сышьны снышьҭаҵан шәымцакәа џьаргьы шәсышьҭуам ҳәа. Аха

иара хаҭала даҵанакыр ҳәа акәын дзыцәшәоз. (Убарҭ, аашә шықәса ҳаҳцәа ҳәа ҳазхәаԥшуаз ртәы, ҭоурыхла, обиективла иахьауажәраанӡа иҵам.) Аԥсуа ҳәынҭқарра амчра аҟынтәи ахы ианақәиҭха, Аԥсынгьы иара ишалаз ианынха, дырԥагьых ахы азышьҭымхырц, Қырҭтәыла иахагылаз ирыԥшааит урҭ. Дара Шерван-шахаа ҳәа ирышьҭан. Аԥсуаа урҭ Чачба ҳәа ирыԥхьон, аха дара, еиҳа иаԥсыуа патриотуп ҳәа ззуҳәашазгьы, знымзар-зны рыжәла ус иагьырымҳәеит, иагьырымԥит.

Ажәакала, урҭ шьҭрала атиуркцәа агәзаа ҳәа изышьҭаз иреиуан. Ажәытәӡа Абжьаратә Азиантә, арахь, уажәы Азербаиџьантәыла ахьыҟоу ахь ирт. Ара сельџьукаа ҳәа ирышьҭан. Урҭ аамҭала (ажәабатәи ажәеизатәи ашәышықәсақәа рзы) Азербаиџьан, Ермантәыла, Қырҭтәыла абжак рнапаҿы иааган ирыман. Шаҟа шьаҟьала рылазгьы Анцәа иоуп издырyа (ҳара уи ҳақәуп, раԥхьатәи ҳҳәынҭқаргьы ахазарқәа (атиуркцәа) рцәа далҵит). Аԥсны аҳцәас ианыҟала инаркны нахыс, ҳәсас иааргоз Агыртәылантәи аҳцәа Адианаа (Дадиани) рыԥҳацәа ракәын. (Убрагь Қьелышь заҵәык еилеигеит. Уи аԥсуа ҳәсақәагьы иман.)

Иара усгьы, урҭ рахьтә, уаԥы ибартә, иаҳартә зыжәлари зҳәынҭқарреи рзы акы ҟазҵаз иара иакәын. Зегьы дара роуп, Аԥсны хатәгәаԥхарала Урыстәыла ишадло атәы зҳәоз ашәҟәы знапы аҵазԥыз Қьелышь иԥа Адианаа рымаҳә иоуп. Аҭагылазаашьақәа убас еиқәдыршәеит. Иара Қьелышь неихыркәа имамкәа дажәхьан. Убри аиԥш иҟаз, Аԥсны азы аҵакы ҷыда змаз аус аҿы, итәылазы ииҭаххаз рацәаршьазар акәхап, иаргьы дахыршьааит.

Ажәакала, ус акә, егьыс акә, Аԥсны аашә-шықәса аҳра зуаз рахьтә аӡәгьы цәыкәбарк аԥсуа шьа иламызт. Ауаԥытәыԥса ишьа акраҵанакуазар, абасоуп ишыҟаз.

Аԥсуа ҳәынҭқарра акыр изырҭбааз аԥсҳацәа рахьтә, Мықәтәи ауахәама еиԥшу архитектуратә шедевр аага-

ны Аԥсны, зҭоурыхтә ԥсадгьыл агәҭаны изыргылаз, зызқәаҭыԥгьы убра иҟазҵаз Леон III ишьа ауп абра раԥхьа иргылан аус зуз.

Абас, ашьа аус ауан, ашьҭақәа ма ԥсра зқәым, жәлары ирзеиԥшу баҟаны иннажьуан, ма ихырҵәагахон.

* * *

Ҳаиҭаиасып 1866 шықәса ашҟа. Ҳҭоурыхҩцәеи ҳпоетцәеи рриторика агәра угозар, уи епопеиак еиԥшыртәит, жәлар рфырхаҵара атәы зҳәо. Хәыҷгьыдугьы иахьа уи ишахәаԥшуа ус ауп. Избанзар, рлымҳа ҭыршьаахьеит, уи усоуп ҳәа.

Афырхаҵара атәы сыздырам, аха уи ҳажәлар ртрагедиа хьанҭақәа иреиуан.

Уажәы аҭоурых ҳзалалацәом, уи атәы уеизгьы инарҭбаан ирдыруеит, аха хыла уи зыхҟьаз, еимактәыз азҵаара аимпериа аршьын ала мацара иахьыршәаз ауп, ҳажәлар ртәык, убри азҵаараҿы рҷыдарақәа зынӡак иазхьамԥшыкәа. Иахьа уажәраанӡагьы зегьы даушла изыӡбарц иашьҭоу аимпериақәеи аҳәынтқаррақәеи,дара рнапаҵаҟа иҟоу ажәларқәеи еиҿазыжьуа, ишьаарҵәыроу аконфликтқәеи аидысларақәеи ҵыхәаԥҵәа зрымам абас иахьныҟәо азоуп.

Аԥсуаа, иаагылазар зхақәиҭраз иқәԥоз, зхаҵара еицырдыруаз жәларын. Ианакәзаалакгьы, шамахаӡак акәымзар, иҕәҕәаз, адунеи зырхыџхыџуаз атәылақәа рыр рҿы аус рыман. Ианакәзаалакгьы акырынтә мчыла, хыԥхьаӡарала иреиҳаз ирҿагылан. Ирхыргаз аибашьрақәа зегьы раан, хаҳәырҵәиа инеины ахра рхы анырҟьомызт. Ахыхьчашьагьы рдыруан, ахьаҵшьагьы, ажәылашьагьы. Еснагь ртәыла зынӡа ирызрымымхыргьы, аҕа иаԥхьа ишьамхышгыломызт. Уи азхара рхақәиҭра рыхьчон, егьа рцәақәӡыргьы. Аха 1866 шықәса аԥсуа жәлар рхамҭа-рыԥсымҭа шырҳәо аиԥш ианыҟаз иақә-

шәеит. Қьелышь дызлагаз ижәлар рышьҭыхра, рыҭгара, рырҕәҕәара, уи ирнаҭаз агәыҕрагьы ииасхьан. Аҳцәа рышьҭра ахьтәгьы, ҭауади-аамсҭеи рахьтәгьы, дара ажәлар рыҩныҵҟагьы, ԥсыхәа аныҟамла, зыжәлар рзы аҭакԥхықәра згартә иҟаз аӡәгьы дзымгылт.

Аҳ иԥа Гьаргь дыҷкәынӡан, 21 шықәса ракәӡан ихыҵуаз. Уеизгьы, иицашаз иҵахьан, Аԥсны акәшамыкәша иҟаз аҭагылазаашьа, ажәлар ишакәым шьаҿак аныҟарҵа, ирԥеиԥшыз зегьы реиҳа еиликаартә дыҟан. Ажәлар, егьа игәамҵны иҟазаргьы, раҳра рымырххьазаргьы, аҵыхәтәантәи раҳ иԥа дара рзы даҳан, ииҳәозгьы иахаҵгылон. Аха, ҳара иахьынӡаадыруа, уи аҽны, харантәи ажәлар иҭаҷкәым дирбон, сара исзеицәоу ауп шәызҿу ҳәа. Ишьҭра ахьӡала Урыстәыла изыԥҟаз ауалафахәы ицәызӡыр ҳәа дшәозар акәхарын. Насгьы, ажәлар рахь дааиргьы, дҩықәгылан далацәажәартә аԥсшәа изымҳәозар акәхарын. (Арахь, иара убасҟанҵәҟьагьы қарҭтәи аҳәсахәыҷқәа қырҭшәала амадригалқәа рзикуан.)

Ашьҭахь, иҟалаша аныҟала, изҭашәаз закәы рыцҳараз еилызкаауаз, уеизгьы дрыԥшааит аҳ иԥа. Абираҟ идыркит, ҳаԥхьа угыл, акы ахы ҳақәҵа ҳәа. Аха идимкылт. Ижәлар рзы игәы блыҵәҟьозҭгьы, убраҵәҟьа дшьамхышгылар акәын, ижәлар дрыҳәар, драшьапкыр, ма уажәшьҭа иаагыларц, рыхгьы ҭадмырхарц, ажәларгьы рықәымӡырц. Усҟак злеиҳәоз абызшәа изымхозар акәхарын, аха раԥхьа ишьамхы аирсыр, уи зегьы аҳәон. Џьаргьы иҽимырҵысит. Ишьа акгьы иҵанамҳәеит, мацара ихы злеихьчашаз ала дныҟәеит.

Ҳәарада, ажәлар зегьы уаа еиҟарамызт, ҭаҕьӡаа иреиԥшмызт, аха урҭ иреиҕь-реиҕьқәаз рҳәатәы аус ауртә иҟамлеит. Ас еиԥш аан еицәоу рыбжьы зегьы аҵанарӡуеит. Убарҭ иреицәаз роуп, зцәазна ыжәны, раԥхьа ихысыз, зегьы еилазҵаз, иҕыҕкны иҟаз ажәлар амца зкыз акәастҳа рылазыжьыз.

Наџьнатә ажәлар еидкылан изкыз аԥсуареи уи бџьарс иамаз аламыси ас еиԥш аан иахьынӡахәҭаз аус азымуит. Ажәлар рыхдырра уахгьы-ҽынгьы аус ауазҭгьы, уи ахы иқәызҵо дамазҭгьы, уажәраанӡа ламысла зус рыӡбоз, уажәшьҭа иус ашьауӷахь инагатәын. Уи иҵегь заа иҟаҵатәын (иҟалап, иара иахьагьы, ҳҭагылазаашьа шыцәгьамгьы, Аԥсуара ашәҟәахьы ииаган, убас еиԥш арыӷәӷәара аҭахызар, иара идырмариарц изҿу аламыс ацхраараз, амч аҭараз).

Аҽны имҩаԥысуазгьы аламыс амч ақәхомызт, иҭаӡомызт. Ажәлар, инызкыло, еидызкыло, раԥхьа игыло аӡәы, ма ԥыҭҩык рымамкәа, иара усгьы рҭагылазаашьа цәгьаны, ргәыӷрақәа кабаны ианыҟоу, иаагылазар еснагь инызкылоз, ахы иқәызҵоз, еиқәзырхоз аламыс уажәраанӡа иахьеиларгахьоу зегьы еицылан, аӡыхәашь еиԥш ирыҵалоит, даргьы ҳхы знаҳҟьарыда ҳәа, ирҳаз ауаса реиԥш, абахә ахь иԥоит.

Аҳцәа рышьҭра аамышьҭахь, дырҩагьых ажәлар хьазырҳәыртә иҟаз ҭауади-аамсҭеи ракәын. Аха урҭ рыдгьылқәа рыцәцар, анхацәа ирылҵны ироуаз иагхаӡар ҳәа ишәон, аха, зегьы иреицәаз, зыжәлар ираӷаҵәҟьаз, абасынтәи иқәган Ҭырқәтәылаҟа изгар зҭахыз ракәын. Аҽа шьоукы аҽыргәаԥра инахыҳәҳәан, ҭакԥхықәрак рхахьы иргар рҭахымызт. Иҟало зегьы зхароу аҽа шьоукы ракәзар, аҭакԥхықәрагь урҭ иргааит ҳәа иҟан.

Иҟалап, Кониар ишьраан раԥхьа ихысыз аҭырқәцәа рахь иадызцәылоз, зхы наҟ изырхахьаз шьоукы даахәан, дазыҟаҵан дрымазҭгьы. (Убри аганахьала арҭ ахҭысқәа цқьа иҵам.) Урыстәылантәи ашьклаԥшцәа ракәзар, уҩахан иузышьҭымхуа ашәҟәы ду ҭрыжьит, Лыхнашҭатәи ахҭыс ашьҭахь изакә чарҳәароу иҟалаз атәы, дара ачарҳәаҩцәа шаҟа ирацәаз, хаҭа-хаҭала рыжәлақәа арбаны. Уи еиҳараҩык ҭауади-аамсҭеи ракәхеит.

Ажәлар ҩ-ҳәынҭқаррак, ҩ-агерессорцәак ианрыбжьаха, еимырхха ианырку усоуп. Аха ҳара ҳаиӷьхар

аҭахымзи. Урҭқәа раан рҽааныркылар, зычҳара даара ицәгьаз рычҳар – убри акәхон аиааира.

Аха ус иҟамлеит. Уи аилаӡынтра бааԥсы иалахәыз арык анхацәа Аҟәа агаҿаҿ икыдтцан иршьит. Ииаанхаз рахь, рыбжаӡык, ҭауади-аамсҭеи аараԥызан, ԥсра-ӡра амшын ихылт. Аԥсуа жәлар зегьы ахара зду ажәлар ҳәа ирыԥхьаӡеит, зинқәак ирымазгьы аарымхны.

Ииашоуп, ҳажәлар усҟантәи рҭагылазаашьа уажәы ҳхаҿы аагара ҳзымариам. Уеизгьы, Аԥсны, аҳратәра атәы адгьыл азтцаара шыҳасабыз, анхаӡи ҭауади-аамсҭеи реизыҟазаашьақәа зеиԥшраз атәы, аҳратәра аԥыхразы урыстәылатәи ареформа зынӡа ишԥырхагамыз ахьҳәатәыз изҳәоз ҟалар, ас жәларык зегьы рԥеиԥш агәатцаҕаранӡа иҭаԥҟаны инзыжьыз атрагедиагьы ҟамлар алшон.

Ус зҳәоз ҟамлеит, ажәлар наҟ ирыгәҭасны амца иалазырԥалоз рыда. Ани, ԥшь-сааҭк дцәажәон ҳәа изхыҽхәо ешыратәи анхаӡы, ицәажәара ҭакыс иамаз ҳаздырам (иџьоушьаша, ииҳәоз закәыз акәым, убри ԥшь-сааҭк ахьагаз ауп иџьаршьо). Ус еиԥш аан алакәқәа рҿеиԥш, ажәала аӡы сыршуеит ҳәа далагазар, баша ӡҭахысран.

Урҭқәа, ахатцарахь егьа иурхаргьы, ианакәзаалак зхәы ҭазмыжьуаз ажәлар рзы ихатцарамхеит. Убас иагьҳәатәуп, иагьӷтәуп, ибзиан иҭтцааны, инарҭцаулан анализ азуны. Ажәакала, ииашан ахәшьара аҭара иахьазы акратцанакуеит. Ҳара заԥхьаҟа ишьҭоу амӡа еснагь иуадаӡу ҳзы. Амӡа иаша узырбо аҳарӡақәа иахьырҭыԥу ишьҭатцахоит, абри аиԥш иҟоу ахҭысқәа ртәы зҳәо, изыӡуа, ибзиан итцаны, зызӡагьы зымтцәахыз рышьҭахь. Ус акәымкәа, уа ԥыҭк, егьирахь аҽа ԥыҭк ныжьны, аиашатцәҟьа мҳәакәа ианавслак, ианеицылалак, иааидкылан ауаӡы, ажәлар рдунеихәаԥшышьа еиценакуеит, иҭоурых асаркьагәы ихыиҿы анибало, дызхысыз

амѡагьы рҵагак, хсаалак аиԥш иаԥхьаӄа иӄоу амѡа ииа-
шан инарбо изыӄалом.

* * *

Ҳаҕацәа еснагь ҳҭоурых иачычан. Иачычан, избан-
зар иара ҳаман. Дара иҳамамзар рҭахын. Усӄан акыр
ирзымариахон рнапахьы ҳаагара. Иахьа, абри аиԥш
аҭагылазаашьа анҳау, ҳҭоурых нагӡаагӡан иѡхароуп,
иѡу ахьыриашатәу ириашахароуп. Иахьаҭыԥым ишьҭоу
аҳарѡақәа ииаган, иахьырҭыԥу, амѡа иаша иадыргахартә
иӄаҵатәуп. Уи ҳҳәынҭқарра аргылара иахәҭакуп.

Уи, ҳәарада, унадыххылан иузыӄаҵом, иҳамоу аҭоу-
рыхдырѡцәа даара рҿыршәароуп, иҳамам ажәытәӡатәи
аматериалқәа зыԥшаартә, еиҭазгартә иӄоу азыӄаҵатәуп.

Џаса ҳҭоурых азы аиаша аѡра уадаѡын. Иӄан
зҵаарақәак, зынӡа зылацәажәара ӄамлоз. Аха ибзиан ир-
дыруаз, рымч зықәхартә иӄаз атәы аиаша ѡны ирҵәахыр,
уажәы иаацәырҳамгози, аха усгьы аӡәгьы изыӄамҵеит.

Уажәы иӄоу, иҳамоу аҭоурыхҭҵааѡцәа адыррагьы
змоу, абаѡхатәрагьы злоу, убри аганахь ала аус руе-
ит. Аха абра угәы еихьызшьуагьы ацәырҵрақәа ӄалеит:
аҭоурых «абзиабаѡцәа» рацәаѡхеит, ашәӄәы ӄьантазқәа,
аброшиурақәа ҭрыжьуеит. Аиаша ҳҳәап, изылшогьы из-
лымшогьы анаҿу ыӄоуп. Итәаны ианырымбо, ргалстуккәа
ӄьаӄьаӡа уахгьы-ҽынгьы ателевизор иҭатәоуп, ани шыӄаз,
ари шыӄалаз, усӄан иӄахҵаз, иҳалшаз ҳәа, иѡагылан рхы
дырбо. Уажәраанӡа иахҭаху ҳдырѡуам ҳәа ҳгәамҵуан,
уажәы иахҭаху ҳѡыртә ҳаӄоуп, убрыгь ԥышәара дууп.
Аҭоурых иныӄәнаго аиаша ахәшә еиԥш ишәазароуп,
изазароуп. Усӄан ауп агәрагьы анырго, аҳаҭыргьы ана-
моу, амчгьы. Егьирахь, аӄаҵатә ҳара ҳҭоурых аҿы аӄара
иабаӄоу.

Ишдыру аиԥш, ҳажәлар рҭоурых аҿы ҳнапы ахьын-
ӡанаӡозгьы, хыхь-хыхь мацара иҭҵаау, ма зынӡа

изхыҩрны ицаз ыҟоуп. Уи ус изыҟалаз ахыӡхырҭақәа ахьмаҷу, ма иахьыԥшаам мацаразгьы акәым. Ус изыҟалаз ҳәагьы аӡәгьы дашьҭаҵааӡом.

Иаххәап, ҳара хҭоурыхҩҩцәа русумҭақәа рҿы, ҳажәлар рыхәҭа хадақәа иреиуоу асаӡқәа, аԥсилаа ртәы иубартә еиԥш иагуп. Ажәытәӡатәи ҳаҟәыҵып, иара аискьатәи ашәышықәсақәа иахьынӡарыҵаркуагьы. Иашоуп, Аԥсны зегьы аҭоурых аҭҵаара иагуп, ҳахьахьымӡаз, ҳахьахьырмыгӡаз ыҟоуп, аха арҭ арегионқәа рахь аинтерес игәоуҭартә имаҷуп иара абазгаа рытәгьы, Аԥсны агәҭаҵәҟьа ахьаҵанакуаз, амшын иӡхыҵуазгьы, ашьха ихыҵуазгьы еиҳа иахьырҿархасҭаз, акыр шәышықәсақәа ртәы зҳәо ахыӡхырҭақәа, аматериал маҷымкәа иахьыҟоугьы, макьана зегьы ҭҵаам. Аԥсилаа рареал акәзар, уа абаарыԥхрақәа, абаҟақәа шырацәогьы, иара Аԥсуа баа-ҭӡамц дугьы уахь ишаҵанакуагьы, рыҭҵаара еиҳагьы иагуп.

Зынӡа акгьы иаламкьысыц узҳәом, аха ҳархеологцәагьы ари арегион аҿы иҟарҵахьоу даарак ирацәам. Иаххәап, еицырдыруа археолог Воронов Ҵабалтәи иархеологиатә ԥшаарақәа еиҳарак изызкыз абырзенцәеи аримлианааи рышьҭақәа рыԥшаара акәын. Иара убри Дали Ҵабали ррегион аҿы мацара шаҟа ыҟоузеи ухшыҩ ззушьҭыша аԥсуа жәлар рҭоурыхтә-материалтә, доуҳатә культура мацара атәы зҳәо абаҟақәа. Урҭ иахьа уажәраанӡа ибжьаханы иҟоуп уҳәар алшоит. Зынӡа иҵаӡамкәа инхеит ақалақь ароль назыгӡоз аԥсуа еиланхарҭа ҭыԥқәа: Дал, Ҵабал, Гәылрыԥшь, Мықә, Тамшь, Бедиа. (Идыру усуп, ажәлар рхаҭа рышьақәгыларaҿ, еиҳаракгьы аҳәынҭқарра аҟалараҿы, иара ацивилизациа аҟалараҿгьы ақалақьқәа рҵакы ду атәы.

Иахьа, ҿыц ирызбо атопонимикаҿ аума, сасааирҭа ҿыцк аума, дәқьан дук, спорттә хеидкылак иатәу аума – «аԥсилаа» ҳәа ма иара ажәа иахылҵыз «аԥсуа», «аԥсуаа»

ҳәа џьара акы иахьӡны, убас иҟоу аказы рхы иадырхәо убаӡом. Атәымуаа, аҭыркәцәеи арабцәеи шҳаҧхьо «Абаза» ҳәа зыхьӡырымҵац иарбан.

Иара атопонимикатә хьыӡ ҿыцқәа рызбашьа, реихырҧсашьа убас еиладырҩынтит, уацәыҧхашьап. Иаҳҳәап, Аҟәа, аҳҭнықалақь азы иаарызбаз ахьӡқәа, раионтә центрс иҳамоу зегьы рыҿҭәи аҭыҧқәа, амҩақәа, обиектқәа ирыхьӡырҵеит, еишьҭрықәлан. Уи, раҧхьа иргылан иаҳәо убри ауп, аҭыҧантәи аиҳабыра, «сахьасуа уас» апринцип инахыҳәҳәан, дара ринициативак шрымаӡам. Уи ҳарҕаруеит.

Аҭыҧқәа ахьӡ рыҭара ҳбызшәа иаҷыдоуп. Уи ҭоурых усуп, культура усуп, аилагара ҟалаӡом. Ахьӡқәа адгьыл, ҳаҧсадгьыл иабызшәа ҷыдоуп, иабызшәа ссируп.

(Иара убас, абра иацысҵар сҭахуп амзақәа рыхьӡ аҧсахра. Уи аӡәи ҩыџьеи ирызбаз усуп. Ас еиҧш азҵаарақәа рызбараан инарҭбааны ауаа ргәаанагара иазҵаатәын. Ари, ирццакны, даарак иазымхәыцкәа иҟаҵоу усуп. Адунеиаҿ зегьы ирзеиҧшу григориантәи акалендар амза хьыӡқәа, еиҕьны иацныҟәартә, маҷк ҳара ҳҳәашьа инақәыршәан ишьҭыхыз, ҳбызшәа иаднакылахьан. Егьирахь, ажәытәтәи амза хьыӡқәа (урҭ авариантқәа рацәоуп) зегьы, хазы ҭоурых реликвиак аиҧш ркалендарқәа ҭыжьлазар ӡәыр даҳҧырхагазма. Ари иааинырслашәа ирызбаз акы акәхеит, ажәлар рыҿгьы ирыдрымкылаӡеит. Аглобализациа ҳеацәаҳахьчароуп, аха ахьаҧарч еиҧш ҳцәа ҳҭалан акәымкәа. Иаабац ахьыӡқәа хымҧада ирхынҳәтәуп.)

Аҟәа араиони, Гәылрыҧшь араиони ара иахьааигәоу аҟынтәгьы, археологцәагьы, аҭоурыхдырҩцәагьы Ешыра, Ҵабал, Дранда, Уарча еиҳа ирыҿцаауеит. Зегьы дара роуп, абарҭ адгьылқәа, абри аганаҿ инхоз Аҧсны аҭоурых азы ирыҵаркыз цқьа иаарҧшым. Амраҭашәарахь ала амшын изхыҵуаз Пицунда ишачычаз аиҧш, абра, Аҧсны

агәҭаҵәӄьагьы убас иачычан. Ажәытәӡатәи аҭоурых иаҳәоит, Нхыҵӄа ахыҵырҭақәа знапаҿы иаазгарц иалагаз, аӡәгьы дыззымиааиӡоз римтәи ар раҧхьагылаҩ Помпеи ир Кәаначхьыр иахырмыжьит ҳәа. Абахә рбганы рымҩа ркит. Абра, Кәыдри Гәымсҭеи рыбжьара, Аҧсны агәы иқәынхоз, иӄалап, иааидкылан уахәаҧшуазар, Аҧсны егьырҭ арегионқәа рааста еиҳа иҿиаз ҭыҧызҭгьы. Ажәанба ииҩыз аетнографиатә етиудқәа рҿы уаҩы ибоит, аратәи ақьабзқәа егьырҭ арегионқәа рҿы иаадырууа ишреиҧшым, еиҳа ишаартыз, еиҳа ахақәиҭра шрыцыз.

Убри зегьы ықәыӡәӡәаан, наӄ иахьцоз иргеит, иахьа иӄоу ҳажәлар рқьабзқәа рҿы инымхаӡеит. Насгьы, иазгәаҭатәуп ҳәа сгәы иаанагоит, Гәымсҭеи Кәыдри рыбжьара амсылманра мчы амоуит, убасӄак ақьырсианра ашьаҭақәа ғәғәан ҳәа. Абри арегион иатәыз материалк аҿы иаҳәоит, раҧхьатәи амҳаџьырраақәа рышьҭахьгьы, Дранда ауахәамахь Анцәа иҳәара инеиуаз аҧсуаа рхыҧхьаӡара 30 нызқьҩык иреиҵамызт ҳәа.

Гәымсҭеи Кәыдри рыбжьара ибзазоз шеибакыз иқәырцеит, ҧсра-ӡра амшын ихымлар ада ҧсыхәа рмоуит. Избанзар урҭ, абри арегион аҿы зыҧсадгьыл зхы ақәызҵоз, ақәҧара иаӄәымҵуаз, еснагь ашәарҭа иҭаргылан ирыман аҳәынҭқар имчра ныӄәызгоз. Насгьы, ари Аҧсны агәҭылса, зхахьы астратегиатә ҵак ду змаз ахыҵырҭақәа ыӄаз, аимпериа мчрақәа рхазы ирҭахын, даҽеаӡәы дзырҧырхагамхо. Иара убас, аҧсуа субетнос асаӡқәагьы, Бзыҧ инаркны Мзымҭанӡа иқәырцаӡеит. 1866 шықәсазы Аҧсны аҳ итәарҭа Лыхны иӄалаз аилаҩынтра Гәдоуҭа араион Кәыдры инаркны Аалӡганӡа еихьыҧшны амҳаџьырра идәықәлеит.

* * *

Кәыдры нырцәтәи арегион аҭоурых аҭҵаара, абаӄақәа, археологиатә ҧшаарақәа, ареволиуциаантәи

урҭ рҭагылазаашьа ҷыда, иара ареволиуциа ишазыҟаз, ареволиуциа ашьҭахь, асовет мчы актәи аҩбатәи ажәашықәсақәа раантәи аҭагылазаашьа, арегион иалҵыз ареволиуциа алидерцәа уҳәа ртәы иҭырҵаахьоу аиҭахәаԥшра рыгуп.

Ажәытәӡатәи аҭоурых ахьтә, егьырҭ ҳарҟәаҵып, Мықә ауахәама атәы, уи ҭоурыхла архитектуратә шедеврк аҳасабала иаҵанакуа уҳәа акыр инарҭбаан, инарҵаулан иҭҵаам, иахцәажәам. Абри аиԥш адинхаҵаратә хьыҵәцара зыргылаз аԥсуа ҳәынҭқар ду Леон III инышәынҭра аӡәгьы дҭамԥшыц. Иара усгьы, зқьы шықәса инархыҳәҳәо изхыҵуа ауахәама акәшамыкәша археологиатә ԥшаарақәак ҟарҵахьеит ҳәа смаҳац. Ауахәама ҩ-ӡиаск рыбжьара наҟ-ааҟ ацаҟьа бахәқәа змоу адгьылбжьаха иқәгылоуп. Убарҭ ацаҟьақәа џьара ҿышәҭак рыман, рыҩныҵҟа акы ҵәахызар ҳәагьы аӡәгьы иҭимҵаац. (Ус еиԥш агәаанагара змаз ауахәаматә ҟазараҭҵааҩцәа ыҟан. Иаҳҳәап, академик Афанасиев.)

Аҭыркәацәа Аԥсны ианахаԥа, зуахәамақәа зегьы ҭарцәны, иаарыҩназ зегьы Гелаҭҟа изгоз реиԥш акәымкәа, хара ихәыцуаз аӡәы убра џьара акры нижьзаргьы ҟалоит. Ишдыру аиԥш, Гелаҭҟа иргаз акгьы арахь идмырхынҳәит, иара ус уаҩы иахьибашазгьы инырмыжьит, анышә иҵаҵан шырҳәо ирҵәаахит, ирӡеит. Избанзар Аԥсуа ҳәынҭқарра ыҟанаҵ дара рхашҭхьан, уажәы аҭоурых аадырҳәыр рҭахын, зыжәҩа ҭҟьаз иматәа аарҳәны ианишәырҵо еиԥш. Урҭ акрыҟан, зқьы шықәса инареиҳаны изхыҵуаз аԥсуа қьырсиантә культура иамаз, иахӡыз, иарҳаз зегьы. Урҭ абриаҟараамҭатәи, еиҳа акрызҵазкуаз аамҭазтәи ҳкультура нкылахәаша идырӡит. Ҳқьырсианра аҭоурыхгьы, ахәламшәы ҭырблаазшәа, иҿаҳаӡа инрыжьит.

(Мықәтәи ауахәама 1000 шықәса ахыҵра аиубилеи ахь дааит еицырдыруаз ауахәамаргылара аҟазараҭҵааҩ,

академик Афанасиев. Аиубилеи ашьҭахь уи иҭаххеит Ԥсырӡха (Афон Ҿыц) дцарц. Уи уахь диццон аԥсуа уахәамаҭҵааҩ Ан. Кациа.

Анатоли Константин-иԥа Кациа анаукақәа дыркандидатын, акрыздыруаз ҟазараҭҵааҩын. (Угәы унархьратә иҟоуп уи идырраќәа, иҟазараҭҵаара, ихаҭара иахәҭоу ахәшьара ахьамам, иԥсҭазаара даналҵ, иара аус ахьиуқәаз, Аԥсуа институти ауниверситети рҟынтә адышшылараҵәҟьа ахьыҟарымҵаз.) Ан. Кациеи сареи санстудентыз аахыс ҳаибадыруан, сара сзы уи даара аинтерес зҵаз, здырраќәа, зкультура ҳаракыз, згәалашәара ухамышҭуа уаҩын. Уи иҭаххеит Афанасиеви иареи ахьцоз сигарц. Саргьы сеигәырӷьан срыццеит. (Ашьҭахь, ҳаныхынҳәы, даҽазнык ҳаиқәшәеит ҳахҩыкгьы.)

Афанасиев, идырра, иҵаулара анаҩсгьы, даара дуаҩԥсы бзиан, жәытәтәи урыс интеллигентын. Уи иҳаиҳәеит Мықә ауахәамеи иареи рҭоурых. Иара, зынӡа иҷкәыназ анаукақәа ркандидат, иҭаххеит идоктортә диссертациа Мықәтәи ауахәама аматериал ала иргхиарц. Уи ауахәама хәыц-хәыц иҭиҵааит, ишәеит, изеит, адиссертациагьы иҩит. Ахьчараз ианцәырига, иаразнак иныркылт. Қарҭтәи аԥшыхәцәа згьынџьара итәан уеизгьы. Афанасиев днеиԥхьеит ақырҭуа академик Ҟаухчишвили. (Қарҭаа ршовинистра еицырдыруан, аха уи аҿы Ҟаухчишвили аҽаӡәы диеиԥшыҵәҟьамызт.) Аԥсны автономиатә республика аминистрцәа рсовет ахантәааҩы Архип Мирон-иԥа Лабахәуеи акоммунисттә партиа аобком амаӡаныҟәгаҩ Иван Константин-иԥа Ҭарбеи Асовет Еидгыла аиҳабыреи, акоммунисттә партиа ацентр комитети рахь ирҩыз ашәҟәаҿы, аԥсуа жәлар рҭоурых еицазкуа раԥхьа игылоу «Фашиствующий Каухчишвили» ҳәа дадырбеит. Ҳмилаҭтә хақәиҭратә қәԥара аҭоурых аҿы, убарҭ аҩыџьа, убри ашәҟәаҿы раԥхьаӡа акәны ареспублика аиҳабыратә напхгара рҿала их-

тны иқәдыргылеит Аҧсны Қырҭтәыла алҵра азҵаара. (Уажәтәи политик ԥаршеицәақәак усҟак зҵазымкуа афактқәа, ажәалагалақәа ртәы иааҟәымҵӡакәа ишырҳәо ауаа рлымҳақәа ҵырххьеит, ари аиԥш акрызҵазкуаз ажәалагала атәы мҳәаӡакәа.)

Ҟаухчишвили иаахтны, иаахжәаны Афанасиев иеиҳәеит, уԥсы ҭаны унхарц уҭахызар, абри удиссертациа амца иақәҵан иблы, аӡбахәгьы уҿы иҭыхны уаԥсы иаумҳәан ҳәа.

Ажәакала, Мықәтәи ауахәама иазкыз идиссертациа ахьчара азин имырхит. Афанасиев дҟаза дуун, уи идыруан ирацәаны ауахәамақәа рҭоурых, ҟазаратә школс изҵазкуаз. Убасала, уи Мықә ауахәама аҭҵаара даналагазгьы идыруан, Киевтәи Софиатә ҳәа изышьҭоу ауахәама иалагаанӡа, аҟазацәа Мықә иааны, зыргылара иаҿыз ауахәама атәы инарҵаулан ишҭырҵааз, нас убри аԥызаҵәҟьа Киев агәаҿы ишдыргылаз.

Афанасиевгьы Киев дцан, Мықә ауахәамаз имаз аматериал, џьара-ԥыџьара хәыч-мыччқәак рҿы иахьеиқәымшәоз иааиԥиашан, идиссертациа, Киевтәи ауахәама ҳәа инаниҵан, ихьчеит. Ашьҭахь дакадемикхеит, уи аҭҵаарадырра адунеиаҿ деицырдыруа дҟалеит.

«Шәаргьы ишәхыбааиуеит, шәҭоурыхгьы иахыбааиуеит, – иҳәеит уи, зны ҳахьааиқәшәааз. – Аиаша цәырҵыр ҳәа ишәоит. Уи мааԥшырц азы иҟарҵо ала, иааԥшыр, рҭоурых азы иааиқәдырҽаҽахьоу зегьы арбгозар акәхап. Аха убри аиаша нагӡаҵәҟьан шәаргьы ишәыздырам, ҳаргьы. Уажәыҵәҟьа Урыстәылантәи ҵарауаԥык уи далакьысуам, избанзар иҭҵаарадырратә кариера акәым, иаргьы дақәдырӡуеит. Сгәы иаанагоит, убарҭқәа цәырҵаанӡа шәара шәқырҭуартәыр рҭахуп ҳәа. Нас ҽеԥныҳәа ҳауам ҳәа ихәыцуеит. Аха сара агәра згоит, мышкымзар-мышкы дара рымчгьы шцо, шәара шәҿгьы ишыҟало ауаа уи аазырԥшыша, аҵарадырра иақәнаго мацара акәымкәа, ахаҵагәы зызҭоугьы...»

Уажәы ҿыцбарах ибаны исгәаласыршәоит уи аҵарауаҩ ду, академик ииҳәаз. (Шаҟа шьҭнахуазыз усҟан академикра! Шаҟа иладырҟәызеи, акгьы аанамгаӡо иҟарҵазеи уажәы. Зегьынџьара сыздырам, аха апостсоветтә тәылақәа рҿы. Убасоуп акырџьара ироуз ахақәиҭрагьы рхы ишадырхәаз. Уи улахь еиқәнамҵарц зыҟалом.)

Уажәы аҭагылазаашьа даара аҽеапсахт. Изхәо, изыҩуа, изыпшаауа дҟалар, ицхраауа, зегьрыла деиқәзыршәо ҳәынтқаррахар ҳҳәынтқарра, уи амҩа ҳақәлартә иҟоуп. Ҳәарада, уи уажәыгь имариаӡам, иара шьҭызхыртә, изылшартә иҟоу ауаа ҳауаанӡа. Дара рымц зыхьчаша рымоуп, насгьы, уи адунеи иахьыргӡахьеит, изхадырҵахьоу рацәаҩуп. Ари адунеи аҿы, аиаша рхарҵара аасҭа, амц рхарҵара мариоуп.

Аха, уи атәы иара ус иуҳәар аныҟамлоз ҳаҩхны, иахьа ҳахьыҟоу ҳааизар, убарҭқәагьы, хымҧада, ҳрыхьӡоит.

* * *

Мықәтәи ауахәама, шаҟа иазхәыцны, иақәыршәан аҭыԥ ылху, аракурсқәеи аперспективақәеи шаҟа еизаашо мацара иаҳәоит, уи аргылаҩцәа аҭыԥ шаҟа ирдыруа. Мықә уанӡатәи жәытәӡатәи ныха ҭыԥын, иныҳәарҭан, ԥшьа ҭыԥын, аха уи мацаразгьы иалхымызт ари аиԥш аҵакы ҷыда зырҭаз Анцәаиҳәарҭа ду ахьдыргылоз. Иаакәыршан, амрагылараахьтә, амраҭашәарахьтә, аладантә, аҩадантә – еиҳа ауаа ахьыжәпаз аиланхарҭақәа рыбжьара, зегьынџьара харантә иубарҭан. Дгьылижәҩани ирыбжьакнаҳаушәа, икеи-кеиуа ицқьаз Мықәи Дәаби рнапы иқәыргылан иркыз, иазхаша аҟьаҟьара змаз ахәызқәаҿ.

Адгьыл, аҭыԥ адырра, егьа дҟазазаргьы, алаԥш хиа имазаргьы, иаразнак иахьаҭаху инацәа изақәкуам. Убри азы абри адгьыл аҿы дины, дааӡахьан дыҟазароуп,

амгәартә иҭигахьазароуп. Абри ауахәама аҭыҧгьы убас иҟаз аӡәы иалихит. Иара ахаҭа зыргылозгьы дреиуан. Убарҭқәа ртәы зхәогьы џьара ицәыҵаҵәахны иҟамзар залшом.

Мықәтәи ауахәама андыргылоз Аҧсуа ҳәынҭқарра иагьасакьаҳәымҭан, аха уи аҩаӡара аҟынтәи хара иҧшуаз, иҟәышыз ибартә иҟан аперспективахь анаҟә ықәчуа ишалагахьаз. Аизҳареи, аҿиареи, асакьаҳәымҭеи уи аиҧш адыргақәагьы рыцуп. Убас хара избоз, агәҩарақәа зоухьаз ҳәынҭқарын

Леон III. Абри ауахәама уи ҧсра зқәымкәа ишьҭеиҵаз ҳарҩан.

Ажәакала, Леон III Аҧсуа ҳәынҭқарра ашьҭыҵра хыхьӡа иҩанагаз, зышьҭахь аҳәынҭқаррагьы, адинастиагьы каҳаз ҳәынҭқарын. Иара изқәаҭыҧ иҧсадгьылаҿ иргылаз ауахәамаҿ ианыҟаиҵа, Аҧсны ҧасатәи ақьырсианра ацентрқәа, Пицунда, Лыхны, Ҧсырӡха, Дранда уҳәа зегьы рҟынтәи Мықәҟа ииасит. Аҧсны аҳцәа ҿыцқәагьы рызқәаҭыҧ арахь ииаргеит.

Уи машәырны иҟаларымызт, аха ус ари зҵаарангьы ҳара ҳҭоурыхҭҵаараҿы аӡәгьы иқәимыргылац. (Уи еиҕьын, еицәан ҳәа акәым, ус изыхҟьаз.)

Иара убас, Аҧсны агәаҿы иалаго, амрагылараҭәи аҳәаа аҟынӡа ицо Аҧсуа баа-ҭӡамц ду ианыҟаҵази иззыҟаҵази уҳәа, рхы иҭашәаны ирҳәо аамышьҭахь, инагӡа-аагӡан иҭҵааны, алкаа иаша аӡәгьы иҟаимҵац. Ари аҭагылазаашьа, ҳәарада, Аҧсны зегьы аҭоурых аҵара бжанатәуеит, амҩақәа, ахырхарҭақәа еиланаҧсоит.

* * *

Асовет мчра алагамҭаз, аҧхьатәи ашықәсқәа рыла, иахьӡартә иҟан, Аҧсны арегионқәа зегьы рҿы рекономика-нхамҩатә, рҵарадырратә, ркультуратә усқәа рышьҭыхраз, еиҳа еигәныҩны, еицхырааны, аусура

ашьақәыргылара. Аха, ишыҟалазаалакгьы, абри арегион ду, аханатә ашәшьыра иҵахан иҟан.

Аҭагылазаашьа еиҳа ианеицәазгьы, ԥсцарҭақәаак аныҟалагьы, иубартә ианеиҕьхагьы, шамахақәаак ракәымзар, хыла иалкаан, иацхраан ҳәа иҟамлеит. Ҳәарада, дара убра иахагылаз ирхаразгьы даара ирацәаан.

Ашьҭахь, Гәымсҭеи Кәыдри рыбжьара иҟаз, еиҳа аҿиара змаз аԥсуаа иреиуаз анықәырца, аӡәгьы даанмыжькәа,инықәрыӡәӡәаа,Кәыдры нырцә инхаз аԥсилааи амраҭашәаратәи аԥсуа регионқәеи еицәыхарартәит. Уи, ҳәарада, иӡбаны иҟаҵан. Ажәлар еихышша-еиҩышшан ианыҟоу риааира, реиқәгәаара, рхы изымҩахо рыҟаҵара еиҳа имариахоит.

Аԥсны еиҳарак бзыԥааи (абазгааи) аԥсилааи зегь реиҳа еиҿцаауаз, атәыла аԥеиԥшгьы еицызыӡбоз регионқәан аханатәгьы. Иҵегьы мраҭашәарахь иҟаз, Бзыԥ инаркны Мзымҭанӡа, асаӡқәа зегьрыла еиҳа исубетносын. Асаӡқәа рдиалекти егьырҭ аԥсшәа адиалектқәеи реиԥшымра еиҳазар, абазгаа-абзыԥқәеи аԥсилаа-абжьыуааи рҿы даара имаҷуп. Ҳлитературатә бызшәа, иахьатәи ҳбызшәа анормаҿы, урҭ еиҟараны иарбоуп. Асаӡқәа рдиалект аԥсуа литературатә бызшәа иахьӡар, ҳәарада, акыр иарбеион. Аха, рыцҳарас иҟалаз, ҳҩыра дара рҿы инаӡаанӡа иқәырцахьан.

Иара ус, арегионқәа зегьы рхатәы ҷыдарақәа рыман, иагьрымоуп. Урҭ иреиҕь-реиҕьу хәыҷы-хәыҷла амилаҭ зегьы иазеиԥшны иҟалоит.

Аҭоурых иамоуп урҭ хазы-хазы иҭызҵаауа аҟәша, аетнографиа. Ажәлар рыԥсҭазаара убас иҟоуп, арегионқәа ракәым, ақыҭақәа рхатәы ҷыдарақәа рымоуп. Иаҳҳәап, абжьыуаа рҿы Аӡҩыбжьеи, Тамшьи, Кәтоли рҷыдарақәа маҷк ихазуп, Џьгьардеи, Ҷлоуи, Гәыԥи, Арасаӡыхьи раасҭа, Бедиааи Рекааи – иҵегьгьы. Уи абзазараҿы мацара акәым, абызшәа аҿгьы, ацәажәашьа аҿгьы. Аҿаҩа-

уааи, агаҿа-архауааи – убас. Урҭ зегьы беиароуп, нас, инормоу, иаку аԥҟарраҟәа – Аԥсуареи абызшәеи реиԥш иҟоу злыҵуа.

* * *

Ареволиуциа аидеиаҟәа Аԥсны зназы даара рҿаанкылан иазыҟан. Ибылхьоу ацагьы даҭәаҳәоит, ахьшәашәагьы ҳәа. Азеижәтәи ашәышыҟәса аҿеиԝшамҭа инаркны ирхыргаз амҳаџьырра, 1866 шыҟәса иднарҵаз акрыҟан. Дырԝагьых, иҟоу цҟьа еилымкаакәа, акы рҿаларыжьыр, ахәыц иакыз рҭагылазаашьа аҿа тышак, уажәшьҭа ҭыҵшьа рмоуӡо иҭанажьыр ҳәа ишәон. Убас ирзыҟан 1905 шыҟәсазтәи ареволиуциа ахҭысҟәа. Аха уи ашьҭахьтәи ареволиуциа аан, зынӡа аҿакала рхы ныҟәыргеит. Иазҿлымҳахаз, иадгылаз, зҿалазырхәырц зҭахыз рацәаԝхеит. Ҳәарада, урҭ раԥхьа идыргылоз иреиуан ареволиуциа иацуп ҳәа изеигәыҕуаз амилаҭҭә хаҟәиҭра. Абжьарауаа рхалагьы ракәымкәа, аԥсуа жәлар ирылҵыз раԥхьатәи ареволиуциатә аԥхьагылаԝцәа Е. Ешба, Н. Лакоба, Н. Аҟырҭаа, С. Картозиа, С. Ҟапба рыцнагаԝцәагьы даргьы ракәын. Ҳәарада, абас еиԥш иҟаз аԥсуа революционерцәа ркогорта ацәырҵра раԥхьатәи адгылаԝцәагьы аиуит ажәлар рҿы. Иаҳҳәап, Е. Ешбеи Н. Лакобеи реиԥш иҟаз рцәырҵра ихыннарҳәит ирымырххьаз ргәыҕраҟәа, еиԝша-еихша иҟаз ажәлар еидызкылоз. Абас еиԥш аан ажәлар раԥхьа агылара ахаҵарагьы аҭахуп. Уи, ҳәарада, дагьфырхаҵоуп. Иаҿгәыхәны иҟоу ажәларгьы иаразнак дышьҭырхуеит. Ус раԥхьагыла иахьидгыло, рнапы дыҟәыргылан дахьырку, ганкахьала ибзиоуп. Аха, ишнеи-шнеиуа, иааҟаиҵалакгьы, агха иоургьы, ихы иааҭашәаз ада аҿаӡәы дизымӡырԝуа дҟаларгьы – зегьы ус ауп ишаҭаху ҳәа ирыԥхьаӡо иалагоит. Икульт ҟарҵоит. Ус изызуа иара ихаҭарагьы, дыргас дызмоу жәлар русгьы иаџырхагоу ҟарҵоит. Зегьы дара роуп, мыш-

кы зны уи имаз агхақәа, ибзиеи ицәгьеи еиҟаразтәуаз цәырымҵыр ҟалаӡом. Аҿиара аус убас иҟоуп.

Сталин икульт ҿаԥҽеын, аха иара Урыстәыла иалоу ареспубликақәа рҿы, апостсоветтә тәылақәа рҿы аҭыԥантәи жәлар рԥызаӷцәа «Сталин хәыҷқәа» ркульт кьысамаӡамкәа иахьынхақәазыҟоуп. Уидызлыҵызажәлар рыӷныҵҟатәи рқьабзқәа, рыԥҟаррақәа, уала-ҭахылатәи руаажәларратә система иахҟьаны, изалакьысӡом. Убри аҿырԥшы иахьагьы ҳгәаҳҽаннаҵароуп, иаҳмырҿыцырц. Ус иҟоу аԥхьагыла иҵоураны иҟаиҵоз зегьы, иҵьабаа еснагь ҳаҭыр ақәҵатәуп, иҿырԥшыгоу ҿырԥшыган иныжьтәуп, аха иара ихаангьы иԥырхагаз ӡатәым. Ус анакәха, акульт убас иҿкуп, аанкылашьа амаӡам, амаӡашыӡ аиԥш инхоит.

* * *

Ареволиуциа аламҭалазгьы Кәыдры нырцәтәи арегион аҭагылазаашьа еиҳа иуадаӷзар ҟаларын. Раԥхьа иргылан, амҳаҵьырра ашьҭахь иҭацәыз адгьылқәа еиҳа ирласны иганы ирықәынхахьан, ара ааҵраҿ иҟаз агырқәа. Уаанӡагьы рашәара, жьҭаара ессезон арахь иаалон, ирацәаӷны, аҭыԥқәа рдыруан. Иара Очамчыра ахаҭа зынӡа идырҭәхьан. Насгьы, зынӡа зыдгьылқәа ҭацәыз ҭауади-аамсҭеи рахьтә аӡәырӷы дара ирыдрыԥхьалон. Акызаҵәык, адгьыл хатәыс ирырҭомызт, арендала ақәынхара акәын зинс ирырҭоз.

Уи аҭагылазаашьа дара рхы иадырхәон, акоммунистцәа рахьгьы еиҳаны инеиуан, ҭауади-аамсҭеи аҳратәра иҭацалан ишрымоу, адгьыл ишақәиҭырымтәуа ҳәа иртутууа. Дара аменшевикцәа рызгьы ицхыраагӡан, дара ртәқәа ракәын. Абарҭқәа, аԥсуаа, акоммунистцәа рахь зхы кыдызгьы, агәыӷбара рнаҭон. Зегьы ирылҵны инаскьоз ыҟан. Егьа идеиа бзиак аӡбахә рҳәаргьы, амилаҭзҵаараз урҭи дареи еинышәашьа рымамызт.

Дара, рмилаҭзҵаара Аҧсны изботп, знапы иакугьы ҳара ҳтәқәа роуп ҳәа ирыҧхьаӡон.

Иара акоммунист идеиақәа иахьрызҿлымҳазгьы, ирылаҳаз, ақыҭақәа зырҳәуаз, анхарақәа амца роужьны избылуаз аменшевикцәа идыргыломызт.

Убарҭқәа ирыхӷьазгьы рацәоуп, Маршьан Таташь аменшевикцәа рықәцараз иӷаиҵаз аҿышәараҿ иахьидымгылаз аҿгьы, Ҭырқәтәыла аррамаҵура иахысхьаз амҳаџьырцәа ӡыхганы ианааига. Урҭ дара иркыз адагьы, аратәқәа рызгьы абџьар ӡхыргеит. Абџьар ззыӡхыргаз ирган, ицаны рыҩны итәеит. Уи хьмыӡгхеит. Даргьы Мықә ауахәама зықәгылаз, адгьылбжьахаҿы аменшевикцәа ирымаз ахырҕәҕәарҭа рыцӷьан, иаанхаз, ирулак мшынла Баҭымӷа ицеит. Мықәтәи аоперациа аангьы раҧхьа дгылан Таташь, мшынла рышьҭрагьы иара еиҿикааит. Дагьырхәит. Аха акоммунистцәа аменшевикцәагьы еиҳа ирылаӡон ҭауади-аамсҭеи рааста. Уинахысгьы, асовет мчра ахаан, ҳҭоурыхҩҩцәа Маршьан Таташь ицәа ихырхуан. Иахьа уажәраанӡагьы, узкьысыр ӷамлаӡо акульт ссақәа рхаҿсахьақәа аҧызҵаз аҭоурыхҩҩцәа ирҳәац рҳәоит уи изы. Сгәы иаанагоит уи Амаршьан – ареабилитациа ззутәу патриотын ҳәа.

Усӷантәи акоммунистцәа аҭыҧантәи амчқәа рыла аменшевикцәа рықәцара азҵаара рзықәгыламызт. Ииашоуп, «Кьараз» еиҿкаан. Урҭ, даргьы рацәаҩымызт иара усгьы, еснагь ажәылара иазхианы, еизганы џьара иӷамызт, еиҳараҩык ус рыҩнқәа рҿы иҧшын. Ианаҭаххаӡалак иааизыҩҩуан ауп. Акоммунистцәа рыхьӡала иара ахьеиҿыркааз аполитикатә ҵакы иамаз еиҳан, дара реибашьратә мчқәа рааста. Аҧсны Асовет мчра аагара, аменшевикцәа рахцара, «Кьараз», С. Қапба заҧхьа дгылаз хышәҩык инархыҳәҳәоз апартизанцәа Сенакьынӡа еибашьуа ажәбатәи адивизиа ирыццаз алахәын, аха урҭ рылагьы асовет мчы рзаагаӡомызт, иара убри ажәбатәи ар ӷаҧшь рдивизиа акәмызҭгьы.

Аҭоурыхҩҩцәагьы аҭоурыхеиқәырҿаҿаҩцәагьы игәаҭан иахымцәажәац, аха абжьыуаа рӄынтәи ҭауади-аамсҭеи акоммунисттә идеиақәа еиҳа ираҕаны рхы аадырԥшит. Уи еиҳа уаҩы ибартә иӄалеит Асовет мчы анышьақәгыла ашьҭахьгьы. Абри иҳәатәуп, ари арегион аҿы ҭауади-аамсҭеи рахьтә амҳаџьырра ицаз еиҳа ишеиҵаз. Асовет мчра ашьақәгылара аламҭалаз, урҭ ара еиҳаны иӄан егьырҭ Аԥсны арегионқәа рҿы аасҭа. Насгьы, ара ҭауади-аамсҭеи ирылҵыз ракәын еиҳараӡак аҵара змаз. Урҭ рахьтә ирацәаҩын арҵаҩцәа, анхацәа рхәыҷқәа аҵара дзырҵоз, ашколқәа аазыртуаз. Ҳәарада, ажәлар рҿгьы ҳаҭыр зқәыз, хыла изхаҵгылоз маҷҩымызт.

Убри азы ауп, урҭ рахьтә ихтны асовет мчра иаҿамгылозгьы, зегьы еибадыргар, ирԥырыргар, иқәыргар зырҭахыз.

Иаҳҳәап, 1925 шықәсазы Аӄәа иааганы иҭаркит абжьыуаа ирылҵыз мацара 25-ҩык ҭауади-аамсҭеи рыҷкәынцәа. «Красный террор» ҳәа изышьҭаз уеизгьы инҵәомызт, ацентрқәа рахь адырракәа ӄаҵатәын абриаӄараҩык аконтрреволиуционерцәа аԥыраҳҳит ҳәа. Аплан рыдын. Арҭ ишҩажәихәҩыкызгьы рыҿҳәаразы абахҭа ианҭырга, ишыршьуаз рдырт. Аҿа фҩык ирыцҭакыз анхацәагьы рыцҭыҵит. Ирыман рҿанынарха, агәақьҳәа ашәа аацәырыргеит. Уажәы аестакада ахьыӄоу аҵаӄа, усӄан бнаран рҳәеит, инеидыргылан, анҭ афҩык анхацәагьы нарыдыргылан, инаргәыдҵан иршьын, убра иржит. Ацентр ахьгьы ашәӄәы рышьҭит абриаӄараҩык аконтрреволиуционерцәа аԥырхуп ҳәа. Уи даара ихьанҭан арегион зегьы азы.

Убарҭ реиԥш иӄоу аамҭақәа раан еиларгоит ажәлар, ауаа шәышықәсала, зқьышықәсала зышьақәыргылара иаҿыз амҩақәҵагақәа, ааӡагақәа, ауаҩи ауаҩи ирыбжьоу, ирыхәҭоу аҭакԥхықәрақәа, аҳарҩа апринцип еиԥшу. Насгьы, урҭ арежимқәа аниаслакгьы, акры ақәырӡтәхоит урҭқәа рхьышьҭрахь рыргьежьраз.

* * *

Уи мацара акәым, аамҭа иаӡбахьаз, ҳҭоурых аҿы зҭыԥ ылызххьаз, даара акрызҵазкуа фактқәак еиҭарыхәаԥшымзар, ауаажәларра азхьарԥшымзар ԥсыхәа амамкәа иҟоуп.

Еицырдыруа усуп, ареволиуциа иалиааз, ареволиуциа иадгылаз аԥсуа жәлар рҵеицәа, раԥхьагылаҩцәа, рлидерцәа, ҳажәлар аҳәынҭқарра рзырхынҳәараз, аҿиара ҭоурыхла еиҭалахәхартә рыҟаҵараз ирылшаз атәы. Иахьа иҳамоу аҳәынҭқарра, уи ахьыԥшымра ашьапы зкхьаз рзин зыргьежьхьаз дара шракәу. Уи рхы шақәырҵазгьы.

Ианеиҿыркаа инаркны Ефрем Ешба хантәаҩра азиуан, Нестор Лакобеи Николаи Ақырҭааи злахәыз аревком. Абарҭ ахҩыкгьы, ииашаҵәҟьан, Аԥсны ареволиуциа аус азызуаз инарылыҳәҳәоз, абаҩхатәра змаз, зыжәлар рус иаҭаххар зхы ақәызҵоз ракәын. Еихсыӷьра зықәӡамыз Асовет мчы аҩныҵҟатәи ақәԥара, еиҳаракгьы амилаҭтә зҵаараҿы, аилашыраҵәҟьа иалагылан. Аҳәаахьчацәа ртәыла аҳәаақәа шырыхьчо аиԥш, урҭ ртәыла, рыжәлар ринтересқәа рыхьчон. Убри ақәԥара иалагылаӡан. Аиашаз, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи реиԥш иҟаз аҵеицәа азымгылар, иара убасҟангьы Аԥсны иаԥеиԥшхоз здыруадаз.

Е. Ешба аҵара бзиа иман, Кавказ иалҵыз акоммунистцәа рахьтә уи изаԥигоз рацәаҩын. Иара изы иҟоу аматериалқәа излаҳәо ала, уаҩышьалагьы еиқәшәаз, зыламыс цқьаз, аполитикаҿгьы аиаша ҳәа ииԥхьаӡоз хыԥара ззақәмыз, хара избартә иҟаз ԥхьагылаҩын. Ефрем Ешба СССР Аидгылазегьтәи аҵакы змаз ҳәынҭқарратә усзуҩын, еиуеиԥшым аҭагылазаашьақәа рҿы Аԥсны азҵаара, уи аҭыԥ, уи иақәнаго астатус азы хацәнамырха дықәԥон. Уи дашьҭан Аԥсны азы усҟан зеиидызкылоз ажәларқәа иалырхуаз иреиҳаз асоветтә республика астатус. Аԥсны хазы республикан

аҟаҵара иара иԥстазаара кредос иаман уҳәар алшоит. Ашьҭахьгьы, ЗСФСР ҳәа хыҭҳәаала иҟарҵаз аидгыла, Аԥсны Қырҭтәыла иадкылан акәымкәа, ихьыԥшым республикак аҳасабала иалаҵахарц, шаҟа дазықәԥаз еицырдыруеит.

Асовет мчы Аԥсны ишышьақәгылатәҟьаз, аревком ахантәаҩы Ешба раԥхьаӡа инапы зҵаиҩыз аҡәҵарақәа ирылан аԥсуа бызшәа ҳәынҭқарратә бызшәоуп ҳәа изныз. Ари, ҳара зқьышықәсалатәи ҳҭоурых ахьынӡаадыруа, раԥхьатәи официалтә қәҵаран ас еиԥш зҳәоз. Иара иинициатива ала иҟаҵан, аԥсуа бызшәа аҳәынҭқарра аларҵәараз, дырҵаразы раԥхьатәи апрограмма, иаԥҵан раԥхьатәи уи иазкыз, Д. И. Гәлиа хантәаҩыс дзырҭаз, акомиссиа. Убри акомиссиа иаразнак иалагеит аԥсшәа аҵарази, уи ала аҳәынҭқарра усмҩаԥгара алагаларази аиачеикақәа усҳәарҭацыԥхьаӡа, қыҭсоветцыԥхьаӡа рыҟаҵара. (Ашьҭахьӡа, ҳара ҳбызшәа ашьҭыхра еиҳа ҳанақәитҳа инаркны иахьа уажәраанӡа убри аметод иқәныҟәозҭгьы, иахьа уа усҟак апроблема ҟалаӡомызт.) Уажәгьы издыруа рацәаҩуп, ирҳәом, ирҩуам акәымзар, аԥсуа бызшәа ҳәынҭқарра бызшәаны иҟаҵоуп ҳәа ақәҵара анҭыц, аԥсуа интеллигенциа ҳәа иҟаз, аполитика аганахь алагьы, агуманитариа аганахьалагьы, иреиӷь-реиӷьқәаз еизаны Ешба иҿы ишнеиз (ишиқәлаз уҳәаргьы ауеит), ас шԥаҟауҵеи излымҵуа апроблема зцәырыгазеи ҳәа. Убасҟан убарҭ иреиҳәаз ала иубоит уи урҭ шаҟа дырхыҳәҳәоз.

(Рыцҳарас иҟалаз, ихтны ирызҳәом акәымзар, иахьа уажәраанӡагьы убри азҵаара убас иазыҟоу даарак имаҷҩым. Егьирахь агәыҩбарақәа зегьы ахьыҟоу еилыскаар сылшоит, аха абриҵәҟьа сзеилкаауам. Уи, ҳаагылазар ҳмилаҭтә-хақәиҭратә қәԥара ҭакыс иамоу, раԥхьа игылоу азҵаара, ус азыҟазаара, егьа иурԥшӡаргьы, наԥхароуп. Анаԥхара ажәҩан иалҩрны икаҳаӡом, абра ҭаҟа ауп аҳәира бааԥс еиԥш иахьиуа.)

Аха 1922 шықәсазы иҟалаз, еиқәышаҳаҭрыла ҳәа Қырҭтәыла ҳалаҵара, ҳажәларгьы, ҳҳәынҭқаррагьы ршьапы ҭарффаны, иҭаԥҟаӡаны инзыжьыз, ашьҭахь, Е. Ешба, иара дшаԥырыргаз аиԥш, зшьапы икыз, дызлагаз, (абызшәа аполитикагьы налаҵан) акыр ус инхеит. Астатус ҿыц ишаҵанакуаз иԥсаххеит.

Асовет мчра алагамҭаз амилаҭ зҵаара аӡбара шықәгылаз ала, убасҟан еиҕьны аҭагылазаашьа ҳмоуцызт Қырҭтәыла наӡаӡа аҽалгара. Ажәытәӡа зны аԥсуа ҳәынҭқарцәа рнапала иҟаҵаны рҽызҭаркыз абахҭа аҭыҵра.

Убри актгьы, Аԥсны аразҟы иаахжәаны абас аиҭакра атәгьы, ҳәарада, уаҩҵас иҵам. Ишыҟалаз, ианыҟалаз афакт адырбоит, нас аҭоурыхҩҩцәа, ма аиқәырҽаҽаҩцәа уинахыс зегьы рыҽшеиҭаркыз ҳәа, досу игәаанагара иҳәоит ауп. Наҟ-ааҟгьы еиқәышаҳаҭны Аԥсны Қырҭтәыла алалара атәы, Аԥсны азҵаара амгәахь аиԥш изыхьны иҟазгьы аӡәы ажәаны иалеимгалеит, хыхьынтәгьы уеизгьы-уеизгьы ҳәа зҳәо акгьы ларышьҭны иҟамызт. Нас изыӡбада, абриаҟара иазыҟазҵада уи азҵаара? Иџьоушьаша, аҳасабраз азҵаара ахьықәгылаз иалахәыз, ус еицырдыруаз ажәытә коммунистцәагьы, ма аинтеллигенциа рҟынтәи аӡәы усгьы акы ахиҳәааит, ма даҿагылт ҳәа ҟамлаӡеит, Е. Ешба ида. Егьырҭ зегьы уаанӡа иазыҟаҵан ҳәа уаҩы игәы иаанамгар залшом. Усҟан угәаанагара уҳәартә иҟан, ашьҭахь еиԥш аҿаԥа аӡәгьы иҿарымҵаӡацызт. Еиҳа хара иԥшуаз, еиҳа инаскьаган избарҭаз Е. Ешба изы ари даара идрама хьанҭан. Усҟантәи ианҵамҭақәа рыла уаҩы имбарц залшом уи, даара атакт змаз аӡәы шиакәызгьы, абас ахьырыӡбаз аҵыхәала шаҟа игәы иҵаххны, ирыҕәҕәаны дцәажәо. Ажәлар раԥхьагылаҩцәа, рҿахәҳәааҩцәа ҳәа иԥхьаӡаз ртәыла аԥеиԥш абас иахьазныҟәаз изыхгомызт.

Усҟаназ убри азҵаара аҟара аҭакԥхықәра ныҟәызгоз ыҟамызт ҳажәларгьы ҳтәылагьы рзы. Жәларык, тәылак

рымҩа иахьакәым ахы андырха, иахьакәӡам ианымҩахырга, ахьырхәра, ариашара адмырур шықалоз идыруан уи.

Убас иагықалеит асовет мчра аилышшара ианалагазгьы, ҳазқәырфахьаз, ибжамҽамыртәхьаз автономиагьы аԥырырхӡарц ианақәырк, ҳазхьынҳалаз, аргументк раԥхьа иҳаргылоз уаанӡа иҳамаз, аԥсуа жәлар рҵеи ду Ефрем Ешба ибзоурала иҳауз аидгылатә республика астатус ауп.

Зегьы еицырдыруа усуп, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи, амилаҭ-хақәиҭратә қәԥара злаҵәахны ареволиуциа аидеиақәа Аԥсны ишьҭызхыз, иахагылаз, иаԥхьагылаз ирылҳәҳәон.

Нестор Лакоба ажәлар ирылиааны, урҭ рыжәпара аҟынтәи ихалаз дреиуан, рацәажәашьагьы иагымкәангьы идыруан. Ареволиуциа ауси, ажәлар рыцәгьеи рыбзиеи, ржәытәи рҿатәи еилымхкәа дрыхәаԥшуан. Ақәԥара иаҭахыз, аиҿкааратә баҩхатәра илаз ареволиуциа аҽеизгара ашықәсқәа раан иааирԥшит. Уи атәы аҳәоит, хыла иара ибзоурала еиҿыркааз «Кьараз». «Кьараз» абџьаршьҭыхла ақәԥара аидеиа иадырга бзиан. Убарҭ зегьы еидкылан урыхәаԥшыр, уи Ефрем Ешбеи иареи русураҿы, аполитикаҿ акыр ихеибарҭәааауан.

Аԥснытәи асоветтә еиҳабыра рнапхгараҿгьы Н. Лакоба ихы ааирԥшит абаҩхатәра змоу ҳәынҭқарратә усзуҩны. Аекономика, анхамҩа, аргылара, енагь имариамыз амилаҭтә еизықазаашьақәа рызҵаараҿы – зегьынџьара уаҩы ибартә иҟан, уи усҟантәи аҭагылазаашьа иақәыршәан, зреспублика иӷьацоу ҳәынҭқарран аҟаҵара иашьҭаз, акреилызцо ҳәынҭқарратә усзуҩны дшықаз. Политикк иаҳасабала, Нестор Лакоба ареволиуциа аус практикала имҩаԥызгоз еиҳа дырзааигәан, атеориакабинеттә усзуҩцәа рааста.

Аԥсуа жәлар рзы 1937 шықәса заа иалагеит. 1936 шықәсазы иԥсҭазаара далырхит аԥсуа жәлар рҵеицәа дуқәа руаӡәк Нестор Лакоба.

Ари, пҳәыс лыгра зеипш дҭымиаацыз, шҳамла мацара иҭәыз, ауаҩытәыҩса имораль анҭыц мацара иҟаз Бериа ишьаарҵәыратә шьҭақәа ракәын.

1922 шықәсазы ҳаиҳабыра иреиуазгьы, ҳполитик-цәагьы, уи иаладырхәыз ҳинтеллигенциа реиҳараҩӡак рҿы аӡы ҭаҭәаны изықәшаҳаҭхаз, иӡбаны ишьҭырхыз аиқәышаҳаҭра баапсы рапхьатәи аҵыхәтәа баапскәа иреиуан ари.

* * *

Иахьа иҳамоу ахақәиҭра, забацәа рабацәа рҭәы зшьа иалаз аҵеицәа иааргаз, иҳамоу ахьыпшымра – абарҭ зегьы рҿы иалоуп Қьелышь Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба иреипшыз жәлар рапхьагылаҩцәа рышьҭахь иааиуаз рзы, аҭоурых апсҭазаара ахра кнаҳақәа ирылымҟьарц ишьҭаҵо ицоз амҩарбагақәа, аҳарҩақәа рмарҭхә ду.

Ҳәарада, аҳарҩа шьҭазҵо, ашьха атәы иагымкәа идыруазаргьы, егьа дацклапшызаргьы џьара-ҩыџьара иахьаҭыпым ишьҭеиҵазар ҟалоит, иҟалоит ишьҭалан иааиуаз аӡәы-ҩыџьа ҭанархахьазаргьы. Уи иара ихарамызт, аха игхаз, иахьимбаз, иҟалап дахьыццакцәаз акәзаргьы изыхҟьаз. Аха, аамҭа акры анцалак, апышәа анеиҳахалак, урҭ зегьы уаҩы ибарҭахоит, изыхҟьо еилукаартә иҟалоит. Убри азы ауп аҭоурых аиаша еснагь изыпшаалатәу. Уи иулнаршоит ус еипш иҟоу аҭыпқәа рҿы аҳарҩа иашан, амҩа уахнамырҟьартә аиҭашьҭаҵара. Ус акәымкәа, уи зыгхаз, аҭагылазаашьа изнамырбаз, ихьӡ-ипша шьақәгылахьеит, ажәлар рҿы дшырдыруа иҟаз ҳәа, имҳәаӡакәа, иахьаҭыпмыз ишьҭеиҵаз аҳарҩа иахьыҟоу иныжьны иавсыз, днапхеит ҳәа ауп иаанаго, ажәлар рҿапхьагьы, урҭ рзаапсаҩ ихаҭа иҿапхьагьы.

Ажәлар рыгәра ганы, иҟоу шыҟоу раҳәазар, зегьы еилыркааует. Рзаапсаҩ дугьы уи азы дладырҟәуа иҟам.

Ажәакала, еснагь имариамзаргьы, уҿы еиманаҳәаахуа иашазаргьы, аиаша аҳәара ҳәеаҳаршьцылароуп. Ахәыҷы аҿгьы аду аҿгьы. Егьырҭ зегьы еижьагоуп.

Иахьа, абас, иаахтны ҳцәажәартә, иаҳҳәарц ҳҭахызар аиаша ҳҳәартә ҳаныҟоу, зегьы напыцҟьала рхы ҳкыртә, убри иреиҳау, изхыҟәааау мычны иҟаҳҵартә ҳаныҟоу, зыҵкы арахәыц ацәызӡо леиԥш, аҭоурых еиҟәырҿаҿаԥцәа ирҳәаахьоу амцҟәа, аҭоурыхтә хыҭҳәааҟәа зегьы шыҟоу инхарц аҿышәараҟәа ҟарҵоит. Насгьы, иҟоуп зхаҳәатәала, зинк џьара уи азы измаӡамкәа, даара акрызҵазкуа аҭоурыхтә хҭысҟәа, ҳажәлар рҭоурых ҟазҵоз ахаҭараҟәа рыхә ҿыцны, дара ишырҭаху, ринтересҟәа ишрыҵаркуа изыԥсахуа. Ахаҟәиҭра, ажәа аҟәиҭра абас зхы иазырхәо. Абри ҭагылазаашьаан иҟазҵахьоу уи аиԥш акциаҟәа ишырҿыц ирҿуп, аҭоурыхҭҵааԥцәа ҳәа ҳзыҟәгәыӷуа рҿы аӡы ҭаҭәаны иԥшуп, зхатәы усҟәа зыблаҟәа хыркыз ауаажәларрагьы – убас, аҭоурыхеиҟәырҿаҿаԥцәа даргьы зҿу уи ауп, рԥаҵа иалаччо иахәаԥшуеит.

Ус еиԥш иҟоу афактҟәа рзы хара ацара аҭахӡам. Абри астатиа ахы инаркны ҳазлацәажәо ҳҭоурых атәи, уи ҟазҵо ажәлар, ажәлар раԥхьагылаԥцәеи рызҵаара, убри зхы аҟәызҵаҵәҟьази ртәы ауп. Нас, иҟалома, иаҳҳәап, Ҟьелышьбеи Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба, Владислав Арӡынба, Сергеи Багаԥшь реиԥш иҟоу рахьтә аӡәиԥыџьеи инарыхан, инаскьаган, ма иналхӡан, аҭоурых ииашан ашьаҟәыргылара, аԥра, ацәыргара?

Аҵыхәтәантәи ашыҟәсҟәа рзы Аԥсны ареволиуциа аҭоурыхҭҵаараҿ Ефрем Ешба ихьӡ инавс-аавсуа иалагеит. Аԥснытәи аревком иахагылаз рызбахә анырҳәоз еснагь хантәаԥыс иамаз ихьӡ рымҳәар ауамызт, аха уинахыс, аԥхьаԥ убас игәы иаанагарын, уи атәы зыԥуаз ихьӡ зынӡа ибжьажьзар еиӷьаршьошәа.

Ишдыру аиԥш, Сталин икульт анҿаԥырҿ ашьҭахь, ишьаарҵәыраз уи итеррор аан иҭадырхаз ареабили-

тациа анырзыруазгьы, Ефрем Ешба акраамҭа инагӡаны изыруамызт. Иахьынӡаздыруа, абрантәи ашәҟәы ашьҭаҭҵан ианырышьҭ ашьҭахь ауп ареабилитациа шизуз уҳәартә ианыҟала. Усҟан иҭадырхаз аԥсуа револиуционерцәа аӡәы итәы изаԥырхагамхеит, аха Ешба итәы рҽеақәырԥсны иркит Қарҭтәи ашовинистцәа. Уи ус закәу бзиан еиликаауеит Ефрем Ешба итәы здыруа.

Реабилитациа анизыру ашьҭахьгьы, иара ара Аԥсынгьы даарак иахыццакуамызт уи ихьӡ, иқәԥара, ҳҭоурых аҿы иҭыԥ уҳәа ртәы цәырган аҳәара, аҩра. Аха, ҳәарада, уи усӡа инырмыжьит. Инагӡаны акәымзаргьы, уи итәы ҭырҵааит, ирҩит. Ашьҭахь ибаҟагьы Аҟәа агәҭаныҵәҟьа идыргылеит. Урҭқәа, ҳәарада, ирыцхраит Ефрем Ешба иԥҳа Марина абрахь лаара, аԥсуа сахьаҭыхҩцәа Реидгыла лахагылара. (Марина Ешба, ишдыру аиԥш, дыскульпторын, лаб ибаҟагьы авторс иамоу лара лоуп.) Убасҟан, Сталин икульт анҿаԥырҽ ашьҭахь иҟалаз аԥсцарҭақәа ирымҭан, ибжамҽамны акәзаргьы, ҳажәлар рзинқәакгьы дмырхынҳәыр амуит, аха Аҟәа дырҩагьых дара аԥсуаа рзы дгьыл ҽаҭцак аиура даара иуадаҩын. Убасҟан, Марина дызхагылаз Аидгыла иалаз асахьаҭыхҩцәа рзы, Аҟәа иреиӷьыз аҭыԥқәа руакаҿы адгьылқәа роуртә иҟарҵеит, рҟазарҭақәа рҭыԥаз. Имаҷымкәа Аԥснытәи асахьаҭыхратә ҟазара знапы алакыз уа аҟазарҭақәагьы дыргылт, аҩнқәагьы. Иара уи адагьы Аԥснытәи асахьаҭыхратә ҟазара аҿиараҿ акыр ыҟоуп уи ллагала. Лара даара апринцип змаз, аиашаз шьҭахьҟа ианакәызаалак ихьамҵуаз лакәын. (Сара уи лыӡбахә салҳәаахьан, аурыс скульптор, зҟазараз аамҭала адунеи зегьы еицырдыруаз А. Пологова. (Маринеи лареи асахьаҭыхратә академиа еицҭазаарын.) «Марина, – лҳәеит уи, – убас дыԥшӡан, убас деиҿкаан, раԥхьа лбаҩхатәра акәмызт, лҭеиҭыԥш акәын иаабарц иаҳҭахыз. Ашьҭахь еилыскааит уи абаҩхатәра бзиа шлымазгьы. Ахи аҵыхәеи лхатәы стиль лыман. Уи иаразнак иубон».)

Марина Ешба джуп апантеон аҿы, аха лнышәынтәра ҟаҵам. Аҧсуа сахьаҭыхҩцәа убри рхамышҭыроуп, иргәаладыршәароуп. Ишақәнаго лыхьӡ убра, лызқәаҭыҧ ахьалылхыз арбара лыҟәнагоит. Раҧхьаӡа убри азхәыцра рыҟәнагоуп асахьаҭыхҩцәа.

Иахьа Ефрем Ешба ихьӡ, иџьабаа зны-зынла ишазныҟәо угәы унамырхьыр залшом. Иџьоушьаша, раҧхьа иргылан, дзыхьчарц зыхәҭоу рҟынтәи ахы акит абри еиҧшу азыҟазаашьа. Урҭ Аҧснытәи акоммунистцәа роуп. Дара зегьы ажәаларраҿ ирдыруа, абарҭ зегьы ҳаҭыр зқәаҳҭо уаауп. Аха, аиаша ҳҳәап, урҭ Аҧсны имҩаҧысуа аполитикаҿ рпозициа атәы ҳәа аӡәгьы акгьы издырам. Рҳарҭа-сырҭа ыҟам. Акоммунистцәа рзы акрызҵазкуа мышқәак рыҽены абаҟақәа рҿы инеины ашәҭқәа ахьышьҭарҭо атәы умҳәозар. Арахь, Аҧснытәи акоммунистцәа рҭоурых рхаҳәатәала аиҭакрақәа аналаргало ыҟоуп. Уажәы иҟоу ахақәиҭра иааҟоуҵалак азин унаҭоит ҳәа рыҧхьаӡазар акәхап. Анкьа, амчра зегьы дара ианыркызгьы, КПСС аҭоурых удыруазар, аҭыҧантәи акоммунистцәа рҭоурых ахы ахьцо узымдыруазаргьы аӡәгьы усыс икымызт. КПСС аҭоурых аҿы, ҳкоммунистцәа ирызку цәаҳәақәак машәыршәа иалашәазаргьы, иаҳәоз аниашамыз еиҳан.

Зегьы реиҳа ирҿыцакыз, Аҧсны аревком иахагылаз рҭыҧқәа, рыхьӡқәа, раҧхьа ахантәааҩы Ефрем Ешба ихьӡ арбан, нас – Нестор Лакоба, Николаи Ақырҭаа. Лакоба ихаангьы, иара Аҧсны данахагылоз, амчра зегьы инапаҿы ианыҟазгьы, ус акәын. Уажәтәи акоммунистцәа еиҭаркит уи аишьҭагылашьа, Лакоба, Ешба ҳәа. Уаҳа аӡәгьы акгьы ахимҳәаар, Ешба ихьӡ аҵыхәанӡа инаргозар акәхап. Абарҭ реиҧш иҟоу «аҿыцаҧшьгарақәа» роуп, аҧхӡы ныҧхьаҳәо изыҿӡоу иахьатәи Аҧснытәи акоммунистцәа.

Иаҳҳәап, дара ртәала ус заҭаху ҳәа ргәы иаанаго крыҟазар, (ус ҟалашьа амам, аха), апленум ҟарҵароуп,

ихтны иалацәажәароуп. Уи аиԥш азин рымазар, ақәҵара шьҭырхроуп. Усгьы егьыҟам. Уи, ҳәарада, машәырны иҟамлеит, аӡәы иҿашәаны иҳәеит ҳәагьы акәӡам. Акоммунист партиа асахьаз ианынрыжь, аҳәынҭқаррахьгьы, ажәлар рахьгьы рацәак акгьы ахьаанамго, шьоукы рхы иадырхәеит: еснагьтәи рхәышҭааратә гәыҵха нарыгӡеит. Нас рлымҳацә рықәыжьны иԥшуеит, уаҳа акгьы ахырымҳәаар ус инрыжьӡарц. Ҳара ҳҿы ахаангьы ишыҟоу аиԥш, садызцалазеи, схы залазгаларызеи, егьырҭ зегьы реиҳа сара исҭахума ҳәа алаҿырҭуам. Абас инеиқәҵа-ааиқәҵо мацара, ишырдыруа аиаша иахьавагылақәо, инарывсуа-аарывсуа ишнеиуа иҭоурыххоит, изаҳауагьы ихарҵо иалагоит.

Ҳтелехәаԥшцәа ибзиан ирдыруеит Аԥсуа бираҟ аҭоурых иазкны иҟаз адырраҭара. (Аакьыскьа иҟаз аԥсуа бираҟ амш аҿынгьы иаҳдырбон.) Атема, ҳәарада, ибзиоуп, ҳахәаԥшцәагьы ирҭахуп. Убрыгь иахьа уажәраанӡа инагӡаны иаҳзымдыруа, акрызҵазкуа аҭоурых ахәҭақәа иреиуоуп. Уи асценари, изыԥхьаз атекст, аретроматериалқәа, урҭ зегьы шеиҿкаази рыла иубоит, авторцәа атема здыруа, ацәыргашьагьы иақәшәо шьоукы шракәу. Ҳара ҳахь иадырцәылоит ҳәа мацара, аԥсуа бираҟ аҿы ус змаӡам шьоукы ахьаладырхәыз, џьара-џьара хаҿқәак рсахьақәа, рроль акульт аҟынӡа иахьнагоу, апатетика ахьымыцхәқәоу ртәы умҳәозар. (Убас иҟоу амыцхәрақәа, егьа ушьапы ҵыркьакьан, уаҵаҳәҳәаан иуҳәаргьы, игәаҩахоит.) Сара хыла иџьасшьеит, сыгәгьы иалсит, машәыршақәгьы, џьарак иадамзаргьы, Ефрем Ешба ихьӡ ахьырҿадмыршәыз. Абрыгь машәырла иҟамлеит. (Ус машәырла аӡәы ицәыбжьахеит ҳәа ргәы иаанагозҭгьы, уажәы иҵегьгьы ирҳауҳауны иандәықәырҵоз идмыриашози.) Убасгьы иацклаԥшны, зегьы дрылыршәашәан, ишьҭақәагьы ырӡны ауп ишыҟаҵоу. Аргамаду уаҩы ибартә иҟоуп, аԥсуа

жәлар рҭоурых ҿыц ашьапы зкыз раԥхьа игылоу зынӡа уа данызхырц зҭаху, иашьҭоу шыҟоу. Ус исҵәахцәоит ҳәа уаналагалак, еиҳагьы иуцәырыргамахоит.

Иара Ешба, иуаҩраз аума, ииашараз аума, имҩаԥигоз иполитиказ аума, ус игәаӷ злоукыша акгьы далаҟамызт. Ихааназгьы ирҳәоз уи акәын, иҵара-идырра анаҩсгьы, уи дуаҩыцқьан, аиаша ҳәа иалихыз ихыиԥсы акәиҵон ҳәа.

Ус анакәха, ари – наџьнатәтәи абаҩхатәра лашеи ацәгьамыцәгьеи ирыбжьоу, нышәара зқәым аиӷара атәгьы алоуп, илаҟәу, ихәышҭааратәу, ахыбаара иатәу авариант инадкылан.

Абираҟ иазку аххәаа, ателеочерк аҟны аҟара Ешба ихьӡ ахьаҭаху аҽаџьара ирзыԥшаауам: хаҭала уи ибзоурала иҟаҵаз, егьа ирласны ахәцә ҵыркаазаргьы, ҳҭоурых аҿы ианхалаз, иахьаҵәҟьа иҳамоу аҳәынҭқарра аҟара аҵакы змаз Асовет Еидгылатә Республика Аԥсны абираҟ заҵәык акәын усҟан қырҭшәала аҩыра знымкәа инхаз. Убри мацара азымхаӡози абираҟ иазыркыз «аепопеиаҿ» Ешба ихьӡ мҩашьо иарбазарц?!

Убри инаԥшьшәа иаԥҵоуп плакат-мулиажк (уажәы уахьнеилак икыдуп уи). Уи агәҭаны иануп Владислав Арӡынбеи Нестор Лакобеи. Аплакат-мулиаж аҿы ихадоугьы урҭ роуп. Урҭ рыбжьара быргк исилует-игага ануп, егьирахь, армарахьтәи аганахь инасҭхашәа иубоит аҽаӡәы ифигурагьы, ақырҭуа ҳәынҭқар Ҭамара лсахьа анҭырхуа лышәҵатәы иеиԥшны акы зшәу, лкоронагьы еиԥшу коронак зхоу, игылоу, зԥаҵа паџьҳақәа аазҿухыр аԥҳәыс еиҳа илеиԥшу хәымаажьымаак. Уи дара ртәала, аԥсҳа Леон иакәхап.

Ефрем Ешба, ҳәарада, ипатреҭгьы ыҟам, игагагьы.

Аҭоурых аиаша ҳәа акыр ныҟәнагозар, иара ус аиаша ҳәа акрыҟазар, Леони Қьелышьи рааҩс уи аԥхьа дгылазароуп Ари егьырҭ ҳаԥхьагылаҩцәа аӡәы дланарҟәуа иҟам, досу иҭыԥ иара имоуп.

Абираҟ иазку ателеочерк, даара убла инхысляртә, изыхцәажәогьы, иаладырхәызгьы, ҳареи шәареи ҳәа ишоуп. Ҳара абарҭ ҳауп, абираҟ мацара акәым, зегьы ҟазҵаз ҳәа аанаго. Зегьы-зегьы иҟарҵароуп. Абираҟгьы зегьы иртәуп, урҭ ирҭахы-ирҭахым. Уи мацарагьы акәым, иааҭрыжьуа зегьы убри абираҟ атәы иахьалацәажәо издыркыло ртәы мацара ауп иадырбо, шамахаӡак акәымзар. Ус еиҧш аан, ауа, аҭахы, ҭаацәашәалатә, хәышҭаарала аизыҟазаарақәа ртәы аӡыхәашь еиҧш ирыҵалан иҟоуп. Угәы иаанагап, иҟазҵаз ҳара ҳауп, ҳџьабааҧса ҳазшәырхынҳә рҳәарц рҭахушәа. Ари дарак иҵоуроу тенденциам, насгьы зегьы еиҩызшо рхыҵхырҭақәа раҧхьа игылоуп.

Дзыхдырҟьозеи нас иара Ешба? Иеилкаара ахьдуз, реиҳа аҵара ахьимаз, дахьнагаз, еиҳа ахьибарҭаз аума? Урҭ зегьы ижәлари иҧсадгьыли рзы иҭахын. Уи акәӡами ихадоу?

* * *

Ари аплакат-мулиаж исгәаланаршәеит иаазқәылаз икәаптеи-кәаптеины иаҳдырбо амонетақәа, амедалкәа. Иаҳҳәап, В. Арӡынба исахьа анҵаны иҭрыжьыз ахьтәы монета бзиоуп. Уи ихьӡала иахьыҟоугьы, ахьы иахьалхугьы. Зегьы ргәы иахәеит. Аха, нас, уи знапы алакыз ирамхабзиахан, аҳәынҭқарратә усзуҩцәа рыдагьы, адоуҳатә культура аусзуҩцәа рыхьӡалагьы амедалқәа рыҟаҵара напы аларкит ҳәа ажәа дәықәырҵеит. Уи аҳәынҭқарраҿ ирыӡбоу, хаҳәатәыла иҟарҵоу аӡәгьы издырам. Уеизгьы ирҳәеит, шьоукы ртәы ахьы иалырхуеит, даҽашьоукы – араӡны, егьырҭ рзы, усҟак зыхә ыҟам металк ҳәа. Иаҳҳәап, абҩа, алатун, аџьаз.

Аха избан уи аиҧш аус, ус аӡәы-ҩыџьа изырӡбо? Иҟазар акәӡами, дара, адоуҳатә культура ахаҭарнакцәа злахәу акомиссиа, ахьтәы зықәнаго, араӡынтә зықәнаго, абҩатәы зықәнаго уҳәа зызбаша?

Адоуҳатә культура аганахь ала акыр ргәы иҭазар, раԥхьаӡа ахьы ззыҟаҵатәу Д. И. Гәлиа иоуп. Нас ишырҭаху – ахьы инаркны – аихатәы, абӷатәы, аҵьазтә – изырҭаху рзы иҟарҵааит. Уажәы аакьыскьа, Урыстәылеи Аԥсни ркультуратә еиҿкаарақәа рфорум аҿы иқәгылан ажәа рҳәеит наҟынтәи иааз асасцәа рахьтәгьы, аратәиқәагьы. Наҟынтәи иааз рахьтә, Урыстәыла акультура аминистр ихаҭыԥуаӷ заҵәык, иқәгылара бзиа, иқәгылара еиҿкааҿы иҳәеит ҳкультура ахыҵхырҭақәа ртәы, Д. И. Гәлиа итәы, даԥхьеит 1907 шықәсазы апоет иирӷыз ажәеинраала «Москва». Аиҭагагьы даара ибзиан. Аиԥылара иалахәыз, зкультура здырува, уи азы згәы былуа аӡәырӷьы уи даара ргәы иахәеит. Абас Д.И. Гәлиа иӡбахә зҳәаз, еиликааит, зыжәлар рхамҭаз, рыԥсымҭаз ражәа аԥсҭазаара ҿыц аиуртә, аиҭеира алшартә иҟазҵаз нцәахәык еиԥш ишихәаԥштәу.

Убри аиԥылараҿы екранлагьы дадырбеит, дагьдырцәажәеит Ф. Искандер. (Аҳәара, ацәажәара ахьицәыуадаӷыз аҟынтә, ииҳәаз ус иаԥхьар еиҳагьы еиҕьзар ҟаларын.) Фазиль дшышәҟәыӷӷы дуу, инахаран дшырдырува, ҳара иара, иирӷызгьы, хаҭалагьы бзиа дшаабо еицырдыруеит. Уи, иӷымҭақәа рзы здаҟам аматериал изҭаз, ажәлар рыбзиабара шимоу дара ирҳәоит.

Аха иҟоуп уи ихьӡ-иԥша, иавторитет иаахжәацәаны политикатә цхыраагӡас ианышьҭырхуа. Иара абыржәыгь уи ииҳәаз ала, ҳхы иҭеигаларц ииҭахыз уамашәа иҟан. Аурыс бызшәа наҟ инышьҭаҵан, англыз бызшәахьы шәмиасын ҳәа акәзар, уи еиԥш ашәарҭа Аԥсны иҟам, ҟалашьагь амам. Мамзаргьы, сара шәысҿыԥшы, аурыс бызшәа алышәх ҳәа акәзар ииҳәарц ииҭахыз, Аԥсны аурыс бызшәа аҭыԥ шәарҭан иҟаӡам, иагьыҟалом, уеизгьы иаргьы ддууп, аурыс бызшәагьы дуӡӡоуп, аха ҳаргьы ахатәы бызшәа ҳамоуп. Иаргьы бзиа даабоит, аурыс бызшәагьы, аха ҳхатәы бызшәа еиҕьаҳшьоит. Уи нормо-

уп. Иаргьы раԥхьаӡа иҳәар акәын, шәбызшәа шәеиҿаҳа, нас – егьырҭ зегьы еиҳа ишәыкәҿиоит ҳәа. Иҳәар акәын, аԥсуа культура ԥсыс иахоу убри ауп, убри ыҟанаҵ ауп ажәлар ҿҳәарас ирымоу ҳәа. Убра шәыҕәҕәаны шәаныҟала, сара сусумҭақәа ԥсыс ирхоу аматериалгьы анеиқәха ауп сара иҟасҵахьоугьы, сыхьӡгьы анарха анроуа ҳәа.

* * *

... Ефрем Ешба, Кавказ зегьы азы иҟаиҵаз акрыҟоуп. Уи зеиҳа идыруаз, зеиҳа политикалагьы, ламыслагьы дыцқьаз, рыграқәа, рыгхақәа иаразнак иахьибоз аҟынтә, акариератә мотивқәагьы нарыдкылан, иара Аԥсынгьы, Кавказ ахьынӡаназааӡоз ареволиуциа азҵаарақәа зыӡбоз аӡәырҩгьы, рыла даԥырган, ус иахьеи-уахеи иахьеиҿамҳауа џьара дыҟазар рҭахын. Чечентәыла дахьдәықәырҵаз, убра аус изур иахҟәикып, изымур, џьаракыр дҭадырхарц иҟазар убра дышԥаҭадмырхари ҳәа згәы иаанагозгьы ыҟан.

Уатәи иусура, дара ачеченцәа дшырбоз атәы еицырдыруа усуп. Убра еиқәшәеит ачечен революуционер еиҿамс А. Шерипови иареи. (Уи, аҳ-иԥа Гьаргь, 1866 шықәсазы зыжәлар раԥхьагылара мап ацәкны зҿыԥхьазкыз диқәлан.) Е. Ешба, убри дицырхыраан, еиҵихит Кавказ ашьхаруа жәларқәа рреспублика, рконфедерациа аидеиа. Иагьынеигӡеит.

Абас, Кавказтәи ашьхаруа жәларқәа ҳәынҭқарракны реидкылара аидеиа раԥхьаӡатәын. Ииашоуп, Кавказ 30 шықәса иқәԥон, еибашьуан рхақәиҭраз, аха убри аҩажәижәаба шықәса рылагьы изеидымгылт. Шамиль Даҕьсҭан мацара акәын дызхагылаз. Насгьы уи, зымҩакала иеибашьр адин ахьӡалатәи еибашьран, газаватын. Ачеченцәа анидгылақәоз ыҟан, аха ачерқьесқәа хазы еибашьуан. Урҭ рымчқәа реидкылараз ҿыхарақәак ҟаҵан, аха, изыхҟьазаалак, алҵшәа амоуит.

Ешбеи Шерипови рыбзоурала иаԥҵаз Кавказтәи ашьхаруаа рреспублика, рконфедерациа, уаанӡа аҳәынҭқарра змоуцыз Кавказтәи ажәларқәа еидызкылоз раԥхьаӡатәи ҳәынҭқарран. Аха, рыцҳарас иҟалаз, хазы иҟаз Аԥснытәи Асовет республика аиҳа нҵра арымҭеит убригь. Аха ахаҭа аԥҵан, апрецидент ҟаҵан. Кавказ аҭоурых аҿы уи аҩыза уаҳа иҟамлацызт.

Ҳмилаҭ-хақәиҭратә қәԥара асакьаҳәымҭаз, убасҟантәи Кавказ Ашьхаруаа рреспублика аҿырԥшы ала, ҳуаажәларратә-политикатә хеидкыла «Аидгылара» абзоурала, иӡбаны ишьҭыхын Кавказтәи ажәларқәа рконфедерациа аԥҵара. Даара акраҵанакуеит аԥсуа жәлар рҵьынцьтәылатә еибашьраан аконфедерациа, раԥхьа Ассамблеиа ҳәа захьӡыз, иалнаршаз. Уи абзоурала, Нхыҵ Кавказаа еилыркаауан, ҳара ҳҿы иаԥшьыргаз аибашьра-геноцид Кавказ ашьхаруа жәларқәа зегьы шаҵанакуаз. Нас, анаҟәоу зқәыжьыз ашьхақәа ирызнымкыло, ирхыҵны иааны, ҳаибашьцәа ирыдгылан еибашьуан. Абас, ҩыџьа Кавказ аԥацәа иашақәа ишьҭырхыз аидеиеи, ишьҭарҵаз аҳарҩеи абриаҟара шықәса рышьҭахь аус руит.

Убарҭ иреиԥшу ҳҵеицәа дуқәа, зыжәлари зыԥсадгьыли реиқәырхараз аҭоурых ҵакы змаз аҳарҩақәа ишьҭарҵаз еснагь имҩақәҵагақәоуп.

Егьырҭ зегьы ҳарҟәаҵып, зхамҭа, зыԥсымҭа иҭагылаз ҳажәлар рыԥсы иаԥшәмахаз, аҩажәатәи ашәышықәса агыламҭа иацгылаз раԥхьатәи ҳинтеллигенциеи, ҳажәлар рхы ҭызгоз ҩыџьа рҵеицәа дуқәа Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи ракәымзар, ҳазҵаара шыӡбахашаз здыруадаз. Ихьыԥшым аидгылатә республика акәым, автономиахьгьы ҳадмырбар ҟалон.

Урҭ хьаҳәа-ԥаҳәада иахьеиқәшәоз, иахьеидгылаз, иахьеиқәшаҳаҭыз еснагь еиҳан, зҭакԥхықәра ргаз жәлар рус аҿы. Ҳәарада, иахьеиҩнагозгьы ҟалон, иара убас –

иахьеихыбааyaзгьы. (Ауаҩытәыҩса иԥсыҿрақәа зегьы иаразнак изкажьуам.) Аха рыԥсадгьыл абзиабараҿ урҭ аӡәын. Даргьы, ари аиԥш, ажәлар зегьы рԥеиԥш зцазкуаз аусаҿ, зегьы еснагь аӡы кылымкәо ирзымӡбар, дара ирҭаху ахырхарҭа рзамҭар, ирадмырҭар ҟалон. Насгьы, излахәыз апартиагьы аԥҟарракәа аарыкәыршан иҟан, уара иуҭаххеит, ужәлар ус еиҳа ирзеиҕьуп ҳәа мацара иахьаауҭаххаз иузырхомызт.

Иахьа ҳара ҳҭоурыхҭҵааҩцәа ирымоуп иаҭаху аҭагылазаашьа, обиективла, ламысла иазнеир, убарҭ аҩыџьагьы иалырхуаз амҩақәа цқьа иҭҵааны, еилырганы, урҭ рахьтә уажәы еиҳа иҳахәаша хазы рарбара рылшоит. Дара, аамҭа, аҭоурых иахьаргылаз рҭыԥқәа рызныжьны. Уи ус иахьыламысу, иахьыуаҩроу анаҩсгьы, усҟантәи риаша аҭыԥаҿ ианыҟала, уажәтәи ҳиашагьы ахы иқәнаҵоит, ишьҭарҵахьаз аҳарҩагьы иахьаҭыԥу инхоит.

Нас, ҳаҵкы арахәыц зацәааӡозеи, аҭоурых абри аетап ҭызҵаауа, аҭоурыхҭҵааҩцәаҵәҟьа, аҭоурых дзырҵо абри зырымбозеи, залаҿырымҭуазеи? Арахь уажәаҟара аҭоурых знапы алаку ианакәызаалак иҟамлаӡац.

* * *

Дырҩагьых ажәақәак абра ибжьазгалар сҭахуп, ҳҭоурых ҳанақәиҭха аҭҵаара, аҭҵаашьа, ажәытәи аҿатәи реиԥшьра, реиҿбаашьа атәқәак. Еицырдыруа акоуп, атәыла аҳҭнықалақь аҭоурых атәыла зегьы аҭоурых азы иаҵанакуа. Уи еидызкыло, иакны иҟазҵо, ҳҭоурых зегьы аҵакы еиқәызҳәало акы акәны ишыҟоу.

Хыла сара, ҳәарада, ҭоурыхҭҵааҩык иаҳасабала акәымкәа, ессеистк иаҳасабала, Аҟәа атәы салацәажәаахьеит («Аҟәа – Сухум, Сухум – Аҟәа»). Убра сыззаатгылаз азҵаарақәа ирылан Аҟәа аҳҭнықалақьра нагӡаны иныҟәнагауоу, иныҟәнамгауоу азҵаара. Иаҳҳәап, ҳдоу-

ҳатә культуразы (Аԥсны аҽа центрк ыҟаӡам ҳдоуҳатә культура аҽеахьеизнаго Аҟәа ада, аха абрагь макьана ҳкультура иахьԥаԥсоу, иахьԥҳаԥсоу рацәоуп.)

Иџьоушьаша, иара Аҟәа ақалақь атәы ҭызҵаауа, иҭызхуа, иахцәажәо, иара заҳҭныҟалақьу атәыла, зыхьӡ аху ажәларгьы хазы иҟоушәа, ҭоурыхлагьы зыӡбахә уҳәаша акгьы рзеиламшәа ауп ишазныҟәо. Анкьа ус иҟазарц зҭахыз шырацәаз, иагьшрылшоз, аха убри ацәынхақәа абасҟак амч зрымоузеи ҳәа ргәы иаалырсынгьы акы рҿыҵшәом. Убас иахәҭаны иҟоушәаҵәҟьа. Уи иаҳәо убри ауп, убас иахцәажәо даргьы, иааизакны, дала-шьала ртәыла иаларсӡам, Аҟәа аҳәаақәа инархыҳәҳәан. Иара Аҟәагьы, аамҭеи аҭоурыхи ршәагақәа рыла акәымкәа, рыԥны иԥнагылоу уаџьаҟк еиԥш ауп ишазыҟоу.

Убарҭ рҟынтәи, аӡәы идамзаргьы, Аҟәа атәылеи иареи ахьынӡеиларсу, уи аҭагылазаашьа узырбо ашьҭақәа азгәеиҭар ҟамлаӡо? Ажәытәӡатәи ҳаҟәыҵып, еиҳа арахь иааскьоу аамҭаз, иаҳҳәап, Қьелышь иаҳҭынра ахьыҟаз, нас – инышәынҭра, иара Баграт ибаа ҳәа изышьҭоу, 1866 шықәсазтәи аилаԥынтра иахырҟьаны иааганы жәларык Аҟәа иахьыршьыз аҭыԥ; Аҟәа дача ҭыԥс иҟазҵаз Урыстәылантә, аҽаџьарантә иаанагаз акыр иреиԥшыз аҳцәа рынхарҭақәа, акык-ԥбак инханы иҟоу рхыбрақәа, аҵыхәтәантәи аҳ иԥа Гьаргь ивилла, “Villa hemia” ҳәа зылахь иану; аԥсуа ҭуџьарцәа Ануаа ирҭынхаз, иара убас, ҳдоуҳатә культура аратәи раԥхьаӡатәи ашьҭақәа, уи ашьаҭакԥцәа, арҿиаԥцәа зыԥназ, Д. И. Гәлиа раԥхьа днаргылан; Е. Ешба, Н. Лакоба, дара рыцнагаԥцәа русурҭа ҭыԥқәа, иахьԥназ, изыԥназ – имаҷӡам абас иԥшаатәу, иарбатәу, ҳақалақьи ҳареи ҳаибаркыра атәы зҳәо.

Ҳәарада, хыла аԥсуаа рус злам, рышьҭа зным, рымҭа зным, аҭоурыхтә-архитектуратә ҭынхас иуԥхьаӡартә иҟоу, џьара-џьара Аҟәа иахаҿсахьан инхақәаз хьчатәуп, анапы рыдкылатәуп. Уи ҳәара аҭахым.

Аха Аҟәа игылоу, зызварак џьара хышәк змаӡамкәа, абахҭа еиҧшу, инеибанеиҧшу абырзен, аҭыркәа, аџьам, ақырҭуа-гыруа ҭуџьар ҩнқәа зегьы ҭоурыхтә архитектуратә баҟақәоуп ҳәа рҭагалара иахырҟьароуп ҳәа сгәы иаанагоит. Ииашоуп, аҿыц ргыларақәа реиҳаракгьы архитектуратә хаҿык рымаӡамкәа, планк, программак иаҵанамкуа иҟалеит, аха уи аанкылатәуп, ириашатәуп. Егьирахь, ахәа злыппуа, аҧакәи иагахьоу аҩныжәқәа ирмузеины иҟаҵатәым Аҟәа. Иара ахьыҟоу, ишеиҿкаау ала, Аҟәа аҭоурыхтә хәҭеи аҿыци ҳәа хазхазы иузеилыхӡом.

Насгьы, убарҭ ажәытә хыбрақәа рахь иҟоуп ҳара ҳҭоурых зыдҳәалоугьы, иаҳҳәап, иааҟәымҵӡакәа зыӡбахә рқьышә иқәку, еимакны альбомқәа рдаҟьақәа ирнырҵо Алоизи иҩны ҳәа изышьҭоу. Иара, архитектуратә баҟа ҳәа иахьырҧхьаӡо анаҩсгьы, убра аамҭала уада ҭшәақәак ирыҩнаҟҟы ирыҩнан, аҧсуатә доуҳатә культура, ауаажәларратә-политикатә усаҿы зџьабаа рацәоу: зны – ашәҟәыҩҩы-адраматург, аҳәынҭқарратә усзуҩ Самсон Ҷанба, нас – Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба. Аҩны аӡбахә инамыцхәны изҿыҵаку рахь абри атәы џьара аӡәы иҳәо, иҩуа, шамахаӡак иҟамлац. Ҳара, мацара баҟак аҳасабала ауп ишаҳҵо рҳәар алшоит, аха ргәы былуазҭгьы, убарҭ, убра аамҭала иҩназ ирылшаз рдырырц, рыхә ршьар рҭахызҭгьы, рызбахәҳәарҭагьы роуан.

Ус акәымкәа, дара, дааракгьы изакәу рзымдыруа, аха имодоу адача-туристтә, аснобтә стиль иаҵанакуа шьоукы ракәзар, рызбахә ахьҳәатәызгьы, иахьҳәатәымызгьы иадырбон. Избан, изыхҟьозеи абри? Ҳара иаҳтәу, акультура аума, аҽакы аума, изылшоз алазгалаз, уи зхы ақәызҵахьоу аӡәы избахә аҳәаразы џьара ҳаҵаҳаҵрак зырнымҧшуа, шаҟа ихараны изавсуа иавсырц изашьҭоу? Ииашоуп, ара зызбахә ҳҳәаз

ḥара ḥзы акыр зҵазкуа жәлақәоуп, ирҭынхазгьы – убас, аха, ḥәарада, анҭыҵ ауаатәыҩса ркультура азы иҵегь зҵазкуа ҭҩа рымам. Аха еиҕьу еицәоу нҵәаӡом, ḥара ḥзы аҵакы змоу ауаатәыҩса ркультура зегьы рҿы ҭакык амамкәа иҟалаӡом. Ауаатәыҩса ркультура шеибарку, излеибарку уи ала ауп, арҩашк аҟара алазҭәогьы, цәыкәбар бзиак алазҭәогьы иара азы аҵакы ду рымоуп.

Аԥсны аҳҭнықалақь аҿы ажәлар ркультура аҷыдарақәа ирзеизгаган, ирхаҿсахьан, иагьаман иҟазар ахәҭоуп, убарҭ ртәы зныԥшуа архитектура, убарҭ рмотивқәа рыла еиҿкаау апарккәа, аскверқәа, адекоративтә скульптуракәа, имырмыцхәкәа, гьамала.

Убри аҩыза ахырхарҭа бзиа иалагамҭан, иаҳҳәап, агенерал Дбар иулицеи Воронов иулицеи рыбжьара анкьатәи акинотеатр «Сухум» ашьҭахь иҟаҵаз «Аҵангәара» ḥәа зыхьӡырҵаз асквер (автор асахьаҭыхҩы И. Ҷкадуа). Убри асквер аҿы иҭагылаз акафе аҭӡамцқәа руакы ахышәара-ҭышәара зегьы амеханакуа иҟаҵан алакә-ажәабжьқәа рсиужет ссирқәа рыла аҵанаа ирыхҳәааз аҭӡамц сахьаҩыра ссир. (Асахьаҭыхҩцәа Шьанаа А., Ӡиӡариа А., Ҷкадуа И.) Иара асквергьы, иакәыршан аҵангәара (ахаḥәгәаара) астиль ала иҟаҵаз ахаḥәгәаара лаҟәы. Аҩныҵҟа иҟан убри астиль иақәнаго иҟаҵаз афонтанқәа. Ажәакала, ари аиԥш асквер, аҭӡамц сахьанҵа, ахьӡ – зегьы оригиналра злаз, ḥажәлар ркультура, рмифқәа рҷыдарақәа зныԥшуа, баҩхатәра бзиала иҟаҵаз, ҷыдала напы зыдкылатәыз, иӡыргатәыз, зыстиль иҵегьгьы иаларҵәатәыз усумҭан.

Аха, рыцḥарас иҟалаз, асквери акафе ахаҭеи шьоукы иааимаркын, аҭӡамц ианыз асахьаҩыра ду ршьыхит, иара акафе ахаҭа «Старый Сухум» ḥәа ахьӡырҵеит. (Анкьатәи Аҟәа ари араион аҿы иабаҟаз, ара иӡмахран, ишәарыцарҭан, уи иахаану ыҟоуп иахьагьы.) Иахьа уажәраанӡагьы, ақалақь уаа, иара ḥпатриотцәоуп ḥәа

еснагь згәы иҭасуагьы налаҵан, ирбо, ираҳауа, асквер ахаҭагьы аҳәира иаганы, афонтан хәыцҟәа рмозаика ԥшӡақәа маҿак асаба рықәчаԥан, иниас-ааиасуа, ауараш ыжәны иҟоу ирызкаҭәарҭахан инхеит.

Ари аиԥш ахамаԥышәара, авандалра дара ақалақь аиҳабырагьы, иара ус ақалақь администрациа аусзуԝцәа рахьгьы, аӡәы илаԥш иныҵеимыршәеит. Аҵанаа ирхҳәаау алакә-жәабжьтә сиужетқәа, дара аҵанаа, аԥсуа мифологиа агномқәа, рҟазшьа, рҷыдарақәа, урҭ иныҟәырго аҟәышра, алаф ссир – ажәлар инарҭбаан ирдыруа, наџьнатә ркультура иалаҵәахьоу мифқәоуп. Жәлар ркультура аҟазшьарбагақәа зныԥшуа асахьақәа, аскульптуратә усумҭақәа ақалақь аладырԥшӡарц анырҭахха, убарҭ иреиԥшу асиужетқәа иреиҕьу зыҟалом. Убас акыр ҟарҵахьазаргьы, убарҭ рыла акәын излалагатәыз. (Уи ала уалагарц азы ужәлар ркультура бзиан иудыруазароуп, иудыруазароуп урҭ ажәлар рыларҵәара раԥхьа ишыргылатәу, бзиа иубозароуп. Аха ҳақалақь, уи аҿы амаҵ зуа рзы арҭқәа аԝсҭаамусхәк еиԥшхеит, ус аҟазара атәы здыруа ижәлар ркультура дацәтәымуп, зыжәлар ркультура здыруа азыҟаҵара игуп.)

Уажәы ус еиԥш ақалақь аҿы изҿқәоу, урҭ ртематика, ақалақь аҿы ҭыԥс иазалырхуа уҳәа – еиқәымшәозар ҟалап. Иаагап, Ф. Искандер иажәабжьқәа рперсонаж ала иҟаҵоу ахәыцы искульптура, акәтарцына шаҟәӡа икны игылоу. Аусумҭа ахаҭа цәгьам. Аха уи ргылатәызар ҟаларын, автор дахьиз аԝны ааигәара, ма дызҭаз ашкол ашҭаҿ. Усҟан, уи дызусҭаз, акәты зику – згьы иараз-нак изгәалашәо ҟалон. Ақалақь аҿы, усҟак еилымхкәа, иахьургылалакгьы ҟалоит, иаҳҳәап, Сандро Чегьемтәи искульптуратә сахьа акәзар. Сандро Чегьемтәи ихаҿ-сахьа ажәлар рҟынтәи иааит, даргьы дырдыруеит, Ф. Ис-кандер иԝымҭақәа згьы ирдыргоуп, ажәлар ркультура ацәа ахоуп.

Акəты згəыҵаргəҕəа изку ахəыҷы (Чик) итəы еиҳа иззааигəоу, Аҟəа анаҩс, атəыла зегьы, ажəлар ркультуразы иҟазшьарбагоу ринтерес змам, изгəыцхəым роуп.

Урҭгьы егьырҭгьы еилзырго, ажəлар ркультура зегьы азы иҟазшьарбагои, еиҳа икамертəу, аҟалаҟьтə колорит иатəуи еизаашан рыҟаҵара ауп.

Убарҭқəа акгьы иазымхəыцкəа, рхы иааҭашəо, ишааҭашəо икəаптеи-кəаптеины иҟарҵо рҿынархар, имӡыз жəабран мгьалк аиҧш, ҭəырҕəыла ыҟəгатəыс иҟалар алшоит. Убарҭқəа рзами изыҟоу аҟалаҟь асахьаркыратə ҟəша, иара аусзуҩцəа.

Ҳəара аҭахым, аҟалаҟь ахадарагьы рҭагылазаашьа иаарҭаху зегьы рылнаршом, ирымоу еиҟəырҷҷаны иаздырхалароуп. Иаарццакны зегьы рҭыҧ рыҟəҵараз макьана алшараҟəа ыҟам. Аха ара зыӡбахə ҳəаҟəоу зегьы рымч зыҟəхаша гхаҟəоуп. Убри иазхəыцырц ауп иаҳҭаху.

Аҟалаҟь аaскьатəи аҭоурых аҿгьы иҟоуп, даара иҵоуроу, узҿыҧшыша, узызхəыцша аҿырҧштəҟəа. Иаҳҳəап, Н. Лакоба ихаан, хыла иара инициативала, аҟалаҟь усҟантəи аҭагылазаашьа, аперспектива иазхəыцны иҟаҵаз аргыларақəа: изылгамкəа инхаз аиҳабыра рыҩны, Аҟəа визиттə бҕьыцс иамаз асасааирҭа «Абхазия». Шаҟа ииашан, иаҭыҧны ишьҭаҵааз аҟалаҟь ҿыц аргылара аҳарҩаҟəа. Раҧхьа иазгəаҭатəу, Аҟəа ҿыц аргылара дадҧхьалан усҟан Асовет Еидгыла ахьынӡанаӡааӡоз ирeиҕьӡаз, еицырдыруаз архитекторцəа иреиуаз Шьчуко Вл. А. Насгьы, урҭ реиҧш иҟаз ахыбраҟəа рыргылараз, рҭыҧ уҳəа ртəы иҿазҵоз ргəаанагараҟəагьы, ҳəарада, ианырҧшхон.

Ажəакала, хыхьтəи аҵəажəарақəа рыҿгьы акырынтə исҳəахьазаргьы, иахьатəи амш амаҵ азуразы, уаҵəы ҳазлалаго иахьа иаадыруазарц, еиҳа иаҭахны иҟаҟəо иреиуоуп ҳазхысхьоу, уи амаҵ азызуаз – анхаҩы инаиркны аҳəынҭқарра иахагылаз иҟынӡа – рҧышəа,

рҳарҩа ахьышьҭарҵоз, ишышьҭарҵоз аадыруазароуп, ҳақәныҟәозароуп. Реликвиак аиԥш мацара акәымкәа, ихәарҭоу дырны иаалхны, егьи наҟ инышьҭаҵо. (Ахаҭара культ ауп ихәарҭоугьы ихәарҭамгьы ареликвиа рылзхуа, амҵахырхәара анаҩс узаламкьысуа.)

Анаԥшҩы, иахьатәи аглобализациа, атехнологиа зхы ҭнаҟьаны иҟоу, ас еиԥш ацәажәаракәа раамҭа цахьеит иҳәар алшоит. Аха уи ииҳәо шбашоу унарбоит, еиҳа ишԥеиҕьу ҳәа уиазҵаар аҭак ахьизымдыруа. Иара убас иҟоуп, ҳәарада, изҳәо ас еиԥш иҟоу аҭагылазаашьа змам аҳәынҭқаррагьы ыҟам, жәларгьы ҳәа. Аха досу иҭагылазаашьа ҭыршәашәааны иара идыруазароуп, еиҳа ихы дахьӡо дахьыҟоу, еиҳа иахьигу, зынӡа дахьымчымхо. Иҟоуп ажәларқәа, атәылақәа, акомпенсациақәа рзы аҽакала зхы иахәартә иҟоу, амчқәа зыԥшаауа, уи ала иацәцо. Ҳәарада, урҭ рԥышәагьы иахьынӡауа ҳхы иаҳархәароуп, аха аӡәы иԥышәа мацаралагьы аҽаӡәы дзыбзазом. Иарбан жәларызаалак дара рԥышәа, дара рҟазшьа, дара рхаҭара рымоуп, урҭ зегьы шьҭаҵаны аҽаӡәы итәы мацарахь изиасӡом. Ус иауӡозаргьы, ирҭаххом, дара ртәы карыжьуам. Уи дара рзы изынасыԥхом. Аматериалтә мазара анаҩсгьы, ауаҩы зқьышықәсала ишьа-ида иалан иааиго, ицәаҩахахьоу иара изы хәы амаӡам. Уи ус иаармариан, ихазы амаҭәеиԥш инышьҭаҵан уцо иҟазар, ауаатәыҩса рыԥсҭазаара аҵакы ҳәа изышьҭоу иаразнак икаҳауан. Ахақәиҭра захьӡугьы, убри уақәиҭны, уара ишуҭаху уалабзазартә ианумо ауп.

Абасала, раԥхьа иргылан, ҳара иҳамоу аԥышәа, уи амч, ҳара ҳзы зыхьӡ ҳараку зегьы еснагь еиҿҳарцаалароуп, ҳаԥсҭазаара еснагь шьаҭас иамазарц. Убас иҟаҳамҵозҭгьы, иахьа ҳазлаҟоу акы ҳалабзазан ҳзыҟалаӡомызт.

Абас, азҵаарақәа зегьы агәылакны иҟоуп иахьатәи ҳҭагылазаашьа, ҳажәлар, ҳҳәынҭқарра, ҳаграждантә

уаажәларра. Аамҭа цоит, ҳәарада, зегьы рҽырыԥсахуеит. Еиҳаракгьы, ҳажәлар, ҳуаажәларра реиԥш, иаҳхысыз ашәышықәса анҵәамҭа инаркны мацара, адыд-мацәыс еиԥш, зда-зшьа абриаҟара ҭысны ицахьоу. Уи иаблыз, иаӡрыжәыз, иаркараз, иарҿыхаз.

Ҳәара аҭахым, ԝажәа шықәса рыла акыр ҟаҵоуп, аҳәынҭқарра аргылараҿгьы, иара ус аргылараҵәҟьа, анхамԝа зегьы аҿгьы. Ақыҭа азҵаара иахьа уажәраанӡагьы аӡбара шагугьы, иара убас – ақалақь аҿы ҳамч зықәхо ааглыхрагьы, еиҳагьы – акультуреи абызшәеи рызҵаарақәа рҿы. (Аҳәаанхыҵынтә иаауа ашәаҳәацәа, ансамбльқәа – ицәгьоугьы ицәгьамгьы неилаҵаны – иҳазҳмырхозар.) Иара убас – аполитикаҿгьы. Урыстәыла ҳахьазханаҵаз, нас – ирацәамзаргьы, аҽа тәылақәакгьы ҳахьазхарҵаз, ҳәарада, ҳҭоурыхаз, ҳажәлар рмилаҭтә, рыграждантә хдырра арыҕәҕәаразы, иахьа изҭагылоу, раԥхьатәи рԥеиԥш еиҳа ргәы азҭаны рыҟазаара мацараз иаҵанакуа рацәоуп.

Акраҵанакуеит иара ҳҳәынҭқарра қәыԥш, иаразнак ицәырҵыз ауадаԝрақәа, аԥынгылақәа ирылго, маҷ-маҷ ашьақәыргылара амԝала иааишьоу, иахьынӡааргахьоу, уи атәыла, ажәлар рыԥсҭазаара аиҿкаашьа ишаныԥшызгьы.

Абас, абриаҟараамҭа ареспубликаҿы имԝаԥысуа, ҳәынҭқаррак аҿы ишыҟалахьоу аиԥш, зегьы рыҵаркуеит: Амчра, уи иахагылоу, ажәлар, ауаажәларра, аппозициа. Убарҭ зегьы аихьӡарақәагьы аихьымӡарақәагьы ирылахәуп.

Ареспублика аԝнытҟа иҟоу амчқәа ахьынӡеиқәшәо, иахьынӡеиқәымшәо, иахьынӡеизааигәоу, иахьынӡеизааибамго уҳәа реизыҟазаашьақәа ааидкылан, макьана атәыла, аҳәынҭқарра ԥхьаҟа аҿиара алдыршоит.

Аха аҿиара аҟазшьа, ахырхарҭа, амчқәа шаҟа еизшоу, уаҵәы ҳахьнанагаша, еиҳа иахьыҕәҕәоу, еиҳа иахьԥсы-

ҽеу, ихырнаан, ажәҩахыр иқәнажьыр ахьалшо – зегьы иаархмырҧаӡакәа алаҧш рхызароуп.

Уи барометрс иамоу раҧхьа игылоуп ауаажәларра аҭагылазаашьа, аҩныҵҟатәи атмосфера.

Ҳуаажәларра ахаҭа уахәаҧшуазар, ус хыхь-хыхьла аилазаараҿ усҟак еиҭакра ҟамлазшәа убоит. Ҧаса иазгәаҭаз ахәҭақәа зегьы нхеит. Аха, ҳәарада, рҵаки, рымҽехаки реизыҟазаашьеи акырџьара ирыҧсахит. Гәыҧқәак, ианыцәгьараз, ашьа анкаҭәатәыз, уаҩы илаҧш иахьыҵамшәо иҟазарц иашьҭаз, уажәы уаҩы ибла ихыс-ло иҟалеит. Убас, иҟоуп зҽыҧсаҟьан, гәыҧс иҟоу зегьы ирылаҧсоу; зегьынџьара иҟоушәа иубо, аха џьаргьы зҭыҧ ззылымхыз.

Ауаажәлрраҿ зҭыҧқәа, зегьы рзыҟазаашьагьы ра-цәак изымҧсахуа ани адачатә-курорттә шьаҭақәа рҟын-тәи иаауа роуп. Урҭ еснагь аҭагылазаашьа ахы ахь-хоу раҧхьа игәарҭоит. Ианаҭаху ишаҭаху ахархәараз. Ианакәызаалак иҧҟаны, ишәаны, изаны ишьҭырх-хьоу адемократиеи ауаҩи рзинқәа, рабстрактә ҧҟаррақәа рыҽрыдкылан иҟоуп. Џыдарақәак змоу аналогк иазхьаҧшырцгьы иҟаӡам. Иҳәынҭқарратәым аидкылақәа рыҿгьы убарҭ апринципқәа ирықәныҟәаан ауп аграждантә уаажәларра шырхьчо. Уи ахьчара еиҳаракгьы дара ирусны ирыҧхьаӡоит. Раҧхьа иргы-лан, аусутә рнаҭоит. Уи, дара ишьақәдыргыло ажәлар, ареспублика азы иҳаракны иқәтәоу алаҳәа иаҿыҵаку ашәса ишеиҧшугьы. Аиҳабыреи дареи реиҿцаара, рус еицушьагьы убри амҩала ауп ишеиҿкаау. Урҭ ргәыцәҵәҟьагьы, иахьыҧшугьы хазы партиак рыман иҟаӡам, ус гәынхәҵыcҭала еибаркуп, еихьыҧшуп. Уажәы, егьырҭ ауаажәларратә гәыҧқәа еиҩышша-еихышша, иҧсаҟьаны ианыҟоу, ирымыздо даныҟам, дара ирҳәо наӡоит, агазеҭқәагьы, ажурналистцәагьы еиҳарак дара рбызшәала ицәажәоит.

Иахьагьы, ҳауаажәларра цқьа уагәылаԥшны иубар, аакьыскьатәи уи аҭоурых атәы ԥыҭк здыруа, иараз-нак игәеимҭар залшом, зегь реиҳа иԥсаҟьоу, еиҩша-еихша инхаз, аибашьра аламҭалазгьы, аибашьраан-гьы ҳауаажәларра гәыцәс иамаз, амилаҭтә-хақәиҭратә қәԥара аидеиа ныҟәызгоз, иҭоурыхтәхаз ауаажәларратә-политикатә хеидкыла «Аидгылара» еиҿызкааз, зҵьа-баагьы, зҭакԥхықәрагьы еиҳа ирацәаз ракәхеит.

Урҭқәа зегьы зыхҟьаз ара ҳзалагом. Уи, ари аамҭа аԥхьатәи аҭоурыхҩҩцәа ирусуп. (Ахыҵхырҭақәа рыхҩылаара мацара акәымкәа, ахҭысқәа ирылԥшны, рыҵанӡа иҭаԥшны, инҭкааны, инҭыркәкәааны алкаақәа ҟазҵо.) Аха ара иҳәатәуп, убарҭ, убриаҟара шьҭызхыз абиԥара иатәыз арена аҟынтәи хәыцҳы-хәыҷла ры-наскьара заацәан ишалагаз. Уи дырццакит, са стәала, «Аидгылара» усҟан иахагылаз, шамахамзар рышьҭахь аӡәгьы даанмыжьӡакәа иандепутатцәаха. Ииашоуп, депутатцәақәак раҳасабала, урҭ руал нарыгӡон уҳәар, аха ари ауаажәларратә-политикатә хеидкыла ҭадырцәит, позициа амаӡамкәа иаанрыжьит.

Иахьагьы, иаҳҳәоит, ахеидкыла «Аидгылара» абзо-урала, аибашьра аламҭалаз усҟантәи аиҳабыреи, ажә-лари, дара аидгылараа и еидкылахеит, еизааигәахеит, еицҿакхеит ҳәа. Уи ус акәын, еидгылеит, ахадарақәа рҿы ражәа акхеит. Аха иҟоуп хыԥара зқәым обиективтә ҭагылазаашьагьы, амчра зку, аҳәынҭқарра иахагы-лои, ажәлари, егьырҭ ауаажәларратә гәыԥқәеи, ахеид-кылақәеи адистанциа рыбжьамкәа ҟалаӡом. Аҳәынҭ-қарра ыҟанаҵ ус акәхоит, иагьаҭахуп. Адистаницииа, реиҿцаара, рдиалог иаҭыԥуп. Усҟан ицаз, аҳәынҭқарра аусурахьҵәҟьахь ииасыз, ахеидкылаҿ изыԥсахшаз аӡә-гьы днырмыжьт. Ҳәарада, ажәлар рҿы абриаҟара аус зухьаз, завторитетгьы ыҟаз ԥасатәи аинициаторцәа, ус иалахәыз рахь абҵьар зкыртә иҟаз зегьы ишьҭырхит. Аибашьра ианналага, иаахжәаны ахеидкыла адыркит.

Аибашьра ашьҭахь – уи атәы хаҭала знықымкәа исҳәахьеит, изыҩхьеит – «Аидгылара» зегьрыла изырҿыцшаз ашьаӃьар хианы иӃазҭгьы, усӃак џьа адымбалакәа еиҭеиҿыркаауан. Убри иара аусура ае-тап ҿыц акәхон, зидеиақәеи зҵьабааи мыӡкәа ажәлар аиааира рылзыршаз, иаԥхьагылаз амчқәа иреиуаз. Уи уинахыстәи аусурагьы ҳәара аҭахымкәа, ауаажә-ларразгьы, аҳәынҭқарразгьы даара ихәарҭахон. Аха аибашьра ашьҭахь уи еиҭеизаагоит ҳәа иалагаз, ма аҳәынҭқарра амаҵураҿы иӃан, ма уахь рхы хан, ԥасатәи рсоциалтә шәхымс ихыҵхьан. Урҭ рзы уи аиԥш иӃаз ахе-идкыла, аҿыц ҭагылазаашьақәа рҿы акәзаргьы, изхыс-хьаз, ирымҵәахьаз усын. Ус цхыраагӡан, ҿехьынҳәалак аиԥш усӃак амҿехак змаз ахеидкыла аҿунаҭомызт. Ус еиԥш иӃоу ахеидкыла аҿыц ҭагылазаашьақәа рҿы аиҭарҿыцра алшон, ҿыц иаҵагыло, иара аидеиақәа ҿыц ирыцгыло, иазхиаз аҿар ыӃазҭгьы. Уи аамҭа аҭахын.

Ара аус злоу, уеизгьы-уеизгьы ахеидкыла аӃаҵара акәым, убри иаҭаху аидеиақәа змоу, ажәлар зда ихәарҭам азҵаарақәа еилызкаартә, ишьҭызхыртә, изыхьчартә, изырҿиартә иӃоу реиҵагылара ауп.

Сгәы иаанагоит, иахьа убас еиԥш иӃоу ажәлар рҿахәы зҳәартә иӃоу аинтеллигенциа ҿыц рҭыԥ ҭацәны инханы изыӃоу, дара реиҵагылара убриаӃара аамҭа аҭаххеит азы ауп ҳәа. Иаҳхаҳарштрым, аибашьра аламҭалаз абасӃак, иазыӃаҵан, еицҿакны иӃаз шьҭахьӃа ацара ззымдырӡоз ажәлар рҵеицәа рааира, рышьақәыргылара, шаӃа аамҭагьы, ачҳарагьы, азыӃаҵарагьы аҭаххаз.

Ус еиҵагылаз аҿар ыӃоуп. Аҵара бзиа змоу, иахьа-тәи атехнологиа иалааӡоу, абызшәа рацәа здыруа, дара ҳара ҳанрықәлаз аасҭа адунеи збахьоу. Аха абра, зе-гьы неилымхрыда аҭакԥхықәра ахьҳаду, ҳгәы еихьыз-шьуагьы ыӃоуп. Иааидкылан уахәаԥшуазар, убарҭ даа-ра иахьаҭаху акырџьара анапы рыгзар Ӄалап. «Аҿари

аспорти» – абас ахьӡуп ареспубликаҿ аҿар рызҵаарақәа зегьы зыӡбо ахеилак.

Аҿар дара ринтересқәагьы ирылан иаабом, официалла издырҧхьалогьы, еснагь дара аҿаргьы ихадароуп ҳәа ирыҧхьаӡо ртәы анырҳәогьы, урҭқәа еснагь ибжьахоит. Иаҳҳәап, ҳажәлар злажәлару акомплекс зегьы иҿыцны, инарҵаулан аҵара, убри аҿы ахьчара зҭаху ахьчара, арҿиара, аамҭеи иареи ааибуа аҟаҵара рызҵаарақәа, ажәлар рдоуҳатә культуреи, рбызшәеи, шеи-шықәсеитәи ус рыхцәажәарақәа рҟынтәи аусахь риагара уҳәа.

Уи ҳазҭагылоу аамҭаз изҵаара дууп, збызшәагьы миллионрацәала ирҳәо, зкультура амаҵ азызуагьы убас ирацәаԥу ажәларқәагьы, атәылақәагьы рзы. Адоуҳатә культуреи абызшәеи рызҵаара иахьаҭыҧым, ахааҵа, ацаргәашә иаԥызан аҟазаара ахьрыхәҭам аҳәынҭқарра асистемаҿгьы, анхамԥаҿгьы, аполитикаҿгьы сферак ыҟаӡам.

Аполитика акаҳара, аҭшәахара зыхҟьо раҧхьа игылоуп адоуҳатә культура акҿажьра ҳәа иԥуан ҳаамҭазтәи поетк, хәыцԥык.

Убарҭқәа зегьы ҳҿар иҵегь ирызҿлымҳазар акәын иахьа.

Ҳара ҳхаан, ашкол ҳҭанаҵгьы иаабартә иҟан еиҳа иахьуашәшәырақәаз, еиҳа иахьҳадыгәґәалоз, изыхҟьозгьы, ус иҟазҵозгьы. Ҳашқәыҧшӡазнатә убарҭ рыхьчара, реиқәырхара зегь раҧхьа иҳаргылон.

Уажәтәи аҿар, изхаанхаз ҳажәлар риааира ду, уи абзоурала ироуз ахақәиҭра, хырхарҭақәак, уаажәларратә ҵакык аҭан ирымамзар ҟалап макьана. Уи, ҳәарада, дара рхала ирхараӡам, ирыгҳархазар акәхап, ҳаргьы, аҳәынҭқаррагьы, аамҭагьы. Аиашаз, уажәыҵәҟьа изхьыҧшышазгьы ҟамлеит. Ԥаса урҭқәа зегьы шьҭызхуаз, ахьӡ зҳәоз, аус азыруаз уажәы зынӡа аҽа ҽыхарақәак ирҿуп. Насгьы, уажәы аамҭа ҿыц, аҭагылазаашьа ҿыц иаҭаху,

зда ихәартҭам, уа ауаажәларра иалкаан ишьҭырхшагьы ус аихшьалара, алкаара мариам.

Иахьатәи ҳҿар уаажәларра ргәыԥк ахь рҽеадкылангьы иҟаӡам. Абжьааԥны ақалақь аҿы зызҳаз аҿар еиҳа рхы хан акурорттә-дачатә шьҭра атәы злоу ҳәа ҳзышьҭоу ргәыԥқахь. Аха иахьатәиқәа уахь иагьхьамԥшит. Дара рыгьежьыра рыҽҭагӡаны иҟоуп. Насгьы, акыр иахнагоит иахьа адунеиаҿ иҟоу аигәныҩра ду, ателехәаԥшра, амобилтә еимадарақәа, еиҳарак акомпиутер, аинтернет. Урҭи дареи еизеибархоит ҳәа изыԥхьаӡо маҷҩым, аха ҳара агәыҭра ҳамоуп, аҭагылазаашьақәа цқьа ианрылслак, убарҭ зегьы ажәлар, аинтеллигенциа, аҿар реидкылара, реидгылара, рыжәлари ртәылеи зда ихәартҭам аусқәа рахь идырхап ҳәа.

Изагхо, абриаҟараамҭа уаҩы ибартә, иаҳартә, агәыҭра бзиақәа ҳазҭо мычны изыҟамлақәо иреиуазар акәхап, ԥаса уи ныҟәызгоз уажәы аамҭа аҽеа етапкахь иианагахьоу рԥышәа ахьышьҭырымхыз. Изышьҭырымхызгьы, аиашаз, уажәтәи аҭагылазаашьа уи аметодкәагьы, ахықәкгьы ахьаԥсахыз ауп. Насгьы, аиаша ҳҳәап, убарҭ рполитология уажәшьҭа адемогогра, аиҭаҳәаракәа иахьуадаҩыртәыз ыҟоуп, еснагьтәи реицәажәаракәа рҿгьы.

Убрантәи иргартә иҟоу, убасҟан убри иазықәԥоз рахь, изылшоз аҿы зхы иамеигӡоз рыхныҟәгашьа, рыцқьашьа, рычҳара ауп.

Зегьы дара роуп, убарҭ, аҽеа етапкахь ииасит ҳәа ҳазҿу, уаанӡатәи аԥышәа змоу зегьы ирыхәҭоу игәыгәҭажьны инхаз апроблемақәа, азҵаарақәа рахь, рабацәа, урҭ рабацәа рԥышәаахь, аҿар рхьарԥшра ауп, уи ҳаҭыр рзақәзарц, ахаҭа еилыркаарц, ахархәаашьа рдыруазарц. Ҳауаажәлар ҩныҵҟала еиҳа еидызкылаша, зышьаҭа ишиашоу ажәлар ирыларсу, зыграждантә позициа зегьы ринтересқәа аҵанакуа гәыцә ҿыцны иҟаларц.

Убас, абиԥаракәа ажәлар рыхдырраҿ ишьҭарҵахьоу аҳарԥакәа рыцхраауеит дара зхаану, аамҭа ҿыц иашьашәало аҳарԥа ҿыцқәа рышьҭаҵараҿы, ишәаныизаны, ирыцклаԥшны. Абас ииуеит, абас ахы акуеит, иҕәҕәахоит ажәлар, аҳәынҭқарра шьаҭас, бҕас ирымоу абиԥаракәа реиҕәныԥра, реибадырра, реибаркра.

Иахьатәи ауааҗәларрагьы иахьеиқәшәакәо, иахьеиқәымшәакәо, иахьеиқәшаҳаҭқәоу, иахьеиқәшаҳаҭқәам, иахьеиҿыхо, иахьеизааибагакәо, иахьеицҿаку – зегьы ԥнытҟала иныҟәызго мчны, абиԥаракәа реиҕәныԥра, реибадырра, реибаркыра амԥала ҳнанагоит макьана.

Уи амԥа шьхацамԥоуп. Аԥсҭазаара мԥа еснагь иԥадараҵәҟьоуп. Аԥсуаа баша иахьӡрымҵеит Ашьхацамԥа ҳәа, ажәԥан иалҳәан инагоу аеҵәарыԥхра ду. Убри иалԥхо аеҵәақәагьы ҳарԥакәоуп, еишьҭагылан иааиуа абиԥаракәа амԥа дзырбо.

Апрель–август, 2012

АХҚӘА

АЖӘАБЖЬҚӘА

Аҳәҳәабжь...3
Ашәалҟьамра...34
Аӡыжь...60
Ахәмарра...71
Астол иахатәаз...74
Аԥсра амш. Аира амш...77

АПУБЛИЦИСТИКА

Аҳарԝа – амԝа узырбо, ахра уаҿызго ахаҳә................147

Алықьса Ноча-иԥа Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Алексей Ночевич Гогуа

ЗАВОДЬ

Рассказы
Публицистика

На абхазском языке

Аредактор *Света Ладариа*
Акорректор *Мзиа Акаба*
Асахьаҭыхҩы *Руслан Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Асҭанда Аҵьынҵьал*

Аформат 84x108/32. Атираж 500.
Иҟаҵәа. акь. бҕь. 7. Иныҟәа. акь. бҕь. 11,8.
Аҿаҵапҟа №